

Te Prinžanes Ćire Čačimata thaj te Mares Tu pala Lende

Jek Sîkavimasko Drom pala Řomane Aktivistur

Jek projekto dino dumo kata
„the British Foreign and Commonwealth Office”

Copyright 2004, European Roma Rights Center (ERRC). Sa le pravur sî reserv.
O ERRC sî registririme ando Ungro sar NGO

Kopije šaj dobin kata:

EUROPEAN ROMA RIGHTS CENTER

Nyár utca 12, H-1072 Budapest, Hungary

P.O. Box 906/93. H-1086 62, Hungary

Tel: +36.1.413.2200 • Fax: + 36.1.413.2201

Email: errc@errc.org • Website: www.errc.org

NAISARIMOS

Kado treningosko lil paj manuškane čačimata kêrde le žene kata *ERRC* thaj vi leskê konsultantur. E struktura thaj e angluji skica sas ramome thaj analizirime kataj Teri Ann Bryans thaj kataj Zarine Habeeb. E Tara Bedard thaj o Larry Olomoofe anzarde saveto thaj komentur pe angluni skica. Pesko “feedback” anzardja vi e Rita Izák. O Branimir Pleše thaj o Andi Dobrushki anzarde texnikako saveto pala litigacijako kapitlo. O Cristi Mihalache anzardja komentur thaj kêrdja e edicija pa advokacijako kapitlo. O David Mark thaj e Yoko Kubota kêrde o glosaro thaj anzarde komentur thaj propozicije pala punktur pe dujto skica. E Teri Ann Bryans thaj o Claude Cahn kêrde edicija thaj anzarde maj jek vaj maj but skice. E Dimitrina Petrova kêrdja e edicija kataj paluji verzija thaj dja vi peski avtorizacija palaj publikacija kata kado manualo.

O *ERRC* naisarel maj dur vi kodole ženengê pala pengo ažutimos palaj preparacija kata kado lil: Mona Nicoara, Dan Doghi, Ivailo Krastev, Cerasela Banica thaj Isabela Mihalache. E Judit Kovács thaj o István Fenyvesi kêrde o “layout” thaj o “design” kata kado lil.

SO ARAKHËN ANDE KADO LIL

Vorba maj anglal	7
Sekcija A: Gîndur pa `l Manušîkane Čăċimata	9
Kapitlo 1 So sî le Manušîkane Čăċimata ?	11
Kapitlo 2 O Marimos kontra e Diskriminacija: O Univerzalno Čăċimos kata Egaliteto	27
Kapitlo 3 Sar Sî le Manušîkane Čăċimata Zaštitive? Nacionalni Institucije taj le UN	43
Kapitlo 4 Sar Sî le Manušîkane Čăċimata Zaštitive? Regionalni Evropakê Mexanizmur	67
Sekcija B: Pe Čăċimatangi Buċi	87
Kapitlo 5 Manušîkane Čăċimata, Investigacija thaj Dokumentacija	89
Kapitlo 6 Reportingo: O Drom la Vorbako	121
Kapitlo 7 Advokacija	141
Kapitlo 8 Manušîkane Čăċimatangi Litigacija	167
Kapitlo 9 Direktno Akcija	189
Prikljuċime tekstur	197
Univerzalno Deklaracija kata `l Manušîkane Čăċimata	199
Mařkar-themutni Konvencija paj Eliminacija kata Sa la Rasakê Diskriminacijkê Forme	207
La Evropaki Konvencija palaj Protekcija kata `l Manušîkane Čăċimata thaj kata `l Fundamentalni Slobode	221
Innen hiányzik egy fejezet (az angolt a vágólapon találod)	239
Alosardi Bibliografija	253
Importantni thaj hasnakê kontaktur	259
Glosaro	263

Uni vorbe maj anglal

**Te Prinžanes Ćire Ćaĉimata
thaj te Mares Tu pala Lende**

Sekcija A

**Gîndur pa `I Manuŝikane
Ćaĉimata**

Jekh Sîkavimasko drom pala Ŗomane Aktivistur

Sekcija A
Gîndur pa `I Manuŝîkane Čačimata

Kapitlo 1

So sî le Manuŝîkane Čačimata?

Te Prinžanes Ćire Čačimata thaj te Mares Tu pala Lende

1. SO SÎ LE MANUŠÛKANE ČAČIMATA ?

Introdukcija

O teksto, kaj kam avel akana, sas publicirime ando žurnalo *Roma Rights* ande `k edicija kata ERRC ando bêš 2003:

O *Radio Prague*, jek nevo informacijako than, ando foro Praha, andja ande pesko raporto e informacije, kê le lokalni raj ando foro Slaný, savo sí pašaj Praha, dine, po vikendo kata 14–15 juni 2004, drom panže řomane familjengê anda lengê khêra, kaj si pe Ouvalova ulica. Palaj informacija kata čexicko řomani organizacija *Dženo Association (Dženo)*, le panž řomane familije bêšenas, pala kodja evakuacija, pengê meblenca pe vuliva vorta angla `l khêra, savendar sas von tradine, te bi síkavenas pesko protesto. Trin kata `l šave, kaj sas dine drom anda `l khêra, line len kataj daki griža thaj angêrde len ande `k azilosko centro ando foro Praha. Lengi khamni dej ašili pe vulica.

Palaj informacija kata *Radio Prague*, maladja o šêrutno kata foro Slaný, o Ivo Roubik, kaj kodja nas jek rasističko akcija, kê planirime sas vi gažengê evakuacije. O Ivo Roubik maladja maj dur, kê le Řomengi evakuacija sas kêrdi anda kodja, kê von či počinde le khêreski kirija. E NGO *Counselling Centre for Citizenship, Civil and Human Rights (Poradna)* ando foro Praha, maladja, kê vuni kata `l tradine řomane familije počindesas pengi kirija vorta pe vrjama thaj le aver familije zumade, te bi arakhênas jek konsenzosko modo le foroskê ranca, numa le raj či akceptuisarde či soski kooperacija lenca. O *Radio Prague* andja ande pesko raporto vi e informacija, palaj decizija kata foroske raj, o foro rodja le Řomendar, te počinen vi kirija pala kodja, kaj von bêšen pe vulica haj e vulica sí publikako properiteto.

Palaj informacija kata *Dženo*, le foroskê raj kata foro Slaný planirisarde, anda `l khêra pe Ouvalova vulica, kaj bêšenas maj anglal le Řom, te kêren jek žuvljango grižako than thaj le ženem, kaj bêšen ande kodola khêra, te traden len ande `k preliminarno akomodacija, savi sas vazdiji pe jek demultuji militarno baza. O nevo than, si dur kata `l škole thaj dur kata `l maj but servizur, thaj či sosko publikako transporto naj ži kothe. Duj policajcur sas nominirime, te dikhên, te inča ašêl sa pe malado řindo¹.

Akana de tu gođi pa kodola predikacije. San pala svako predikacija vaj san kontra? Sêmnosar ćiri opinija thaj motho o razlogo.

Predikacija	Pala kodja	Kontra	Sostar sî tu kaća opinj
Jek minoriteto či tromal te patil diskriminacija, kana trail tela sa kodola čačimata sar svako aver manuš			

Predikacija	Pala kodja	Kontra	Sostar sî tu kaća opinj
Svakones sî ĆaĆimos pala adekvatno bēšimasko than			
Ekonomijakē thaj socialni ĆaĆimata našti thon pe pe realizacija			
Jekh ženo vaj jekh grupa sî len o ĆaĆimos, te kēren protesto paĆasa kontra jekh bi-pravoski trjaba			
Kana vareso naj ramome ande `k themesko nacionalno vaj lokalno zakono, athoska naj kodo jek pravo			
Specialno griža thaj sama trobul te lel pe pe khamne žuvlja			
Sa le manuša sî jek thaj savořengē sî le isti ĆaĆimata			

Le ideja opre sas pala kodja, te des tu gođi pa `l ĆaĆimata. So sî Ćire ĆaĆimata sar jek manuš Ćire themesko? So sî Ćire manušikane ĆaĆimata? Sî kodja diferentno? Kon sî responsiblo palaj manušikane ĆaĆimatangi protekcija? Sî le ĆaĆimata phangle nesave obligacijenca ? Pe đela kaj sî opre sîkadi, le Ćexoskē Ŗom sas te xan diferenti biĆaĆimata. Sar sî kadala bajur phangle le fundamentalnone manušikane ĆaĆimatanca? Kako kapitlo kam kērel jek analiza kataj vorba „manušikane ĆaĆimata” thaj kam anel vi aver importantni konceptur, kaj sî phangle la manušikane ĆaĆimatanga bućasa.

So sî le Manušikane ĆaĆimata ?

Sa le manuš sî biame slobodno thaj jekh isto dignita thaj pe `l isti ĆaĆimata

“Sa le manuš sî biame slobodno thaj jekh isto dignita thaj pe `l isti ĆaĆimata². Kodja bušel, sa le manušen sî de katar o biandimos definitni ĆaĆimata, feri anda kodja, kaj sî von manuša. Kodola ĆaĆimata sî prinžande sar manušikane ĆaĆimata. Kodo principio del savořē manušen sloboda thaj egaliteto thaj sî o fundamento palaj manušikane ĆaĆimatangi bući. Le manušikane ĆaĆimata egzistirin,

te arakhên pe thaj te protektuin pe le fundamentalni slobode thaj le manušeski dignita vi kata svako jek ženo thaj vi kata `l grupe. Katar aven le principur kataj sloboda, kata egaliteto thaj kataj dignita? Von aven kata univerzalno manušimos, kata o fakto, kê savořê, murša, źuvlja thaj řavořê sî sadajek manuš, sajek save diferencije si le len, te sî von tērne vaj phure, savi ethnija sî len, savo sekso sî len, savo seksualno orijentacija sî len, savo politikako pačamos sî le len, savi religija sî le len, savi nacionalno vaj socialno řêdêčina sî len, savi řib, savo barvalimos si le len, savo biandimos vaj aver stutuso si len, sajek savořê ašên sadajek manuš. Svako jekhes sî les o čačimos, te avel manuš. Manušikane čačimata sî diferentni kata kodja so numa trobul amen, manušikane čačimata sî jek pravo, jek čačimos.

Diferentni manušikane čačimata egzistirin, savořên sî kadala karakteristike:

- Le manušikane čačimata sî univerzalni – Von peren svakone jekhê manušeskê, independentno kata leskê bêřš thaj independentno kataj rasa, ethnija, sekso, seksualno orijentacija, politikako pačamos, religija, nacionalno vaj socialno řêdêčina, řib, barvalimos vaj čorišimos, biandimos vaj aver varesave eksterni faktorur.
- Le manušikane čačimata sî jek kotor le manušesko – Von bazirin po źanglimos, kê svakonê manušeskê sî imanentno jek kučimos. Von naj bičinimaskê, naj njerimaskê, naj nakhlimaskê.
- Le manušikane čačimata sî bi bičinimaskê, bi dimaskê – Le manušikane čačimata našti len pe le manusêstar, von našti aven dine rigate, našti aven transferime. Či jekhê manušês, čiti kaj jek institucija sî o čačimos, te len kata aver manuš leskê vaj lakê manušikane čačimata. Kodo ašêl jekh čačimos, sajek te sî jek manušikano čačimos priznajime vaj phagerdo kata jek štato (them)³.
- Le manušikane čačimata sî independentni – Sa le manušikane čačimata sî pe jek jekhimos. Te phagel pe jek čačimos athoska anel kodja o efekto, te hasnin pe le aver čačimata. Le Manušikane čačimata sî phangle jekh le avresa, bi-hulaimaskê thaj desa esencialno, te arakhên le manušeski dignita.

“Le manušikane čačimata hačardon generalno sar kodola čačimata, save sî le manušengê inherentni, save sî jek kotor le manušesko. O koncepto kata manušikane čačimata priznajil, kê svako jek manuš sî les o čačimos pala `l manušikane čačimata, bi distinkcijako kataj rasa, farba, sekso, řib, religija, politikaki vaj aver opinija, nacionalno vaj socijalno řêdêčina, barvalimos vaj čorišimos, biandimos vaj jek aver statuso“.

Human Rights : A basic handbook for UN staff, OHCHR UN Staff College Project 1999, p.2

Palaj informacija kata nacionalno đeseko žurnalo Realitatea anda `l Bukurești, kata 28. majo 2002, zumadja o řêrutno kata Rumunijako foro Roman in Neamț County, o Dan Ioan Cărpușor, khetane la lokalnona policijasa thaj řomane lideronca te ankalavel “good Roma cards”. Le kartur bi anzarenas pe Řomengê, save sîkaven pe malades thaj lašes. Palaj Realitatea, či troman le

Řom, saven naj kadala kartur, te den ande Rumunija ande `l barur, ande `l birtur vaj ande `l diskoteke.

Ramome ando *Roma Rights*, 3–4/2002

O tretirimos le Řomengo kasave bimalade, bipaćivale modosa sĭ jek ataka pe univerzalimos, inherentnimos thaj bi-nakhavimos kata manuřĕski dignita. Kasavi politika del e sugestija, kaj vuni manuřa sĭ maj “equal” sar le avera thaj kodja sĭ kontra o fundamento le manuřĭkane ćaćimatango. Le manuřĭkane ćaćimata naj njerimaskĕ, Ćiti e dignita, kĕ von sĭ jek kotor amarengo manuřĕngo. Nais le Devleskĕ, pe kaća trjaba, haćarde vuni Řomengĕ lidera, kĕ le manuřĭkane ćaćimata bi phagerdjonas kodolasa thaj le kartur Ći ankaladile Ći jeg data.

Mitur versus faktur pa `l manuřĭkane ćaćimata

Akana kam sĭkavas punktur kata generalni mitur pa le manuřĭkane ćaćimatangi sama. Sar manuřĭkane ćaćimatango aktivistur, tumen trobun te źanen, sar te sigurin le ćaćimata kata sa `l manuřa thaj trobun te źanen, te eliminirin mitura kaj arakhdon pe sama kata mamuřĭkane ćaćimatango diskurso.

Mito: Le thema, naj len obligacija te sigurin, te aven le manuřĭkane ćaćimata realizuime.

Fakto: O responsibiliteto palaj protekcija, palaj promocija thaj pala sigurimos le manuřĭkane ćaćimatango ařel po angluno than ka o them. Ekcepcijasa kata vuni specifićni ćaćimata kaj aven numa anzarde partikularno karing le manuřa (po eksemplo le alosarimasko pravo pe `l elekcije), o them sĭ responsiblo palaj protekcija le manuřĭkane ćaćimatangi kata *sa* le manuřa kaj trajin ande lesko teritorijumo. Kodo responsibiliteto ukljućil “e themeski obligacija, te astardon inicijative, te avel le manuřĭkane ćaćimatangi protekcija sigurime, o them trobul te astarel efektivni procedure thaj akcije pala źenengi protekcija, savengĕ ćaćimata sĭ phagerde thaj anda jek sĭ te astarel akcije kontra phagerimos la źenengĕ ćaćimatango ande lesko teritorijumo”.⁴

Mito: Le manuřa zasluźin le manuřĭkane ćaćimata numa athoska, te pheren von pengĕ obligacije.

Fakto: Vi te sĭ svakoneskĕ amendar e moralno obligacija thaj o responsibiliteto, le avere manuřĕngĕ ćaćimata te na azbas len, te na ařavas len, Ći egzistiril Ći soski obligacija te amen musaj te “zasluźinas” le manuřĭkane ćaćimata. Te trobun te zařluźuin pe le manuřĭkane ćaćimata, kodja si jek mito thaj jek generalno athaimos, savo avel ĭnkĕ anda kodja vrjama, kana zumade le guvernur, te limitirin pengĕ źenengĕ manuřĭkane ćaćimata. Le manuřĭkane ćaćimata peren svakone manuřĕskĕ thaj “naj dependentni

kata manušêski pozicija thaj reakcija pe nakhli, akanutni vaj avutni vrjama [...] ⁵ Le manušikane čačimata sî kasavi jek trjaba, kaj svako manuš biandjol lenca.

Mito: Te sî muře manušikane čačimata phagerde, me našti kêrav khanči kontra kodja, kê kadja sî o trajo.

Fakto: But žene thaj but grupe, savengê čačimata sas permanentno phagerde, hačaren kokořo pes bi-zorako. Numa pala svako ženo egzistirin šaipe thaj putjerje, te maren pe kontra o phagerimos le manušikane čačimatango thaj vi te arakhên pesko pravo anda svako pengo dukhavimos pe kodja sama. Le manušikane čačimatangi implementacija obzervirin diferentvi aktivni grupe. Governongê argentura pe lakalno thaj nacionalni levelo sî butivar jek angľuji instanca. Paša sa kodja vi le kriza, le medije, le manušikane čačimatangê aktivistur le NGOs thaj vi regionalni thaj maškar-themutne governongê institucije obzervirin thaj kêren monitoringo le manušikane čačimata. Diferentni šaimata egzistirin, savenca daštin te roden ažutimos kodola žene, kaj sas lengê manušikane čačimata phagerde. But lendar kam aven diskutuime ande `l kapitlur kaj so aven thaj specifično vi pe sekija B kata kado lil.

Mito: Le manušikane čačimata sî irrelevantni pala manuša, save našti pravaren pen thaj pengê familije.

Fakto: O divano pa `l manušikane čačimata fajma dićol abstraktno, kana dikhêl pe o fakto, kê but manuša našti ćinen peskê, ĉi le đeseko manřo. O ĉořimos thaj le manušikane čačimata sî maj but phangle jek avresa numa sar dićol. Sar kam dikhas ande kako kapitlo, le manušikane čačimata sî phangle jek averesa. Le phagerimata kata `l manušikane čačimata sî phangle maška peste. O ĉořimos sî jek dukhavimos le čačimasko pala “[...]jek trajosko standardo adekvatno pala sastimos, jek manuš te hačarel pe lašes, vov thaj leski familja, ukljućime sî vi o xabe, o huravimos, le khêreskê trjabe, la medicinaki griža thaj važni socialni servizur [...]” po artiklo 25 kata UN Deklaracija pala Manušikane Čačimata. O phagerimos kata `l ženengo čačimos po sastimos, šaj ašavel manuša kataj bući, ćiknjarel lengi poćin thaj lengi putjerja palaj bući. E konsekvencija pa kodja sî ĩnkê maj seriozno, te njeril primerno numa kodo jek manuš le love trajimaskê pala peski familja. Te lašardon le substandarni kondicije, ande save trajin le manuš, kodja anen univerzalni manušikane čačimata. ĉořimasko trajo sî desja phanglo le manušikanê čačimatangê phagerimatanca. Haj le manušikane čačimata sî pe sama te ašaven kaća bida.

Mito: Le Manušikane čačimata sî numa jek utopija aj našti te thon pe ande realizacija.

Fakto: Skeptiĉarja kata `l universalni manušikane čačimata buhljaren butivar kasavo mito. Univar šaj te avel pharo, te ankêrel pe jek optimizmo pa manušikane čačimata, kana sî o manuš permanentno konfrontirime manušikane čačimatangê phagerimatanca. Numa importantno sî, te kêrel pe vi maj dur bući pala kadala čačimata, save sî maj but sar numa esperanca, kê von sî garantuime tala maškar-themutno pravo. La manušikane čačimatangi bući sî potrebno, te siguril pe e dignita thaj te priznajil pe o kućimos kata svako jek ženo. E obligacija svakoneski sî, te kêrel bući, te realizuin pe sa le čačimata pala sa le manuša thaj te arakhêl o univerzalno manušimos kata svako šavořo, kata svako źuvli kata svako manuš pe phuv.

Gĭndur pa `l Manuřĭkane ĆaĆimata: Identifikacija kata `l ĆaĆimata

Pe baza kata `l opre skicirime karakteristike pa `l manuřĭkane ĆaĆimata, ramosar řtar buća, pa save gĭndis, kĕ von sĭ manuřĭkane ĆaĆimata. Sostar gĭndis, kaj kodja sĭ ĆaĆimata? Sĭ von diferentni kata `l potrebe? Kaski obligacija sĭ, vaj trobulas te avel, te pheren pe/te ankĕren pe kadala ĆaĆimata?

1. ĆaĆimos:

Sostar sĭ kodja ĆaĆimos?

Kon sĭ responsiblo?

2. ĆaĆimos:

Sostar sĭ kodja ĆaĆimos?

Kon sĭ resonsiblo?

3. ĆaĆimos:

Sostar sĭ kodja ĆaĆimos?

Kon sĭ responsiblo?

4. ĆaĆimos:

Sostar sĭ kodja ĆaĆimos?

Kon ři responsiblo?

Eksemplur kata `l Manušîkane Čačimata

Le čačimata kaj amen akharas len *manušîkane čačimata* ušaraven buhles sa le aspektur kata manušêsko trajo, save sî potrebni, te ankêrdol le manušêski dignita. Kakala čačimata sî ramome ande but diferentni maškar-themutne thaj regionalni dokumentur, pa save kam das дума maj buhles ande `l kapitlur 3 thaj 4. E Univerzalno Manušîkane Čačimatangi Deklaracija kata `l UN (UDHR) sî posmatrime sar o maj priznajime dokumento pe kodja sama thaj arakhadol po apendikso kakale manualosko. Vuni kata `l čačimata , save arakhadon ande UDHR uključin:

✓ o čačimos pala trajo	✓ o čačimos pala sastimos
✓ sloboda kata arbitrarno phanglimos	✓ o čačimos palaj edukacija
✓ sloboda kataj diskriminacija	✓ o čačimos pala properiteto
✓ sloboda le gîndongi, la koncijencijaki, thaj la religijaki	✓ o čačimos te rodel pe thaj te lel pe azilo

Le tu xancî vrjama thaj dikh pe `l čačimata skicirime ande UDHR. Kêr jek komparacija lenca thaj le čačimatanca, save avile tukê ande gođi pe `l palune aktivitetur. Sas tu diferentni gîndur kodolasa, kaj so sî ramome ande UDHR ? Arakhljan vareso čudno ande kodo dokumento?

Gîndur pa `l Manušîkane Čačimata: Interdependencija

Opre spomenisardjam, kê o čačimos palaj edukacija sî jek kata `l univerzalni garantuime manušîkane čačimata, ramome ande Univerzalno Manušîkane Čačimatangi Deklaracija.

Vuni žene kam phenen, kê e edukacija barvarel le manušêsko trajo. Numa e hasna thaj o benefito la edukacijako pala individualno manuš žal desja maj xor thaj anduk sar kodo: Aver manušîkane čačimata sî phangle efektivnona realizacijasa kata edukacijako čačimos.

Dikh maj jek data pe UDHR thaj dikh pe svako jek punkto kata `l 30 artiklur. Kam avelas ćiri putjerja sar hasnis le čačimata, diferentno, te na avelas tu edukacija ? Te aven aver manušîkane čačimata phagerde, savo efekto anela kodo pe la edukacijako čačimos? Maj tele sîkavas jek eksemplo andaj Bulgarija pe sama kata edukacijako čačimos. Kana ginavesa kodo slučajo, de tu gođi pa kodola pušimata:

1. Save trjabe thaj pharimata egzistirin, te siguril pe o čačimos la edukacijako?
2. So sî le themeskê obligacije, pe la edukacijaki sama kata peskê manuša?
3. Kothe kaj sičon le řomane šavořê khetane le raklořenca ande `k integririme škola, sar promotil kodja la edukacijako čačimos? Save aver čačimata promotil kodja?

Segregacija pe Edukacija ande Bulgarija

Ande Bulgarija sî le Ŗom konfrontirime phare problemonca pe sama kata kvalitativno edukacija. E komparacija kata `l date pa duj nacionalni censusur pe `l bërš 1991 thaj 2001 sîkavel, kê o brojo le Ŗomengo save si analfabetur, barilo kata 28.897 ando bërš 1991 pe 46.406 ando bërš 2001. Karing 70% kata `l Ŗomane ŝavořê, kaj sî pe školakê bërš, gele ande Bulgarija ande kasave škole, kaj sî numa Ŗomane ŝavořê. Kadala škole sî pe `l ŝudine thana kaj trajin le Ŗom segregirime, rigate le gažendar. But anda kodola škole sî len substandardni kurikule haj o fokuso sî pe vokacionalno treningo. O kvaliteto la edukacijako ande kodola škole sî but tele thaj dur kata o kvaliteto kaj sî ande `l regularni gažengê škole. Ande kadala škole sî generalno but, prja but ŝavořê ande jek klasa thaj ande kadala škole butivar ĉi arakhadon le baziĉni školakê materialur. O sîkavimos ande škola ĉi ankêrdol regularno; vuni studentur, save getisarde e škola dabi žanen te ginaven thaj te ramon. Sîĉatorja kaj naj kvalificirime, ĉořo školako materialo thaj rasaki dušmanija karing le Ŗom kata `l školakê raj sî le trjabe la edukacijakê ande kadala škole. E diferencija thaj o dispariteto maškar le ŝavořê kaj žan ande `l Ŗomane “ghetto-skê” škole thaj maškar le raklořê kaj žan ande `l gažengê škole, sîkadol puterdes ande `l edukacijakê rezultatur. Palaj estimacija žan karing 70% kata sa le Ŗomane ŝavořê ande Bulgaija ande kasave “ghettoskê” škole.⁶

Po 15. septembro 2000 teljarde karing 300 Ŗomane ŝavořê ando foro Vidin/Bulgarija kata pengi Ŗomani mahala Nov Pat, avtubusonca ande šov regularni hamime škole ando foro. O programo pala paritetno školaki edukacija kata `l Ŗomane ŝavořê, sas jek inicijativa kataj NGO DROM anda foroVidin ažitimasa kata *Open Society Institute* thaj sas jek atveto pe edukacijaki segregacija kata `l Ŗomengê ŝavořê ande Bulgarija.⁷ E šêrutni ideja kata kodo Vidinosko desegracijako projekto sas, te garantuil pe vi le Ŗomengê ŝavořengê kata Vidinoski mahala Nov Pat jek paritetno edukacija, kodolasa, te aven von angêrde pe `l škole, kaj žan vi le raklořê. Le Ŗomengê ŝavořê sas fulade pe `l šov škole ando foro Vidin. Školako materialo bi lovengo, sar kaj sî suplementarni tekstoskê knjige, notengê knjige thaj ramosarimaskê instrumentur, anzardilo pala 80% kata `l ŝavořê, kaj sas implementirime ande kodo desegracijako programo. Kodja ažitisardja lengê, te aven paritetni participantur ande edukacijako proceso. Vi adicionalni klase anzardile le ŝavořengê, te bi sîĉonas le neve lekcije, kê lengo teljarimasko levelo sas maj ĉikno kata levelo le raklořengo.

Le rezultatoski mosura kata Videnosko projekto dikhlja pe po gor le bëršesko. Vi te nas le Ŗomengê ŝavořengê sa kodo žanglimasko levelo, kana teljarde, te žan ande `l škole, von arêšle o levelo le raklořengo ži po gor le bëršesko. Ći jek Ŗomano studento musaj sas po nevo te žal pe isto klasa, kaj lja ĉoři graduacija. Kado rezultato sîkavel, kê le Ŗomengê ŝavořê šaj adaptirin pe ande `l neve kompetitivni škole bi darako.

E Evolucija kata `l Manušikane Čačimata

Sar kaj le manuš, lengê relacije thaj lengi ljuma paŕugljon, kadja vi le manušikane čačimata. Anda kodja, e lista paj specifično protekcija skicirime ande UDHR naj kompletno. Le manušikane čačimata sî dinamični, naj statični, o maškar-themutno pravo sîkavel kodja kodolasa, kaj adopirisardja adicionalno bêršenca kontraktur thaj konvencije pa `l manušikane čačimata.

Sar kaj sî pe `l partikularni grupe o efekto kata manušikanê čačimatango phagerimos disproportcionalno vaj jek nevi forma kata manušikane čačimatango dukhavimos, vi o maškar-themutno čačimos formiril pe pala kodja sama. Jek malado eksempla sî e maj bari sama, savi lel pe ande `l palune bêrš pe minoritetongê čačimata, kê la ethnijakê, rasakê thaj religijakê tenzije ande ljuma permanentno barjon. E diskriminacija thaj le minoritetongê čačimata kam diskutuin pe ekstenzivno ando kapitlo 2.

Sar kaj sî pe `l partikularni grupe o efekto kata manušikanê čačimatango phagerimos disproportcionalno vaj jek nevi forma kata manušikane čačimatango dukhavimos, vi o maškar-themutno čačimos formiril pe pala kodja sama

Duj grupe sîkadile, kaj lengê specifični manušikane čačimata ušoro šaj phageren pe thaj dukhaven pe haj kodja sî le žuvlja thaj le šavořê. Ande `l thema pe sa e ljuma svako đes le žuvlja sî “[...] sistematično diskriminirime, isključime kataj politikaki participacija ande publikako trajo, spide rigate ando trajo, dine zor ande `l militarni konfliktur, marde khêre, bi paritetnone pravosko kana mêken pe Řom thaj Řomnji vaj kana fulavel pe o naslestvo, mundarde anda sekso, mêritime pe zor, marde thaj akušle kana naj von konformni le seksoskê normenca thaj bićinde pe bući zorasa”.⁸ Uključime ande sa kodola bimalade trjabe sî maškar aver, zor ande familja, zor pe reprodukcijaki sloboda, devaluacija kata šavořengi griža thaj devaluacija kata aver khêreskê buća. Kadala sî sa phagerimata kata `l univerzalni manušikane čačimata, savengo ciljo sî le žuvlja, anda kodja, kaj sî von žuvlja, haj butivar le governur kêren numa xancí vaj vorta khanći, te bi ašavenas sa kodja. O dukhavimos kata `l žuvljangê čačimata buhljol pe diferentni droma thaj pe diferentno modo. Le žuvlja sî diskriminirime ande sa la ljumakê thema, butivar ande sama la religijaki vaj “kulturaki”.

Pe sama kata `l šavořê buhles sî priznajime ande sa e ljuma kê “jekhê šavořes trobul anda lesko fizičko thaj mentalno bipakimos jek specifično griža uključime apropiatno legalno protekcija [...]”.⁹ Le šavořê pe sa e ljuma ušoro aven viktimum la eksploacijakê, lokês aven viktimum kataj seksualno zor thaj kataj zor ande familja. But šavořê sî bistarde sar vulicakê šavořê, pe zor te kêren bući vaj prostitucija vaj pe zor sî spide ande ketanijako servizo. Pale aver šavořê sî diskriminirime pe sama kataj sastimaski griža thaj kataj edukacija, kaj sî le themeski obligacija. Le šavořê sî jekh bari thaj buhli grupa, pe savi či lja pe ži akana dosta sama, jekh specifično fokuso ljam pala `l trjabe pa manušikane čačimata kaj sî pe lengi sama. Aver grupe sî skicirime specifično pe maškar-themutno pravo kaj uključil našade manuša thaj mirgrantongê bućakê manuša. Aspektur pa maškar-themutno pravo arakhadon vi ande `l kapitlur 3 thaj 4.

Manušikane Ćaĉimata thaj Responsibiliteto

Khetane le manuŝikane ĉaĉimatanca aven vi le responsibilitetur. Ame, kaj sĭ amen manuŝikane ĉaĉimata, *sĭ ame e obligacija, te respektuis vi le ĉaĉimata kata `l aver manuŝ*. Specifiĉni *limitur* pe ĉaĉimata sĭ te aven, te avel jek balansa maŝkar le ĉaĉimata kata jek manuŝ, le ĉaĉimatanca kata aver manuŝ. Kadala limitur sĭ potrebnĭ pala svako manuŝ, te ŝaj trajil khetane le avresa paĉivales. Po eksempro, svakones sĭ les sloboda

**Svakone manuŝesko
resposibiliteto sĭ, te respektuil
thaj te cenil le avere
manuŝengĉ ĉaĉimata**

pala peski opinija thaj pala peski vorba, numa naj le manuŝĉn sloboda, te buhljaren xoxaimata thaj duŝmanicka divanur pa aver manuŝ thaj pa aver grupe. Kasave akcije rimon le avrenĝi paĉiv thaj phageren lengĉ manuŝikane ĉaĉimata. Svakone manuŝesko resposibiliteto sĭ, te respektuil thaj te cenil le avere manuŝengĉ ĉaĉimata.

Paŝa le manuŝengĉ ĉaĉimatangĉ phagerimata, save sĭ kĉrde le ŝtatostar, butivar kĉren manuŝengĉ ĉaĉimatangĉ phagerimata vi aktorur, kaj naj phangle le ŝtatosa (manuŝa, save naj oficialni ŝtatoskĉ raj vaj governongĉ membrur). Palaj tradicija, o ŝtato dikhĉl pe sar jek ĉaĉimatango protektori thaj potencialni manuŝikanĉ ĉaĉimatangĉ phagerimaskĉ manuŝa peren pe le ŝtatoski obligacija. Desar ŝanglol pe, kĉ na numa le governur sĭ resposibli, te obzervirin le manuŝikane ĉaĉimatangĉ phagerimata, vi non-ŝtatoskĉ aktivistur sĭ resposibli, te obzervirin pe le manuŝikane ĉaĉimatangĉ phagerimata. “Manuŝa, kaj den buĉi, korporacije, phuvjakĉ gazde, sĭĉatorja, doktorja thaj aver themeskĉ manuŝa, sĭ resposibli [...]”¹⁰

Le manuŝikane ĉaĉimatangĉ phagerimata naj numa korkoĉo buhljarde ande publika. Phagerimos le manuŝikane ĉaĉimatango kontra ŝuvlja thaj kontra ŝavoĉĉ arakhas vi pe privatno than ande familja, kaj le maj but ŝuvlja ande ljuma nakhĉn e maj but vrjama. Phagerimata kataj paĉiv ŝaj ukljuĉin vi zor thaj brutaliteto ando khĉr, seksuimos zorasa thaj phagerimos kataj reprodukcijaki sloboda. Le manuŝa sĭ resposibli, te respektuin le averengĉ ĉaĉimata pe sa le trajoskĉ sfere. Kodja ĉi ĉiknjarel le ŝtatosko resposibiliteto, te siguril thaj te arakhĉl le manuŝikane ĉaĉimata kata sa le manuŝa, save trajin pe lesko teritorijumo.

O sluĉajo kaj kam sĭkavas akana kataj Rumunija, sĭ jek eksempro, sar phagerdon le manuŝikane ĉaĉimata kata privatno aktoro thaj sĭkavel vi le ŝtatoski doŝ, kana ĉi siguril le ĉaĉimatangi protekcija.

Po 20. septembro 1993 o Rupa Lăcătuŝ, o Parladian Lăcătuŝ thaj o Mircea Zoltan, trin ŝene andaj řomaji nacija, sas mundarde ando gav Hădăreni kata Rumunijakĉ gaŝe. Xancĭ maj anglal, o Cheřan Crăĉium, jekh Rumunijako gaŝo mundardilo po marimos jekhĉ Řomesa. E reakcija le gavutnengĭ pe kodo marimos thaj pe martja kata o Cheřan Crăĉium sas deŝja zurali thaj violentno, anglal numa pe `l Řom, save sas hamime ande kodo konflikto, numa pala kodja,

le gažengi xoli buhlili pe antreži gaveskê Ğom. Cîra maj palal jek baro brojo kata `l gaže ašundja paj martja kata Chețan Gligor Jr. Le gaže cide pe xoljasa thaj line te roden le phrales kata Lăcățuș thaj le Zoltanos Mircea. Le xoljame gaže arêse ka o khêr, kaj le trin Ğom garadilesas thaj dine len muj, te aven avri. Le Ğom či kamle te aven anda khêr avri thaj le xoljame gaže dine jag o khêr. Kana e jag dja ando khêr, le duj phral zumade te našên, numa le gaže astarde len thaj line te maren len le kaštenca andaj rez. Li duj phral mule sa kodo đes pe rjačate. O Mircea Zoltan kaj či našlo, așilo ando khêr thaj phabilo.

Maj palal, anglaj rjat, le gaže mekle peski xoli pe sa le gaveskê Ğom thaj line, te den jag le Ğomengê khêra ando Hădăreni. O progono gêlo maj dur vi aver đes. Le gaže line te den jag maj bute Ğomengê khêra thaj rimosarde le Ğomengê ștale, le Ğomengê vurdona, le Ğomengê buća. Po gor 13 Ğomengê khêra sas rimome thaj perade.

Deș son palal, trin žene sas anglaj kris anda mundarimos. Palal sas mekle pe sloboda thaj lengi phanglimaski glaba sas khosli kata Șêrutno Prosekutoro. Žalbe kontra e policija anzardile ka Military Prosecutor`s Office. O ofiso andja e decizija, te na maj kêrel pe prosekucija. Kaća decizija ankêrdili palaj apelacija.

Karing 4 bêrș palal, e mașkar-themutni publika anzardja bare protestur pa kodo bajo thaj paj doș kata `l Rumunijakê raj, kaj či dine či soski pravda le viktimongê. Po gor la Publikako Prosekutori anda Regiono Mureș ankaladja žalba kontra 11 gaže, kaj sas tala kriminalitetosko suspekto. E žalba maj palal buhlili thaj vi aver gaže sas uključime pe žalba. Po 17 juli 1998 e kris krisosardja 12 gažen andaj destrukcija thaj disturbacija, mașkar le doșale sas vi o vice-șêrutno kata Hădăreni. Panž aver gaže sas krisime anda mundarimos. Lengi glaba sas kata 1 ži ka 7 bêrș, palal kêrde e glaba paj apelacija maj xarni. E maj Uçi Kris anulirisardja palal e doș kata duj krisime gaže aj kodola gaže, kaj așilesas ando phanglimos, skêpisajle anda phanglimos kata jek pardono, savo anzardja o Prezidento la Rumunijako ando juni 2000. E civilno kris spidja sa le rekestur thaj želje paj bi-pekuniarno (moralno) paguba, rigate, thaj maladja, kaj o bajo thaj o kriminaliteto nas kasavo, savo produciril jek moralno paguba.

Kana nas maj but șansa ande Rumunija, te arakhêl pe čačimasko ažutimos, le aplikantur bolde pe karing la Evropaki Kris pala Manușikane Čačimata ando Strasburgo. Pe vrjama kata kaća publikacija e kris akceptuisardja e žalba thaj e žalba sî angla kaća Kris.

E Obligacija Pala Respekto, Palaj Protekcija, Pala Ankêrimos, Palaj Promocija

Le manuŝikane ĉaĉimata thon le themengê diferentni obligacije: te respektuin thaj ankêren le manuŝikane ĉaĉimata thaj te kêren lengi protekcija thaj lengi promocija. Te bi respektuinas pe le manuŝikane ĉaĉimata, trobun le thema te na aŝaven o hasnimos kata `l individualni manuŝengê ĉaĉimata. Te ŝaj ankêrenas pe le manuŝikane ĉaĉimata, trobul te siguril pe, kê le manuŝikane ĉaĉimata ĉi phagerdjon kata jekh “trito partija”. E obligacija, te ankêrdon le manuŝikane ĉaĉimata buŝel, kê le thema sî te ankêren aktivni procedure, te avel le manuŝikane ĉaĉimatangi realizacija sigurime. E promocija kata `l manuŝikane ĉaĉimata znaĉil, na numa te vazdel pe o haĉarimos pa `l ĉaĉimata thaj na numa te puterdjon droma pala svakone manuŝeske ĉaĉimata, nego znaĉil vi o responsabilimos, te respektuin pe le avere manuŝengê ĉaĉimata.

Tumen dikhlen pe kodola punktur, kê vuni ĉaĉimata znaĉin e sloboda, te kêrel pe vareso thaj pale aver ĉaĉimata sî e sloboda kata vareso. Pe paluno sluĉajo, te na avela le organos, kaj hasnil le ĉaĉimata, e putjerja thaj zor te ankêrel le ĉaĉimata, sî lo slobodime te hasnil len?

Le manuŝikane ĉaĉimata znaĉin kak reponsibiliteto, kataj rig le governongi, te sigurin le manuŝikane ĉaĉimata ande pengo teritorijumo

O atveto sî na. Le manuŝikane ĉaĉimata znaĉin kak reponsibiliteto, kataj rig le governongi, te sigurin le manuŝikane ĉaĉimata ande pengo teritorijumo.

Pala vuni manuŝikane ĉaĉimatangê teorie, le duj diferentni ĉaĉimatangê tipur si definirime sar “pozitivni” thaj “negativni” ĉaĉimata.

Pozitivni ĉaĉimata roden pala peste jek pozitivno akcija kata aver partija, te ŝaj te realizuil pe o ĉaĉimos. Vuni ĉaĉimata naŝti te ankêrdon bi le averengo aŝutimasko – kodo sî jek reponsibiliteto kata `l guvernur. Le governongi obligacija sî, te astaren pozitivni akcije, te ŝaj bi ankêrdonas vuni ĉaĉimata. Eksemplur kata pozitivni ĉaĉimata ukljuĉin, o ĉaĉimos palaj edukacija thaj o ĉaĉimos pala sastimaski griŝa. Bi le governoskê intervencijako thaj bi te na anzarel o governo diferentni institucije (po eksempro ŝkole thaj ŝpitalur) kadala ĉaĉimata naŝti ankêrdon.

Negativni ĉaĉimata sî kasave ĉaĉimata, kaj pala lengo ankêrimos ĉi trobun akcije. O fakto sî kodo, le negativni ĉaĉimata ankêrdon numa athoska, kana naj akcija. Eksemplur pala negativni ĉaĉimata sî o ĉaĉimos pala trajo, o ĉaĉimos po trajo bi torturako, e sloboda la vorbaki. Jek ŝeno sî slobodno, te hasnil kadala ĉaĉimata, ŝi kaj na phagerel len varkon (vaj varesavi zor).

Paralelno, ĉaĉimatangê phagerimata len jek vaj duj forme: **Akcije la komisijakê** thaj akcije la omisijakê. **Akcije la komisijakê** sî athoska, kana jek akcija ankêrdol namerno paj rig le ŝtatoski kontra jek ŝeno vaj

kontra jek manušëngi grupa. Jek eksempla kata komisijaki akcija sî le ciljome manušëngi evakuacija anda lengê khêra zorasa. **Akcije la omisijakê** sî athoska, kana o štato či kêrel khanči, vaj zakonosa vaj intervencijasa, te na phagerdjon le manušikane čačimata kata jek manuš vaj kata manušëngê grupe. Jekh omisijako akto sî vi kodo, kana o governo či brigil te anzarel karing diferentni komune infrastruktura pala bazični servizur: pala paj, palaj elektrika, palaj kanalizacija.

Gîndur pa `I Manušikane Čačimata: Pozitivni versus Negativni? Omisija vaj Komisija?

Te dikhas palpale po prezentirime teksto ande introdukcija kata kako kapitlo (rig 1). Save čačimata sas phagerde? So gîndis, sas kodola pozitivni vaj negativni čačimata? Kana ginaves so pecisajlo, save phagerimata sas komisijakê akcije? Save akcije sas omisijakê? Hasnisar o UDHR ando apendikso thaj le definicije opre kam ažutin tukê, te šaj ramos će atvetur telal.

O phagerdo čačimos	Sî kako jek pozitivno vaj jek negativno čačimos ?	So sî jek komisijaki akcija? So sî jek omisijaki akcija? De-ta jek eksplikacija!

O phagerdo čačimos	Sî kako jek pozitivno vaj jek negativno čačimos ?	So sî jek komisijaki akcija? So sî jek omisijaki akcija? De-ta jek eksplikacija!

Note pa teksto

- ¹ Adoptirime kata “news snap shot” kataj publikacija Roma Rights, 4/2003. Maj buhli informacija arakhęn po: http://www.errc.org/rr_nr4_2003/snap12.shtml.
- ² *Universal Declaration of Human Rights*. Arakhęn po apendikso kata kako lil.
- ³ Vuni manuškane čačimata numa egzistirin specifičnone limitonca. Von sî determinirime zakonosa “feri pala kodja, te siguril o priznanje thaj o respekto kata čačimata thaj slobode le avrenęę (...)” (UDHR, Article 29 (2)). Kodja bušel, po eksempla, e phirimaski sloboda šaj limitiril pe, te sî jek manuš phandado anda kriminaliteto vaj te limitiril pe anda nacionalno sigurimaski trjaba. Aver čačimata egzistirin, save šoha naj te suspendirin pe vaj te limitirin pe, či ande bilaši situacija. Kodja sî maškar aver, o čačimos pala trajo, sloboda kataj tortura, thaj le manuškanski rekognacija angla zakono
- ⁴ United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights: *Human Rights: A Basic Handbook for UN Staff*. Geneva and New York, 1997
- ⁵ Petrova, Dimitrina. “Te Denial of Racism.” *Roma Rights*, 4/2000, Budapest, 2000, p.26
- ⁶ European Roma Rights Center. *Barriers of the Education of Roma in Europe*. Budapest 2002.
- ⁷ European Roma Rights Center. The Desegregation of “Romani Schools” – A Condition for a n Equal Start for Roma ERRC Conference Report. Sofia, Bulgaria, 2001.
- ⁸ Human Rights Watch: Arakhadol pe: <http://www.hrw.org/women>.
- ⁹ Convention on the Rights of the Child. Arakhadol pe: <http://unhchr.ch/html/menu3/b/k2crc.htm>.
- ¹⁰ Centre on Housing Rights and Eviction, European Roma Rights Center and Milan Šimečka Foundation. *Defending Roma Housing Rights in Slovakia*, 2004, p.12

SEKCIJA A
GÎNDUR PA MANUŠÎKANE ČAČIMATA

Kapitlo 2.

**O Marimos kontra
e Diskriminacija:
O Univerzalno Čačimos
kata Egaliteto**

Te Prinžanes Ćire Čačimata thaj te Mares Tu pala Lende

2. O MARIMOS KONTRA E DISKRIMINACIJA: O UNIVERZALNO ČAČIMOS KATA EGALITETO

Introdukcija

Sar kaj dikhlijam ži akana ande amare aktivitetur, save sî phangle pe Univerzalno Manušîkane Čačimatangi Deklaracija, fiksirime sî, keç:

“Le manušíkane čačimata peren svakone jekhë manušískë, independentno kataj rasa, kata sekso, kataj síb, kataj religija, kata politikako vaj aver pačamos, kata nacionalno vaj socialno rëdečina, barvalimos vaj čorimos, biandimos vaj aver faktorur (...).”

(Artiklo 2)

Numa so značil kodja? So sî diskriminacija? So sî rasaki diskriminacija? Maj importantno, sar sî la rasaka diskriminacijaki identifikacija thaj so šaj kęras kontra la rasaki diskriminacija? Ande kako kapitlo kam kęras diskusija pa sa kodja, kam dikutuisaras paj protekcija kata `l minoritetongë čačimata thaj kam das duma pa `l „Řomengë čačimata“.

Gîndur Pa `l Manušîkane Čačimata: E Diskriminacija

Le tuckë cîra vrjama thaj gîndisar pa kodja:¹

O Artiklo 7 kata UDHR malavel:

“Savořë manuša sî angla zakono pe jekh fjal thaj svakones sî pravo pe jekh isto protekcija angla zakono bi diskriminacijako. Svakone jekhës sî les pravo pala jekh isto protekcija kontra diskriminacija, savi phagerel kaća Deklaracija thaj palaj jekh isto protekcija kontra angerimos pe diskriminacija”.

So značil kodja, de tu gođi :

- Sî savořë manuša ande ćiri komuna equal angla zakono vaj sî vuni manuš tretirime aver žandes ?
- Save faktorur šaj den vuni ženem maj bare šanse sar le averen?
- Sostar sî o egaliteto importantno pala manušíkane čačimata?

So sî Diskriminacija?

E Diskriminacija šaj definišil pe sar jek separatno tretirimos kata jek manuš vaj kata jek grupa aj kodja pe superiorno vaj inferiorno sama thaj bazirime pe `l arbitrarni kriterije sar kaj sî rasa, farba, sekso,

Diskriminacija andaj rasa, farba vaj ethnija bušol rasistično diskriminacija thaj sî sadajek jek manuškane čaćimatango phagerimos

šib, religija, politikaki opinja nacionalo taj socialno ředěćina. Diskriminacija andaj rasa, farba vaj ethnija bušol rasistično diskriminacija thaj sî sadajek jek manuškane čaćimatango phagerimos. Rasistično diskriminacija sî svako distinkcija, ekskluzija, restrikcija vaj preferencija pe baza la rasaki, la farbaki, la ředěćinaki, vaj pe ředěćina la nacijaki vaj la ethnijaki. Lako impakto thaj efekto sî kodo, te khosel pe vaj te xarnjarel pe e

rekognacija, e hasna thaj o anķerimos kata `l manuškane čaćimata thaj kataj fundamentalno sloboda, kaj sî pe ekonomijaki, socialno, kulturaki, aver trjabaki sama la publikake trajoski.²

Importantni pala `l principur kata non-diskriminacija sî le čaćimata kata `l rasakę , ethnijakę thaj nacionalni minoritetur pala egaliteto angla zakono thaj pala paritetno protekcija kata zakono. O maškar-themutno zakono zabranil rasaki diskriminacija, savi uključil, ali na limitiril, trjabe save sî pe sama kataj edukacija, sastimaski griža, bešimaski trjaba, bućaki trjaba thaj e provizija thaj o aksesu karing la publikakę servizur.³ Ka `l thema ašel jekh pozitivno obligacija, te ašaven, te zabranin thaj te kaznin rasistično diskriminacija thaj vi te kontrolišil zakonur taj politike, kodolasa te siguril, kę ande lende naj kak rasako diskriminacijako efekto pe ethnijakę grupe, vi te sİKaven pe von neutralni (kodja sİ, vi kana von Ći maladjon, kę lengo ciljo sİ palaj bilaši sama kata varesave partikularni grupe).

Pe diskriminacija arakhas duj forme: „Direktno“ thaj „indirektno“ diskriminacija. Palaj Direktiva 2000/43/EC kata Evropako Unijako Saveto „le principoski implementacija paj paritetno manušęngo tretirimos, independentno kataj rasaki vaj ethnijaki ředěćina“, **direktno diskriminacija** sİKadol kothe, „kaj jek ženo tretiril pe maj bilašes sar jek aver, pe sama kataj rasaki vaj ethnijaki ředěćina“. Jek eksempla šaj avel jek bućako ofiso, savo pala peski politika Ći akceptuil, te primil Řomen pe bući vaj jek ofiso palaj bešimaski trjaba, savo anzarel intenzijasa le Řomengę numa sub-standardni bešimaskę thana.

Le maj but žene amendar haćaren, so sİ flagrantni diskriminacijakę akcije. Žanes kasavi trjaba, kaj ando birto vaj ando restauranto Ći kamlja o personalo vaj o gazda, tukę vaj jekhę ženesę, kas prinžanes, te anzarel servizo, anda kodja, kaj von Ći kęren servizo pala `l „Gypsies“? Žanes varekas, kaj Ći dobisardja jek bući, jekh khęr vaj medicinako servizo, anda kodja kaj sİ lo Řom (vaj kaj sİ la Řomni)? Dikhlan tu varekana jekh šęmno, kaj del zabrana pala `l „Gypsies“ vaj pala `l „Řom“? Sa kodja sİ diskriminacijakę akcije, kaj pecin pe pe bibax butivar ande Evropa.

Jekh aver diskriminacijaki kategorija sİ akcije, kaj bi le anavesko „Řom“ vaj „Gypsy“, kęrel pe diskriminacija pe `l Řom. Po eksempla, but barur thaj restaurantur, Ći meķen le Řomen vaj kalę morćakę

manušên, te den andre ando birto vaj ando baro. Te bi delas pe ando baro vaj ando birto, kodoleske trobul o manuŝ xatam te avel „klubosko membro“, vaj xatam jek privatno parti slavil pe. Similarni trjabe aŝunas vi paj bućaki sama. Kana le Ŗom roden bući vaj roden telefonosa, te aven pe `k intervjuo, numa so aŝesen kothe haj le gaŝe dikhęn, ke Ŗom vaj Ŗomni sî, athoska mothon, ke e bući sî već diji haj naj maj but nango than bućako.

Indirektno diskriminacija sîkadol kothe “kaj jek neutralno, instrukcija, kriterija vaj praktika anel manuŝęę, andaj rasaki vaj ethnaki sama, bilaŝimos thaj hendikepo, vaj maj xancî ŝanse, sar kaj sî len le avera. Pale aver sî, te sî e instrukcija, kriterija vaj praktika potrebno thaj sî anda soste, thaj o ciljo sî legitimirime palaj Savetoski Direktiva 2000/43/EC. Jekh eksempla sî jek dućano thaj kothe malavel pe, ke manuŝnja lungone coxena ĉi troman te den ando dućano vaj jek governosko ofiso, savo zabranil, te den manuŝa uŝarade ŝęresa ando ofiso. Kadala regule, dićon kaj sî neutralni, numa faktiĉno ŝaj anen bilaŝimos manuŝęę kata vuni minoritetongę grupe, kaj sî len e tendencija te phiraven lunŝ coxe vaj te phiren uŝarade ŝęresa.

Ande vuni Centralno thaj Istoĉno Evropake phuvja paćan but manuŝa, ke le Ŗom naŝti aven diskriminirime, anda kodja, ke e Konstitucija thaj aver zakonur deklaririn e diskriminacija sar ilegalno, thaj le Ŗom sî eksplicitno priznajime sar jek minoriteto vaj similarno. Kodja sî jek bihaćarimos kataj diskriminacija, savo sî buhljardo pe kaća vřjama ande Evropa. Te egzistirin Konstitucije kontra e diskriminacija vaj aver legalni anti-diskriminacijake zakonur ande `k them, kodja ĉi znaĉil, ke ande kodo them naj diskriminacija – kodja sî numa jek instrumento ando marimos kontra e antidiskriminacija. Jek manuŝ ŝaj avel dukhado svako đes ande but fjal kataj diskriminacija.

**Te egzistirin Konstitucije
kontra e diskriminacija
vaj aver legalni anti-
diskriminacijake zakonur
ande `k them, kodja ĉi znaĉil,
ke ande kodo them naj
diskriminacija**

Ande `k limitirine brojo situacięę, e diskriminacija ŝaj avel vi legalno. Ande relacija karing e direktno diskriminacija, sî kodja prinŝando sar “autentiĉno profesionalno kvalifikacija” jek eksepcija. Ći bi avelas avřjal kata zakono e restrikcija, kana rodel pe jek than sar Rabbi pala `l jevrejur, kaj sî len jevresko paćamos vaj te rodel pe jek than sar tęnimasko socialno bućari pala `l Ŗom.

Similarno, ande vuni specifiĉni slućajur, o zakono permitil vi e indirektno diskriminacija. Kothe kaj anel pe jek ŝalba, ke jek praktika anel disproportionalno jek hendikepo jekha rasaka vaj ethnijaka grupake, kothe sî te dikhęl o responsiblo manuŝ, te legitimiril o ciljo thaj e praktika, te aven proporcionalno thaj haćarimaskę. Jek eksempla ŝaj avel kodo: Kana vazdel pe jek khęr thaj sa la bućake manuŝ sî te phiraven ŝęreske protekcijake uŝaravimata. Kaća praktika indirektno diskriminiril sa le manuŝên, savengę sî zabranime te uŝaraven pengo ŝęro. Pale, o gazda, kaj dja kaća restrikcija, ŝaj sîkavel, kaj ande kodo slućajo o ciljo legitimiril kaća praktika, ke legitimno sî, te arakhęl vov o sigurimos la bućake manuŝęę, aj kaća obligacija sî proporcionalno le rizikosa, anda kodja sî kaća regulacija jek haćarimaski kondicija.

Vi e zabrana kata rasaki diskriminacija či ašavel le governur thaj aver raj te planirin, te skicirin thaj te implementirin “pozitivni akcije” vaj “afirmativni akcije”, programur te ažutin grupengę kaj sî tradicionalni dukhade kataj rasaki diskriminacija. Kadala programur sî ande but slučajur potrebni, te bi kęrenas jek korektura kata historično bičačimos thaj/vaj te sigurin o diverzitetu. Jek eksemplo pa kodja sî, te rezervirin pe vuni thana po univerzitetu pala Ŗromengę aplikantur. Pe kaća trjaba, egzistirin ande Centralno thaj ande Istočno Evropa kasave programur pe sama kataj akademija thaj pe sama kataj edukacija, numa naj pe sama la bućaki čiti pe sama le bešimaski.

Gîndur pa `I Manušikane Čačimata: e Identifikacija kataj Diskriminacija

Hasnisar le definicije, kaj sî opre ramome, sar sîkavimasko ažutimos thaj zumav, te pheres e tabela kaj sî maj tele. Pe stîngo rig sî skicirime diferentni eksemploskę situacije. Zumav te identificiris: Sîkaven le eksempalur diskriminacija? Te sîkavena la, savi forma la diskriminacijaki sî kodja? Si kodja legalno vaj ilegalno diskriminacija?

Eksemploski situacija	Sî kodja diskriminacija?	Forma la diskriminacijaki	Legalno dozvolime? Sostar vaj sostar na?
Jek Ŗrom bi medicinako certifikato naj primime pe bući sar godjako xirurgo.			
Jek governoski strategija či del socialni bešimaskę thana kukolengę, save ilegalno okupisirade jek khę, čiti kukolengę, kaj dine bi dozoljako pe palune trin bęř ande `k khę.			

Eksemploski situacija	Sî kodja diskriminacija?	Forma la diskriminacijaki	Legalno dozvolime? Sostar vaj sostar na?
Jek restoranto či primil jekhe Řomes sar kelneri, ke “šaj avel, le gostongę kam avel lesa jek problemo”.			
Jek špitali thol le Řomen sadajek rigate kata `l gaže, pe aver špitaloskę departemanur aj kodja “andaj kulturaki sama”.			
Jek Rom thaj jek Řomni naj von primime bešimaskę, kata jek ekskluzivno bešimasko than anda kodja, ke o bešimasko than sî “ekskluzivno”.			

Aver Diskriminacijakę termur

La rasaki diskriminacija – specifično e direktno rasaki diskriminacija – si bazirime pe stereotipur pa grupe thaj po pačamos, ke e rasa sî o primerno faktoro le karakterosko thaj le žanglimasko determinacijako. Maj but sî kodja prinžando po anav **rasizmo**. Kado pačamos malavel, ke la genetikakę diferencije formirin svakona rasako superioriteto vaj inferioriteto opral pe aver manuš.

“O Rasizmo dikhęl pe na numa sar jek trjaba kata jek individualno stereotipo thaj jekh svako đeseko praktika, nego sî vi jekh fenomeno, xor thaj anduk vi ande šib thaj ande percipcija”.

Vago, Steven, ando Law and Society 6th ed.
Prentice Hall, Upper Saddle River, NJ, 200 p.68

Jek fenomeno similarno sar o rasizmo sî e **ksenofobija**. E ksenofobija sî e dar kata `l strejini manuš thaj butivar sîkavel pe sar dušmanija vaj zor kontra varesave ciljoskę grupe. Kaća diskriminacijaki forma sî

relevantno pala `l Ŗom, save dikheŋ pe butivar sar “strejini manuŝ” ande lengę thema katar aven, sajek sode generacije sî von veĉ žene kodole themeske. Partikularno le progonime thaj migrantni Ŗom aven butivar dukhade kataj duŝmanicko intolerancija thaj kataj rasaki diskriminacija, ande `l thema kaj naŝle peske. E ksenofobija sî univar o dinamito kata `l politikake raj, save den dumo le rasiston thaj den dumo karing jekh diskriminacijaki politika, te bi “arakhęnas” thaj zaŝtitinas pengo them kata “strejini manuŝ”. E diskriminacija, o rasizmo thaj e ksenofobija aven kataj ideja pa kulturako vaj ethnijako superioriteto thaj sa kodja sî jek rezultato kata **ethnocentrizmo**. Ethnocentrizmo sî kodo, te dikheġ jek manuŝ e ljuma numa pa peske kulturake barjarimaskę stakle (objektivur) thaj le averengę kulture dikheġ len sa maj tele kata peski kultura. Ethnocentroske manuŝa evaluin aver kulture numa le standardosa kata pengi kultura thaj ĉi zumaven, te keřen jek phurt karing e aver kultura thaj ĉi na zumaven te haĉaren avere manuŝęngi ljumaki koncepcija. Kaĉa intolerancija thaj o bi-haĉarimos karing aver kulture, karing aver paĉamata thaj karing aver praktike anen e diskriminacija.

“But manuŝa gîndin, ke keřen bari buĉi palaj publika kana sîkaven, kaj la rasaki (e maj bari forma kata) diskriminacija sî kontra o zakono thaj kana anzaren le viktimongę e ŝansa, te anen von pengi trjaba anglaj kris, thaj e kris te ĉaĉarel lengi diskriminacija. [...]. Kaĉa strategija, savi keġel la rasaki diskriminacija ilegalno thaj sîkavel lako bimaladimos, kaĉa strategija sî importantno thaj potrebno, numa kaĉa strategija korkoŝo naŝti peravel substancialno ĉiti te ĉiknjarel le rasistongę praktike ande societeta. Sar kaj e eliminacija vaj e redukcija kata kriminaliteto naŝti aręsel pe numa pa la krisaki sama, sa-jek sode baro te avel, kadja v` e eliminacija vaj e redukcija kata o rasizmo sî limitirime, kana manifestiril pe numa lesko ilegaliteto. La krisaki trjaba naj o univerzalno atveto kontra o rasizmo. Jek societeta bazirime po zakono thaj pe porunka ŝaj perel vi le rasistongę drago [...].”

Petrova, Dimitrina. “*The Denial od Racism*”. Ande Roma Rights, 4/2000
Arakhęn pe: http://errc.org/rr_nr4_2000/noteb2.shtml

Gîndur pa `l Manuŝikane Ćaĉimata : O Rasizmo

E diskriminacija thaj o rasizmo keřen jek afekto pe Ŗomengi pjtjara, sar ŝaj realizuin o univerzalno garantuime ĉaĉimos pala egaliteto, kaj ukljuĉil vi o egaliteto angla zakono. So kam sîkadol akana sî jek eksempla sar o rasizmo thaj e diskriminacija manifestrin pe ande juristikako sistemo. Ginav kaĉa rubrika thaj de atveto pe puŝimimata kaj sî ramome telal, kodolasa te hasnis e Maŝkar-themutni Konvencija paj Eliminacija kata Sa la Rasake Diskriminacijake Forme (ICERD), save kam arakhęs po apendikso kata kado manualo.

Le Ungroski Kris Anzardja Řomengę jek Xarnjardi Kompenzacija anda kodja kaj sas Krisime sar “Primitivni”⁴

Po novembro 2003 anzardja e Kris ando foro Szeged do phralengę andaj řomaji vica, jek reducirime kompenzacija kata 1.2 milionur Ungroskę forintur (kodja sđ karing 4.650 €) svakoneskę, kaj klasifrisarde len le raj sar “primitivni”. E doř pa mundarimos, savi sas phendi pe lende, sas xoxamni, thaj anda kodja sas te meķen len le raj pe sloboda. Le duj phral, kaj sas 15 řon iva ande robija, numa andaj xoxamni krisaki decizija, rode po 2 milionur forint (karing 7.750 €) kompenzacija. La Krisaki decizija sas xatam bazirime pe medicinaki ekspertiza, savi maladja, ke le duj phral sđ “maj primitivni sar le maj but aver manuř”, anda kodja sas vi lengi dukh maj cđkni.

Po 18. decembro 2003 e regionalno Kris kata Csongrđd maladja, kaj e Szegedoski Kris xoxadjili, te anzarel le Řomengę jekh reducirime kompenzacija anda kodja, kaj sđ le “primitivni”, numa ařili pe kodja, te ařel e kompenzacija po 1.2 milionur forint. E kris maladja maj dur, ke la Szegedoski Krisaki vorba “primitivni” sas bimaladi thaj lařaveski thaj anda kodja pařugla la la Csongrđdoski kris pe vorba “simpli”.

Puřimata:

1. Save artiklur kata ICERD sđ relevantni pe kako slučajo?
2. Ğindis ke e dujto decizija sas čačuji? Sostar vaj sostar na?
3. Sar řaj marel pe kontra la rasističi pozicija juridikake brojonca?

Le Minoritetongę Čačimata

Le manuřikane čačimata sđ univerzalni, numa butivar pecin pe manuřikane čačimatangę phagerimata disproporcionalno kontra diferentni grupe. Maj butivar sđ kadala grupe minoritetongę komune vaj minoritetongę populacije ando them. Vi te naj definicijako konsenzo paj minoritetongi grupa, e generalno definicija sđ, e minoritetongi grupa sđ “jek bi-dominantno grupa kata žene, saven sđ nacionalni, ethnijake, religijake vaj linguistikake karakteristike, save sđ diferentni kata `l majoritetongę manuřenge karakteristike”.⁵

Le manuřikane čačimata sđ univerzalni, numa butivar pecin pe manuřikane čačimatangę phagerimata disproporcionalno kontra diferentni grupe

Vi te na priznajil jek řtato “oficialno” kasavi grupa sar jek minoriteto, o konsenzo pa kodja barol, ke jek minoriteto sđ jek faktoski trjaba thaj na jek zakonoski trjaba. Po eksempla, la Turkijako governo či priznajisardja le Řomen ande Turkija sar jek minoriteto. Numa kodo fakto či ařadja mařkar-themutne monitoringoskę organur, te roden informacije pa Řomengę komune ande Turkija, ke ande praksa le Řom ande Turkija trajin o trajo minoritetongo thaj lengę manuřikane čačimata sđ phagerde sar

minoritetongi grupa. Svako them ande ljuma sî les barem jek minoritetongi komuna, ande le maj but thema sî multipli minoritetur. O tretirimos karing le minoritetongę grupe thaj lengi interakcija le majoritetosa sî them themestar diferentno. Le generalni strategije karing minoritetur sî variabli: Kataj integracija ži kaj segregacija vaj ekskluzija, kataj asimilacija ži kaj minoritetongę ĆaĆimatangi akceptacija. Le eksplikacije maj tele den jek skurto termongi definicija:

Ekskluzija: Kaća strategija vaj praktika zumavel, te iskljućil vaj te spidel rigate minoritetur kataj ekonomija, kataj politika thaj kata socio-kulturako trajo vi pe fizikaki geografija.⁶ Ekskluzijakę strategije thaj praktike dikheñ te „arakhęñ“ thaj te zaštitiñ o majoriteto kataj nasul „aver“ grupa. O rezultato sî e socialno ekskluzija. Eksemplur kata ekskluzijakę strategije karing le Ŗom ukljućin la edukacijaki segregacija le řomane řavořęngi, kana thon len ande řkole pala mentalno hendikepime bejatur⁷ vaj ande aver substandarni řkole. Kodja sî ande vuni Evropakę thema.

Asimilacija: Kaća strategija kamel, te avel o minoriteto kadja, sar kaj sî o majoriteto thaj te primil le majoritetoski kultura. Kodja kęrel pe zoraka strategijasa, savi zumavel te „civiliziril“ e minoritetoski grupa vaj te forsiril le membron kata minoriteto, te aven konformni jekha kulturakę definirime normasa. Kasave strategije sî butivar (numa na sadajek) opravdime la intenzijasa, te lařardol le minoritetoski situacija, numa kodja sî jek ethnocentrićno thaj paternalistićno strategija, le ciljosa, te xancjarel le minoritetongi kultura. Pe sasti Evropa anķęrdile pe `l Ŗom asimilacijakę strategije, specifićno tela `l komunistongę reźmiur.

Integracija: E integracija sî maj ućo aksesos karing e asimilacija ando tretirimos le minoritetongo. Integracijakę strategije anķęrdon „te anen pe le řene ande societeta, sar saste membrur“, ⁸ thaj ande jek, te respektuin pe lengę individualni ĆaĆimata, ukljućime lengę kulturakę ĆaĆimata.

Minoritetongę ĆaĆimata: Strategije, save den dumo le minoritetongę ĆaĆimata anzaren le minoritetongę protekcija sar jek grupa. Kodja buřel, le minoritetongę grupengę membron sî lengę univerzalni garantuime individualni manuřikane ĆaĆimata thaj vi jek protekcija, savi avel kata lengo statuso, sar membrur kata jek minoritetongi grupa. Kadala „specialni ĆaĆimata“ naj privilegije, nego adoptirime procedure, save dozzolin le minoritetongę grupengę, te arakhęñ pengo identiteto, pengę karakteristikę thaj pengę tradicije.⁹ Vuni kata kadala protekcijakę akcije ukljućin:

- O ĆaĆimos palaj participacija ande kulturako, religijako, ekonomijako, socialno thaj publikako trajo;
- Protekcija kata o řtato pe sama kata minoritetongi egzistencija thaj protekcija kata lengo nacionalno vaj ethnijako, kulturako, religijako thaj lingvistikako identiteo.
- Participacija pe ekonomijako progreso thaj evolucija ;
- Sloboda te hasnin pe le ĆaĆimata individualno thaj vi ande komuna avere membronca kata minoritetongi grupa bi diskriminacijako

Kaća strategija del dumo o ĆaĆimos pala kulturako identiteto.

Gîndur pal `l Manuŝikane Čačimata : E Identifikacija kata `l Minoritetongę Strategije

Ande tabela telal ramome sî vuni governoskę strategije pe sama kata `l minoritetongę grupe. Ando maŝkar katar e kolumna, kęř identifikacija savi strategija sî sîkadi – sî kodja strategija ekskluzija, asimilacija, integracija vaj minoritetongę čačimata? Pe čači rig kata e kolumna ramosar, sostar sî ćiro atveto kadja sar kaj sî?

Strategija	Savi strategijaki forma sî kodja?	Sostar?
Tala but demultune socialistiĉni Evropakę režimur, e strategija pa `l Řom ukljuĉilas zakonur pa “permanentno beŝimos le nomadongo” thaj e zabrana te vorbil pe thaj te kultiviril pe e řomaji ŝib.		
Strategije save den promocije karing o multikulturalizmo thaj save sigurin le čačimata thaj kęřen promocija karing le minoritetongę ŝiba thaj save anzaren vi kulturaki avtonomija ande forma kata lokalni thaj nacionalni minoritetongę governur (self-governments).		
E strategija kata Italijako governo sî, te ankęrel substandardni beŝimaskę thana pala `l Řom, prinzande sar “kampur pala nomadur”.		

Strategija	Savi strategijaki forma sî kodja?	Sostar?
Strategije, save ankëren but procedur palaj promocija taj palaj sasti participicija le Āromengi ande societeta, ukljuċime edukacijakę strategije le ciljosa, te arakhël e segregacija pesko gor thaj te aven le řomane řavořëngę sa kodola řanse pe akademijakę studije sar kaj sî len vi le gažengę.		

Gîndur pa `I Manuřikane Čaċimata: Kultura

Svakone Manuřëř sî les jek kulturako identiteto. Butivar sî kodo garado ande `k manuř thaj khonik ċi lel sama pa kodo, ři kaj na puřel varekon, katar avel. Sar kaj mothodjam opre, generalno zumavel jek maj zurali grupa, te thol peski kutura pe minoritetongi kulture.¹⁰

1. Sostar sî o ċaċimos pala kulturako identiteo importantno?
2. Sostar zumaven dominantni grupe butivar, te thon peski kultura pe minoritetongę grupe?
3. Sostar sî importantno, te arakhën pe, te priznajin pe thaj te anen pe diferentni kulture angle?
4. So sî le řërutne komponente kata ċiri kultura?
5. So sî, kana thol o governo pasur te zurjarel ċire ċaċimata karing minoritetongę grupe, membromos thaj kultura?

Sostar o Divano pa `I Āromengę Čaċimata?

Romane ċaċimatangę aktivistur sî butivar konfrontirime opozicijakę argumentonca, sostar sî “specialni ċaċimata” pala `I Ārom potrebnı? Oponentur řaj argumentirin, kę, te thol pe o fokuso specifiċno pe `I “Āromengę ċaċimata”, kodja anel numa bajur le gaženca thaj maj feder bi avelas, le aktivistur te realizuin le manuřikane ċaċimata pala sja le manuř.

Sar kaj ramosardjam ande kado kapitlo, vi te sî le manuřikane ċaċimata univerzalni, le manuřikane ċaċimata kata vuni grupe sî disproportcionalno dukhade – le Ārom sî jek anda kadala grupe. Anda sa kodja

trobul te las jek specifično sama, te siguris, te avel lengę o drom karing le garantuime univerzalni manušíkane čačimata puterdo sar le gaženę. Le Řomengę čačimata sî manušíkane čačimata.

Le Řomengę čačimata sî manušíkane čačimata

Jek postulacija kata `l `Řomengę čačimata' sî o čačimos pala non-diskriminacija. Kasave čačimata naj von `specialni čačimata' numa von zurjaren le egalitetosko principio, savo sî uključime ando zakono pala manušíkane čačimata. Pe antrego Evropa barol e rekognacija palaj importanca kata `l manušíkane čačimata, thaj e elaboracija kata manušíkane čačimatango zakono, uključime la anti-diskriminacijaki legislacija, numa le Řomengę čačimata sî butivar maj but dukhade, nego le gaženę čačimata. Formalno o **egalitetno tretirimos** le Řomengo či síkadilo but efektivno ando realno trajo le Řomengo pe svakodeseske kondicije. Anda kodja trobul jek fokuso pe **egalitetno rezultato**. Te bi aręselas pe o čačuno egaliteto, či avel univar dosta, te tretirin pe sa le manuš pe jek fjal. Grupengę, savengi manušíkani pačiv sî disproportionalno dukhadi ande relacija po majoriteto, lengę trobul te anzarel pe jek adicionalno protekcija thaj zaštita, te bi aręselas pe jek egalitetno rezultato. Řomengę čačimata trobun te len sama pe historično, disproportionalno phagerimos le manušíkane čačimatango, vi pe individualno sama thaj vi pe sama kataj sasti kultura.

Řomane źuvlja

Le řomane źuvlja phiraven jek pharimos, savo sî prinzando sar **duplo diskriminacija**: Butivar sî le dikriminirime anda peski ethnija thaj anda pesko sekso. E diskriminacija thaj e socialno ekskluzija perel pe but Řom, numa pe `l Řomnja perel butivar ínķę jek maj baro kotor kata `l manušíkane čačimatangę phagerimata pe sama kata rasizmo thaj seksizmo. Čořimos thaj ekonomijako bizuralimos, sastimaskę trjabe, analfabetizmo thaj tradicionalni kulturakę obligacije ķeren jek disproportionalno efekto pe `l řomane źuvlja.

pe `l Řomnja perel butivar ínķę jek maj baro kotor kata `l manušíkane čačimatangę phagerimata pe sama kata rasizmo thaj seksizmo

Le řomane źuvlja sî butivar po angluno than responsibli palaj griža le khęreski, pala `l řavořę, palaj familja thaj pala aver komunakę membrur. Sa kodola pharimata, le řavořęngi griža, le khęreske buća, le love pala trajo thaj aver griže anen le źuvljan butivar źi kaj ekonomijaki marginalizacija. E deprivacija kata sigurimos pe trjaba le khęreski, lel kata `l řomaja źuvlja la ekonomijako avtonomiteto, o fizičko sigurimos, thaj e pesonalno pačiv thaj spidel len pe rig thaj pe marginalizacija. Kadja sî von viktimir le čořimaskę thaj asęn desja pe maj teluno than. Ande Řomengę komune sî vi jek seksosko disproportionalno diferencija pe sama la edukacijaki thaj pe sama la politikaka participacijaki, kana sî e vorba pa `l řomane źuvlja. Anda sa kodja but sî importantno, te hačardon sa kadala specifični trjabe, kana ķerel pe promocija thaj protekcija le řomanę źuvljangę čačimata.

Po teksto kaj avel akana sî skicirime but seriozni manifestacije kata radikalno seksoski diskriminacija, kaj asęl lengo rezultato le manušíkane čačimatango phagerimos.

Sterilizacija zorasa

Ande Ćexoslovakija kęrdja o governo katar o bęřš 1970 ži ka bęřš 1990 redovno sterilizacije pe řomane źuvlja. Kodo sas jek kotor kata jek strategija haj o ciljo sas e redukcija kataj “bari thaj bisasti” biandimaski kvota le řomane źuvljangi.

Pa kaća praktika anklisti informacija po mařkar kata `l 1990 numa sas indikacije, ke kaća praktika geli ži ka agor kata `l 1990. Desar xasajlo o komunizmo vuni publikake řaj malade, ke le ući biandimaski kvota kata `l Řomnja ande Slovakija, bi anelas la Slovakijake bilařimos, te na anķerdon akcije, te ćiknjarel pe le Řomnjangi biandimaski kvota. Pe jek divano ando septembro 1993, o raj Mećiar, savo sas pe kuća vrjama Primeminister, maladja, ke e ući biandimaski kvota kata `l Řomna sĭ jek daravismki trjaba pala Slovakijake manuša, thaj “kodja [le Řom karing le gaže] relacija kam pařugjol pala benefito le Řomengo. Anda kodja akana amen naj lenca bući, ke athoska lengę kam avel amenca bući pe vrjama”.

Pe baza kata primarni analize kata ERRC ando bęřš 2002, sĭkadile indikacije pa seriozno bajo, ke ande Slovakija anķerdon radikalni kontraceptivi sterilizacije pe `l řomane źuvlja, bi lenga akceptacijako – taj pe but slućajur sĭ von numa rudimentarno informirime. Jek eksempla, kata jek slućajo, kaj sĭ dokumentirime kata ERRC, jekh Řomnji biandja peske panźtone bejatos paj cezarsko operacija. E Řomnji svedoćil, ke anglaj operacija, voj musaj sas te del peski sęmnatura tela jek formularo, kaj sas pe Slovakijaki řib. Khonik Ći mothodja lake so ramol pe kuko formularo, vi te na źanglja voj te ginavel slovakicko. Voj dja peski sęmnatura ando paćamos, ke pe formularo ramol pa laki cezarsko operacija. Palaj operacija o doktoro dja la e informacija, ke maj but voj nařti bianela řavořęn. No e Řomni řoha Ći kamlja te avel voj sterilizirime thaj Ći jeg data voj Ći rodja sterilizacija. Kana voj xoljaļli thaj kana puřlja le doktorostar, so vo kęrdja lasa, o doktoro, kadja mothol pe, mothodja lake, ke kęrdja lake sterilizacija anda kodja, kaj sas la prja but abortusur thaj prja but řavořę.

Jek baro levelo kata rasaki duřmanija sĭ dokumentirime ande Slovakija – aj partikularno o anti-ciganizmo khęldja fajma jek rola anda bimalado thaj duřmanico tretirimos karing le Řomnja kata doktorongi thaj sestrongi rig. Similarni trjabe sĭ dokumentirime kata ERRC vi kata Ćexo thaj vi kata Ungro.

O Marimos kontra la Rasaki Diskriminacija

Po gor, kata kako manualo ka sîkavas, sar sî le manušikane čačimata zaštitime zakonosa thaj save akcije šaj astares, kana sî čire manušikane čačimata dukhade vaj phagerde. Kadala punktur sîkaven vuni droma, sar te peravel pe e diskriminacija kontra le Řom ande Evropa:

- ✓ **Hamisavo!**
- ✓ Formirisar jek **politikaki volja** pala pařulgimos
- ✓ Čide zor pala jek nevi **legislacija** vaj pařuv e akanutni legislacija te avel efektivno
- ✓ Čide zor te adoptirin pe thaj te **zurjaren pe efektivni minoritetongę thaj anti-diskriminacijakę zakonur / strategije**
- ✓ Čide zor pala **`pozitivno` akcija**
- ✓ Čide zor pala **specializirime organur**, save kęren bući pe minoritetongi čačimatangi sama
- ✓ Čide seriozni **rasakę statistike** pala politikako impakto
- ✓ Kęř **dialogo** governongę organonca, štatoskę aktoronca thaj krisakę oraganonca
- ✓ Kęř promocija pala anti-rasizmo thaj palaj čačimatangi **edukacija** – sićar avere manušen!
- ✓ **Angažuisar maškar-themutne organur** – sićuv thaj vazde ćo glaso
- ✓ De zor thaj dumo karing **politikaki mobilizacija** ande ćiri komuna thaj participirisar ando politikako proceso
- ✓ Formirisar jek **mrjaža** kata aver NGOs thaj aktivistur, save kęren bući pala Řomengę čačimata

Note pa teksto

- ¹ Kako aktivitetu sî adaptirime kata: United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. *ABC: Teaching Human Rights*. Geneva: United Nations Publication, 2003, p.38.
- ² International Convention on the Elimination of Racial Discrimination (ICERD, Artiklo 1, Arakhadol ando apendikso kata kado manualo
- ³ Jek antrego lista pe kodja sama arakhęš ando artiklo 5 kata ICERD ando apendikso kata kado manualo
- ⁴ O Sasto teksto arakhęš po: <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=1871>.
- ⁵ United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, *Fact Sheet Nr. 18, minority Rights*. Arakhęl pe: www.unhchr.ch/html/menu6/2/training.htm.
- ⁶ Ringold, Dena, Mitchell Orenstein & Erika Wilkens. *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle. Washington DC: The World Bank, 2003, p.19.*
- ⁷ Le maj but governongę dokumentur hasanin o pejorativno termo “handicapped” thaj na “disabled”.
- ⁸ Ringold et al, p.21
- ⁹ United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, *Fact Sheet Nr. 18, minority Rights*. Arakhęl pe: www.unhchr.ch/html/menu6/2/fs18.htm.
- ¹⁰ Kako aktivitetu sî adaptirime kata: ABC: Teaching Human Rights, pp.47–48

Sekcija A
Gîndur pa `l Manuŝîkane Čăċimata

Kapitlo 3

**Sar Sî le Manuŝîkane
Čăċimata Zaŝtitime?**

**Nacionalni Institucije
thaj le Čidime Nacije**

Te Prinžanes Čire Čăċimata thaj te Mares Tu pala Lende

3. SAR SÎ LE MANUŠÏKANE ČAČIMATA ZAŠTITIME? NACIONALNI INSTITUCIJE THAJ LE ČIDINE NACIJE

Introdukcija

Ande `l kapitlur 1 thaj 2 sas e diskusija pa `l bazični konceptur, save den dumo le manušikane čačimatango aktivitetu. Kêrdjam jek skurto diskusija pa kodja, so sî le manušikane čačimata, sostar sî von importantni pala sa le manuša thaj sar sî e relacija maškar e diskriminacija thaj maškar le minoritetongê čačimata thaj partikularno maškar le Řomengê čačimata thaj le manušikane čačimata. Ande `l kapitlur 3 thaj 4 kam avel e tematika o zurjarimos kata `l manušikane čačimata, le manušikane čačimatango zakono kam avel analizirime, te šaj hačardon le putjerje thaj te arakhadon putjerje kontra o dukhvimos thaj kontra o phagerimos le manušikane čačimatango.

Pala kodja kam sîkavas diferentni institucije thaj mexanizmur, kaj khetane sî lengo ciljo, te siguril pe e protekcija kataj manušeski paćiv, aj kodja svakoneski, la žuvljaki, le mîršeski thaj le šavořengi. Anglunes ginav le pasaže, kaj aven, pala kodja pher e tabela kaj avel palal, pala kodja bolde tu pale karing e Univerzalno Deklaracija kata `l Manušikane Čačimata, te avel tukê ažutimaskê. Save čačimata či anzardile? Save čačimata sas hasnime pala ažutimos? Save artiklur kata UDHR sî relevantni?

Situacija #1: Ando Ungrosko foro Jászládány, formirisarde le gaže ande palune bêřš le lokalni gaže, ažutimasa kata lokalni governoskê raj, jek segregirime školako sistemo pe garado anav “privatno škola”. Ande kaća škola sî subskribime numa le gažengê raklořê, kadja, te anzardol o školuimos numa le “gažengê roklořengê”. Anglunes o Regionalno Administracijako Ofiso cîrdja e decizija kata lokalno governo palpale, savi odredil klasakê sobe ande lokalno primarno škola, sar privatno školuimos, anda kodja, kê kasave klase sî kontra zakono. Pala kodja zumade bute pasonca, pale te putren e privatno škola kodole ciljosa, te anzaren separatno školuimos pala gažengê raklořê. Kana pala sa kodja o lokalno governo astardja e šansa, te putrel jek privatno škola, le lokalni aktivistur thaj le NGOs dikhle, te peraven la školako diskriminacijako faktoro kodolasa, te aven le Řomengê šavořê subskribime ande privatno škola. Numa pala kodja nas baro uspezo. O Parlamentosko Komisar o pala Nacionalni thaj Ethnijakê Minoritetur maladja, kê e privatno školo sî kontra e konstitucija thaj vov maladja maj dur, kê la školakê nas te del pe dozvola, kê e bazično premisa kataj škola diskriminiril le řomane šavořen thaj anel lengi segregacija. Pala nevi legislacija, savi kam avel pe zor ando aver bêřš, sî te avel svako škola, phandadi, te ankêrel segregacija pe `l šavořê andaj rasaki sama.

Situacija #2: Ande paluji vrjama line 4 Travellerja 4.500 € kompenzacija, kata jek lokalno birto, anda kodja, kaj či anzardilo lengê servizo. E decizija andja le governosko organo, savo sî responsiblo pala egaliteto thaj savo arakhlja, kê o menadžero le birtosko dja peskê birtoskê ženem e instrukcija, von te na anzaren servizo le Travellerongê. Kana o stražari pe kapija meklja le Travelleron te den

andre ando birto, le birtoskê žene mothode lengê, bi razlogosko, te mekên o birto. Le birtosko menadžero maladja, kê ando birto ankêrdol jek strogo admisijaki procedura thaj hurjavimasko zakono, savo trobul la kapijako stražari te kontrolišil thaj trobul vi te kontrolišil, te na dikhêl varekon avri sar “te avilo anda vês”. Jek membro kata birtosko servizo afirmisardja, kê vov pušlja kata o menadžeri leski opinija, kaj jek žuvlji kata `l Travellerja phiravelas desa “sano milasko furjarvimos” thaj “dilivane” zlaga. O menadžero afirmisardja, kê jek kata `l Travellerongê žuvlja mjazolas leskê pala jek žulji, savi sas hamime ande `k bajo, savo pecisajlo ando birto, varekana maj anglal. La krisako raj či arakhlja e doš ka `l Travellerja, kaj lengê či anzardilo le birtosko servizo, anda jek bajo (kaj nas evidentno), savo pecisajlo vuni bêrs maj anglal, sas anda na-evidentno spekulacija le servizoski aj na palaj individualno konsideracija.

Situacija	Le Ćaĉimata save nas dine	Hasnime ĉaĉimata pala ažitimos	Artiklur pe relacija kata UDHR
#1			
#2			

Ćaĉimata thaj Obligacije

Sar kaj dikhljam ande `l kapitlur 1 thaj 2, ka `l thema sî obligacije, te aven implementirime le fundamentalni manuškane ĉaĉimata. Kadala obligacije naj numa moralni responsibilitetur numa sî vi legalni. Le manuškane ĉaĉimata sî legalni postulacije thaj vaŝin pala savořê žene. Vi te phagerena bi governongê aktorur le ĉaĉimata, pale sî le governur responsibli, te arakhên thaj te sigurin le manuškane ĉaĉimata, sar lengi legalno obligacija karing o manuš. Le manuškane ĉaĉimatangê norme thaj principe sî ramome ande maškar-themutne manuškane ĉaĉimatangê kontraktur thaj sî ramome vi ande aver norme, dine kaj nacionalni, konstitucionalni manuškane ĉaĉimatangê regulacije, save ukljuĉin le ženengê pravur thaj o responsibiliteto le governongo. Aktivistur save kêren buĉi, trobun te sigurin, kaj le governur ankêren kadala obligacije thaj individualcur žanen pa lende thaj astaren, sar kaj mothol pe,

jek **drom bazirime** pe `l čačimata. Le zakonur den e legalno zor, karing e moralno pretenzija kata `l manušikane čačimata. Jek mištimos kata o legalno akceso sî kodo, kaj egzistiril kodolasa jek mexanizmo kontra le manušikane čačimatangê phagerimata. Le žene šaj žan le zakonokê dromesa, kana von gîndin, kê lengê čačimata phagerdile thaj pa kodja egzistirin monitoringoskê organur, save šaj thon le guvernur, te obzervirin le manušikane čačimatangê trjabe thaj šaj den len zor, te ankêren mere pala manušikane čačimatangê strategije. Ande situacija, savi skicirisardjam opre, po eksemplu, hasnisajlo jek zakonosko bazirime akceso.

Nacionalni Instrumentur

Le manušikane čačimatangê trjabe thaj lengi protekcija teljarel po lokalno levelo. Sar kaj sîkadjam ande `l kapitlur maj anglal, o governo sî responsiblo te aven implementirine le manušikane čačimatangê standardur ande pesko teritorijumo, uključime li duj pozitivni obligacije thaj negativni slobode.

Či duj thema naj identični ande pengê zakonur, procedure vaj pe manušikane čačimatangi implementacija, vi te sî von responsibli, te sigurin, kê le fundamentalni čačimata respektuin pe thaj o zakono šaj hasnil pe, kana aven le čačimata dukhade. Anda kodja sî imposiblo, te sîkadol ande kako manualo ando detailo, sar sî le manušikane čačimata implementirime thaj zaštitime ande svako kata kodola thema kaj sî o ERRC aktivno, numa kodja sî jek esencialno kotor kata manušikane čačimatango aktivizmo. Sar aktivisto, trobul te prinžanes le lokalni, zakonoskê regulacije kata čiro them. Te na žanes ži akana, trobul te žanes de akanara:

- E Konstitucija;
- Sar nakhên le zakonur o parlamento;
- Sar organur pe egzekutivno sama kêren bući (po eksemplu prezidentoskê dekretur, egzekutivni rezolucije); thaj
- Sar sî e hirarxija la krizaki thaj sar kêrel o legalno, zakonosko sistemo bući.

Butivar, e lista kata `l legalni instrumentur le aktivistongi či stopiril katka. Kana les pe tute, te ažutis pala jek trjaba vaj kêres bući pe čačimaski sama, athoska trobul te prinžanes le relevantni zakonur, le institucijengê statutur thaj lengê regulacije. Po eksemplu, kana kêres investigacija pa jek zoraki trjaba kata governongê aktorur, kam avel importantno, te žanes la lokalnona policijakê regulacije thaj te žanes, save čačimata sî le ženena tala domestikako zakono pe sama la policijaki. Mišto kam avel, vi te žanes, sar sî e lokalno administracija organizirime, uključime lenge procedure thaj strukture, save sî relevantni pala čiri bući.

Pe sekcija, savi kam sîkavas akana, kam dikhas pe maškar-themutno zakono thaj pe regionalni **maškar-governongê organizacije** (IGOs). But sî importantno, te les pe čiri lokalno thaj nacionalno bući, vi

o mařkar-themutno zakono ande ćiri sama. Ande but thema egzistirin konstitucijakê provizije, save roden, te te aven dirketno hasnime le mařkar-themutne zakonskê norme, save ratificirisardja o them¹. Jek eksempla pala kodja, sî la Slovakijaki Republika, ande laki Konstitucija ramol:

“Mařkar-themutne kontraktur pa manuřikane ćaćimata thaj pa fundamentalno sloboda thaj vi mařkar-themutne kontraktur, kaj pala lengi upotreba naj potrebno zakono, thaj mařkar-themutne kontraktur, save direktno anen ćaćimata vaj thon obligacije pe `l naturalni vaj legalni žene thaj save sî ratificirime thaj proglasime zakonosa, sî le len prioritetu angla amare zakonur”. (Artiklo 7 (5))

Vi te sî uključime kasave provizije, kodja či znaćil, kê le ćaćimata, save sî ramome ande `l mařkar-themutne dokumentur, aven avtomatićni “implementirime” ande themeski praksa. Le governur sî te aven po monitoringo, sar von iplementirin le manuřikane ćaćimatangi protekcija, na numa lengi legalno thaj institucijaki struktura. Importantni puřimata uključin:

- Ankêrel ćo them le mařkar-themutne obligacije?
- So sî o socialno realiteto le Řomengo, kaj trajin ande ćiro them?
- Sî le ćaćimata kata vuni minoritetongê grupe disproportionalno dukhade?
- Ankaladja ćo them anti-diskriminacijakê zakonur thaj sode sî le efektivni?

Gîndur pa `l Manuřikane Čaćimata: Le Manuřikane Čaćimata thaj le Konstitucije²

Jek importantno akcija, kaj řaj astarel o governo sî kodja, te uključil le mařkar-themutne manuřikane ćaćimata ande pesko lokalno thaj legalno direkcija, sar jek angluno paso karing e manuřikane ćaćimatangi implementacija.

Sar pherel ćiro them le mařkar-themutne manuřikane ćaćimatangê standardur?

Le jek kopija kata ćire themeski Konstitucija thaj le vi jek verzija kata e Univerzalno Deklaracija pa `l Manuřikane Čaćimata, savî arakhês po apendikso kakale lilesko. Pala svako ćaćimos, ramome ande lista telal, sêmnosar pe apropiatno than, te sî o ćaćimos uključime ande ćire themeski Konstitucija thaj ande UDHR.

O čačimos	Uključime ande UDHR	Uključime ande muřê themeski Konstitucija
Slobodno alosarimos la bućak	☐	☐
Slobodno stampa	☐	☐
Solobodno te alosares će Řomes/ ća Řomn	☐	☐
Adekvatno bēšîmaski protekcija	☐	☐
Proceso žurijasa	☐	☐
Slobodno sî, sode bejatur te aven tu	☐	☐
Sloboda kataj tortura taj kata bimanušîkano tretirimos vaj bimanušîkaji glaba	☐	☐
Sloboda la religijaki	☐	☐
Čačimos te avel tu, so sî ćiro (properitet.)	☐	☐
Čačimos pala slobodno phirimos	☐	☐
Čačimos palaj edukaci	☐	☐
Adekvatno xabe	☐	☐
Čačimos pala užo vazduxo thaj užo paji	☐	☐
Sloboda kataj diskriminacija	☐	☐
Adekvatno sastimaski griža	☐	☐
Čačimos pala adekvatno bēšîmasko than	☐	☐
Sloboda la vorbaki	☐	☐

Gîndisar pa kodola pušîmata:

1. Arakhljan trjabe, kaj ĉi azukêrdjanas?
2. Save čačimata ande kadala dokumentur, trobunas, pala ćiro gîndo, te aven univerzalni thaj save na?
3. Le manuša ande ćiro them, sî len čačimata, kaj naj uključime ande UDHR?

Sar kaj spomenisardjam pe sekcija opre, te aven uključime kadala čačimata ande konstitucija, kodja kam avel numa jek angluno paso. Le governur sî vi responsibli, te aven le manušîkane čačimata efektivno implementirime. Importantno maj dur sî:

- ✓ Te adoptirin pe thaj te implementirin pe zakonur, te avel sigurime, kê savořê manuřêngê avel jek akceso karing o zakono, kana aven lengê fundamentalni ćaćimata dukhade;
- ✓ Te kêrdol jek evaluacija kata `l zakonur, save sî skicirime thaj save egzistirin, te siguril pe, kê naj len bilašo efekto pe `l manuřikane ćaćimata;
- ✓ Te kêrdon akcije te anulirin pe kasave grupe, savengê ideje sî pe baza kontra le manuřikane ćaćimata;
- ✓ Te thon pe akcije palaj grupengi promocija, savengo ciljo sî le manuřikane ćaćimatangi promocija thaj save thon sankcije palaj ćaćimatango dukhavirus;
- ✓ Te anzarel pe zakonosko ažitimos le viktimongê kata manuřikane ćaćimatango phagerimos;
- ✓ Te ankêrdon strategije palaj manuřikane ćaćimatangi promocija svakoneskê;
- ✓ Te trenirin pe membrur kataj publikaki administracija, raj kataj kriminaloski justicija pe sama la judikacija thaj pe sama kata `l manuřikane ćaćimatange norme, principe thaj akceso.

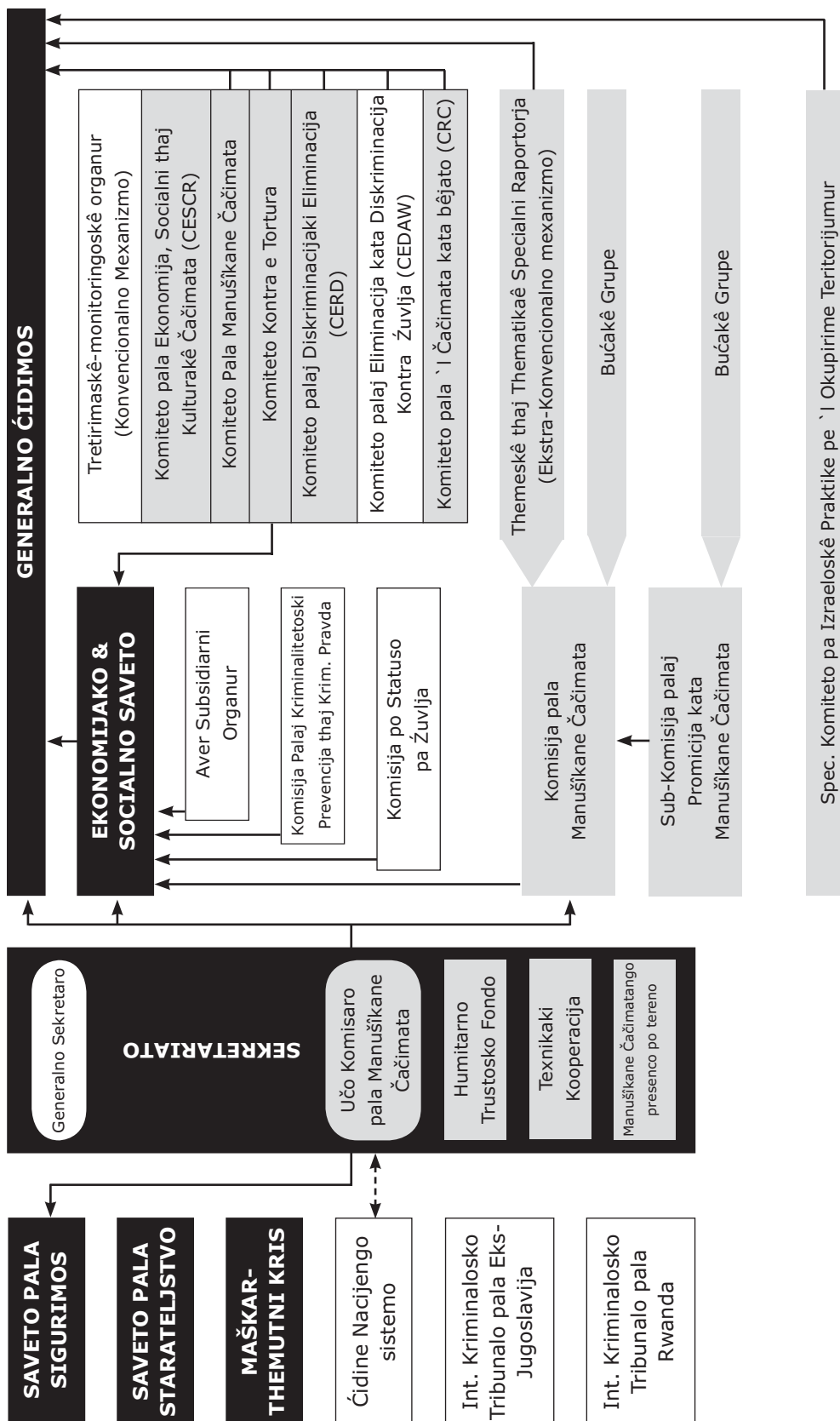
Le Ćidine Nacije

Le Ćidine Nacije biandile ando bêřš 1945 le ciljosa: Te ankêrdon mařkar-themutni paća thaj sigurimos; te barjon amalikane relacije mařkar le nacije; te ankêrdol jek ko-operacija palaj solucija kata `l mařkar-themutne problemur, te kêrdol promocija pe sama kata `l manuřikane ćaćimata; thaj te avel jekh centro palaj nacijenga akcijengi harmonizacija. Sa kadala ciljur sî ramome ando Ćartero kata `l UN. 191 membrongê thema kata `l UN dine peski akceptacija, te den dumo kadala ideje.

Ande `l UN sî 6 řêrutne organur. Kodola sî: O Generalno Ćidimos, le Sigurimasko Saveto, la Ekonomijako thaj Socialno Saveto, o *Trusteeship* Saveto, o Sekretarijato thaj e Mařkar-themutni Kris. Sa le membrongê thema sî reprezentirime ando Generalno Ćidimos, numa kodja ĉi važil pala `l aver řêrutne organur ande `l UN. Te sićos maj but pa `l operacije thaj pa `l aktivitetur kata `l UN řêrutne organur, kêr jek vizita ka UN website: <http://www.un.org/Overview/brief.html>.

Jek kata `l maj importantni rezultatur kata `l UN sas o koncepto kata mařkar-themutne ćaćimatango zakono. Ande `k dopařin kata jek sêlutno bêřš, le UN “ande o koncepto thaj e kodofikacija kata `l manuřikane ćaćimata but angle, ande len kata `l moralni sîkavimaskê principur ři kothe, te aven obligatorno zakono.” E Univerzalno Deklaracija kata `l Manuřikane Ćaćimata sî e baza kata maj but sar 80 konvencije, kontraktur thaj deklaracije. Kodja sîkavel, kê le manuřikane ćaćimata, sî len jek centralno pozicija ande bući kata `l Ćidine Nacije.

Le Ćidine Nacijengo sistemo thaj le manuřikane ćaćimatangê instrumentur fajma řaj sîkadon kodoleskê, kon maladjol angluji data lenca, komplicirime thaj konfuzno – sar kaj demonstriril e mapa kata `l UN manuřikane ćaćimatango sistemo, kaj kam arakhên pe aver rig. Vi te sî o sistemo buhlo thaj kompleksno, ĉi trobul te daravel tu kodja. Po resto kata kako kapitlo ramosaras paj eksaminacija kata UN manuřikane ćaćimatango sistemo.

Referencia kimaradt a forditásból!

Source: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (1997) Geneva, Switzerland

O Mařkar-themutno Zakono kata `I Manuřikane ĆaĆimata

Pe `I kapitlur 1 thaj 2 amen dikhljam so s`i o mařkar-themutno manuřikane ĆaĆimatango standardo, savo s`i e **Univerzalno Manuřikane ĆaĆimatangi Deklaracija** kata `I Ćidine Nacije. Le UN adoptirisarde kado dokumento ando b`ers` 1948, pala sa le bare bilařimata thaj mundarimata, save pecisajle pe vrjama kata dujto ljumako marimos thaj anzarde la sar “jek standardo, ar`esli khetana buĆasa, jek rezultato lařo, savo vařil pala sa le manuřa thaj pala sa le nacije”. Ali o dokumento s`i numa jek kotor kata **Mařkar-themutno Zakono le Manuřikane ĆaĆimatango**, ukljuĆime s`i o **Mařkar-themutno Kontrakto pa `I Ekonomijak`e, Socialni thaj Kulturak`e ĆaĆimata (ICESCR)** thaj o **Mařkar-themutno Kontrakto pa `I Civilni thaj Politikak`e ĆaĆimata (ICCPR)**, kodola s`i duj **Opcionalni Protokolur**.

E diferencija kaj fulavel e Deklaracija kata le duj Kontraktur s`i o legalno statuso. E deklaracija kata UDHR naj jek legalno obligatorno dokumento, numa s`ikavel angle generalni principur thaj standardur kata `I manuřikane ĆaĆimata. I te naj la oficialno, legalno zor, but kata lak`e artiklur dikh`en pe sar “s`ikado mařkar-themutno zakono”, kodja buřel, kaj barilo paso-pasostar thaj praktikirime s`i le themendar, save priznajin e legalno obligacija, te ank`erdol kado standardo. Le governur ank`eren deklaracije, sar te avelas jek legalno obligatorno dokumento, numa kodja feri anda kodja, te bi s`ikavenas, kaj den dumo le ideje thaj standardur, save reflektirin le tekstur. O ICESCR thaj o ICCPR s`i **konvencije** (univar buřon von vi “*treaties*“ vaj “*convenants*”) save thon mařkar-themutne norme thaj standardur thaj save phanden le thema, save thon pengi signatura talal, te ank`eren leng`e principije. Numa le thema, save thode pengi signatura pe konvencija thaj racificirisarde la, s`i len e obligacija te ank`eren kadala standardur (dikh o bokso telal).

Pasur ande Evolucija kata `I Konvencije

Ži kaj aven le konvencije kodificirime sar obligatorno zakono, le manuřikane ĆaĆimatang`e konceptur s`i te nakh`en jek desja lungu proceso, savo ukljuĆil, te arakhadol konsenzo thaj malade praktikalni politike pe mařkar-themutno thaj pe nacionalno levelo. Le Konvencije s`i:

- 1) Skicirime kata buĆak`e grupe. Le UN Generalno Ćidimask`e komisijak`e buĆak`e grupe s`i formirime reprezentantondar kata `I UN membrong`e thema thaj vi reprezentantondar kata `I mařkar-governong`e thaj non-governong`e organizacije.⁴
- 2) Adoptirime kataj UN Generalno Ćidimaski vota.
- 3) Significirime kata `I membrong`e thema. Kana thon le membrong`e thema pengi signatura talaj konvencija, von s`ikaven kodolasa, k`e von teljarde o proceso, kaj sas e řelja kata lengo governo, te avel o dokumento ratificirime. Peska signaturasa von priznajin, te na thon Ći soske akcije, save aven kontra la konvencijak`e ciljur. Univar thol jek them peski signatura tela jek kovencija thaj pala kodja Ći maj thol paso karing la ratifikacijaki asesija.

- 4) **Ratificirime** kata `l governoskê membrur. Kana jek membroško them ratificiril jek konvencija, athoska sîkavel kodolasa peski intenzija, te ankêrel le specifični provizije thaj obligacije, save sî ramome ando dokumento. O them lel pe peste o responsibiliteto, te le themeske zakonur maladjon la konvencijasa. Vi jekh proceso egzistiril, kaj thema šaj ratificirin e konvencija , numa anda jekh sîkaven pengi rezervacija pa specifični artiklur la konvencijakê.
- 5) **Avile ande zor.** Jek konvencija avel efektivno, kana jek specifično numero kata `l membrongê thema ratificirisardja la. Po eksemplu, o ICCPR thaj o ICESCR sas adoptirime ando bêrš 1966, numa ži ka bêrš 1976 nas ande zor, ži kaj na ratificirisarde le 35 membrongê thema.

Flowers, Nancy (ed). *Human Rights Here and Now. Celebrating the Universal Declaration of Human Rights*

Arakhadol pe: [http://www1.umn.edu/humanrts/edumat/hreduseries/hereandnow/Default .htm](http://www1.umn.edu/humanrts/edumat/hreduseries/hereandnow/Default.htm).

Pe vrjama kana ramosajle le konvencije, anda “politikakê thaj prodedurakê razlogur”⁵ e skica la konvencijaki kêrdili pe duj separadni dokumentur, andaj kodifikacija le čačimatongi kata UDHR. Kodja sas te kêrel pe andaj politika kata šudre marimaski era thaj vi anda kodja, kê diferentni mere rode, te e implementacija le čačimatangi avel implementirime ande duj dokumentur.

O Maškar-themutno Kontrakto pa Civilni thaj Politikakê Čačimata sîkavel, pe maj bari sama, le negativni čačimata, so značil, khonik te na hamil pe ande sloboda le gîdongi, ande sloboda le savestoski thaj la religijaki, ande sloboda palaj participacija ande governoski bući thaj ande sloboda la opinijaki thaj la vorbaki. Kadala artiklur kaj sî ramome ande kodo dokumento, reflektirin čačimata, save sî bazirime pe sloboda la politikaki. Ande le maj but thema, uni kata `l politikakê čačimata važîn numa pala themeskê manuša (po eksemplu, o čačimos pala alosarimos ande `l governongê elekcije) aver čačimata pale sî garantuime pala sa le manuš, kaj train ande themesko teritorijumo (po eksemplu e sloboda la vorbaki thaj e sloboda la religijaki). Jek drom te dikhên pe le šêrutne trjabe kata ICCPR sî e derivacija kataj potreba, te arakhêl thaj te zaštitil ženem kataj arbitrarno themeski zor. La politikakê thaj le civilni čačimata sî vi reflektirime ando UDHR ando artiklo 3 ži ka 21. Von sî butivar spomenime sar “anglune generacijakê čačimata“. Kako dokumento šaj arakhên pe “website”: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ccpr.htm

O Maškar-themutno Kontrakto pa Ekonomijakê, Socialni thaj Kulturakê Čačimata sî maj but bazirime pe `l pozitivni čačimata, nego sar kaj sî kodo lesko konterparto. O dokumento dikhêl e obligacija le governoski, te siguril la ekonomijako, socialno thaj kulturako mištimos le ženengo, pe baza kata pravo le manušengo pala bazični potrebe, uključime, numa naj limitirime: O socialno sigurimos, jek adekvatno trajosko standardo; o čačimos pala maj baro sastimasko standardo, kaj šaj arêsel pe; thaj o čačimos palaj edukacija.

**Te ankêrdon le buća vorta:
Importantni Termur thaj Definicije**

Deklaracia: Sî jek dokumento pa `l standardur, save sî dine decizije, numa naj la zakonoski obligacija. Le importantni obligacije sî maj but pe politikaki thaj moralno sama.

Konvencija: Sî jek obligatorno kontrakto mařkar thema ; sinonimni vorbe palaj konvencija sî “Treaty“ thaj “Covenant“. Le konvencije sî maj zurale sar le deklaracije, kê von sî pala `l guvernur, save dine pengi signatura, obligatorni zakonsa. Kana o UN Generalno Ćidimos adoptiril jek konvencija, aven lakê mařkar-themutne norme thaj standardur.

Protokolo: Si jek kontrakto, savo kêrel jek modifikacija pa jek aver kontrakto (po eksempla, thol pařa kodo maj adicionalni procedure vaj substantivni provizije).

Kontraktoskê Organur: Sî jek independentno ekspertongo komiteto, savo obzerviril e implementacija kata `l manuřikane ĆaĆimatangê kontraktur thaj provizije. Le komitetongê membrur sî nominirime thaj alosarde kata `l thema, save ratifirisarde o kontrakto.

Rezervacija: Sî jek deklaracija, anzardi kata o them, kana ratificiril jek kontrakto, ande kaća deklaracija o them malavel, te na avel phanglo pe specifiĉni kontraktoskê punktur.

Jek bari diferencija mařkar kako dokumento thaj o ICCPR sî, kê la ekonomijakê thaj kulturakê ĆaĆimata, anen pala le thema, save den pengi signatura pe implementacija, jek “progresivno obligacija“ “ĉi ka o maksimumo kata `l putjerje“. Kodja sî jek importantno diferencija kata `l civilni thaj politikakê ĆaĆimata, save sî te aven implementirime kata `l thema anda jek. E kondicija kata kaća progresivno obligacija sî, ĉi jek grupa te na ašel palpale anda diskriminacijakê procedure vaj andaj disparatni sama. Kodja bušel, kê jek them ĉi tromal te permitil, te avel jek grupa dukhadi andaj disproportionalno trjaba, anda kodja kaj ĉi ankêrdon kadala ĆaĆimata. E obligacija palaj non-diskriminacija po artiklo 2(2) sî, te ankêrdol bi ařadimasko, kê kodo naj projekto kataj progresivno realizacija vaj kata `l řaimata. Sa le guvernur sî te thon anda jek pasur thaj te roden mařkar-themutno ařutimos, te na arêsesela la domestikaki zor palaj realizacija. Le ekonomijakê, socialni thaj kulturakê ĆaĆimata dikhên pe generalno sar “ĆaĆimata la dujtona generacijakê“ thaj arakhadon pe `l artiklur 22 ři ka 27 kata UDHR.

O sasto teksto kata kado dokumento řaj arakhês po interneto: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_ceschr.htm.

Vi von sî fulade separatno ande duj diferentni dokumentur, li duj kontraktur afirmin e importanca thaj e interdependencija kata `l civilni thaj politikakê ĆaĆimata thaj kata socialni thaj kulturakê ĆaĆimata, pala sa le manuřa. E Preambla kata li duj Kontraktur afirmil:

“[...] pe sama kataj Univerzalno ManušÏkane čačimatangi Deklaracija, o idealo kata slobodno manuš, savo trajil ande politikaki sloboda bi darako, šaj numa arêsel pe, te sî kasave kondicije realizirime, kaj svako manuš šaj hasnil peskê civilni thaj politikake čačimata thaj vi peskê ekonomijakê, socialni thaj kulturakê čačimata [...]”

Kodja sî signifikantno, kê li duj čačimata sî pangle le maškar-themutne zakonosa, thaj sigurin te ankêrdon le manušÏkane čačimata pala sa le manuša.

“Sa le manušÏkane čačimata sî univerzalni, bi-fulaimaskê, interdependentni thaj jek-avresa phangle. E maškar-themutni societeta sî te tretiril le manušÏkane čačimata globalno pe čačikano thaj egaletetosko modo, pe jek isto baza thaj isto emfaza. Ži kaj si te biandjon ande godji thaj ando ilo e importanca kata `l nacionalni thaj regionalni partikularimata thaj kata `l diferentni historijakê, kulturakê thaj religijakê modur, si e obligacija ka o Štato, te kêrel promocija thaj te ankêrel protekcija sa le manušÏkane čačimata thaj le fundamentalni slobode, sajek savo sî o politikako, ekonomijako thaj kulturako sistemo”

Vienna Declaration and Programme of Action, I(5)
World Conference on Human Rights, Vienna, 14–25 June 1993

Le Kontraktoskê Organur

Pe sama kata phanglimos kata `l manušÏkane čačimatangê norme ando maškar-themutno zakono, le Čidine Nacije, formirisarde jek komiteto kata `l independentni ekspertur, von te obzervirin e implementacija kata `l kontraktoskê kondicije. Kadala organur obzervirin thaj komentirin raportonca le partikularni thema, den avri artikloskê interpretacije thaj primin thaj obzervirin individualni žalbe, te sî kodja fiksirime ando kontrakto. E ratifikacija kata jek kontrakto sîkavel o konsenzo kata o them, te avel periodično obzervirime kata o komiteto. Le maj bute kontraktonca pecil pe kodja cirka jek bêš palaj ratifikacija thaj generalno svako 4 ži 5 bêš pala kodja. Šaj arakhês jek lista kata themeskê raportur, karing kontraktoskê organur thaj vi liste kata kadala thema, save ratificirisarde jek partikularno kontrakto, pe: <http://www.unchr.ch/html/menu2/convmech.htm>.

Ande `l raportur le thema sîkaven, kaj von thode pasur, te ankêrdon le kontraktoskê obligacije. O partikularno komiteto anzarel peskê obzervacije thaj konkluzije, bazirime pe le themesko raporto thaj bazirime vi pe relevantni informacije kata NGOs thaj kata aver monitoringoskê organur.⁶ Paša kodja, šaj kêrel vi generalni rekomandacije pa specifični punktur vaj teme. Numa o komiteto našti kêrel zor po them, pa kodja so arakhlja vaj so avel leski rekomandacija.

Tala vuni kontraktur sî e šansa, te anel pe jek individualno žalba kontra o them. Kaća forma, kaj te rodel pe ažutimos, permitil kodoleskê, savo žalil pe, te rodel ažutimos, savo vov (voj) naštisardja te primol ande pesko them, thaj plus, vi te ašaven pe ando futuro similarni phagerimata. Te kaća procedura šaj hasnil pe, vuni faktorur sî te aven presentni. O angluno faktoro sî o formalno konsenzo le themesko, kodolesa, te ratificiril o artiklo vaj o protokolo kata specifično kontrakto, savo sî phanglo kodole procesosa. Maj dur, e žalba sî te avel pe jek admisibilitimasko standardo. O admisibilitimos le žalbengo kam avel diskutirime po Kapitlo 8.

Li don, o ICCPR thaj o ICESCR, sî len monitoringoskê organur. Pe sama kata ICCPR sî kodo le Manušikane Ćaĉimatango Komiteto (HCR). Ando HRC sî 18 ekspertur pala `l civilni thaj politikakê ĉaĉimata, save sî ramome ando ICCPR. O Komiteto obzerviril svako 5 bêř, te ankêrel o them peskê kontraktoskê obligacije. Adicionalno, kodola thema, save ratificirisarde o angluno Opcionalno Protokolo, pe kodja sama, pa kodo them šaj te primol o HRC žalbe ženendar, vi te avel o them kontra.

Ande peski themenge raportongi evaluacija sîkajda o HCR butivar rasakê thaj ethnijkê diskriminacijakê trjabe. Vo specifično sîkadja vi e situacija le Řomengi ande uni Evropakê thema. O HCR sîkavel ande peskê Konkluzni Oberzervacije paj Slovakija, save na demult ankaladja, peski briga paj permanentno diskriminacija kontra le Řom thaj malavel:

“Le Štatoski rangi rig, trobul te astarel sa le potrebni mere, te eliminiril e diskriminacija kontra le Řom thaj trobul te lašarel e praktiĉno hasna kata lengê ĉaĉimata kaj si pe sama le kontraktoski. Le Štatoski rangi rig trobul te ĉidel e maj bari zor : Te anzarel le Řomengê e šansa, te avel lengi šib potrebime pe oficialno komunikacija, te anzarel le Řomengê malade socialni servizur, te anzarel lengê treningo, te aven spremni palaj bući thaj te anzarel lengê šaimata palaj bući. O komiteto kamelas bi, te primil informacije, pa sa le detailur kata `l adoptirime strategije thaj pa lengê rezultatur ande praktika”.⁷

O ICESCR sî obzervirime kata Komiteto pa Ekonomijkê, Socialni thaj Kulturakê Ćaĉimata (CESCR). Vi ande kodo komiteto sî 18 ekspertur. O Komiteto rodel svako 5 bêř raportur kata `l thema. O CESCR sî interesirime, te ramol ande peskê raportur pa `l rasakê diskriminacijakê trjabe thaj kodja vi kêrdja butivar. Ande pesko paluno raporto paj Poljska, manglja kataj Poljska “te anzarel le maj palune informacije paj řomaji populacija thaj te adoptiril jek buhlo programo, te sîkavel kodja, so ašavel o progreso le Řomengo, uključime mere pe sluĉajur kaj sî le Řom diskriminirime pe sama la bućaki, le bêřimaski thaj la sastimaska grižaki”.⁸ Ando ICESCR naj procedura palaj individualano žalba.

Gîndur pa `l Manušîkane Čačimata: Tematikakê Instrumentur

Rigate kata Maškar-themutno Zakono pa `l Čačimata, egzistrin tematični manušîkane čačimatangê instrumentur, kaj sîkaven le relevantni norme pala jek partikularno bući. Kadala instrumentur ušaraven specifični buća vaj sîkaven partikularni grupe, savengê manušîkane čačimata ušoro šaj phagerdon. Von sî hulade pe diferentni kategorije, sar kaj sî konvencije, deklaracije, kodeksur pala malade reakcije. Jek buhli lista pa `l diferentni manušîkane čačimatangê dokumentur, kaj sî adoptirime tala egida kata `l UN arakhên pe: <http://www.unhchr.ch/html/intlinst.htm>.

Pe stîngo kolumna ande tabela telal, arakhên jek lista kata `l šêrutne manušîkane čačimatangê kontraktur kata `l UN. Opre po šêro la tabelako, arakhên uni trjabe, kaj sî specifično relevantni pa `l Řomengê čačimata. So gîndis, savo dokumento (save dokumentur) sî relevantno pe kaća sama? Sîkav ćo atveto kodolasa, kaj sêmnjos o relevantno bokso.

Anav kataj Konvencija	Trjaba					
	Evakuacija zorasa kata beřimasko than	Bućakı diskriminacij	Edukacijaki segregacija	Akceso karing e sastimaski griža,	Fizikaki zor kataj policija	Azilo pala žene, kaj sı progonime ande pengo them
Mařkar-themutno Kontrakto pa `l Civilni thaj Politikakê Ćaćimata (ICCPR), 1966						
Mařkar-themutno Kontrakto pa `l Ekonomijakê, Socialni thaj Kulturakê Ćaćimata (ICESCR), 1966						
Mařkar-themutni Konvencija paj Eliminacija kata Sa la Rasaka Diskriminacijakê Forme (ICERD), 1965						
Konvencija paj Eliminacija kata sa la diskriminacijakê Forme kaj sı Kontra Źuvlja (CEDAW), 1979						
Konvencija pa `l řavořekê Ćaćimata (CRC), 1989						
Konvencija pa Statuso kata `l Nařade Manuřa, 1951						
Konvencija paj Ćaćimatangi Protekcija kata Sa Migrantongê bućakê Manuřa thaj lenga Familjakê Membrur, 199						

Tematikakê Instrumentur

Ande tabela maj tele arakhên le řrutne manuřikane ćaćimatangê instrumentur kata `l UN. Pařao UDHR, već diskutuisardjam pa ICCPR thaj pa ICESCR khetane vi pa lengê kontraktoskê organur. Sar o ICCPR thaj o ICESCR, svako kata `l tematikakê dokumentur, kaj sı skicirime telal, sı les jek specifiĉno procedura, te zurjarel le standardur ande `l thema kaj dine peski signatura. Kaj uni sı ukljuĉime řalbakê mexanizmur thaj/vaj nevoljakê procedure, svako lendar sı obzervirime kata jek komiteto vaj kata jek similarno organo. Dokumentur pa kadala kontraktur řaj arakhên pe: <http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf>.

Le Maškar-themutno Zakono pa `l Čačimata
Univerzalno Deklaracija kata `l ManušÏkane Čačimata (UDHR), 1948

Maškar-themutno Kontrakto pa `l Civilni thaj
Politikakê Čačimata (ICCPR), 1966

Maškar-themutno Kontrakto pa `l Ekonomijakê,
Socialni thaj Kulturakê Čačimata (ICESCR),
1966

Konvencija pa
Statuso kata `l
Našade Manuša,
1951

Maškar-themutni
Konvencija paj
Eliminacija kata
Sa la Rasaka
Diskriminacijakê
forme 1965

Konvencija paj
Eliminacija
kata sa la
Diskriminacijakê
Forme, save sî
Kontra Žuvlja,
1979

Konvencija
Kontra Tortura
thaj kontra Aver
Brutalitetosko,
BimanušÏkano
tretirimos vaj
glaba, 1984

Konvencija pa
`l Šavořeskê
Čačimata, 1989

Maškar-themutni Konvencija paj Eliminacija kata Sa la Rasaka Diskriminacijakê Forme

O šerutno kontrakto, savo sî pe sama kata rasaki diskriminacija le Řomengi, sî e Maškar-themutni Konvencija paj Eliminacija kata Sa la Rasaka Diskriminacijakê Forme. Sar kaj sî ramome ando kaptilo 2, e definicija kata rasaki diskriminacija, diji kata ICERD sî: „ Rasaki diskriminacija sî svako distinkcija, ekskluzija, restrikcija vaj preferenca, bazirime pe rasa, farba, řédêčina thaj nacionalno vaj ethnijaki řédêčina, kaj sî len o ciljo vaj o efekto, te khosel vaj te cíknjarel e rekognacija, e hasna vaj o ankêrimos kata `l manušÏkane čačimata thaj kata `l fundamentalni slobode, pe sama kata politikako, ekonomijako socialno thaj kulturako trajo, vaj pe jek aver sekcija kata publikako trajo.“ E Konvencija garantuil elegalitetosko čačimos angla zakono thaj egaletetoski hasna kata civilni, politikakê, ekonomijakê, socialni thaj kulturakê čačimata. E Konvencija važil pala `l themeskê manuša thaj vi pala `l manuša kaj sî bi themesko. Le thema sî te astaren akcije kontra idejengo buhljarimos, kaj sî lengi baza la rasako superioriteto vaj la rasaki dušmanija, thaj sî te astarel vi mere kontra rasakê stereotipur thaj sî te kêrel vi promocija palaj tolerancija. O ICERD sî kompletno uključime ando apendikso kata kado manualo.

O Komiteto palaj Eliminacija kataj Rasaki Diskriminacija (CERD), savo obzerviril le periodični themeskê raportur, thaj ašunel vi individualni žalbe, kêrel monitoringo e Maškar-themutne ekspertur. O Komiteto obzerviril svako 4 bêř o them. Adicionalno pala komentarur paj diskriminacija le Řomengi, bute themengê sas anzarde rekomandacije, uključime jek Generalno Rekomandacija paj Řomengi diskriminacija.

Kaća buhli rekomandacija ušaravel:

- Mere, pe generalno sama, sar kaj sî adoptacija vaj lašarimos la legislacijako, te bi eliminirilas pe la rasaki diskriminacija kontra le Řom.
- Mere palaj protekcija kontra dukhavimos pe rasaki sama;
- Mere pe sekcija la edukacijaki;
- Mere te lašardon le trajimaskê kondicije;
- Mere pe sekcija kata `l medije;
- Mere pe sama la participijaki ando trajo la publikako.

E Generalno Rekomandacija anzarel specifiĉni referencije paj situacija le Řomnjangi, save sî butivar duplo diskriminirime. O antrego teksto kataj Generalno Rekomandacija pa `l Řom arakhên pe: [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/11f3d6d130ab8e09c125694a0054932b?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/11f3d6d130ab8e09c125694a0054932b?Opendocument)

Konvencija paj Eliminacija kata sa la Diskriminacijakê Forme kaj sî Kontra Źuvlja

E “Źuvljangê Ćaĉimatangi Konvencija” skiciril methode thaj sîkavel kondicje, te khosel pe e diskriminacija, kaj sî bazirime po sekso. Le ĉaĉimata ande kodo dokumento ukljuĉin o ĉaĉimos pe egelitetosko tretirimos angla zakono, egaliteto pe edukacija, pe politikaki participacija, pe bućaki sama, pe sastimaski griža thaj pe ekonomija; sloboda kata seksualno eksplotacija; thaj e putjerja pe temporerni, specifiĉni mere, te peravel pe o bi-egaliteto. But artiklur sî specifiĉni thaj relevantni pala minoritetongê Źuvlja, ukljuĉime le mere palaj eliminacija kata `l stereotipime konceptur paj rola kata murš thaj Źuvlji. O teksto le kontraktosko arakhadol pe: <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/e1cedaw.htm>.

Ando Komiteto pala Eliminacija kata Diskriminacija kontra Źuvlja (CEDAW), sî 23 ekspertur, save obzervirin le thema svako 4 bêrš, thaj kêren monitoringo la Konvencijaki implementacija. O Komiteto maladja, kaj egzistiril jek partikularno ĉaĉimatangi deprivacija le Źuvljangi pe sama kata lengi rasa vaj kata lengi ethnija. O Komiteto malavel, po eksempla, ande pesko paluno raporto “Concluding Observations on Germany”, kê o governo ando Njamco ĉi anzarel le Źuvljangê thaj šejangê kata `l Řom thaj Sinti legalno protekcija, kana sî von diskriminirime pe sama kata o sekso thaj pe sama la ethnijaki. But Źuvlja thaj šeja kata `l Řom thaj Sinti ando Njamco sî iskljuĉime kata `l protekcije, kaj sî garantuime kataj Konvencija, partikularno pe sekcija thaj sama kataj edukacija, bući, sastimaski griža thaj participacija ande politikako thaj publikako trajo.

E Konvencija kontra Tortura thaj Aver Brutalno, Bimanušikano vaj Bipaĉivalo Tretirimos vaj Glaba

E Konvencija kontra Tortura malavel, kaj potrebno sî, te thon pe pasur palaj torturaki eliminacija. E Konvencija definišil e tortura:

“[S]vako akcija, savjasa intenzijasa dukhavel pe zurales, vaj mentalno vaj fiziĉno, jek ženo, pala o ciljo, lestar vaj averestar te dobil pe kak informacija vaj kak konfesija; te avel štrafome pala jek akcija so vov vaj jek aver ženo kĕrdja, vaj te ašel e suspicija, te vov vaj jek aver ženo kĕrdja e akcija; vaj te daravel pe jek ženo vaj jek trito ženo, *pala kak razlogo bazirime pe akar savi diskriminacija*, te thol pe kasavi dukh pe `k manuš, andaj investigacija žanglimasa thaj konsenzosa kata kak publikako raj vaj kata jek manuš, kaj kĕrel sa kodja pe oficialno sama”. (Artiklo 1) (e emfaza sî adirime)

O Komiteto kontra e Tortura sî le monitoringosko organo kataj Konvencija. Ande leste sî 10 ekspertur save obzervirin o them svako štar bĕrš. Ka o Komiteto sî plus e putjerja, te ankĕrel investigacije, rigate kataj regularno monitoringoski vrjama, athoska, kana sĭkadon indikacije palaj tortura. Ande pesko raporto kata o bĕrš 2004, “Konkluzije thaj Rekomandacije karing le Ćexoski Republika”, o Komiteto sĭkavel peski griža, kaj ankĕrdile sterilizacije pe `l řomane žuvlja, bi te sas von informirime pa kodja thaj bi lengo konsenzosko. Palaj definicija, kaj sî skicirime opre, šaj kodja dikhĕl pe sar tortura. O teksto la Konvencijako arakhĕn pe: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/h_cat39.htm.

Konvencija pa `l Šavořeskĕ Ćaĉimata

E Konvencija pa `l Šavořeskĕ Ćaĉimata anzarel ĉaĉimata, save vaŝĭn pala `l šavořĕ (definišime sar svako manuš kaj leskĕ bĕrš naj maj but sar 18 bĕrš) te na aven diskriminirime ĉi sar. E Konvencija sî adresirime vi pe publika thaj vi pe privatni manuša. Kaĉa konvencija naj kadiĉi purani sar le aver Konvencije, numa sî la veĉ univerzalno ratifikacija, voj sî o maj buhles ratificirime manušĭkane ĉaĉimatango kontrakto. O teksto la Konvencijako arakhĕn pe: <http://www.unhchr.ch/html/menu2/6/crc/treaties/crc.htm>.

O Komiteto pa `l Šavořeskĕ Ćaĉimata (CRC) ankĕrel la Konvencijako implementacijako monitoringo. Ando komiteto sî 10 ekspertur kaj svako 5 bĕrš obzerviril le Konvencijaki implementacija. O CRC sĭkadja peski griža pa `l diskriminacijakĕ praktike kontra řomane šavořĕ , ukljuĉime o bi-elgalitetosko akceso karing e škola thaj karing la sastimaski griža ande uni Evropakĕ thema, ukljuĉime o Ungro thaj le Ćexoski Republika.

Konvencija pa Statuso kata `l NašadeManuša

E Konvencija pa Statuso kata `l Našade Manuša kĕrdili, te bi anzardolas protekcija kodole manušĕngĕ kaj sî progonime kata pengo them. Palaj definicija la Konvencijaki jek našado manuš sî:

“[...] kas sî fundirime dar, te avel progonime andaj sama kataj rasa, religija, nacionaliteto, membromos ande `k partikularno grupa, vaj anda peski politikaki opinija, jek našado manuš avri kata pesko them, kaj trajil leski nacija, aj našti arakhĕl protekcija ande pesko them; vaj jek manuš, kaj naj les nacionaliteto thaj avri kata o them, kaj sas lesko demultuno, habitualno bĕšĭmos, jek rezultato anda sa kodja sî les dar thaj našti thaj ĉi kamel, te boldel ande kodo them palpale”. (Artiklo 1)

E Konvencija sĭkavel jek standardongo minimumo pala tretirimos thaj pala baziĉni ĉaĉimata, te hasnil len o nařado manuř, ukljuĉime le benefitosko ĉaĉimos, o ĉaĉimos palaj buĉi thaj o ĉaĉimos pala identitetoskĕ dokumentur. Jek kata `l maj importantni kondicije sĭ, le themengi zabrana, te den le nařade manuřĕn drom vaj te bolden le nařade manuřĕn zorasa palpale ando them, katar nařle. O artiklo 33 malavel: ” Ći jekh Kontraktosko Them, te na del drom vaj te boldel palpale jekhĕ nařade manuřĕs, ĉisar, ando them, kaj sas lesko trajo thaj leski sloboda dukhadi, anda leski rasa, religija, anda lesko nacionaliteto vaj anda lesko membromos ande `k partikularno, socialno grupa, vaj anda leski politikaki opinija”. O teksto la Konvencijako arakhĕn pe: http://www.unhcr.ch/html/menu3/b/o_c_ref.htm

E Konvencija kata `l Nařade Manuřa, naj la komiteto, savo bi ankĕrelas obzervacija le thema, save ratificirisarde o dokumento, te implementirin von e Konvencija. E griřa palaj protekcija le nařade manuřĕngi, sar kaj anzarel la e Konvencija, ařel ka o UN Uĉo Komisar o pala Nařade Manuřa (UNHCR). E buĉi le Komisaroski sĭ, “te anzarel le nařade manuřĕngĕ mařkar-themutno ařutimos thaj te rodel pala lende solucije, kodolasa, te del dumo le Governon, te lokjarel pe e repatrijacija le nařade manuřĕngi vaj lengi integracija ande `l neve, nacionalni komune”.⁹ Maj but informacija pa ofiso kata o Uĉo Komisar o pala Nařade Manuřa arakhĕn pe: <http://www.unhcr.ch/cgi-bin/texis/vtx/home>.

Miji de miji diferentni droma egzistirin pala angařmano pe sama kata nařade manuřa. Le buĉa sĭ desja diferentni thaj variabli thaj zavisĭn kata o them, kaj rodel o nařado ařutimos, kata o them katar nařlo thaj kata o moda le nařimasko. O angluno kontaktosko than pala puřimata trobul te avel o lokalno ofiso kata UNHCR. E rola, savi řaj khĕlel o lokalno ofiso, zavisĭl pa kodja, sar sĭ leskĕ relacije le governosa. Le kontaktoskĕ informacije pa `l lokalni Ofisur kata o Uĉo Komisar o pala Nařade Manuřa arakhĕn pe: <http://www.unhcr.ch/cgi-bin/texis/vtx/home>.

Gĭndur pa `l Manuřĭkane Ćaĉimata: Te Haĉardon le Manuřĭkane Ćaĉimatangĕ Instrumentur

But dokumentur egzistirin, save sĭ ramome pa `l manuřĭkane ĉaĉimatangĕ norme. Ando bosko telal arakhĕř uni instrumentur, pa uni anda lende diskutuisardjam ande kako katiplo. Kodole řanglimasa, pher e tabela kaj dikhĕs la maj tele.¹⁰ Sĕmnosar, te sĭ o instrumento legalno, thaj obligatorno vaj na thaj ramosar, savi akcija řaj astardol kontra le ĉaĉimatango dukhavimo, kaj sĭ sĭkado ando instrumento. Jek eksempro veĉ kĕrdjam, kana ljam e Deklaracija pa `l Manuřĭkane Ćaĉimatangĕ Advokatur.

<ul style="list-style-type: none"> • Univerzalno Deklaracija pa `l Manušikane Čačimata (UDHR) 	<ul style="list-style-type: none"> • Konvencija pa Statuso le Našade Manušengo
<ul style="list-style-type: none"> • Maškar-themutni Konvencija paj Eliminacija kata sa le Forme la Rasaka Diskriminacijakê (ICERD) 	<ul style="list-style-type: none"> • Deklaracija pa `l Žene kata `l Nacionalni Ethnijakê, Religijakê thaj Lingustikakê Minoritetur
<ul style="list-style-type: none"> • E Konvencija kontra Tortura thaj Aver Brutalno, Bimanušikano vaj Bipačivalo Tretirimos vaj Glaba (CAT) 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ Deklaracija pa Manušikane Čačimatangê Advokatur

Tipo le instrumentosko	Anav le instrumentosko	Savi akcija anda phagerimos?
Legalno obligacija	<ul style="list-style-type: none"> • • • 	
Naj legalno obligatorno	<ul style="list-style-type: none"> • Deklaracija pa `l Manušikane Čačimatangê advokatur • • 	Promocija kata neve principe, sîkavimaskê droma thaj kadja maj dur, te kêrel pe influencija po Štato

** O teksto kata `l UN maškar-themutne čačimatangê instrumentur ñkê naj dino, šaj arakhadol pe: http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/o_c_ref.htm.

Ekstra-Konvencijakê Mexanizmur

Paša kontraktoste bazirime mexanizmur thaj deklaracije, prinžanen le UN manušikane čačimatango sistemo instrumentur, save sî klasificirime sar ekstra-konvencijakê mexanizmur, kodja bušel, von kèren buči, bi te na aven phangle pe jek kontrakto vaj pe jek konvencija.

E Komisija pa `l Manuřikane ĆaĆimata

Pe maj ućo than kata UN manuřikano ćaĆimatango sistemo s`e Komisija pa `l Manuřikane ĆaĆimata (CRHR), jek desja politikako organo, ande leste s`i alosarde delegatur kata Ekonomijako thaj Socialno Saveto (ECOSOC) anda 53 thema. Kado organo maladjol jeg data b`ers`estar, te diskutuil buća kaj s`i phangle le manuřikane ćaĆimatanca thaj thol prioritetur pala UN manuřikane ćaĆimatangi bući. Kodja řaj vi ukljućil, te nominirin pe Specialni Raportorur vaj Bućak`e Grupe, vaj te anel pe jek inicijativa palaj formacija jekha deklaracijaki vaj jekha konvencijaki. Maj but pe kodja sama kam arakh`s pe: <http://www.unhchr.ch/html/menu2/2/chr.htm>.

Specialni Raportorur thaj Bućak`e Grupe

Specialni Raportorur thaj Bućak`e Grupe s`i kata CHR nominirime ekspertur, save obzervirin pe partikularni regionur le manuřikane ćaĆimatang`e phagerimata. Lengi bući řaj vi avel, te k`eren investigacije ande `k partikularno them vaj pe partikularno tema, kaj s`i pe sama le manuřikane ćaĆimatangi. Li duj, le Specialni Raportorur thaj le Bućak`e Grupe, řaj ramon dirketno le governong`e aktorong`e pa sama le manuřikane ćaĆimatangi thaj řaj svako b`ers` te traden peng`e rapotur ka o CHR. Uni kata `l Raportorur thaj kata `l Bućak`e Grupe, save s`i kata potencialno interesu pala `l Řomeng`e ćaĆimatang`e aktivistur ukljućin:

- Specialni Raportorur pe sama kata `l kontemporarni rasizmosk`e forme, rasaki diskriminacija, ksenofobija thaj kodolasa phangli, intolerancija;
- Specialni Raportorur pala manuřikane ćaĆimata kata `l migrantur;
- Specialni Raportorur pala o ćaĆimos karing svako manuř, te řaj hasnil o maj baro standardo pe sama kata fizićko thaj mentalno sastimos;
- Specialni Raportorur pala o ćaĆimos la edukacijako;
- Bućaki Grupa pala efektivno implementacija kataj Durbenoski Deklaracija thaj o Programo la Akcijako (phanglo le Ljumaka Konferencijasa kontra o rasizmo kaj ank`erdili ando b`ers` 2001); thaj
- Specialni Raportorur pala o ćaĆimos pe adekvatno b`eřimos, kaj s`i jek komponenta kata o ćaĆimos pala adekvatno trajosko standardo.

Paša le kathe citirime ekstra-konvencijak`e mexanizmur, egzistirin vi aver mařkar-themutne manuřikane ćaĆimatang`e instrumentur, save peren ande kaća kategorija. Kodja ukljućil Specialni Procedure thaj e Sub-komisija pala Manuřikane ĆaĆimatangi Promocija thaj Protekcija. Maj but informacija paj bući kata kadala instumentur kam arakh`s pe *website* kata Komisija pa `l Manuřikane ĆaĆimata: <http://www.unhchr.ch/html/menu2/2/chr.htm>.

O Učo Komisaro pala Manušikane Čačimata kata `l Ćidine Nacije

O Učo Komisaro pala Manušikane Čačimata kata `l Ćidine Nacije dikhêl, te anzarel menadžeroskê strukture ka `l Manušikane Čačimatangê aktivitetur. O Učo Komisaro sî o oficialno raj kata `l UN. Vo sî o responsiblo raj kata `l UN pe sa le buća, kaj sî pe sama kata `l Manušikane Čačimatangê aktivitetur. O Učo Komisaro butivar anzarel publikakê raportur thaj apelur kana sî le manušikane čačimata varekaj ande kriza thaj phirel but thema te bi sigurilas, kê le manušikane Čačimatangi vjašta ašundjol pe sa e ljuma. Pe kaća vrjama sî o Učo Komisaro e raji Louise Arbour.

O ofiso kata Učo Komisaro pala Manušikane Čačimata sî presentirime ande diferentni thema. Oficialni raj obzervirin thaj kêren investigacije le manušikane čačimatangê phagerimata thaj ande but slučajur ko-operišin le domestičnone governonca thaj NGO-enca, te bi zurjarenas le strukture kaj sî pe sama te obzeririn pe kajgodi le manušikane čačimata. Ande Evropa sî ofisur ande Makedonija, Hrvatska, Bosna thaj Hercegovina thaj ande Srbija thaj Montenegro. Le raportur kata `l ofisur sîkade rasaki diskriminacija karing le Řom ande kodola thema. O ERRC kêrdja ko-operacija le ofisosa ande Srbija thaj Montenegro pala jek memorandum: “The protection of Roma Rights in Serbia and Montenegro”. O OHCHR anzarel vi administracijako ažutimos pala diferentni kontraktoskê organur thaj vi le ekstra-konvencijakê mexanizmur sar kaj sî e Komisija pa `l Manušikane Čačimata.

Note pa teksto

- ¹ Kodja naj sadajek o slučajur. Univar sî te aven le kontraktur formalno inkorporirime ando domestično zakono.
- ² Adaptirime kata :
- ³ United Nations Foundation. Arakhadol pe: http://www.unfoundation.org/un/un_about.asp.
- ⁴ Le instrumentur sî pe preparacija, rode pe: <http://www.unhchr.ch/html/menu2/2/chrwg.htm#standard>
- ⁵ Flowers, Nancy (ed). “From Concept to Convention: How Human Rights Law Evolves”. In *Human Right Here and Now: Celebrating the Universal Declaration of Human Right*. Arakhadol pe: <http://www1.umn.edu/humanrts/edumat/hreduseries/hereandnow/Part-1/from-concept.htm>.
- ⁶ E rola kata NGOs ande “shadow reports” pala kontraktoskê organur kam diskutuil pe maj dur po kapitlo 7.
- ⁷ United Nations Human Rights Committee. *Concluding observations of the Human Rights Committee: Slovakia, 22/08/2003*. CCPR/CO/78/SVK. Seventy-eighth session, 2003.
- ⁸ Committee on Economic, Social and Cultural Rights. *Concluding Observations of the Committee on Economic Social and Cultural Rights: Poland, 19/12/2002*. E/C.12/1/Add.82. Twenty-ninth session, 2002.
- ⁹ United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. *Fact Sheet No.20, Human Rights and Refugees*. Arakhadol pe: <http://www.unhchr.ch/html/menu6/2/fs20.htm>
- ¹⁰ Adoptirime kata : United Nations office of the High Commissioner for Human Rights. *Minorities, the United Nations and Regional Mechanisms*. Arakhadol pe: <http://www.unhchr.ch/html/menu6/2/minorities/pam1.doc>

SEKCIJA A
GÎNDUR PA `L MANUŠÏKANE ČAČIMATA

Kapitlo 4.

**Sar sî le ManušÏkane
Čačimata Zaštitive?
Regionalni Evropakê
Mexanizmur**

Te Prinžanes Ćire Čačimata thaj te Mares Tu pala Lende

4. SAR SÎ LE MANUŠÏKANE ČAČIMATA ZAŠTITIME? REGIONALNI EVROPAKÊ MEXANIZMUR

Introdukcija

Paša le Ćidine Nacije, egzistirin vi aver maškar-governoskê organizacije (IGOs) pe sama kata `l manušikane čačimata. La Evropakê manušikane čačimatange aktivistur sî baxtale, kaj sî len maj but independentni regionalni organizacije, kaj kêren bući pe la Evropako levelo. Kadala organur ankêren buhles le maškar-themutne manušikane čačimatangê standardur, pa save kêrdjam diskusije ande paluno kapitlo. Von formirsarde kodola standardur, thaj na numa ande sofisticane principur, nego formirsarde inovativni mexanizmur, te zurjavon kadala principur. Butivar, precedentni trjabe, dine kata `l Evropakê manušikane čačimatangê institucije, sas adoptirime kata aver regionalni institucije, thaj kana thaj kana vi kata `l UN institucije.

Le thema sî membrur kata kadala organizacije. Desar kadala organizacije roden, te ankêrdon le manušikane čačimata, le aktiviston sî adicionalno e šansa (rigate kata `l UN mexanizmur) te anen la publikakê pe sama, le manušikane čačimatano phagerimos ande `k themesko teritorijumo. Le maj signifikantni IGOs ande Evropa sî:

- La Evropako Saveto (CoE);
- La Evropaki Unija (EU);
- E Organizacija pala sigurimos thaj Ko-operacija ande Evropa (OSCE).

Svako kata kadala organizacije sî la pesko mandato thaj pesko interesu, numa savořê khêlen jek rola pe formacija kata manušikane čačimatango diskurso ande Evropa. Similarno, sar kaj sî kodja ka `l UN, vi von ankalade kontraktur thaj konvencije, kaj sî le membróngê themen e obligacija, te ankêren len.

Gîndur pa `l Manušikane Čačimata: Regionalni Instrumentur

Kaj save, opre spomenime regionalni Evropakê maškar-governoskê organizacije, sî Ćiro them membro? Ušoro šaj arakhês kodja, numa te dikhês pe `l “websides” kata svako IGO. Le themeskê membrur sî ramome pe:

- Evropako Saveto: http://www.coe.int/T/e/com/about_coe/member_states/default.asp
- European Union: http://europa.eu.int/abc/index_en.htm#

- Organisation for Security and Co-operation in Europe:
http://www.osce.org/general/participating_states/

Muřo them sđ membro vaj participante ande:

CoE	☐
EU	☐
OSCE	☐

Te dikhlan, kaj ċiro them naj membro anda jek kata kadala IGOs, rode anda soste sđ kodja thaj sđ lo kandidato pala membromos?

La Evropako Saveto

La Evropako Saveto (Coe) biandilo ando bēř 1949. Pala leskē Statutur, artiklo 1, formirisarde la Evropakē thema e organizacija te “arakhēl thaj te kērel promocija lengē ideje thaj principur, save sđ le len kethane, thaj te del zor pala socialno thaj ekonomijako progreso”. Le ciljur kata CoE sđ:

- Te zařtital le manuřikane ċaċimata, le paramentoski demokracija thaj le zakonosko ankērimos;
- Te promotil po antrego kontinento kontraktur, te avel jek standardo mařkar le membrongē thema ande `l socialni thaj legalni praktike; thaj
- Te promotil la Evropako identiteto, bazirime po valoro khetane kaj arakhdol ande diferentni kulture.

La Evropakē Savetosko organo, savo anel le decizije, sđ o Komiteto le Ministerongo, ande leste sđ 45 Ministerur pala avrutni buċi anda le membrongē thema. Kodja sđ e maj uċi instanca la organizacijaki. O Parlamentosko Ćidimos del le Ministerongē Komitetoskē le ciljur angle. Ando Parlamentosko Ćidimos sđ le delegatur, biřalde kata `l membrongē themengē parlamentur. O Kongreso kata Lokalni thaj Regionalni Avtoritetur sđ formirime kadja: Kamra kata `l Lokalni Avtoritetur thaj Kamra kata `l Regionalur. Po gor sđ vi o Sekretariato, ande leste sđ le Sekretariatosko Generalo, savo sđ responsiblo pala menadžersoski buċi thaj palaj svako-djeseski administracija kata Coe. Maj but kam řanes pa `l organur kata CoE, te dikhēsa pe *website*: www.coe.int

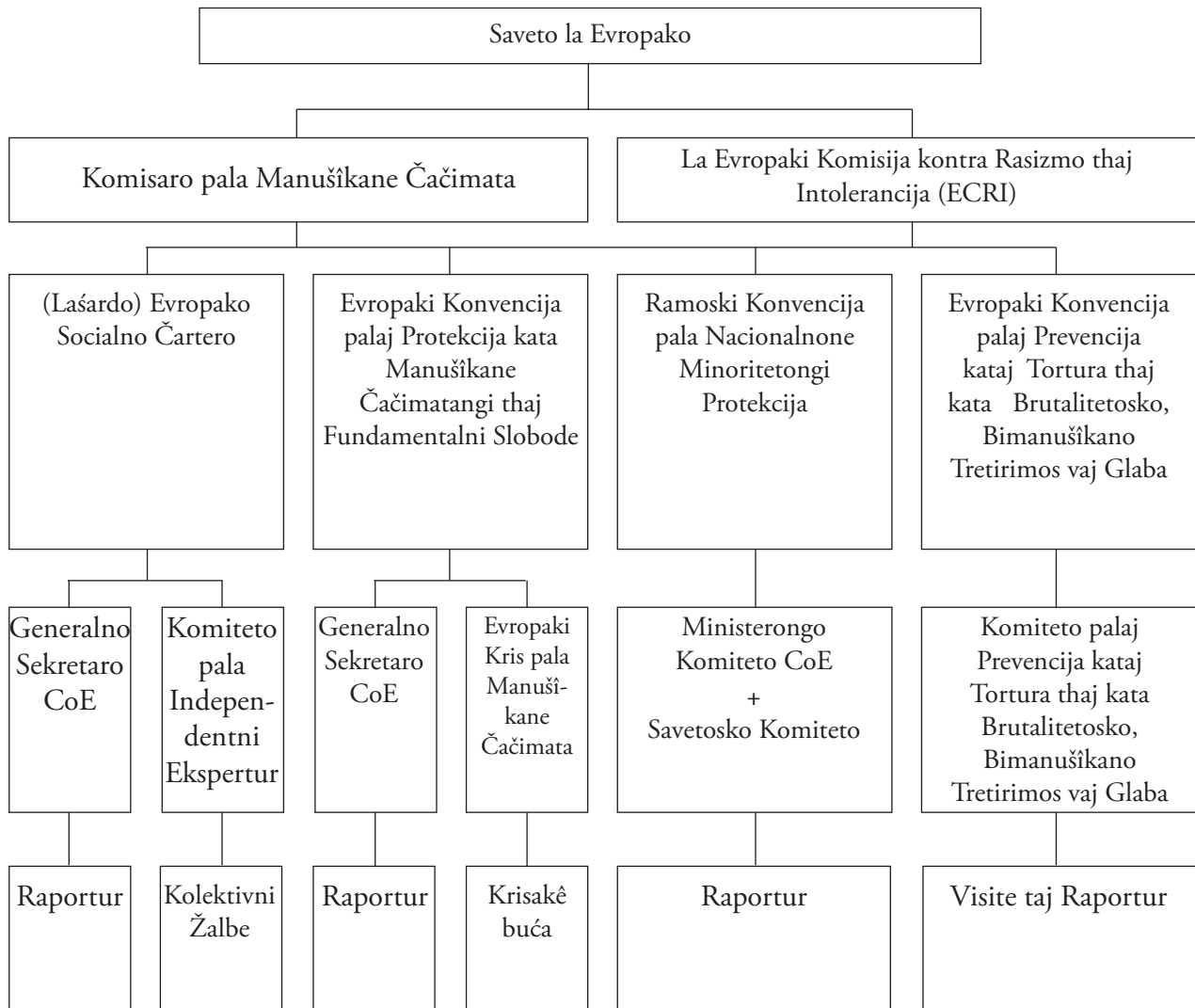
Jek buċi kata CeE sđ e manuřikanē ċaċimatangi protekcija, anda kodja e organizacija formirisardja diferentni instrumentur thaj mexnizmur, te anel le manuřikane ċaċimata ando regijono maj angle. Kodola instrumentur ukljuċin, numa naj limitimirime:

- La Evropaki Konvencija palaj Manušikane Čačimatangi Protekcija thaj pala Fundamentalni Slobode;
- O (Lašardo) Evropako Socialno Čartero; thaj
- La Konvencijako Ramosko Programo palaj Nacionalnone Minoritetongi Protekcija.

Diferentni institucije ande la Evropako Saveto obzervirin e implementacija kata kadala instrumentur. La Evropaki Kris pala Manušikane Čačimata, po eksempla, interpretiril thaj zurjarel la Evropaki Konvencija thaj la Evropako Komiteto pala Socialni Čačimata thaj ažutil pe implementacija kata (Lašardo) Evropako Socialno Čartero. Aver institucije kata Evropako Saveto naj direktno phangle pe maškar-themutno zakono, numa pale sî le but imortantni pala trjabe, kaj sî relevantni pe sama le Řomengi. Po eksempla, la Evropaki Komisija kontra Rasizmo thaj Intolerancija ankêrel diverzni aktivitetur, uključime regularni komentur pa rasizmo ande `l Membrongê Thema kata Evropako Saveto.

Le instrumentur kaj dikhês len maj tele pe tabela skicirime, sî len similarno natura sar kodola ande `l UN: Kontraktoskê mexanizmur thaj e volja, te aven ratificirime kata `l thema. Thaj vi sar ande `l UN, sîkaven dokumentur civilni thaj politikakê čačimata thaj vi ekonomijakê thaj socialni čačimata, rigate kata `l instrumentur kaj sî fokusirime pe jek specifično tematika. E tabela telal, sîkavel e struktura kata manušikane čačimatangê mexanizmur ande la Evropako Saveto.

Le řerutne manuřikane ćaćimatangē instrumentur thaj le implementacijkē mexanizmur ando Evropako Saveto¹

La Evropaki Konvencija palaj Manuřikane Ćaćimatangi Protekcija thaj pala Fundamentalni Slobode.

Kaća Konvencija sī fajma maj prinžandi po anav Evropaki Konvencija pa `l Manuřikane Ćaćimata vaj Evropaki Konvencija. Kako dokumento sī primerno pe sama kata civilni thaj politikakē ćaćimata thaj slobode ande peskē artiklur thaj protokolur. E ratifikacija kataj Evropaki Konvencija pa `l Manuřikane Ćaćimata sī jek kondicija, te řaj avel jek them membro ande la Evropako Saveto. Le skicirime ćaćimata ande konvencija ukljućin:

✓ o čačimos po trajo	✓ sloboda la vorbaki
✓ zabrana kataj tortura	✓ o čačimos palaj sloboda thaj po sigurimos
✓ čačimos pala čačuno krisako proceso	✓ či jek glaba bi zakonosko
✓ čačimos pala respekto kata privatno thaj familjako trajo	✓ sloboda le gîndongi, la konscienca thaj la religijaki
✓ zabrana te avel o manuš ŕobo thaj zabrana kataj bući pe zo	✓ sloboda le ćidimaski thaj la asocijaki
✓ čačimos ansurimaskê/mêritimaskê	✓ čačimos pala efektivno zakonosko ažutimos
✓ zabrana la diskriminacijaki	✓ čačimos pe edukacija

Rigate paša kodola čačimata kaj sî skicirime ande la Kovencijakê artiklur, sî vi Protokolur, save sîkaven le governoskê obligacije pe leski jurisdikcija. La Evropaki Konvencija thaj uni kata lakê protokolur sî skicirime po apendikso kakale lilesko.

Ande Konvencija, kaj sîkadjam ande kako artiklo, le čačimata sî specifično garantuime, “bi diskriminacijako anda sesko, andaj rasa, andaj farba, andaj šib, andaj religija andaj politikaki vaj aver opinija, andaj socialno vaj nacionalno ředêčina, andaj asocijacija jekhe nacionalnone minortetosa, anda bianimos vaj anda jek aver statuso” (Artiklo 14). Kako naj numa jekh non-diskriminacijako čačimos, kaj ašêl izolirime, nego apliciril e aplikacija le čačimatangi, sîkadi kataj Konvencija. Jek generalno zabrana kontra e diskriminacija sîkavel o Protokolo 12, savo apliciril, kê le čačimata thode pe zor, sî te hasnin pe bi diskriminacijako andaj sama kataj rasa, kata sekso, kataj farba, kataj šib vaj kata aver provizije kata Konvencijako Artiklo 14. O Protokolo 12 kam avel ande zor, te ratificirisarde les 10 Membroskê Thema kata la Evropako Saveto.

La Evropaki Kris pala Manušikane Čačimata

Le thema sî le organur, save trobun te implementirin la Evropaki Konvencija, **La Evropaki Kris pala Manušikane Čačimata** sî lako protekcijako mexanizmo. Na sar le legalni instrumentur kata `l UN, kaj sî skicirime po kapitlo 3, te avelas jek juridikako organo, savo obzerviril la Evropaki Konvencija. La Evropaki Kris sî o organo, angla savo anen pe le žalbe, aj e Kris sî te del po gor, dali anen le žalbe jek trjaba, kaj phagerdja le manušikane čačimata pe sama kataj Konvencija. Te dja jek Evropako Savetosko membrosko them peski signatura talaj Evropaki Konvencija, athoska perel kodo them pe la Krisaki jurisdikcija. Individualni thaj vi maškar-governongê žalbe, li duj, šaj anen pe anglaj Kris, kodja bušêl, le aplikantur šaj aven vi thema thaj vi individualni žene (vi ženengê grupe thaj NGOs peren ande denfincija la Krisaki sar “individualni aplikantur”). Le žalbe numa šaj anen pe anglaj Kris, te zumadja kodo kon andja e žalba anglaj Kris, maj anglaj, “te koristil sja le domestikakê putjerja thaj šaimata”, te

arakhêl pesko ĉaĉimos ande kodo them, kaj sas dukhade leskê ĉaĉimata. Te andja e Kris peski decizija o them musaj sî, te ankêrel la Krisaki decizija. La Evropako Savetosko Ministerongo Komiteto obzerviril o ankêrimos la Krisaka decizijako.

Desar la Evropaki Kris formirisajli, sa avile angla la sluĉajur la rasaka diskriminacijakê. Diskriminacija pe la rasaki baza, ŝaj univar avel vi jek phagerimos kata Konvencijako Artiklo 3 (bimanuŝikano thaj bipaĉivalo tretirimos). Jek na demultuno baro importantno sluĉajo ande anglaj Kris: La Bulgarijakê NGOs, la Bulgarijako Helsinki Komiteto, la Bulgarijako Manuŝikane Ćaĉimatango Projekto thaj o ERRC. Pe kodo sluĉajo e Kris maladja, kê ka `l thema sî e obligacija, te thon pasur, te bi haĉardolas thaj te bi ŝanglolas pe, te khêlel ande `l kriminaloski trjaba e diskriminacija jek rola vaj na. O bokso telal sîkavel le detailur kata kado sluĉajo:

Nachova thaj Avera versus e Bulgarija

Ka o 26. februaro 2004 la Evropaki Kris pala Manuŝikane Ćaĉimata andja peski Krisaki decizija ando sluĉajo kataj Nachova thaj Avera kontra e Bulgarija thaj maladja, kê la Bulgarijako ŝtato sî responsiblo andaj martja kata duj Ŗom thaj maj dur vi doŝalo kaj ĉi ankêrdja jek efektivno oficialno investigacija, pe sama kata phagerimos o Artiklo 2 (ĉaĉimos po trajo). Angluji data ande peski historija, e Kris arakhlja jekh phagerimos kataj garancija kontra rasaki diskriminacija, savi si ramome ando Artiklo 14 khetane le Artiklosa 2 haj kodolasa maladja, kê la Bulgarijakê raj “ĉi ankêrde peski obligacija [...] te thon sa le pasura sa so ŝaj, te arakhên, dali diskriminacijakê trjabe khêlde jek rola ande kadala buĉa, vaj na”

Le aplikanton sas savoŝên Bulgarijako nacionaliteto, thaj lengi řêdêĉina sas e řomaji. O bajo, kaj sas anglaj Kris, sas kodo, kê jek ketanako policajco mundardja ando juli 1996 njamon kata `l aplikantur, kana zumadja, te thol len ando phanglimos. Jek deficijentno zakono thaj jek praktika, savi permitil, te hasnil pe mundarimaski zor bi absolutno trobulimos, sas o merimasko rezultato kata `l aplikatongê njamur. Plus, le raj ĉi na ankêrde jek efektivno investigacija paj martja le Ŗomengi, kaj sas phangli stereotiponca thaj duŝmanijasa karing le Ŗom thaj save khêlde jek importantno rola ande kodja trjaba.

E Kris sîkadja ande peski eksplikacija la historijakî rola kata peski decizija, tala Artiklo 14 khetane le Artiklosa 2, thaj maladja:

“E Kris malavel, kana ankêrdol jek investigacija pa `l violentni bajur, thaj partikularno kana jekh mundarimos kata `l Ŝtatoskê organur pecil pe, le Ŝtatoskê ran sî le len e adicionalno obligacija, te astaren sa le mere so ŝaj, te dikhên, te sî jek rasistiĉko motivo kodolasa phanglo vaj na thaj trobul te dikhên, te khêlde ethnijaki duŝmanija thaj stereotipur jek rola ande `l pecimata. Le raj ĉi ankêrde kaĉa obligacija, kê, te tretirin pe dukhavimos thaj brutaliteto andaj

rasaki sama, pe sa kaća baza, sar tretirin pe le bajur bi rasako motivo, kodja kam anel e situacija, kê le jakha kam aven kořê pala `l specifični bajur, save sî partikulanro destruktivni pala `l fundamentalni čačimata. [...] Te bi ankêrelas pe la publikako paćamos ando zakono, le kontraktongê Thema sî te sigurin, kê pe bajongi investigacija, kaj sî involvirime zor, sî te ankêrdol distinkcija pe duj riga, ande `l legalni sistemur thaj ande praksa, mařkar slućajur kaj ankêrdili eskcesivno zor thaj mařkar slaćajur kaj kêrdja pe mundarimos andaj rasisitično sama. [...] e Kris malavel, kê ande `l slućajur kaj le raj či xućilde kadala investigacijakê line, kaj sî obligatorni pala kasave investigacije, kaj sî pe sama kata `l zorake akcije kataj rig le Ŗtatoskê rangi, thaj von či line sama pe la rasaki evidencija, řaj, kana kêrdon řalbe, kaj peren tala Konvencijako Artiklo 14, te aven negativni interferencije vaj o pharimos, te sîkavel pe o čačimos perel pe respondentno Governo [...]"

O (lařardo) Evropako Socialno Čartero

O Evropako Socialno Čartero sî o dokumento, savo arakhêl thaj zařtitil le socialni thaj ekonomijakê čačimata ande manuřikane čačimatango sistemo kata Evropako Saveto. O originalno dokumento avilo pe zor ando bêřš 1961, numa gradualno sî pe lesko than jek lařardi verzija, savi avili pe zor ando bêřš 1999. O Čartero sî ande forma kata jek legalno obligatorno kontrakto, thaj rodel, te avel barem jek minimumo kata leskê artiklur adoptirime kataj rig le themengi. Le čačimata, save sî garantuime kata Čartero ukljućin:

✓ bêřšimos	✓ non-diskriminacija
✓ sastimos	✓ bućaki trjab
✓ socialno protekcija	

O teksto kata Evropako Socialno Čartero (lařardo) řaj arakhên pe: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/163.htm>

Le monitoringosko organo kata o Evropako Socialno Čartero sî la **Evropako Komiteto pala Socialni Čačimata**. Ando Komiteto sî 13 neutralni membrur, alosarde kata Evropako Savetosko Ministeringo Komiteto. Le Komitetoski bući sî, te siguril, te aven le thema konformni le Artiklonca kaj sî ramome ando Socialno Čartero. Kodja kêrdol pe duj droma, pe raportoski procedura thaj pe řalbacki procedura.

Ande raportoski procedura, le thema sî responsibli te anzaren bêřřeskê raportur, save sîkaven o ankêrimos le Čarterosko. Le bêřřesko raporto lel sama pe partikularni artiklur, thaj kodja zavisil te sî o bêřř 'vorta' (párno) vaj 'biparno'. O Komiteto ćirdel le konkluzije bazirime pe `l publicirime raportur.

Tala o Dujto Adicionalno Protokolo le Ćarterosko, arakhadol vi jek kolektivno ųalbengi procedura. ųalbe pa `l ĆaĆimatangē phagerimata pe sama kata Ćatero ųaj deponirin pe vi ka o Komiteto. Specifiĉni organizacije sĭ len pravo, te primin le ųalbe, te akceptisardja jek them e procedura tala o Dujto Adicionalno Protokolo. Kodola organizacije ukljuĉin NGOs , saven sĭ **konsultativno statuso** la Evropakē Savetosa, save sĭ pe jek lista pala kako ciljo. Uni thema akceptuisarde, te nacionalni NGOs anzaren kolektivni ųalbe.

Paj sama kata `l ųomengē ĆaĆimata o Komiteto sas de sa generalno ande peskē publicirime konkluzije pa `l themeskē raportur. Le komentur nas kadja buhle, sar le komentur kata aver similarni institucije. Numa ande paluji vrjama barilo o fokuso pa `l ųomengē trjabe ando Ćartero thaj ando lašardo Ćartero. Partikularno o ERRC anzardja le Komitetoskē jek ųalba paj Grecija, ande savi sĭkavel seriozni ĆaĆimatangē phagerimata pe bēšĭmaski sama, ukljuĉime evakuacije zorasa thaj substandardno bēšĭmos. O Komiteto maladja, kē e ųalba sĭ maladi thaj kam anel peski decizija pa kaĉa trjaba ųi po agor le bēšesko 2004. Sar jek ųalbako rezultato, la Grecijako governo ankērdja diferentni akcije, te bi lašarelas e situacija le ųomengi ande Grecija.

Gĭndur pa `l Manuųĭkane ĆaĆimata: Civilni thaj Politikakē ĆaĆimata versus Ekonomijakē, Socialni thaj Kulturakē ĆaĆimata

Kana dikhas pe Evropaki Konvencija pa `l Manuųĭkane ĆaĆimata kata Evropako Saveto thaj pe Evropako Socialno Ćartero, athoska sam pale konfrontirime po hulavimos maųkar civilni thaj politikakē ĆaĆimata pe jek rig thaj ekonomijakē thaj socialni ĆaĆimata pe aver rig.

Ande `l Cidine Nacije, o ICCPR sĭ te implementiril pe mindjar, anda jek haj o ICESCR sĭ te implementiril pe progresivno. Ando Evropako Saveto, la Evropaki Konvencija sĭ la e maj eficientno zor la Evropaki Kris.

- Sostar gĭndis, kasave organizacije, sar le UN thaj la Evropako Saveto sĭ len e tendencija te thon civilni thaj politikakē ĆaĆimata ande `k specialno than kata manuųĭkane ĆaĆimatango zakono.?
- Kana gĭndis, kaj le manuųĭkane ĆaĆimata naj hulavimaskē, sĭ koda miųto?

Adicionalni Evropakē Mexanizmur

Ramoski Konvencija palaj Nacionalnone Minoritetongi Protekcija

Le Ramoski Konvencija palaj Nacionalnone Minoritetongi Protekcija kata CoE, sĭ o angluno kontrakto, savo zaųtitil le ųenengē ĆaĆimata, save sĭ kata nacionalni minoritetur. O dokumento sĭ, pe

šêrutni sama, kêrdo pe `l principur, sar kaj sî egaliteto, afirmativno akcija thaj governoskê obligacije, te zaštitil le grupe kaj ušoro sî dukhavimaskê. O dokumento či del jekh specifično definicija pa kodja, so sî jek nacionalnominoriteto, but thema kêrde korkošo pengi definicija pa “nacionalno minoriteto” pe ratifikacija thaj uni thema thode specifični grupe, save te peren pe la Konvencijaki sama. O antrego teksto la konvencijako arakhên pe: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/treaties/Html/157.htm>.

Le monitoringosko organo, pe sama kataj Ramoski Konvencija palaj Nacionalnone Minoritetongi Protekcija, sî o Komiteto le Ministerongo. Le Štatoskê raj trobun te anzaren raportur pa `l mere, save ankêrde, te implementirin pengê obligacije pe sama le kontraktoski. O Komiteto kêrel bući konsultacijasa kata Savetosko Komiteto, kaj sî ande leste 18 independentni ekspertur, save visitirin le thema, save sî tela Konvencijaki jurisdikcija. Talaj Konvencija naj žalbengi procedura, numa aktivistur citirin e konvencija ande legalni žalbe angl `l themeskê krisa. Le raportur anzardon svako 5 bêš.

Ando angluno cikluso pe peski konkluzija, sîkadja o Komiteto le Ministerongo e situacija kata `l Řom/Sinti/Travellera ande Slovakijaki Repuplika, ando Ungro, ande Rumunija, ande Čexoski Republika, ando Njamco thaj ande Engleska. Ande peskê konkluzije thaj rekomandacije o Komiteto sîkadja protekcijakê referencije kontra etničko motivirime daravimata, zor, brutaliteto thaj dušmanija, negativno socialno percepcija thaj signifikantni diferencije ande `l socio-ekonomijakê kondicije le Řomengê. Kodolengê, save kamen te hasnin e Konvencija thaj lako monitoringosko organo, lengê kam avel iportantno jek angluno paso, te dikhên dali kêrdja lengo them jek deklaracija pa `l grupe, kaj maladjol e konvencija pe lende. Kodja arakhên pe: www.coe.int/minorities.

La Evropaki Komisija kontra Rasizmo thaj Intolerancija

La Evropaki Komisija kontra Rasizmo thaj Intolerancija (ECRI) formirisajli ando bêš 1993, le ciljosa, te peravel o rasizmo, e ksenofobija, o anti-semitizmo thaj e intolerancija pe levelo kata jek maj bari Evropa thaj pe perspektiva te zaštitil le manušikane čačimata. Ando organo sî independentni membrur, nominirime kata `l nacionalni guvernur thaj kêrel bući te zurjarel li duj, e legalno protekcija thaj la politikaki protekcija kontra sa le intolerancijakê forme, uključime e diskriminacija pe baza kata rasa, farba, šib, religija, nacionaliteto vaj etnijaki řêdêčina.

E ECRI naj kontraktosko organo. Numa ankêrel monitoringo le membrongê thema kata Evropako Saveto pa themeskê raportur. Kadala raportur anzardon ande `k cikluso kata 4-5 bêš. Cirka 10-12 thema sî obzervirime bêšestar. Le raportur sî pa diferentni trjaba kata rasizmo thaj intolerancija ande relevantno them thaj mothon vi pa `l implementacijakê rekomandacije kataj ECRI-kaki rig ande `l raportur maj anglal. Maj anglal, sar so ankalavel pe jek nevo raporto, o them avel visitirime kata jek ECRI raportoro. Pe sama kata `l Řom, e ECRI kêrdja uni importantni obzervacije ande peskê raportur. E Komisija del but zor, te angažiril e civilno societeta thaj te organizuisarel informacijakê ćidimata le NGO-enca, pe vrjama kana getil pesko raporto.

Paša le themengê raportur, e ECRI kêrel bući pe `l generalni teme, pe sama kata rasizmo thaj kataj intolerancija. Ande kodja funkcija e Komisija formiril Generalni Politikakê Rekomandacije, ćidel thaj fulavel eksemplur pa “laše praktike” thaj kêrel promocija, te buhljarel pe e non-diskriminacija pala Artiklo 14 kataj Evropaki Konvencija paj ratifikacija o Protokolo 12. Maj dur mol, te spomenil pe e Generalno Rekomandacija broj 3 kata ECRI pa kodja, te *Peraven pe o Rasizmo thaj e Intolerancija kontra le Řom/Gypsies thaj te Sıkadon Praktikakê Eksemplur po Peravimos kata Rasizmo thaj kataj Intolerancija kontra le Řom/Gypsies*. Kadala dokumentur sıkaven e paćivali seriozno bući kataj ECRI, kontra diskriminacija thaj rasizmo, savenca sı le Řom konfrontirime ande antrego Evropa.

Adicionalni informacija paj ECRI thaj lakê publikacije arakhên pe: <http://www.coe.int/T/E/human%5Frights/Ecri>.

Aver Relevantni Organur pa `l Řomengê Čaćimatangê buća ando Evropako Saveto

Ka Evropako Saveto sı vi uni aver organur, paša kodola, kaj sı spomenime opre, thaj save kêren bući pa `l manušíkane čaćimata kaj sı pe sama le Řomengi. Le Ekspertongi Grupa pa `l Řom/Gypsies obzerviril e situacija le Řomengi ande Evropa pe regularno baza, thaj savetuil o Komiteto le Ministerongo pa `l trjabe kaj sı pe sama le Řomengi. Maj dur kêrel vi promocija neve inicijative, save si pe le Řomengi sama, uključime studije, integracijakê promocije, thaj lašarel le relacije maškar le Řom thaj maškar le themeskê raj, kothe ando them kaj trajin. Le Sekretarosko Generalno Ko-ordinatoro kata `l Aktivitetur pa `l Řom/Gypsies promotil e ko-operacija le maškar-themutne organizacijenca thaj le Řomengê NGO-enca.

O **Komisaro pala Manušíkane Čaćimata** losardol kata Parlamentosko Ćidimos. Vo sı responsabilo pala buća, save sı phangle manušíkane čaćimatanga promocijasa ande Evropa. O Komisaro :

- Promotil edukacija thaj haćarimos le manušíkane čaćimatango;
- Identificiril bimaladimata ande `l zakonur thaj ande `l praktike kata `l membrongê thema, pe sama kata `l manušíkane čaćimata;
- Promotil o ankêrimos thaj e hasna kata `l manušíkane čaćimata sar instrumentur kata CoE;
- Kerel bući avere governongê thaj non-governongê organonca palaj promocija thaj protekcija kata `l manušíkane čaćimata; thaj
- Visitiril le thema, te obzerviril e trjaba le manušíkane čaćimatangi thaj te vazdel la;

O Komisaro sı jek naj krisako organo, thaj naj les zor pa `l individualni žalbe.

La Evropaki Unija

La **Evropaki Unija** (EU) sî jek ćidimos kata Evropakê thema, le ciljosa te arêsen kak ekonomijako thaj politikako standardo. Le membrongê thema akceptuin, te mekên vareso kata pesko suvereniteto pe sama kata `l trjabe, kaj sî savořê themengo interesos. E EU akharel kodo proceso “Evropaki integracija”. O membromos ande Evropaki Unija anzarel la manušëngê kataj EU diferentni mištımata, sar vi o šaimos le phirimasko ande `l membrongê Evropaka Unijakê thema.

E EU sî interesuime, maškar aver, vi pe:

- Akcije, te ankêrdol e pača;
- Politika pe aziloski thaj migrantongi sama;
- Te arakhêl thaj te realizuil bućakê thana ande pesko teritorijumo;
- Te ankêrel jek ekologijaki politika; thaj
- Manušikane čačımata.

Le šêrutne institucije kataj EU sî la Evropako Parlamento, o Saveto la Evropaka Unijako thaj la Evropaki Komisija.

La **Evropako Parlamento** sî e demokratično alosardi legislatura kataj EU, ande leste sî reprezentantur kata sa le membrongê thema. O **Saveto la Evropaka Unijako**, maj anglal prinzando sar Saveto le Ministerongo, sî o šêrutno legislativno organo ande EU, savo anel le decizije. Ande leste sî reprezentantur kata sa le mombrongê thema. La **Evropaki Komisija** skiciril propozicije pa `l Evropakê zakonur, siguril e implementacija kata `l Evropaka Unijakê decizije thaj kontrolišil le troškur. Ande leste sî jek Prezidento thaj delegatur nominirime kata `l governongê membrur thaj akceptuime kata Parlamento. Maj buhli informacija pa `l organur arakhên pe:

- Evropako Parlamento: http://www.europa.eu.int/institutions/parliament/index_en.htm
- Saveto la Evropaka Unijako: http://www.europa.eu.int/institutions/council/index_en.htm
- Evropaki Komisija: http://www.europa.eu.int/institutions//comm/index_en.htm

Pe sama kata `l manušikane čačımata e EU xučildas aktivitetur, sar kaj sî, te ankêrel standardur pala membrongê thema thaj te formiril organur pala specifični trjabe. Institucije thaj instrumentur, save sî relevantni pala Řomengê čačimatango aktivizmo ukljućin :

- O Čartero pa `l Fundamentalni Čačımata;
- La “Rasaki Direktiva”; thaj
- Ka Evropaki Kris

O Ćartero pa `l Fundamentalni ĆaĆimata kata Evropaki Unija

O Ćartero pa `l Fundamentalni ĆaĆimata prezentiril jek lanco kata civilni, politikakê, ekonomijakê thaj socialni ĆaĆimata kata `l Evropaka Unijakê manuša. O dokumento sî formirime pe šov sekcije:

- 1) Dignita;
- 2) Slobode;
- 3) Egaliteto;
- 4) Solidariteto;
- 5) Źenengê ĆaĆimata; thaj
- 6) Justicija

O Ćartero sî jek refleksija kata

“[...] konstitucijakê tradicije thaj maškar-themutne obligacije zajedniĉko le Membrongê Themengê, o Kontrakto paj Evropaki Unija, la Komunakê Kontraktur, la Evropaki Konvencija palaj Protekcija kata `l Manuškane ĆaĆimata thaj le Fundamentalni Slobode, le Socialni Ćarterur sî adoptirime kata Komuna thaj kata Evropako Saveto, le zakonoskê trjaba sî adoptirime kata la Evropaka komunaki Kris thaj la Evropaki Kris pa `l Manuškane ĆaĆimata”. (Preambla)

Ando Ćaptero III, le Ćapteroski provizija pa egaliteto, Artiklo 2(1), skiciril la diskriminacijaki zabrana, bazirime pe sama kata sekso, farba, ethnijaki vaj socialno ředêĉina, genetikaki trjaba, šib, religija vaj paćamos, politikaki vaj kak aver opinija, membromos kata jek nacionalno minoriteto, proprijeteto, bianimos, hendikepo, têrnimos/phurimos, vaj seksualno orijentacija. O Ćaptero rodel maj dur respekto pala kulturakê, religijakê thaj šibakê diverzitetur, egaliteto maškar le murš thaj maškar le Źuvlja, ĆaĆimata pala šavořê, ĆaĆimata pala maj phure manuša thaj integracija pala Źene save sî hendikepime. O antrego teksto kata o Ćartero arakhadol pe: http://www.europa.eu.int/comm/justice_home/unit/charte/index_en.html.

La “Rasaki Direktiva”

Formalno akhardol *Savetoski Direktiva 2000//43/EC* ”implementacija kata principio pa egalno tretirios maškar Źene, irespektivno kata rasaki vaj ethnijaki ředêĉina”, e direktiva priŹandili sar “Rasaki Direktiva”, voj sî o maj zuralo instrumento kataj EU pe sama, te peravel pe o rasizmo. E Direktiva adoptirisajli ando juni 2000. E Direktiva thol jek ramo pa minimumo kondicijengo, te “peravel pe e diskriminacija, bazirime pe rasaki vaj ethnijaki ředêĉina, le ciljosa, te ankêren le Membrongê Thema o principio kata egalno tretirimos”. (Artiklo 1).

O dokumento rodel kata `l EU Membrongê Thema, te zabranin rasaki diskriminacija zakonosa, pe `l thana, save ukljuĉin bućakê trjabe, edukacija, sastimaski griŹa, bêšimaskê trjabe, socialno protekcija, socialno mištimos thaj o akceso karing mištimate thaj servizur. E Direktiva ukljuĉil provizije, te la Evropaka Unijakê membrongê thema sî te adoptirin zakonur, regulacije thaj administrativni provizije,

save sî potrebnî te pheren pe le Direktive. Le Membrongê thema sî te implementirin le Direktive direktno ande pengê nacionalni zakonur thaj praktike, te bi zurjarenas e protekcija kontra e diskriminacija, savi sî bazirime pe rasaki thaj ethnijaki řêdêčina. Le Membrongê thema sî te sigurin, kê la domestikakê legalni dekretur ukljucîn o šaipe pala sankcije andaj diskriminacija thaj kompenzacija pala `l viktimur.

O dokumento rodel jek kondicijengo minimumo palaj promocija kata egalitetosko tretirimos pala sa le manuša, numa naj ramome jekh maksimumosko standardo. Kodja bušel, le thema šaj te implementirin maj progresivni mere , numa sar kaj rodel kodja e intenzija thaj o duxo la Direktivako. Zakonur thaj aver provizije kontra le principur kata egalitetosko tretirimos sî te aven ũude pe rig. Le thema trobun adicionalno te nominirin jekh organo vaj organur palaj promocija kata egalitetosko tretirimos.

La vrjamako limito pala `l membrongê thema, te thon sa la Direktivakê provizije ande domestikako zakono sas o 19, juli 2003. Kata neve Evropaka Unijakê thema azukêrdol, te adoptirin le zakonur pe sama la Direktivaki pe kaća vrjama kana von den ande EU.

Vi la rasaki Direktiva rodel jekh raportoski procedura. Svako 5 bêrš trobun te anzardon raportur pa `l efektur kata `l mere, save ankêrdile. Le raportur trobun te anzardon kaj Evropaki Komisija. E angluji raportongi runda kam avel ando juli 2005. O antrego dokumento arakhadol, pe:
http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/news/2002/jan/2000-43_en.pdf.

La Evropaki Justicijaki Kris

La Evropaki Justicijaki Kris (ECJ) sî o organo, savo siguril, kê la Evropaka Unijakê zakonur ankêrdon. E Kris thodja disputur pa `l kontraktoskê thaj leglacijskê interpretacije kataj EU thaj thodja zakonosa protekcijakê standardur pala `l manuša. E Kris, sî la jurisdikcija pa `l membrur kataj Evropaki Unija, thaj sî la zor, te peravel decizije, save sî pe nacionalno levelo, te na maladjon la Evropaka Komunakê Zakonosa. Ande Kris sî po jek independentno krisari kata svako EU membrosko them. Maj but paj Evropaki Justicijaki Kris arakhên pe : http://www.europa.eu.int/institutions/court/index_en.htm.

E Organizacija pala Sigurimos thaj Ko-operacija ande Evropa

E Organizacija pala Sigurimos thaj Ko-operacija ande Evropa (OSCE) sî jek organizacija, savi anklisti kata Šudre Marimaski politika, le ciljosa te ašaven pe le konfliktur ande Evropa. Le membrur kata kaća organizacija uključin USA, Kanada, e Rusija thaj la Evropakê nacije. Ande OSCE sî 55 participacijakê thema.

E OSCE biandili sar jek ambrelaki organizacija palaj diskucija pa zajednički sigurimaskê trjabe; palaj manuškane čačimatangi promocija thaj pala cîknjarimos le konfliktongo. De katar le Šudre Marimasko

agor, e OSCE thol peski zor palaj konfliktongi prevencija po kontinento, k rel promocija o regionalno sigurimos thaj stabiliteto. Le manuŐikane ĆaĆimata s  e Ő rutni trjaba la buĆaki kata OSCE, vi te malavel voj, k  oficialno dikh l primerno peski buĆi, te ar sel pesk  ciljur maj but pe diplomatosko modo nego pe legalno modo. KaĆa sama k rel varesar e diferencija maŐkar e OSCE thaj maŐkar le institucije, pa save k rdjam diskusija maj anglal. Le manuŐikane ĆaĆimata peren ka e OSCE ande sekcija “ManuŐikani Dimenzija”, kodja s  o aspekto le mandatosko kataj OSCE.

Le Ő rutne organur kataj OSCE ukljuĉin o Permanentno Saveto, o Ministerialno Saveto thaj o Sekretarijato. Ande **Permanentno Saveto kataj OSCE** s  permanentni reprezentantur kata `l participacijak  thema. O Permanentno Saveto ank rel la organizacijaki Ő rutni politikaki konsultacija thaj anel decizije. Ande **Ministerialno Saveto** s  le ministerur pala avrutne buĆa, kata 55 participacijak  thema, save obzervirin le aktivitetur thaj le ciljosk  trjabe palaj organizacija. O **Sekretarijato** s  responsiblo pala menadŐerosk  trjabe kataj OSCE pe sama kata `l strukture thaj operacije. PaŐa kodola organur, s  kaj OSCE but aver instrumentur, save aŐutin ande implementacija le mandatoski. Le instrumentur, save s  relevantni pala `l Ő romeng  ĆaĆimatango aktivitetu, s  skicirime telal.

O Ofiso pala Demokracijak  Institucije thaj ManuŐikane ĆaĆimata

O Ofiso pala Demokracijak  Institucije thaj ManuŐikane ĆaĆimata (ODIHR) s  o Ő rutno organo kataj OSCE, savo k rel buĆi pe “ManuŐikani Dimenzija” pe regionalno sigurimos. O ODIHR ank rel diferentni funkcije palaj manuŐikane ĆaĆimatangi protekcija, ukljuĉime le elekciјengi obzervacija, ukljuĉime te formiril thaj te zurjarel civilni societetak  institucije, te promotil zakonur zakonong  reformonca, te treniril personalo pe zakonosk  trjabe, te k rel e legalno edukacija maj profesionalno, te anel le seksosko aspekto ande sa le OSCE-ong  aktivitetur, te obzerviril le manuŐikane ĆaĆimata thaj te lel sama pe manuŐikane ĆaĆimatang  bimaladimata maj anglal kata lengi realizacija. O ODIHR del vi dumo pe misija kataj OSCE, te aven implementirime la manuŐikan  dimenzijak  aktivitetur. Maj but informacija paj ODIHR arakhadon pe: <http://www.osce.org/odihr>.

Tala le auspicije kataj OSCE s  o **Kontaktosko Punkto pala Ő romeng  thaj Sintong  trjabe** (CPRSI). Kako organo formirisardja les e OSCE pe sama la rasaki thaj ethnijaki duŐmanija, ksenofobija thaj diskriminacija karing le Ő rom, kaj s  buhljardi pe sa o regiono. O CPRSI ank rel programur pala Ő romane losarimask  manuŐa, ank rel treningosk  kursur pala Ő romeng  kandidatur thaj politikak  programur thaj ank rdja o angluno transnacionalno ĉidimos kata parlamentosk  manuŐa, forosk  Ő rutne manuŐa thaj lokalni raj, te promotil pe khetane jek strategija palaj participacija le Ő romengi ande politika. Maj buhli informacija pa kodo organo arakh n pe: <http://www.osce.org/odihr/cprsi>.

O Uĉo Komisaro pala Nacionalni Minoritetur

O Uĉo Komisaro pala Nacionalni Minoritetur (HCNM) lel sama pe sigurimaski implementacija kata minoritetong  trjabe, ukljuĉime e identifikacija kata ethnijak  tenzije, save Őaj bi dukhavenas e paĉa, o stabiliteto vaj le amalikane relacije maŐkar le membrong  thema kataj OSCE. O Ő rutno

ciljo le Komisarosko sî le konfliktongi prevencija. O Učo Komisaro pala Nacionalni Minoritetur naj responsiblo te ankêrel investigacije pa `l individualni manušikane čačimatangê phagerimata vaj žalbe; kodola trjabe sî isključime kata lesko mandato. O HCNM sî jek politikako instrumento, thaj naj lesko ciljo, te obzerviril le thema, dali ankêren von pengê maškar-themutne obligacije. Ali o Komisaro anzarel rekomandacije le governongê, pe sama kaj šaj vazden pe tenzije thaj so šaj aven le sigurimaskê implikacije. Maj but informacija pa kodo organo arakhadol pe: www.osce.org/hcnm.

Gîndur pa `l Manušikane Čačimata: Jek ilustracija pa OSCE Kontaktosko Punkto pala Řomengê thaj Sintongê trjabe

Ginav le paragrafur telal thaj de angle pe `l pušimata palal.

O Treningo kata Řomane elekcijakê obzervatorja²

Jek alosarimasko djes sí. Jek Řom del ande alosarimaski stacija, thaj del ka votengo registro. O Řom či žanel te ginavel thaj našti arakhêl pesko anav pe lista. Vov boldel palpale, thaj či xučilel peski šansa, te participiril pe demokracijako procesos.

Ande jek aver them, jek Řomni čidel peskê šavořên; von trajin ande phagerde barakê thaj teljaren karing e alosarimaski stacija. Naj oficialno bêšimasko statuso? Le raj den la drom kothar, aj voj xasarel peski šansa, vi voj te khêl jek rola pe decizija, savo governo kam del la thaj laka familja porunkê.

Zorasa dine len drom anda pengo khêr, pe vrjama le konfliktoski ande jugno-istočno Evropa, Řom thaj Řomnji naj len permanentno bêšimos, von sîgjaren kaj alosarimaski stacija, te šuden pengê alosarimaskê lila ando bokso. Manuša interno dine drom? La elekcijakê raj či žanen so te kêren lenca, anda kodja bišalen len palpale, thaj len lendar kodolasa lengo fundamentalno alosarimasko čačimos.

Fondacijasa kataj Evropaki Komisija o OSCE Kontaktosko Punkto, pala Řomengê/Sintongê trjabe, ankêrel jek projekto anavesa “Řomalen, hasnin o alosarimos xaranes!” O ciljo le projektosko sî, te del zor le Řomen thaj avere, lengê phangle, grupen, te aven aktivni participantur ande la publikako trajo, pe sa le decizijakê stadije, uključime o čačimos alosarimasko.

Jek projektosko kotor sî, kaj o OSCE Kontaktosko Punkto pala Řomengê/Sintongê trjabe, te treniril Řomen, Aškalijen thaj Egyptjanon kata panž OSCE participacijangê thema, te aven elekcijakê obzervatorja. Pe vrjama kaj sas le Řom trenirime, te aven domestikakê thaj maškar-themutne elekcijakê skurto vrjamaskê obzervatorja, jek specifično sama sas thodi pe elekcijako hačarimos le Řomengo thaj similarnone grupengo thaj vi pe `l problemur kaj sî phangle lenga politikaka participacijasa.

Jek importantno paso, te bi peravelas pe e barijera, karing la politikaki participacija le Ŗomengi thaj similarnone grupengi sî, te haćaren maj feder le trjabe, save aśaven o drom angle thaj te haćaren sostar. Le skurto vrjamakê obzervatorja trenirime kata ODHIR šaj den jek efekto kana von obzervirin elekcije ande pengo them. Le date, save von ćide pa `l nacionalni minoritetongê problemur sî importantni, te haćardon le detailur, sar thaj sostar sî kasave komune iskljućime kata elekcijako proceso. Numa te źanglol pe maj but pa kodja sama, šaj arakhadon malade solucije.

Puśimata:

- 1) Le aktivitetur kata CPRSI ande relacija pe promocija kata `l Ŗomengê politikakê ćaćimata sî fokusirime pe politikaki participacija. Šaj des propozicija pa aver mexanizmo, te promotin pe la politikakê ćaćimata le Ŗomengê?
- 2) So gîndis tu, so sî e racionalno trjaba pe Ŗomengo treningo, te obzervirin elekcije?

Gîndur pa `l Manuśikane Ćaćimata Evropa pe jek dikhimos

Amen kêrdjam jek skurto skica pe la Evropakê źêrutne regionali organur, katka jek skurto revizija. Gîndisar pe informacije kaj arakhljan ande kako kapitlo, thaj sêmnosar e tabela telal.

Recenzijako puśimos	Organizacija		
	CoE	EU	OSCE
So sî la organizacijako mandato?			
Save sî le źêrutne manuśikane ćaćimatangê instrumentur kaj sî tukê puterde?			
Sî ka IGO organur vaj inicijative pe Ŗomengi sama?			
Sî muřo them membro kata kako IGO?	☐ va ☐ na	☐ va ☐ na	☐ va ☐ na

Ćidine punktur pe jekh dikhimos

E tabela telal sîkavel le mexanizur, pa save djam duma ande `l duj palune kapitlur

Mexanizmo	Ředêčina				Funkcije				
	Kontrakto	Naj-Kontrakto	Regionalno	Sasti Ljuma	Raportur			Individualni žalbe	
					Štatoskê raportur	Moni-toringo	Fakton-goro-dimos	Naj obligatorno	obligatorno
Manušikane Čačimatango Komiteto	✓			Ćidine Nacije	✓			✓	
Komiteto pa `l Ekonomijakê, Socialni thaj Kulturakê Čačimata	✓			Ćidine Nacije	✓				
Komiteto Kontra Tortura	✓			Ćidine Nacije	✓		✓	✓	
Komiteto pala `l Čačimata le šavořêski	✓			Ćidine Nacije	✓				
Komiteto palaj Eliminacija kataj Diskriminacija le Žuvljangi	✓			Ćidine Nacije	✓			✓	
Komiteto pala Eliminacija kataj Rasaki Diskriminacija	✓			Ćidine Nacije	✓			✓	
Specialni Raportor kata UN Komisija pa Manušikane Čačimata		✓		Ćidine Nacije		✓	✓		
Evropaki Kris pala Manušikane Čačimata	✓		Evropako Saveto						✓
Evropako Komiteto pala Socialni Čačimata	✓		Evropako Saveto						
Evropako Komiteto pala Socialni Čačimata	✓		Evropako Saveto			✓	✓		
Evropaki Komisija kontra Rasizmo thaj Intolerancija		✓	Evropako Saveto		✓	✓			
Evropaki Kris	✓		Evropaki Unija			✓			✓

Kêrel Maj Varekon Monitoringo Le Manuŝikane Ćaĉimata?

Le manuŝikane ĉaĉimatangi implementacija sî pala but grupe thaj žene interesantno. Paša le maŝkar-themutne organur kaj spomenisardjam len maj anglal, thaj save kodificirin le manuŝikane ĉaĉimata thaj kêren monitoringo lengi implementacija, sî le manuŝikane ĉaĉimata obzervirime pe diferentni levelur. Uni aver institucije thaj organizacije, save obzervirin le manuŝikane ĉaĉimata ukljuĉin :

✓ Manuŝikane ĉaĉimatangê grupe thaj aver NGOs	✓ Ombudsoskê žene
✓ Lokalni thaj nacionalini krisa	✓ Akademijakê institucije
✓ Parlamento	✓ Religijakê organizacije
✓ Governongê organur	✓ Profesionalni asocijacje
✓ Nacionalni thaj maŝkar-themutne medije	✓ Sindikatur
✓ Komune thaj bazakê organizacije	

Vaj te sî kadala grupe pe sama kata specifiĉni ĉaĉimata vaj te zurjaren le manuŝikane ĉaĉimatango standardo generalno, savoĉê kêren jek signifikanto kontribucija karing o proceso, te sigurin pe le manuŝikane ĉaĉimata kata sa le manuŝa thaj vazden jek manuŝikane ĉaĉimatangi kultura.

Note pa teksto

¹ Bander, Patricia, Ellie Keen and Marie-Laure Lemineur. Compass: A Manual on Human Rights Education with Young People. Strasbourg: Council of Europe, 2002, p.298.

² Arakhadol ka: http://www.osce.org/features/show_feaure.php?id=206

**Te Prinžanes Ćire Ćaĉimata
thaj te Mares Tu pala Lende**

Sekcija B

Pe Bući pa `I Ćaĉimata

Jekh Sîkavimasko drom pala Ŗomane Aktivistur

Sekcija B
Pe Bući pa `l Čáčimata

Kapitlo 5.

Manušîkane Čáčimatangi
Investigacija thaj
Dokumentacija

Te Prinžanes Ćire Čáčimata thaj te Mares Tu pala Lende

5. MANUŠĪKANE ČAČIMATANGI INVESTIGACIJA THAJ DOKUMENTACIJA

Introdukcija

Manušĭkane Čačimatangi Investigacija thaj Dokumentacija sĭ jek fundamentosko kotor kataj manušĭkane čačimatangi bući. Kaća bući kĕrdol pe diferentni forme kata non-governoskĕ organizacije, kata maškar-governoskĕ organizacije thaj kata `l šatur. Kako kapitlo kam skiciril o proceso kata manušĭkane čačimatangi dokumentacija, sar ankĕren kaća bući le NGOs. Ande kaća sekcija kam sićos, so sĭ e manušĭkane čačimatangi dokumentacija, sostar sĭ voj importantno pala manušĭkane čačimatangi bući, thaj partikularno uni aspektur kataj manušĭkane čačimatangi dokumentacija sĭ importantno pala Ŗomengĕ čačimatangĕ aktivistur. Kako kapitlo kam sĭkavel vi xarnes diferentni čačimatangĕ dokumentacijakĕ texnike, sar kaj sĭ: Intervjuoskĕ buća, ćidimos kata statistikakĕ date thaj "testingo" te verificiril pe la rasaki diskriminacija.

So sĭ Manušĭkane Čačimatangi Dokumentacija?

Manušĭkane Čačimatangi dokumentacija sĭ jek buhlo termo, savo sĭkavel o informacijako ćidimos pa manušĭkane čačimatangĕ standardur thaj phagerimata. Źanglol pe, kaj sĭ vi funkcije kataj obzervacija thaj analiza, numa kodja sĭ diferentno kata aver similarni aktivitetur (sar kaj sĭ akademićno investigacija), kĕ kodja sĭ jek instrumento po interesu la publikako, jek modo kaj siguril, kĕ le manušĭkane čačimatangĕ standardur, sar kaj sĭ skicirime ande `l kontraktur, ankĕrdon thaj sĭ respektirime. Manušĭkane čačimatangĕ monitorur thaj investigatorur dikhĕn, te lašaren lengi situacija, na numa te ankĕren obzervacije pe sama la dokumentacijaki, von formirin e baza pala aver manušĭkane čačimatangĕ akcije, kasave, sar kaj sĭ raportingo, ažutimaskĕ trjabe thaj krisakĕ trjabe

La manušĭkane čačimatangi dokumentacija thaj investigacija ukljućil intensivni aktivitetur thaj akcije, te šaj afirmil pe o suspekto, kĕ le manušĭkane čačimata phagerdile. Palaj investigacija trobul te ćiden pe informacije pa `l pecimata (po elsemplo, elekcije thaj krisakĕ procesur) pa `l bajongĕ trjabe (po eksemplo, individualni slućajur paj policijaki zor), visitakĕ thana kaj manušĭkane čačimatangĕ dukhavimata šaj pecin pe (po eksemplo, našade manušĕngĕ kampur, phanglimata) thaj/vaj te verificirin pe le faktur thaj pušimata kataj rig le governongĕ raj. La manušĭkane čačimatangi dokumentacija sĭ butivar le teljarimasko punkto pala akcije ando futuro thaj sĭ jek importantno instrumento te siguril o governo glasnosto thaj transparentija.¹

Źi adjes, le manušĭkane čačimatangi dukumentacija sĭkadili bari hasna ande sama kataj Ŗomengi čačimatangi bući. Precizno dokumentacija pa `l phagerimatangĕ trjabe, sar kaj sĭ kodja la policijako

dukhavimos, progromur thaj aver bilašimata, siguril, te le raj dikhên kadala trjabe seriozno. Jek rezultato kata precizno dukumentacija sî, kê individulani slučajur arêšle ži kaj kris haj o rezultato kata kontinuozno dukumentacija sî, kê lungone vrjamakê sxeme kataj rasaki zor vaj diskriminacija sî ande uni thema thode ande kriminalno justicijako sistemo. Kaća či naj getome či sar thaj sas numa ande uni thema varesar uspešno. Ande but Evropakê thema, či na ankêrdili dukumentacija vaj te ankêrdili, athoska numa čořivanes.

Aver buhli sekcija, kaj sî le manušikane čaćimatangi dukumentacija but importantno sî, te thon pe

ćidimasa kata statistikakê date, puterdilo jek drom, te sîkadon la rasakê diskriminacijakê rezultatur

sxemata pa `l rasaka diskriminacijake rezultatur vaj sistemokê phagerimata. Po eksempla, ćidimasa kata statistikakê date, puterdilo jek drom, te sîkadon la rasakê diskriminacijakê rezultatur, sar rasaki segregacija ande `l škole vaj sxemata kata evakuacija pa `l khêra zorasa, savo sîkadilo jek disproportcionalno tretirimos kontra jek ethnijaki grupa.

Po agor, generirime sas uni specialni metode palaj dukumentacija kataj rasaki diskriminacija, kodja akhardilo "testingo" (te verificiril pe la rasaki diskriminacija), pala kaća methoda bišaldon Řom thaj gaže (similarni placirime, butivar sar jek paro) te ćiden tretirimaski eksperijencija kata `k ženo, kata jekh kompanija vaj kata jek oficialno organo kaj sî suspektno palaj rasaki diskriminacija. "Testingo" sar methoda sî sîkado ando detailo maj tele ando lil.

Vi te ankêrdili kasavi dukumentacija, o karaktero kata kasavi manušikane čaćimatangi dukumentacija sî kasavo, kaj kasavi informacija sîgo purandivol. Aj kodja vi pe kasave thana, kaj jek relativno laši dukumentacija kêrdi sas, univar musaj te kêrdol sîg sîgate jek adicionalno nevi investigacija.

Sostar te ankêrdol Manušikane Čaćimatangi Dukumentacija?

E Dukumentacija sî jek importantno kotor anda efektivno manušikane čaćimatango aktivitetu. Sar kaj spomenisardjam opre, o monitoringo naj jek neutralno funkcija, ali jek instrumento pe sama kata publikako intereso. Butivar ande bući kata NGO sî o ćidimos kata `l faktur, evidencija thaj argumentur

Identifikacijakê sêmnur kata čaćimatango dukhavimos thaj dukumentacija paj natura thaj buhlimos kata `l phagerimata sî e ćija, te siguril pe e transparencija kata governongê institucije

khetane, e trjaba, savi ambodel le la buhlja publikaki thaj rangi opinija pe čačo realitetu, te von haćaren, kê jek pařuglimos trobul te avel. Identifikacijakê sêmnur kata čaćimatango dukhavimos thaj dukumentacija paj natura thaj buhlimos kata `l phagerimata sî e ćija, te siguril pe e transparencija kata governongê institucije. E publikacija kata manušikane čaćimatangê phagerimata thaj o buhljarimos la informacijako ande nacionalno thaj maškarthemutni publika siguril le governosko responsibilitetu.

Univar arêsel kodja, te aven numa obzervatorja thaj investigatorja prezentni, thaj e manušĭkane čačimatangi situacija lašardol ande specifični situacije. Kodja važil specifično ande `l krisakê trjabe thaj pe `l elekcije, kaj prezentni monitorur šaj zurjaren o respekto pala manušĭkane čačimata. Univar šaj fuljarel o monitoringo le mitoskê gîndur paj manušĭkane čačimatangi natura pa jek grupa thaj anzarel le viktimongê jek evaluacija kata čačimatango dukhavimos, kadja te ašundjol vi lengo glaso.

Principur Kata `l Manušĭkane Čačimatangi Dokumentacija

O teksto, kaj kam avel akana, kam sĭkavel le principur sar te arakhên faktur thaj aver investigacija pala manušĭkane čačimatangê aktivistur². Svako jek punkto trobul te dikhêl pe lašes, thaj but punktur anda lende kam arakhas vi maj dur ande kado kapitlo.

- **Na astar khanikaski rig thaj av precizno.** Pe sama, te arakhadon faktur, sĭ importantno, te na astares khanikaski rig thaj te aves precizno. Dikh, sode sĭ e čidini thaj buhljardi informacija pačamaski thaj rode e direktno evidencija, te daštisa kata maj but diferentni informatorja. E direktno evidencija uključil e informacija kata o viktimo thaj kata atestoro, eksplikacija kata `l došale, oficialni raportur, uključime policijakê raportur, krisakê raportur, medicinakê certifikatur, forensijakê raportur thaj kadja maj dur. Aver evidencijakê forme uključin medijengê raportur, governongê raportur, raportur kata `l NGOs thaj kadja maj dur. Dikh sode si le evidencije vorta thaj le sama pe svako kontradikcija ande čidini informacija. Pa svako pušimos krujal o fakto trobul te kêres maj dur investigacija.
- **Evaluacija pe baza kata `l Maškar-themutne Standardur.** Precizno revjuo kata `l relevantni maškar-themutne manušĭkane čačimatangê standardur thaj la konstitucijakê garantuime čačimata, ažutin tukê pe identifikacija thaj definicija, savi informacija te čides thaj te šaj kêres evaluacija paj čidini informacija.
- **Te aves Getome maj Anglal, so Teljares pe Akcija.** Maj anglal so teljares pe akcija, zurjar tut, kodolasa te sičos le relevantni legalni standardur thaj le faktoski “background” informacija. Getosar jek lista pa sogodi so žanes pa `l thana, pa bajo thaj getosar vi jek lista pa sa le informacije, so maj trobun te aven tu. Getosar jek lista pa `l pušimata/trjabe, save trobul te pušes pe čire intervjuur, te avel će vasteste jek maladi evaluacija paj trjaba.
- **Hasnisar Diverzni Informacijakê Riga.** Rode so maj but informacijakê thana thaj riga sodegod šaj. Kêr intervjuo kata li duj, kata `l viktimur (šaj numa žene vaj saste komune) thaj kata `l atestorur pa `l pecimata thaj o došalo ženo. Čide *sa* le evidencije so šaj arakhês taj kêr jek evaluacija. Kača evidencija šaj uključil o periodično governongo budžeto vaj la policijakê raportur; legislativni thaj krisakê raportur; dokumentur thaj studije kata `l akademije vaj investicijakê insitutor; raportur kata `l NGOs vaj intervjuur NGO-jenca, oficialni raportur uključime policijakê raportur, medicinakê certifikatur, bêšĭmaskê permisije, dokumentur kaj atestuin le properitetosko sigurimos thaj kadja maj dur.

- **Respekto karing Savořê.** Antrego ċiri bući trobul te kêres la bare respektosa karing savořê žene kaj sî involvirime.
- **Zurjar o Sigurimos/Tho pasur kontra Viktimisacija.** Zurales importantno sî, te les sama pe duj buća, po sigurimos kata viktimo, savesko manuřikane ċaċimatango phagerimos dokumentiris thaj te les sama vi pe ċiro sigurimos. Kana dokumentirin pe ċaċimatangê phangerimata, athoska kam avel esencialno, te astardon kadići mere sode řaj, te na peren le informantur ando bajo thaj/vaj te dikhês, te aven von preparirime pala kak revanža anda kodja, kaj participirin pe ċi investigacija, ukljućime subsekvantni manuřikane ċaċimatangê dukhavimata. Obzervatorja thaj investigatorja trobun anda kodja te geton jek akcijengo plano. Trobul te siguris tu, kê le viktimur thaj atestorur, savenca kêres intervjuo, haćaren ċiro ciljo pala soste kames te hasnis lengi informacija, thaj te prinžanen sa le konsekvencije, savenca řaj aven konfrontirime, kana anen pengi decizija, te roden pravo thaj te kêren tusa bući. Kana o potencialno informanto, pala ċiri eksplikacija, afirmil, kê

Te haćaresa, pe savi vrjama te avela, vaj le viktimur vaj le atestorur peren bajoste vaj tu korkořo peres ando bajo thaj ande nevoja, řin anda jek ċire akcije.

kamel te del informacija pa `k partikularno ċaċimasko phagerimos, teljar maj dur ċire aktivitetosa, te arakhês faktur. **Te haćaresa, pe savi vrjama te avela, vaj le viktimur vaj le atestorur peren bajoste vaj tu korkořo peres ando bajo thaj ande nevoja, řin anda jek ċire akcije.** Naj o ciljo kataj manuřikane ċaċimatangi obzervacija thaj kata faktongo rodimos, te anel pe `l žene dukh, bajo vaj bibax, ċiti sî kodja o ciljo kata `l manuřikane ċaċimata.

Ando bokso telal sî sîkavimaskê punktur, kaj ankêren manuřikane ċaċimatangê raj kana kêren monitoringo pala le Ćidine Nacije:

Principur pa monitoringo skicirime pala manuřikane ċaċimatangê raj save kêren bući pala le Ćidine Nacije

1) Na te dukhaves	10) Konsistencija, persistencija, řavda
2) Sîkav respekto karing ćomandato	11) Precizija
3) Trobul te žanes le standardur	12) Na astar khanikaski rig
4) Sićuv maladi evaluacija	13) Objektiviteto
5) Rode Konsultacija	14) Haćarimos
6) Sîkav respekto le rangê	15) Integriteto
7) Kredibiliteto	16) Profesionalizmo
8) Confidentiality	17) Sa te avel dikhimaskê
9) Sigurimos	

Maj anglal so teljares

Manušĳkane čačimatangi obzervacija thaj dokumentacija naj ciljur pala peste, numa sĳ instrumentur ando intereso la publikako, butivar le ciljosa, te siguril pe o ankĳrimos kata manušĳkane čačimatango standardo vaj te lašardol le ženengi putjerja, te šaj te realizuin le fundamentalni manušĳkanĳ čačimata. Gĳndil ĳiri organizacija te publiciril jek raporto paj situacija? Kam kĳeres jek „fantomosko raporto“ te lel les sama jek maškar-themutno monitoringoski organo? Rodes legalno evidencija savi avla hasnakĳ ande kris, te siguris o pravo le viktimongĳ? Gĳndis te ankĳeres jek kompanja ande `l medije vaj kĳeres advokatoski buĳi pe nacionali vaj maškar-themutne levelur? Kĳeres monitoringo le ciljosa, te siguris, kĳ le manušĳkane čačimata kam ankĳrdon thaj te ĳirdes e maškar-themutni atenzija pe jek specifiĳno trjaba (krisako proceso vaj elekcija)? Importantno sĳ, te sĳ tut jek ciljo vaj jek dujto paso ande ĳo gĳndo, maj anglal kaj so teljares ĳire dokumentacijakĳ aktivitetonca, kĳ kodja šaj ažutil tukĳ, kana alosares le monitoringoskĳ metode, thaj šaj kam avel tu hasna pe diji situacija. Butivar sĳ e kombinacija kata `l dokumentacijakĳ aktivitetur o maj feder. Uni kata kadala aktivitetur kam aven skicirime pe lileskĳ riga kaj aven pala kaĳa rig.

Manušĳkane čačimatangi obzervacija thaj dokumentacija naj ciljur pala peste, numa sĳ instrumentur ando intereso la publikako

E preparacija pala aktivitetu kata manušĳkane čačimatatangĳ dokumentacijako, ukljuĳil o ĳidimos kata relevantni informacije pa subjekto la investigacijako. Te getis tut kokoĳo, kodja ukljuĳil:

- Te prinžanes li duj, o lokalno thaj o maškar-themutno legalno konteksto. So sĳ le relevantni zakonur krujal ĳiri trjaba? Sar sas le decizije ande palune `l sluĳajur? Save propozicije thaj solucije, pe sama kata manušĳkane čačimatango zakono, anzarde le maškar-themutne organizacije thaj le monitoringoskĳ organur?
- Informirisajvo pa historijako konteksto thaj vi paj situacija akana, aj kodja pa `l medije, knjige, manuša po than thaj kadja maj dur. Importantno sĳ sa e literatura kaj egzistiril te dikhĳl pe thaj te evaluil pe paj trjaba savatar kĳeres investigacija.
- ĳide kontaktur ženenca kata aver NGOs, reprezentantur ande IGOs, relevantni profenionalcur (kodja bušel medicinalni, krisake), governongĳ membrur (lokalni thaj nacionalni) thaj themeskĳ raj (policija, sĳĳaritorja).

La manušĳkane čačimatangi investigacija thaj dokumentacija ukljuĳil trin šĳrutne aktivitetur: E investigacija thaj obzervacija le problemongi/situacijengi, e kolekcija vaj dokumentacija la informacijaki thaj e analiza kataj ĳidini informacija. Kodola aktivitetur thaj la informacijakĳ punktur formirin jek indikacija kata manušĳkane čačimatango phagerimos thaj anen jek jasno patreto kata manušĳkane čačimatangi situacija, savi sĳ ando pušimos.

Investigacija

Kana teljares la manuškane čačimatanga dokumentacijasa, rode ramome materialo, informacija kata individualni žene thaj hasnisar kokožo ćiri objektivno obzervacija thaj formirisar jek precizno, reliablo patreto kataj situacija.

Ramome materialo

Ramome materialo uključil investigacije kata akademijakê manuša thaj aver NGOs (uključime ušalinkê raportur prezentirime karing IGOs), monotoringo kata `l medije, raportur kata štatokê institucije uključime statistikur, korespondencija, krisakê decizije vaj zakonur thaj legislacija. Le paragrafur maj tele den maj but informacija pa vuni kata kadala informacijakê xainga. Kaća lista kata ramome dokumentur sî numa vuni eksemplur anda maj but, numa laše eksemplur sî.

- **Monitoringo kata `l Medije:** Ka o monitoringo le medijengo trobul generalno te ankêrdol jek rigirozno thaj konsistentno revizija kata diverzni medije (printo, televizija, radio, interneto) te bi ćidelas pe informacija, kaj sî phangli ćirja trjabasa. O monitoringo le medijengo trobul te ankêrdol permanentno, te avel sigurime, kaj san ži kaj paluji vrjama informirime pa `l pecimata krujal kata ćiri trjaba. O monitoringo le medijengo sî vi jek malado drom palaj investigaki preparacija jeka dokumentacijaki vaj studijaki. Kana kames te dokumentiris, sar sî o patreto le Ŗomengo ka `l gaže ande `l medije, e investigacija pa `l nevimatangi řêdêćina šaj formiril jek baro kotor la investigacijaki thaj la dokumentacijaki. O interneto kêrdja le medijengo monitoringo ande `l palune bêrš but maj ušoro, la putjerjasa, te rodel pe po listservero thaj te hasnin pe le rodimaskê funkcije ando interneto pe `l neve *sites*, kaj ušoro šaj arakhês le specifićni informacije kaj tu rodes. Pale, te na bristes, kê sadajek kam avel importantno, te dikhês le medije putarde jakhêna, pe savi tendencija sî le (rasizmo, pašê le governoskê phangle thaj kadja maj dur).
- **‘Oficialni’ raportur thaj dokumentur:** O monitoringo šaj uključil vi krisakê dokumentur, te sî von relevantni palaj trjaba. La krisakê dokumentur sî partikularno jek hasnaki řêdêćina pala manuškane čačimatangi informacija. Te kêrel pe jek dezicijaki komparacija kata `l slućajur kaj sî le Ŗom anglaj kris, le similarnone slućajenca kaj sî gaže anglaj kris, vi kodja šaj del jek importantno informacija. Aver oficialni dokumentur, save šaj te aven hasnakê palaj informacija, sî raportur kataj policija vaj kata oficialni raj. Hasnakê `nacionalni’ dokumentur uključin legislacijakê vaj ministerialni raportur thaj instrukcijakê vaj pozicijakê dokumentur paj sama kataj edukacija thaj o bêšimos. Maškar-themutne governongê organizacije, sar kaj sî kodja le Āidine Nacije, la Evropako Saveto, la Evropaki Unija thaj e Organizacija pala Sigurimos thaj Ko-operacije ande Evropa kêren butivar raportur pa li duj, pa induvidialni thema thaj pa specifićni tematike. Po agor, raportur kata `l doktorur thaj forensijakê ekspertur šaj aven hasnakê ande varesave manuškane čačimatangê dokumentacijakê kontekstur. Pa kodja maj tele ando lil.
- **Raportur kata organizacije andaj civilno societeta:** Kodola, kaj ankêrde ekstenzivni investigacije pa ćiro subjekto, vi von sî jek laši xajing la informacijaki. NGOs sar kaj sî o „European Roma Rights

Center“, o „Human Rights Watch“, o „Amnesty International“ thaj e „International Helsinki Federation“, savoře producirin themeskê raportur thaj tematikakê raportur pa `l kondicije kata `l Ŗomengê komune. Kadala raportur sî generalno thode pe le organizacijengê *websites*. Jek lista pa hasnakê thaj importantni internetoskê *websites* arakhadol po apendikso kata kada manualo. Vi le ekspertongê raportur kata akademijakê manuša sî hasnakê ande kako raporto.

Informacija, Anzardi kata Individualni Žene

Informacija kata individualni žene, šaj avel kodole ženendar, save sî ando konflikto jekha institucijasa, kata grupengê membrur, save sî diskriminirime, kata manušĳkane čačimatangê viktimur, kata atestorur angla `l instance, kata akademijakê manuša, kata žurnalistur, profesionalcur (advokatur, doktorur, psilogistur) vaj kata žene, save kēren bući ande `l governongê institucije. Importantno sî, te kēres notice, kana kēres intervjuo vaj ćides informacija kata individualni žene, thaj te dokumentiris le informacijakê xajinga thaj te des дума, sode šaj bute ženenca, kaj sî relevantni pala ćiri trjaba. Signifikantno sî, le atestorongi afirmacija kata diferentni informacijakê xajinga, kothe kaj avel e informacija individualno thaj pe kontrolirime than, kē kodja šaj te zurjarel le žalbe pa čačimatango phagerimos, šaj sĳkavel maj puterdes le phagerimasko sistemo, thaj šaj ažutil, te dobil pe jek malado patreto paj situacija, savi sî po pušimos. Kodja kam avel diskutuime ando detailo ande sekcija paj datengi verifikacija.

Importantno sĳ, te kēres notice, kana kēres intervjuo vaj ćides informacija kata individualni žene, thaj te dokumentiris le informacijakê xajinga thaj te des дума, sode šaj bute ženenca

Obzervacije kata Manušĳkane čačimatango Investigatoro

Vi le obzervacije kata o manušĳkane čačimatango investigatoro sĳ jek importantno informacijaki xajing. Desar le manušĳkane čačimatango investigatoro visitiril le thana thaj del дума le ženenca, vov (voj) šaj anel thaj ćidel substancialni informacije, te kērel peski bući precizno thaj puterde jakhēngo. Po eksemplo, kana teljarel ande `k komuna, te ćidel informacije, vo kam lel sama le bēšĳmaskê kondicije, kana del дума le manušenca pa lengê bēšĳmaskê kondicije thaj pa `l mere kata `l oficialni raj, te bi lašarenas kak bēšĳmaskê čačimatango phagerimos. Jek investigatoro trobul te lel sama pe la komunako than, te lel sama, te egzistiril jek klaro, fizićno diferencija vaj barijera maškar le Ŗomengê thaj maškar le gažengê bēšĳmangê thana. Dali anzardja o governo infrastruktura pala sanitarni kondicije (pimasko paj, gunojeskê thana?) Sar dićon avri le fizikalni kondicije thaj e geografija la komunaki? O investigatoro trobul te hasnil kokořo peskê methodur, te kērel jek objektivno dokumentacija kata peski visita. Kodja važil vi pala komunaki visita thaj vi pala `k pecimos. Paša sa kodja, o investigatoro šaj anel date fizikalnone merendar. Kodola butivar arakhadon ande forma la statistikaki. Sode žene trajin ande jek partikularno komuna? Sode procentur anda `l bējatur kata jek *ghetto-ski* škola sĳ Ŗomane šavoře? E sekcija tele kam sĳkavel trin forme, sar ćiden pe informacije: Intervjuo, ćidine statistikê, thaj “testingo” te detektil pe la rasaki diskriminacija.

Individualnone Slučajengi Dokumentacija kata Manušikane Čaċimatango Phagerimos

Jek laši dokumentacija sî kuća, kaj sî e informacija objektivno thaj faktualno thaj kaj vorbin le akcije korkořo pala peste. Le maj importantni dokumentacijakê forme ukljuċin video thaj audio rekordingo thaj vi fotografije. Kadala evidencijakê tipur smatron pe sar klaro thaj zurale. Po eksempla, ando bêř 2002 ankêrde ųurnalistur kata *TeleMadrid* testur, garadja video-kamera (ande řpanija jek zakonoski praktika). O ciljo sas, te dokumentirin pe diskriminacijakê praktike ande `l procedure, kas primon ando kondergarteno thaj kas na. *TeleMadrid* sî jek privatno, lokalno televizijaki stanica ande řpanija. Jekhê ųurnalistoskê dja jek membro kata governoski organizacija le kindergartenoski o saveto, sar te putrel o kindergarteno, te na aven andre le řromengê řavořê. Po videorekordingo o administratoro savetuil le ųurnalistos, te diskriminiril eksplacitno, “kê kodja bi avelas ilegalno”, nume te thol le řromane řavořên pe prinųanimaski sama, pe jek aųukêrimaski lista, ųi kaj na xasajvel o intereso kata `l řavořengê dada thaj deĳa, te inskribirin pengê řavořên ande řkola. O video sîkadilo pe diferentni řpanijakê televizijakê stanice thaj vazdja jek buhli debata ande řpanija. Pe bibax, kasave manuřikane ċaċimatangê phagerimata raro řaj len pe opre po filmo. Anda kodja manuřikane ċaċimatangê obzervatorja sî te hasnin but maj butivar vi aver metode: Viktimonge thaj atestoronge informacije thaj medicinaki dokumentacija vaj aver “oficialni” raportur. E rekonstrukcija kata `l bajur řaj kêrdol lařes, te ċiden pe so maj but individualni informacijakê kotora kata `l atestorur, kaj dikhle o bajo korkořo peskê jakhênca, plus te thon pe pařê suplementarno, la medicinakê protokolur, po eksempla, ka `l brutalitetongê bajur. La medicinakê dokumentur řaj len pe, te anen pe le viktimur ka o doktoro.

Fiziċno brutaliteto sar jek forma kata manuřikane ċaċimatango dukhavimos sî partikularno jek traumatiċno trjaba. Le řrom ande Evropa, avile pe bibax, viktimur kata skinhedongo brutaliteto, kataj policijaki thaj aver rangi zor, thaj vi progononge viktimur. Vi te diċol, kaj kasave brutalitetongê episode řaj relativno lokêř te dokumentirin pe, numa vorta naj kadja: Le maj but brutalitetongê bajur naj lařes dokumentirime haj anda kodja butivar ignoririme thaj le viktimur ċi arakhên pengo ċaċimos. Te na kêrel pe precizno lungone termoski dokumentacija kata `l brutalitetongê bajur, řaj perel, kê kasave bilařimata aven ignoririme thaj khonik ċi kam lel sama kaj pecisajle kasave ekstremni episode. Jek laši thaj solidno dokumentacija, pa kasave pecimata sî anda kodja but importantno.

O Intervjuo le Viktimongo thaj e Transkripcija kata lenge vorbe

Le manuřêski gođi thaj leski memoriĳa řaj te avel mařkar le maj egzaknti thaj mařkar le maj bi-reliabli instrumentur save egzisitirin

Diċol, kê sî uřoro le viktimur thaj atestorur te mothon pa o bajo so pecisajlo, numa ando ċaċimos sî kodja đela phari thaj deĳa kompleksno. Le manuřêski gođi thaj leski memoriĳa řaj te avel mařkar le maj egzaknti thaj mařkar le maj bi-reliabli instrumentur save egzisitirin. ųi akana ċi ųanas prja but pa kodja, sar amari gođi serel thaj so serel. Numa vuni trjabe pale sî klaro:

- i. Le manuš generalno seren bajur, save pecisajle ande paluji vrjama maj klaro, sar le bajur, save pecisajle maj lungo vrjama palpale, te na sas kadala bajur desja drago, specifično traumatični bajur vaj partikularno interesantni bajur anda kak razlogo;
- ii. Uni manuš šaj ašên tala kak sugestija, thaj lengê memoriije paŕugljon talaj sugestijaki influencija. Po eksemplo, kana ašunel varekon jek trjaba, kaj sî desja bimaladi, maj butivar le vorbenca “kodja sî desja xaranes”, kodja šaj paŕuvel vi leski percepcija.
- iii. Te ažutil pe manušêngê pe sama, te šaj den pe gođi pa kodja so von dikhle, aj kodja independentno kata averengê influence, kodja šaj te avel jekh importantno modo pe rekonstrukcija kata jek bajo; thaj
- iv. Pe aver rig, jek trauma šaj paŕuvel e memoriija.

Anda kodja atestorur šaj aven baro ažutimos thaj šaj vi aven pe bilaši sama palaj bajoski rekonstrukcija thaj dokumentacija. Le atestorongi vorba šaj avel jek zurali evidencija pe `k manušikane čačimatango phagerimos vaj šaj anel vi konfuzija thaj bimaladimos. Te ašundja varekon pa jek bajo anda trito vas thaj mothol, sar xatam vov dikhlja sa peskê jakhêncã (kodja bušol, “varekon pupuil”), kodja šaj anel vi baro bilašimos thaj šaj te deformiril la manušikane čačimatangi dokumentacija. Le manušikane čačimatango obzervatoro thaj investigatoro trobul te khêlêl jek šêrutni rola po ažutimos le atestorongo, te mothon vorta, so von dikhle vaj so pecisajlo lengê, thaj trobul vi te durjarel len thaj v` e dokumentacija kataj bilaši thaj bimaladi pupuimaski influencija. Jek zurali testimonija sas e baza kata jek but laši manušikane čačimatangi dokumentacija, sar kaj sas o dokumentarno filmo “Shoah” kata Claude Landzmann pa Holocaust. Pe aver rig, jek bimaladi, bilaši thaj konfuzijaki testimonija šaj rimol le maj laše manušikane čačimatangê dokumentacijakê ambicije.

O šêrutno elemento paj testimonija le viktimongi thaj atestorongi sî o manušikane čačimatango intervjuo. E informacija kata intervjuo sî variabla thaj zavisil kastar ankêrdol o intervjuo thaj so sî o obzervime bajo, numa generalno trobun vi kadala pušimata te thon pe: Kon? So? Kana? Kaj? Sostar thaj Sar?

E testimonjia sî maj koherentno kana sî prezentirime xronologično, pe vrjamako řindo. Zumav te ažutis le ženengê pe testimonija, te den pe gođi kata agor, kana teljardja o bajo, ři agor kaj pecisajlo. Uni žene kam kêren e testimonija naturalno, averen pale trobul ćiro ažutimos. Sî žene kaj ći kamen te den дума korkořo pestar, trobul te pušes lendar specifični pušimata pala svako detailo. Sî pale aver žene, kaj teljaren le divanosa anda jek thaj numa butjaren thaj hamin buća pa sogodeste, feri ći prezentirin le informacije pa kodja, so von dikhle thaj ašunde, pe sama kata relevantni pecimata. Athoska kam avel importantno, te šaj, te ažutis le ženengê, te teljaren peska vorbasa kata o angluno paso, thaj kadja paso – pasostar ři ka agor, thaj kodja ando xronologično detailo.

Dikh, te na aves frustririme kata viktimo vaj kata atestoro, kana von ći žanen te mothon pi testimonija xronoloćino, pe vrjamako řindo. Zumav, te anes o viktimo vaj o atestoro kata `l generalni informacije ři ka le specifični informacije. Trobul te kêres sadajek ćire notice, kana kêrel o viktimo vaj o atestoro peski testimonija, te šaj aves palpale pe ćire notice maj palal pala maj but detailur. Ande uni slućajur šaj

maladjol, kaj trobul te ašaves le manušês ande peski testimonija, thaj te anes les palpale pe tematika kaj sî relevantno; pale, pe aver slućajur šaj te avel feder, te na ašaves le manušêsko divano thaj maj palal te boldes tu palpale po relevantno punkto, pe kodja so trobul te žanes. Kodja zavisil kata manuš kasa ankêrel ćo intervjuo. Trobul te žanes, kana sî maj feder te ašaves le manušêsko divano thaj kana sî maj feder, te na ašaves lesko divano, te mekês les maj dur te divanil.

Zumav sa so daštisa, te aven le manuša sigurni thaj te žanen, kê tu ċi kêres kak evaluacija thaj ċiri bući sî numa kodja, te dokumentiris faktur thaj detailur kata `k pecimos

Trobul te žanes, kê uni manuša kam mothon kodja, so von gîndin, kaj tu kames te ašunes lendar, vaj von den дума kodja, kaj von gîndin, so tu lendar aźukêres. Zumav sa so daštisa, te aven le manuša sigurni thaj te žanen, kê tu ċi kêres kak evaluacija thaj ċiri bući sî numa kodja, te dokumentiris faktur thaj detailur kata `k pecimos. Dikh, te na kêres evaluacijakê komentarur vaj te sîkaves moralni pozicije ži kaj kêres o intervjuo. Po eksemplo, kana kêres jek dokumentacija pa policijako zakonosko phagerimos, kana ankêrdja jek racija anda `l droge, athoska kam avel jek bimaladi bući, te ašaves o intervjuo, thaj te

ankêres jek lekcija le viktimongê pa bilašimos le drogengo. Kodja ċi zanćil, te akceptiris le drogengi konzumacija, kodja numa znaćil, te aźukêres ži kaj na kêrdjan ċiri dokumentacija, thaj palal te mothos ċiri opinja, vaj te arakhês aver opinije thaj (vi avere manušên) save sî pe sama le drogengi. Kana thodjan tut ande rola kata manušikane ċaćimatango investigatoro, athoska sî te mekês rigate aver fjal bući, sar po eksemplo, socialno bući (kana gîndis, kê socialno bući sî potrebno ande `k komuna, kêr sar žanes, te siguris te aven ekspertur pe socialno sama ande komuna).

Le sama pe ċiro haćarimos thaj pe ċire emocije pe sa e vrjama kaj so kêres intervjuo. Našti lašes te dokumentiris manušikane ċaćimatango phagerimos, kana naj tut jek bazićno manušikani empatija pala viktimo. Te naj tu ċisosko haćarimos pala viktimo kata manušikane ċaćimatango phagerimos, fajma athoska avla maj feder, te na kêres manušikane ċaćimatangi investigacija. Pe aver rig, te mekês tut prja zurales ande empatija pala viktimo, vi kodja šaj anel tukê pharimos. Te xasares ċire nerve thaj thos tut prja zurales ande xoli karing le došale vaj pe prja zurali simpatija pala viktimo, athoska šaj te avel, kê tu ċi kam les sama pe detailur, save sî importantni pala aźutimos le viktimosko, kana anzares leski testimonija manušêngê, kaj naj von emocionalni phangle le viktimosa (aj kodja sî jek kata ċire maj importantni buća). Pale šaj xasares ċiro objektiviteto thaj xasares ċiro paćamos thaj o integriteto kataj testimonija.

Importantno sî vi kodja, te ankêres e balansa maškar e potreba pala detailur thaj maškar e tendencija te kêres influencija pe sama te pušes šêrutne pušimata. Kon ankêrel intervjuo, sî te žanel te diferenciril maškar fakto, pupuimos thaj opinija. Kodja sî desja importantno te avel la informacijako ċidimos validno taj korektno.

Te Realizuil pe jek “Sigurno” Krujalimos

Maj anglal so kam ankêrdol jek intervjuo, o manušĭkane čačimatango investigatoro sĭ te arakhêl thaj te realizuil jek sigurno krujalimos, kodolasa te angêrel le viktimoskê vaj atestoroskê ženes pe `k than, kaj hačardol lašes thaj kaj šaj del duma slobodno bi darako. Te arakhêl pe kasavo than ande `k řomaji mahala šaj te avel pharo. Univar kam avel dosta , te arakhêl pe jek phandadi soba ande `k khêr. Univar šaj te avel potrebno, te angêrdol o viktimo vaj o atestoro avri andaj řomaji mahala palaj testimonija. Pe `l ekstremni situacije, šaj kam avel potrebno, te kêrel pe jek izolirime krujalimos pe `k arakhado than ande `k lokalno birto vaj te sĭ potrebno, te ankêrdol o intervjuo pe `k phirimos le viktimosa vaj le atestorosa.

Maj anglal, so ankêrdol jek intervjuo pala manušĭkane čačimatangi dokumentacija, avel importantno, te rodel pe e permisija, kata ženo kasa kêrdol o intervjuo. Sodegod šaj, trobul te informiris le viktimos sostar thaj pala soste rodes lestar jek intervjuo thaj sostar ankêres jek buhli dokumentacija. De duma lesa kasavja šibasa thaj alosar kasave termur, te na puterdjol kak misinterpretacija vaj bi-hačarimos (sar kaj šaj anen le termur “manušĭkane čačimata” vaj “diskriminacija”), lašes kam avel, te hasnis divanur, save sĭ pašê le manušêngê, thaj te na hamis profesionalni termur andaj manušĭkane čačimatangi buči (“problemur”, “atake” thaj kadja maj dur).

Intervjuur, kaj sĭ pe sama kata manušĭkane čačimatangi dokumacija, naj mišto te ankêrdon ande `k grupa, aj kodja anda maj but razlogur. Angluno punkto sĭ, o manuš, kaj del o intervjuo, ušoro influenciril pe kata `l aver presentni manuša. Po eksempro, šaj aven razlogur, sostar jek partikularno manuš lažal, te vorbil angla aver manuša thaj avrjal kata o sigurno than, savo realizuisardja le manušĭkane čačimatango investigatoro. Le manuša den duma aver žandes thaj diferentno thaj garaven importantni detailur, kana kêren peski testimonija angla aver manuša. Anda sa kodja, le manušĭkane čačimatangê investigatorur šaj xasaren le maj šêrutne buča pŏo intervjuo. Šaj vi te avel, kaj o investigatoro thol o viktimo vaj le viktimur po lažavo thaj po bilašimos, te ankêrel e testimonija angla aver manuša.

O dujto punko sĭ, zurales pharo sĭ, te ašaves avere manušên, te na hamin pe karing le atestorur vaj karing le viktimur, te na sugestirin lengê aver detailur vaj te pharjaren numa le viktimongi vaj atestorongi memorija. Kodja anel e testimonija ži kothe, te avel numa jek mothodi paramiči, na bazirime pe individualno memorija thaj partikularno testimonija, nego te sĭ bazirime po pupuimos thaj butjarimos, diferentno kata čidine faktur. Šaj vi te avel, kê aver presentni manuša, kamen te khêlen e rola kata investigatoro, bi te na avel len o ciljo le manušĭkane čačimatangi dokumentacija, vaj či te na hačaren o responsibiliteto, kaj sĭ pe sama kata manušĭkane čačimatangi investigacija. Grupengi testimonija sĭ pašê ka “pupuimos”, aj kodja sĭ, sar mothodjam vi maj anglal, o dušmano kata jek laši manušĭkane čačimatangi dokumentacija.

Numa pale egzistirin jek vaj duj situacije, kaj či važil o biramome zakono, te na ankêrdol investigacija angla aver presentni manuša. Po eksempro, kothe, kaj sĭ ekstremni manušĭkane čačimatangê dukhavimta

po pušimos, sar kaj sî kodo o kriminaliteto zorasa vaj tortura, pe kaća sama šaj te avel, kê o viktimo kamel paša peste pe vrjama kata intervjuo, ženem, kaste paćal, šaj te aven kodja phrala vaj phenja. Kodja sî jek importantno molba palaj akomodacija. Kana sî po pušimos, te avel pe intervjuoski vrjama jek aver ženo presentno vaj na, athoska sî le viktimoski decizija primerno. Le manušikane čaćimatango investigatoro trobul te kintêril o bilašimos, te avel rimome e testimonija kontra e importancija kaj sî jek aver manuš presentno pe vrjama le intervjuoski. Te permitil le manušikane čaćimatango investigatoro, te avel jek aver manuš pe vrjama le intervjuoski presentno, te bi emocionalno ažutilas le viktimoskê, athoska trobul kodo manuš te avel sîćardo, anglal kata testimonija, te na hamil pe pe vrjama le intervjuoski thaj te ašêl o antrego intervjuo konfidencialno.

O Rekordingo kata `l Intervjuur

Investigatorur trobun te ankêren jek rekordingo kata sa le intervjuur. Kodja ukljućil, note kêrde pe vrjama le intervjuoski. Uni manušikane čaćimatangê investigatorur hasnin pala intervjuur video vaj audio rekorderur. Te hasnin pe la texnikakê instrumentur palaj testimonija šaj avel hasnakê, haj e testimonija po video šaj te avel jek zuralo manušikane čaćimatango medijumo. Numa egzistirin vi uni rizike pala manušikane čaćimatangi dokumentacijakê ciljur, kana hasnil pe audio vaj video rekordingo. Po angluno than sî, kê le viktimur thaj atestorur šaj kam aven darade thaj naj slobodni kana putrel pe jek kamera vaj kasetengo rekordero. Šaj te avel, kê andaj frustracija či kamen te den duma, vaj zurjaren pengê vorbe numa pala rekordingo, vaj pe aver rig, kam avel prja but line kata `l puterde texnikakê instrumentur.

Po dujto, kasave instrumentur šaj te na funkcionišin pe vrama kana trobul te funkcionišin, šaj phagon vaj te na registririn o divano pe relevantno vrjama. Manušikane čaćimatangê investigatorur, save thon sa pengi konfidencija numa pe kadala instrumentur, lokês bistren te kêren notice. Generalno, kana hasnin le investigatorur prja but le rekordingongê instrumentur, šaj perel, kê aven khandine thaj či len dosta sama pe le atestongi thaj viktimongi testimonija. Haj anda sa kodja šaj te avel, kê o investigatoro bistrel te pušêl esencialni pušimata, te kêrel klaro bi-haćarde detailur. Uni investigatorur xasarde importantni dokumentacijakê šanse anda audio vaj video rekordingo, kaj gîndisarde “te arakhên thaj te alosaren sa le detailur kana arêsen khere”.

Te hasnisa jek radio vaj video rekordero, te dokumentiris le manušikane čaćimatangê dukhavimata, kam avel but importantno te na zavisis totalno kodolestar; kêr sadajek vi notice

Te hasnisa jek radio vaj video rekordero, te dokumentiris le manušikane čaćimatangê dukhavimata, kam avel but importantno te na zavisis totalno kodolestar; kêr sadajek vi notice kana ankêres o intervjuo thaj sirgurin tu tut, te na bistres te pušes sa le relevantni thaj malade pušimata. Audio thaj video rekordingo trobul te hasnis generalno numa sar jek ažutimasko mexanizmo pala ćire notice. E maj laši praktika audio thaj video rekorderonca sî jek testimonija ando detailo, anglunes karandašosa/ceruzasa thaj papiroza, thaj te sî sa le faktur thaj detailur skicirime, te ankêrdol o intervjuo maj jeg dujto data thaj numa athoska te

hasnin pe la texnikakê instrumentur. Kana hasnis la texnikako instrumento, thaj šaj te les sama, kê o viktimo vaj o atestoro sî darado, vaj butjarel anda `l texnikakê instrumentur te khêlêl jek rola numa anda lende, phandav len thaj teljar maj dur karandašosa thaj papiroso.

O Getimos kata jek Intervjuo

Te getosardjan o intervjuo, o ženo, savo dja o intervjuo kam pušêl pe so kam avel maj dur. Jek kotor kat ċiri bući sî, te sîkaves le viktimoskê vaj atestorskê, so sî ċiro ciljo, so kames te kêres la informacijasa, po eksemplu te phenes: “kamav te zumavav te publiciriv kaća informacija pe englezicko šib, kodolasa te žanel e antrego ljuma ċiri trjaba”, vaj “kamav te publiciriv kaća informacija ande ċiri šib” vaj “kamav te arakhav advokaton, thaj te boldav ma lenca tute, kadja

**Jek kotor kat ċiri bući sî,
te sîkaves le viktimoskê
vaj atestorskê, so sî ċiro
ciljo, so kames te kêres la
informacijasa**

te šaj anzaras jek legalno žalba” (te kêresa kodja, trobul maj anglal te siguris lengo konsenzo thaj interesu pala kasavi akcija). Importantno sî, te les le viktimondar svako iluzija, te gîndin von, kê tu šaj rešis sîgate le manušikane ċaċimatangê problemur. Vi te gîndisa, kê šaj te lašares le manušikane ċaċimatango dukhavimos pe laši sama ande jek komuna, pale kam avel maj feder, te na vazdes le manušengi esperanca, kê ċi žanes sa lengê reakcije, vaj našti pala kodja te ankêres ċiri vorba pe sa.

Sadajek trobul te žanes le konsekvencur, kana des ċiri vorba pala vareso. Te desa ċiri vorba, kodja šaj anel tuke baro paćamos kataj viktimoski rig, numa athoska, te pherdili ċiri vorba. E ideja sî laši, te des manušengê ċiri vorba anda varesoste, kana kêres lenca intervjuo, numa vi te san sigurno, te šaj ċaċimasa te ankêres ċiri vorba. Eksemplur, pa soste šaj te des ċiri vorba, sî kodola, te aves pale pe visita (pe jek specifiċno datumo), vaj des des ċiri vorba, te bišalesa fotografije, te kêrdjan fotografije. Ći jeg data te na des ċiri vorba pala vareso, so našti ankêres. Pala sa so kêres, ċiri obligacija sî, kasagodi te kontaktiris, te aves paćivalo/paćivali. Tu šaj mothos svakoneskê, kasa kêrdjan intervjuo, “me ċi sîm sigurno, te avla ma e šansa pale te avav kathe, numa me dav muři vorba, te kêrav sja so šaj, te hasniv kako materialo, te šaj lašardol e situacija katka. Me ċi sîm sigurno te šaj ažitiv”.

Te poćines pala manušikane ċaċimatangê intervjuur, kodja naj maladi bući thaj naj etiċno. Te desa love vaj aver buća, manušen kasa kêrdjan intervjuur, kodja bi nakhêlas la ethnijaki granica. Te sî tu mila le manušendar, savenca kêrdjan intervjuo thaj vi respekto, jek drom šaj te avel, te des jek donacija karing jek lokalno NGO, savi ažitil le ženengê ande komuna thaj te sínaves ċiri donacija pala ažitimos le manušengo, savenca ankêrdjan intervjuo. Direktni donacije te des, ċisar naj lašes, kê anel pe “poćindo viktimo”.

Ćiri obligacija sî, te informiris le manušês, kasa ankêres o intervjuo, te gîndisa, kê o akto le intervjuosko šaj anel leskê jek riziko revanšako. Ćiri obligacija sî maj dur, te sîkaves jasno sa le konsekvence, kaj šaj anklen kataj potreba le materialoski, kaj ċidjan pe `l intervjuur thaj te rodes konsenzo palaj potreba. Svakone manušês, kon dja intervjuo, sî les o ċaċimos, te na permitil e aplikacija thaj potreba kata lesko intervjuo.

Kam avel lašes, te šaj dobis signatura po protokolo. O rekordingo trobul te arakhadol pe viktimosko anav (vaj po anav kon dja o intervjuo) thaj kontaktoski informacija, vi te trobula, te arakhadol sa konfidencialno anda sigurimos vaj anda personalni razlogur. Kodja sî importantno, te ankêrdol o kontakto, thaj te trobula maj palal, te les detailur palaj verifikacija vaj te avel hasnakê maj palal pala pravo. Dikh te na azukêres maj but de 24 časur, te kêres e transkripcija kata `l testimonijakê detailur, thaj zumav, te daštisa, te kêres vi e transkripcija la testimonijaki pe sa kodo djes, kê butivar le notice šaj aven xaotiĉni. Trobul te transkribiris e testimonija ži kaj sî le intervjuoskê detailur sja neve ande ĉiri godi. Thaj te san înkê ando regiono, kana kêres le intervjuoski transkripcija, sî tu tut e šansa pala `k aver intervjuo, te šaj afirmis uni detailur, te avel kodja potrebno.

Te maksimiril pe e Precizija ³

Kana ankêres intervjuur, šaj maksimiris li duj e precizija thaj o stabiliteto:

- Puš precizno ande `k jasno, bi-komplicirime thaj maladi šib:
- Zumav, te thos sa ande xronologiĉno forma, kadja te avel tuke maj ušoro te arakhês inkonsistentni trjabe;
- Kana sîkadon tuke inkonsistencije pa diferentni riga, puš maj jeg data te trobula, šaj, kê o ženo kaj del o intervjuo ĉi haĉardja mišto ĉo pušimos vaj sas konfuzime
- De duma primerno le viktimonca thaj/vaj atestoronca pa `l relevantni pecimata. Te egzistiril kak ažitimaski dokumentacija, sar kaj sî jek medicinako raporto vaj kak peticijaki kopija sar rezultato kata `k pecimos, sîkav, kê ažitimaski dokumentacija ažitil, te avel e trjaba maj zurali, te zurjarel le šanse pala laše rezultatur la buĉaki; thaj
- Le sama thaj kêr notice, paj atituda thaj gestikulacija le ženengi, savenca kêres intervjuo thaj puš tu tut kokožo – sî kako ženo paĉamaskê? Ande kado konteksto, ĉi tromas te bistres o impakto kataj kultura, kata sekso thaj kata psixologiĉno situacija.

Gîndur Rigate

Po gor, rigate uni gîndur pa `l intervjuur. Kadala gîndur sî palaj protekcija kata manuš, savo ankêrel intervjuo thaj kata manuš savo del intervjuo. Uni gîndur peren po than kata kako manualo, numa sî

Esencialno sî jek balansa kata informacijaki potreba thaj le ženeskê potrebe, kasa kerdol o intervjuo

vi faktur, save zaslužin te len sama duj riga, o ženo kaj ankêrel o intervjuo thaj le ženeski organizacija. Uključime sî katka informacijako konsenzo, thaj o sekso thaj le potrebe le viktimongê. Esencialno sî jek balansa kata informacijaki potreba thaj le ženeskê potrebe, kasa kerdol o intervjuo.⁴ Kodja sî partikularno importantno, te ankêrdol ande godi, te kêrdol jek intervjuo jeke

manušêsa kaj nakhlja traumatični tretirimata, totura, brutaliteto, vaj seksuimos zorasa. Pe eksemplo, po slučajo kata seksuimos zorasa, lašes kam avel, te ankêrel o intervjuo jek ženo/žejj istone seksosa, thaj te thol pe o pušimos, dali sî o viktimo getome, te anzarel testimonija pa pesko traumatično bajo. Te vorbis maj anglal kata intervjuo, jeke ekspertosa, sar kaj sî jek socialno bućako manuš, vaj jekh aver profesionalno trenirime ženo, savo kêrel bući pe sama traumatisirime viktimongê, kam avel jek malado drom pala čiri preparacija pe kasavi sensitivno trjaba, te ankêresa intervjuo kasave viktimonca.

Kana sî fizični zor po pušimos thaj dukhavimata dićon, athoska sî mišto, te kêrdol fotografijaki dokumentacija palaj evidencija. Numa e dokumentacija pa kasave slučajur ašêl po dujto than. Po angluno than ašên le viktimongê potrebe. Fotografijaki dokumentacija šaj te kêrdol numa athoska, kana či anel kodja maj dur jek traumatizacija vaj degradacija le viktimoskê. Kaj sî drom, mišto kam avel, te del pe le viktimoskê zor, te rodel medicinaki griža, ande lesko interesu thaj vi ando interesu la dokumentacijako. Uni doktorja kam aven voljakê, te ramon ande medicinako protokolo, kadja sar “dukhavimos, kêrdo kata jek tompo objekto.” Kasave detailur šaj te aven importantni, kana rodel pe e řêdêćina kata fizično zor.

Informirime Konsenzo: Kodja ukljućil, te sî varekon ando konsenzo varesosa, sar te ankêrdol jek žalba karing jek oficialno organo, vov sî te avel informirime kata duj trjabe, kata potencialno lašimos thaj kata `l negativni konsekvence la akcijaki. Realni rizikur či troman te aven garade. O konsenzo či tromal numa te avel pe informacijaki trjaba, o konsenzo sî te avel dino laša vojasa. Le žene či troman te aven čicidine, te den pengo konsenzo.

Čačimatangi Bući: Intervjuur

Ginav o teksto tele JEG DATA thaj pala kodja de anglal pe `l pušimata.

Pala `k raporto kataj Sofijaki NGO *Human Rights Projekt (HRP)* karing o *ERRC*, kata 8. majo 2002, dja la Policijako Oficiri Mihov, po 2. februaro 2002 le 27 bêřengire Řomes, le Stephanos Kostov, puške ande lesko čačo punřo. Kodo bajo pecisajlo pašê kata foro Sliven ande istočno Bulgarija. O Stephan gêlo te čidel kaš, pašê kata gav, khetane le Roumen Ivanov Borissovosa, le Angel Ivanov Andonovosa thaj jekhê têrne šavesa, anavesa “Myrko”, savoře sas têrnimata 15 bêřengê. Pala raporto kata *HRP* pašilo o Oficiri Mihov phirindos ka `l šave, thaj xatam mothodja lengê, te bolden von palpale ando gav. Kana line le têrnimata, te žan palpale, sîkadilo jek gažo kata `k koliba thaj mothodja le Oficiroskê Mihovoskê, kê “šave sar kakala, phagle muře komšijaski

koliba.” O Oficiri Mihov ċirdja peski puška thaj dja le Stephanos puške ande lesko punřo dural numa jek metro. Pala *HRP* gēlo-tar o Oficiri Mihov pala kodja thaj le trin řave angērde le Stephanos ande řpita kaj sas te ašēl trin vaj řtar djes.

Ande řpita o Stephan primisardja intensivno rehabilitacijaki terapija pala trin frakture ande leski ċaċi ċang, kaj sas o rezultato kata puške dipe. Pala *HRP* avile po 2. februaro 2002 ka `l 3.30 ċasur palamizmeri ande řpita duj policijakē investigatorur, jek fotografo thaj maj jek policijako raj thaj angērde le trine řaven ka o than kaj pecisajlo o bajo. Pala kodja angērde le len kaj policijaki stacija, kaj musaj sas te den pengi sēmnatura tala jek dokumento, kaj ċi jek nařtisardja te ginavel, aj kodja anda lengo analfabetizmo. Po 5. februaro 2002, anzardja o *HRP* jek řalba ka o Militarno Prosekutorosko Ofiso pe sama kata Stephan Kostov. Pala o *HRP*, po 6. marto 2002, o Regionalno Militarno Prosektoro ċi akceptisardja, te ankērel jek investigacija pale puške dipe. O Stephan Kostov ċi kērdja apelacija pe decizija.

Akana, bi te na boldes tu palpale po teksto, de-ta anglal pe kadala puřimata :

1. Pe savo datumo pecisajlo o bajo ?

2. So sas le tērne řavengē anava, kaj sas von hamime?

3. So sas o anav kata oficiri?

4. Sode bēřšengē sas le tērne řave ?

5. Keċi dur sas o oficiri kata o řavo, kana dja les puške ando punřo ?

6. Pe savo datumo anzardja o *HRP* e řalba?

Řangljan pe sja le puřimata te des anglal, bi te na boldes palpale po teksto ? Sas sja so djan anglal korektno ? Kako eksperimento kērdilo, te sīkadol sode importantno sī, te kēres anda jek, egzakti notice

kataj testimonija. Amari memorija naj sadjek kadja laši, sar amen kamas te avel thaj ušoro šaj te bistres detailur, vorta athoska kana ćides but faktur pe ćikni vrjama.

E Dokumentacija kata `l Sistematićni Phagerimata, ažitimasa kata Statistikakê Date

E statistika šaj ažitil te sĳkvel pe e struktura la diskriminacijaki (uključime indirektno diskriminacija) thaj aver sistematićni manušĳkane ćaćimatangê dukhavimata. Statistikakê date sĳ vredni pala raportur, te prezentirin pe specialistongê, governongê rangê thaj univar la litigacijakê. Le date si te aven sadajek precizni thaj uključime trobul, te avel jek deskripcija la methodaki pa ćidimos la informacijaki.

**Statistikakê date sĳ vredni
pala raportur, te prezentirin
pe specialistongê, governongê
rangê thaj univar la
litigacijakê**

Le date palaj statistika šaj ćiden pe pe diferentno fjal. Le investigatorja šaj źan ka o than le interesosko, te ankêren jek fizićno ginimos (po eksempla, o numero le Řomengo ande `k kampo kata našade manuša); oficialni dokumentur šaj hasnin pe palaj kvotengi idendifikacija (po eksempla, sode zorakê bajur sĳ dokumentirime kataj policija sar “dušmanicko kriminaliteto”); vaj pušĳmaskê lila šaj te fuladon, te bi ćidenas pe date, save sĳ ušoro komparabli, uključime demografĳjakê pušĳmata. Jek methoda šaj te avel maj laši pe jek specifićno sama kata e aver, sa kodja zavisĳl kataj potreba thaj kata monitoringoskê projektosko ciljo.

So sĳ demografĳje?

Demografĳje sĳ karakteristikê kata `l manuša (po eksempla, sekso, le manušĳskê bĳrš, religija, geografĳjaki lokacija, edukacijako levelo thaj kadja maj dur). E ćidini informacija formiril jek buhlo profilo kataj komuna, regiono vaj kata them thaj sĳkavel trendur.

Le ćidine statistike šaj hasnin pe diferentno fjal. Von sĳ laše sar indikatorur, kaj sĳkaven trendur ande `k grupa, po eksempla, šaj dokumentirin sode źenen ande `k komuna naj len personalni dokumentur. O ERRC ankêrdja ando bĳrš 2003 ando Makedonija ando foro Kumanovo jek studija, savi sĳkadja paša aver, kê 7% kata `l Řom nas le certifikatur kata *citizenship* thaj 34 % nas len paseportur.⁵ Le rezultatur kata kaća studija dja ka o ERRC e zor, te sĳkavel o buhlimos le problemsko ande kaća komuna anda `l personalni dokumentur thaj maj dur, te kĳrel komentaro pa nevo *citizenship*-osko zakono kaj sĳ les direktno efekto pe kaća sama.

Jek aver importantno hasna la statistikaki sĳ pe sama kataj komparacija. Mišto sĳ, na numa te ćides statistikê paj grupa, pa savi san interesuime, mišto sĳ, te ćides materialo vi pa aver grupe thaj/vaj paj antrego populacija. Po eksempla, ande `k raporto kata *Open Society Institute*, jek organizacija savi ankêrel monitoringo paj minoritetongi protekcija pe sama kata Evropaka Unijaka akcesijako proceso,

kaća informacija anzardili: “Buhljardi diskriminacija kontra `l Řom ande sama la bućaki avel sja maj but jek seriozno problemo. Jek estimacija pa `l bibućakê Řom síkavel jek numero kata 70% ži ka 90%, o numero le gaženo kaj sí bi bućako síkavel jek rata kata cirka 9%.⁶ E komparacija maškar le Řom thaj maškar le gaže síkavel pe sama la bućaki jek seriozno dispariteto, thaj sí jek indikatoro la diskriminacijako, kaj trobul o governo so maj sígo te thol akcije anda jek.

Uni organizacije ankêrde importantni studije thaj hasninas e methoda kata “punktualni probe”, kodja bušel, le investigatorja či eksaminirin e sasti populacija, numa malades alosarde reprezentativni žene vaj grupe, te kêren statistikê thaj te síkaven diskriminacijako tretirimos.

Jek kompetentno statistikaki investigacija sí jek but laší trjaba thaj studije trobun te ankêrdon ande sa le thema thaj pe sa le trajoskê trjabe – pe edukacija, bêšimaskê trjabe, bući, sastimaski griža thaj socialni servizur, te spomenis numa uni. Von šaj te aven hasnakê anglaj kris, te síkadol diskriminacija, šaj aven hasnakê pe argumentacija pala jek maj laší governongi politika, te anzardon maj but love pe `l Řomengi sama thaj vi pe laše Řomengê trjaba angla `l zurale maškar-themutne komitetur, sar kaj sí le organur kata `l Ćidine Nacije thaj la Evropako Saveto. Le lokalni organizacije fajma sí o maj lašo than te ankêren kasave studije. Te sí tu intereso te ankêres kasave studije, athoska sí mišto te les sama pe kakala punktur:

Naj čačimos, sar but aktivistur malaven, kê „svako manuš prinžanel o problemo, akana amen trobul akcije”, ande but thema, či arakhadon laše buhle statistikakê date, kaj sí pe sama le Řomengi. Po eksemplu (te spomenis numa uni eksemplur):

- Kaći procentur kata `l řomane šavořê žan ande škole vaj žan ande klase pala hendikepime bêjatur vaj žan ande desja čorê škole;
- O numero le Řomengo (thaj gažengo) save bêšen ande khêra, save naj legalno registririme kata `l lokalni raj vaj kaj bešên ande khêra kaj naj len adekvatno infrastruktura;
- O numero le Řomengo (thaj gažengo) dine drom anda `l khêra svako bêřš.
- O numero le řomane šavořêngo (thaj gažengê raklořêngo) kaj line len le raj peska familjatar thaj thode len ande štatoskê institucije, svako bêřš.

Ande uni thema, le štatoskê ran naj volja pala statistikakê ćidimata thaj univar vi blokirin buća, te arakhên pe kasave informacije. Po eksemplu, kana ankêrdja o ERRC ande Ćexoski Republika investigacije, mothode leskê la školakê raj, kê naj maladi bući, te ćiden pe date pa `l ethnije vaj mothode, kodja naj legalno trjaba. Manuša, save mothon tukê, kê von našti anzaren tukê informacija pa o numero le Řomengo, šaj kê zumaven numa, te ašaven tu tut, te na bi arakhêsas o čačimos, kaj le Řom sí sistematično diskriminirime. Vi thema, save klasificirin date pa `l ženengi ethnija, sar “sensitivni” thaj sí len volja restrikcijaki, pe `l maj but trjabe či zabranin te ćiden pe generalno date pa `l grupe. Pale ande uni thema naj legalno, te ćiden pe thaj te hasnin pe statistikê pa `l rase. Uni thema mothon, kaj

kodja sî palaj protekcija le ženengi kata štato thaj aver malaven kasave akcije naj legitimni, kê statistikê sî bimalade. Jek advokato šaj te mothol tukê, te egzistirin legalni restrikcija ande čo them.

Te aven la statistikakê date hasnakê, e investigacija sî te ankêrdol lašes. La statistikako eksempro trobul te avel profesionalno alosarime, thaj sa le konkluzije anda statistikako materialo trobun te aven fokusirime pe specifično alosardo investacijako slučajo. Jek simplo regula sî kodja, te kêres le procentur kaj sî čiro eksempro opral kata dešupanš. Maj čikne numerur šaj prezentiris sar brojur (i.e. 10/15). Dikh, sadajek te sîkaves čiri statistikaki methoda, varekaj pe `k than ande čo raporto vaj ande čí publikacija, kê but žene hasnin statistike pe xoxavni sama, anda kodja sî importantno, te aven čire statistikakê methode transparentni.

Dikh, sadajek te sîkaves čiri statistikaki methoda, varekaj pe `k than ande čo raporto vaj ande čí publikacija

Zavisil sode bare thaj buhle sî čire date thaj čire statistikakê eksemplur, te trobula, šaj rodes ažutimos kata statistikako vaj sociologijako eksperto vaj te rodes o žanglimos kata statistikako *software* pala statistikakê analize. Pala detailur kata kako proceso naj o than ande kako manualo, numa detailur pe kaća sama arakhês ka jek eksperto, ande `k lokalno biblioteka vaj ando interneto. Pala starto sî jek laši adresa e Maškar-themutni Asociacija pala Oficialni Statistike: <http://www.stat.fi/iaos/index.html> vaj Čidine Nacijakê Statistikalni Divizija: <http://unstats.un.org/unsd>

Čačimatangi Buči: E Buči la Statistika

Sar kaj spomenisardjam opre, te avel la statistikaki kolekcija transparentno, kodja sî zuales importantno. E manipulacija kataj statistika sî jek ethijaki trjaba pe buhljarimos la informacijako ande publika. Kaća informacija anklisti kata *Open Society Institute* ande `k raporto paj Minoritetongi Protekcija ande Bulgarija:

“[...] La Bulgarijakê raj čiden statistikako materialo pa kriminalni aktivitetur kata `l ethnije pe sa le levelur kata kriminalni procedure ži ka krisaki presuda thaj sa kodja sî puterdo la publikakê taj anel e sugestija la diskriminacijaki pe presuda. Vi te mothon le themeskê raj, kaj le date pa `l ethnije, te čiden pe numa le konsenzosa kata `l relevantni ethnijakê manuša, ande sama kata *self-identification*, numa o čačimos sî, kê po agor sî evidentno, kaj numa le raj pala sigurimos sî kodola, save determinirin so sî ethnija.

But Bulgarijakê civilni raj sî grižime, kê ande Bulgarija o čidimos kata oficialni statistike pa `l ethnije naj transparentno čiti o ciljo anda soste kêrdile kadala statistikê. Kado bajo šaj lašardolas, te bi čidenas la Bulgarijakê raj kasave statistikê numa pala jasni thaj publikakê ciljur thaj te bi hasninas jekh transparentno metodologija. O rekordingo kata diskriminacijakê bajur, pe sama kata kriminalno justicija (thaj pe aver sekcije) dikhên but [...] manuša sar jek legitimno razlogo

pala datengo ćidimos, kana sî sigurime, kê e zaštita thaj protekcija le manušêski sî sigurime.

Pušimata:

1. So sî la ethnijakê trjabe, hamime ande la statistikako ćidimos?
2. Save pušimata vazden pe, kana le raj pala sigurimos determinirin so sî ethnija pe sama kata statistikako ćidimos?
3. Sar šaj hasnin pe kadala statistikê pe bimaladi sama?
4. Savi zaštita šaj bi tholas pe, te siguril pe o legitimiteto kata datengo ćidimos?

“Testingo” te Sîkadol la Rasaki Diskriminacija”

E Vesna sî jek Řomni thaj kako sî lako bajo:⁷

“Paj feljastra kata jek gadengo dućano dikhlem ramome, kaj le raj roden palaj bući jekhe asistentos, vov te bićinel ando dućano. Von rode varekas kaj sî leskê/lakê bêrš kata 18 ži ka 29. Me dem andre thaj pušlem paj bući. Numa o menadžeri le dućanosko mothodja mangê, pala duj djes pale te avav, kê vadžaj či javisajle dosta žene.

Me pale gelem duvar kothe numa sadajek mothode mangê sa kodo svato. Karing jek kurko palal gelem pale ando dućano. E ram, kaj roden varekas palaj bući sas vadžaj pe feljastra. O menadžero či lja ma sama, kê sas les but bući numa le aver gaže mothode mangê, kaj la bućako than dino lo.

Kana dem avri pa dućano, me sîmas zurales grižaki thaj pušlem kata muři amalin, savi sî jekh rakli, voj te del ando dućano thaj voj te pušel andaj bući. Kana avili kata dućano, voj mothodja mangê, kê le raj molisarde la, te avel lujine pala `k intervjuo“.

Sar kaj maladjam ando Kapitlo 2, univar ande direktno diskriminacija či hasnil pe e vorba „Řom“ vaj „Gypsy“, numa pale šaj te sîkadol, kê diskriminacija sas kêrdi. Sar šaj jek ženo sîkavel, kê kasavo bajo sas diskriminacijaki djela? Uni organizacije ande centralno thaj istočno Evropa ankêrde ande paluji vrjama jek texnika le anavesa „testingo“. Ande la „Vesnako“ bajo hasnime sî e praktika kata „testingo“, te sîkavel pe la rasaki diskriminacija. O testingo uključil, te žan duj žene, jek Řom vaj Řomni thaj jek gažo vaj gaži, kaj haćardol lengi ethnija pa lengê calja thaj kaj sî lengi kavilifikacija pe jek levelo, te roden jek bućako than, te roden jekh bêšîmasko than vaj te den ande `k birto vaj ande `k diskotheka, kothe kaj sî suspekto kata regulanro prakticirime diskriminacija kontra le Řom. Te sî o tretirimos le gažengo diferentno sar kaj sî o tretirimos le Řomengo – po eksemplo, te sî le gažêngê dozvolime, te den ande diskotheka numa le Řomendar rodel pe jek membroski karta, thaj či mekên len, te den andre – athoska jek precizno testimonija ando detailo kata sa le “testorur” trobul te ramol pe. Kadala testimonije sî jek evidencija kataj diskriminacija thaj šaj hasnin pe anglaj kris ande but thema.

Maj jek ekstenzivno kontribucija pa testingoskê methode sî skicirime telal:

Testingo te Sĭkadol la Rasaki Diskriminacija⁸

O testingo sĭ jek methoda, savi hasnil pe pala ċidmos la evidencijako, kothe kaj sĭ o suspekto la diskriminacijako. O testingo ankĕren po angluno than le civilni ċaċimatangĕ organizacije, te bi sĭkavenas bi-zakonorskĕ aktur la diskriminacijakĕ. O testingo ankĕrdol, kana jek membro kata jek zaštĭtĭme grupa aġukĕrel jek disparatno tretĭrimos, anda peski nacionalno řĕdĕċina, religĭja, sekso, morċaki farba vaj aver karateristika. O testingo ankĕrdol, te sĭkadol e egzistencĭja vaj o buhljarimos la diskriminacijako pe buċaki sama, pe bĕšĭmaski sama, pe publikaki akomodacija, vaj ande kak aver sekcĭja kata socialno trajo. Duj testingoskĕ modur egzĭstĭrin: o testingo kaj sĭ pe sama la investigacijaki, kaj hasnil pe palaj kontrola thaj o testingo pe sama kataj aplikacija, savo hasnil le testingoskĕ rezultatur thaj te anel jek řalba pe kris kaj ċi ankĕrdon le zakonur. La aplikacijako testingo sĭ lašo thaj malado, te ankĕrdon maj butivar testur pe isto sa kodo nango buċako than, pe bĕšĭmaski sama, vaj ando bĕro vaj klubo, savendar sĭ o suspekto, kaj ċi anzardol servizo andaj rasaki sama. O ciljo kata `l testur, save ankĕrdon maj butivar, sĭ, te dikhĕl pe e natura thaj o buhlimos la diskriminacijako, ande anticipacija la krisaki, thaj te afirmiril pe principalno, te sĭ le obzervirime diferencĭje ando tretĭrimos jek izolirime djela vaj jek praktikaki diskriminacijaki struktura.

Pe aplikacijako testingo, trobun le litigatorur maj anglal te vorbin paj trjaba le řenenca kaj ankĕren e řalba, thaj te diskutuin le pušĭmata pa testingo. Trobul te ċidel pe vi o materialo kaj sĭ pe sama kataj firma vaj kata klubo, thaj te dikhĕn pe lengĕ licence thaj te sas vi maj anglal řalbe kontra e firma thaj vi le legalni provizije thaj le zakonongĕ sluċajur trobun te dikhĕn pe. Pala kodja, e selekcĭja thaj o treningo kata `l testorur řaj teljarel. Testorur sĭ objektivni obzervatorja, save pala jek ekstenzivno treningo, ande la klasaki soba thaj po than, ankĕren testingo, te sĭkaven e diskriminacija. Pala jek testo trobun te aven duj testorur: Jekh “zaštĭtĭme testoro” thaj jek “komparacijako testoro”. [...] Po eksempla, pe jekh mothodi diskriminacija kontra jek řomano řeno, jek řomano řeno trobul te sluřil sar zaštĭtĭme testoro, thaj jek gařikano řeno trobul te avel ande rola kata jek komparacijako testoro. Po sluċajo kata seksoski diskriminacija kontra jek řuvli, trobul te avel jek řuvli po statuso kata zaštĭtĭme testoro thaj jek murř trobul te avel ande rola kata komparacijako testoro. Generalno řaj phenel pe, testorur trobun te aven desja similarni. E řĕrutni diferencĭja trobul te avel pe sama pa soste ankĕrdol o testo, po eksempla, le rasaki vaj nacionalni řĕdĕċina kata testoro, te sas rasaki diskriminacija mothodi.

O treningo trobul te ukljuċil, jek praktikako testingo telaj supervizĭja, orĭentacija, sar te hasnil pe le testingoskĕ rezultatur, te zurjaren pe le civilni ċaċimatangĕ zakonur thaj informacija paj natura kata `l legalni procedure, ande savende řaj te perel o testoro. Pe vrjama le treningoski le partnerur kata testingo trobun te ankĕren o treningo khetane, te prinřanen jek avres thaj te sĭċon, sar kĕrel pe buċi ande `k grupa. Le testorur eksplĭcitno sĭ te afirmirin, kaj von akceptĭrin

penge role ando projekto sar objektivni *fact-finders* thaj sî te den vi pengi vorba, te ašel sja konfidencialno.

Le testorur sî te ankêren o testingo pe sa kodo isto djes, sar bući *bona fide* vaj po eksemplu, sar žene, save roden bêšimos. Ande le testosko proceso, le testingongê timoskê partnerur teljaren ande xarne intervalur, te roden informacija pa jek bući, pa jek apartmano vaj pa jek specifično servizo. Kana ankêrdon o testo, le testorur trobun te aven hurjade malades apropiatno pe situacija. Kana ankêren testingo le ran kaj den bući, svako testoro trobul te kêrel komparabli akcije, kadja sar lesko partnero, kana den pe, te roden xatam bući. Po eksemplu, o ženo kata zaštitime klasa rodel maj anglal e bući vaj pa telefono vaj personalno. Šnajderoskê testorur ankêren pengo testo palaj partikularno situacija, kêren jek jasno thaj kompletno rekoringo le testosko thaj sigurin pe, kê le testingosko partnero kêrdja sa kodja, pe komparablo sama, kê kodja kam avel importantno palaj evidencija anglaj kris.

Le testorur ramon pengi eksperijencija, savi kêrde, pe `k bućako formularo anda jek, numa so getisarde o testo. O raporto kata svako testoro trobul te uključil informacija ando detailo pa bućako than, kaj sî pe testingoski sama, vaj pa bêšimasko than, kaj si pe testingoki sama, la aplikacijako proceso, le termur thaj kondicije, le pušimata save thodja o testoro thaj le informacije kata agento vaj kata raj kaj del e bući. Tela atvetur le pušimatangê ande `l raportongê formulare, šaj vi te avel o pušimos, te ramol o testoro jek detailno, narativno deskripcija pa sa le trjabe pe vrjama le testoski. Le formularur, pe save ramol o testoro peskê pecimata, trobun te uključin vi: e vrjama la aplikacijaki, informacija kata `l aplikantur (po eksemplu, sode vrjama lije le intervjuur, le intervjuongê karakteristike, le pušimata pe `l intervjuur); o modo la informacijako (po eksemplu, e informacija anzardili spontano, e informacija musaj sas te rodel pe); sar sas le aplikantur tretirime (po eksemplu, but vrjama sas von te ažukêren, sar sas o levelo le hospitalitetosko,); o modo sar sas e bući sîkadi (po eksemplu, diskusija paj počin thaj benefitur, keći vrjama žalas e bući thaj kadja maj dur). Kasave lašes organizirime testingoskê ciljur, kaj sîçon pe precizno thaj diskretno le komponente kata aplikacijako proceso, šaj hasnin, te afirmiril pe vaj te peravel pe o suspekto la diskriminacijako kontra jek raj kaj del bući. E evidencija kata ultimativno dispariteto – kodja, kê jekhê testoroskê anzardili jek bući le avereskê niči trobul te avel dokumentirine so maj precizno sode šaj.

Naj e bući le testoroski vov te mothol vaj diskriminacija ankêrdili vaj na, leski funkcija sî, te avel jek neutralno informacijako raportaro. Feri le testosko ko-ordinatoro (e organizacija vaj o fiškaruši) šaj kêren evaluacija pe kodja sama. Pe vrjama le testoski, o testoro či tromal te spomenil vaj te del дума po than la bućako vaj ando klubo kaj ankêrel o testingo, pa `l rase vaj ethnije ando regiono krujal. Testorur trobun te aven obzervatorja, kaj kêren precizni raportur, kadja, kaj lengê antreži eksperijencije kam dokumentirin. Von trobun te anen peskê

eksperiencije independentno thaj naj mišto von te diskutuin pa lende jek averesa, ži kaj či dokumentirisarde len. O testoro či tromal, čisar, te diskutuil varekasa pa peski testingoski eksperiencija, čiti e organizacija kaj ankêrdja o testo, te naj avtorizacija pa kodja, vaj kata testosko ko-ordinatoro vaj kata jek krisako ordero. Te sî jek diferentno tretirimos afirime, athoska e organizacija šaj ankêrel jek krisaki žalba kontra o oponento.

La aplikacijako testingo thol le testoros te avel atestoro thaj litigatoro anglaj kris. O alosarimos le testorosko pe kodja sama anel barem trin punktur gîndimaskê: O angluno punkto: Le testeroko trajo sî te avel slobodno kata problemur, save šaj cîknjaren leski zor sar atestoro. O dujto punkto: O testoro trobul te žanel lašes, te artikuliril pe, te šaj malades te anzarel peski testimonija, vi ramome thaj vi la vorbasa. O trito punkto: La krisaki procedura šaj žal uni bêrš, anda kodja trobun le testorur te ašen ando kontakto pe sa kodja vrjama le testingosko programosa, thaj te bolden pe periodično, te participirin pe `l legalni procedure pe jek maj buhli perioda. [...]

E Verifikacija kata `l Date

Kana ankêrdjol jekh dokumentacija pa `k specifično slučajo kata jekh manušikane čačimatango dukhavimos vaj te kêrdol jekh buhli investigacija paj manušikane čačimatangi situacija ande `k partikularno them, sadajek sî e verifikacija kata čidine date jekh importantno kotor la dokumentacijako. Te siguris, te sî čire čidine informacije reprezentativni palaj situacija, savi sîkaves, kodja sî esencialno pala čo slučajo, palaj potreba thaj hasna le datengi thaj vi palaj reputacija čirja organizacijaki. Xoxamne pretenzije, te aven maškar-themutne vaj na, sadajekh šaj aven bilašes pala pačamos thaj palaj reputacija čirja organizacijaki thaj čirja informacijaki.

Xoxamne pretenzije, te aven maškar-themutne vaj na, sadajekh šaj aven bilašes pala pačamos thaj palaj reputacija čirja organizacijaki thaj čirja informacijaki

Palaj verifikacija kata čire date mišto kam avel, te hasnis le diferentni dokumentacijakê texnike, sar kaj sîkadjam len opral, te siguris, kaj ašêl e investigacija pe čačune fakte, kana kêres e analiza čire datengi. Butivar kam komplementirin kadala aktivitetur e trjaba thaj o monitoro dobil jekh maj čačuno thaj faktualno patreto la situacijako. Te ankêres intervjuur thaj te obzerviris, kodja šaj kêres pe sa kodja isto vrjama. Jek učo levelo kata detailur thaj te šudes bisigurimata anda raporto, kam kêrel o raporto kvalitativno maj pačamasko.

Pe vrjama kata verifikacijako proceso, trobul te rodes kodola informacije, save vadžaj trobun tut, thaj vi te dikhês pe `l kontradikcije ande `l faktur pe faza kataj investigacija thaj dokumentacija. Le snimine intervjuur trobun te transkibirin pe. Datengo zurjarimos trobul te rodel pe, te naj već presentno ande

dokumentacija. Svako jek kontradikcija kaj arakhdol trobul te síkadol. Kontradikcije ande `l date na musaj te bušel, kê vareso naj čačo čaćimos, numa šaj avel, kaj sas jek misinterpretacija vaj jek bihaćarimos maškar o atestoro thaj lesko informantu.

Dikh, te arakhês palaj verifikacija so maj but ažutimaskê evidencije, sodegod šaj. Jek objektivno evidencija paćakêrel manušen thaj sí potrebno, te planiris, te kêres vi maj dur akcije specialni litigacijakê. Eksempur evidencijakê ukljućin policijakê raportur, medicinakê certifikatur, ekspertongê raportur, medijakê raportur thaj raportur kata maškar-themutne thaj domestikakê institucije. Kaća lista naj limitirime.

Analiza la Informacijaki

E analiza kata ćidine date sí o paluno paso ande manušíkane čaćimatangi dokumentacija, maj anglal kaj so ramol pe o raporto. Kana sí le date verificirime thaj kompletni, e analiza šaj ankêrdol. Sar kaj kêrdjan maj anglal, mišto kam avel, maj jeg data te gîndis pa `l futurni akcije kaj aven pe sama kata ćidine informacije. Save date sí le maj importantni? Sar kam avena hasnakê pe futurni litigacije/ažutimaskê trjabe/politikakê ciljur? Sar trobun le date te aven reprezentirime ande `k raporto? De djan tu godji pa kodola pušimata, šaj teljares maj dur ando proceso la analizako. Sa le kvantitativni date so ćidjan, trobul te thos len vi pe statistikako proceso, te aven relevantni pala ćiro raporto. Zavisíl kata kvantumo le ćidine datengo, te trobul tut ažutimos kata jek sociologo vaj statistikako eksperto.

Le ćidine date trobun te dikhên pe vi pe sama kata `l nacionalni zakonur thaj vi pe sama kata `l maškar-themutne konvencije thaj kontraktur, save ratificirisardja o relevantno them. Síkavel e dokumentacija jek manušíkane čaćimatango dukhavimos, savo perel pe sitematićno diskriminacija? Le monitorur trobun te identificirin e struktura kata manušíkane čaćimatango dukhavimos thaj, te šaj vi le dukhavimaskê razlogur. Po agor, la analizako proceso permitil, te o monitoro anzarel pe jekh rekomandacija, bazirime pe ćidiji informacija.

Le ćidine date trobun te dikhên pe vi pe sama kata `l nacionalni zakonur thaj vi pe sama kata `l maškar-themutne konvencije thaj kontraktur, save ratificirisardja o relevantno them

Čaćimatangi Bući: E Dokumentacija kata `l Manušíkane Čaćimatangê Dukhavimata

Kana desa tu godji pe situacija, sar kaj sí skicirime tele, gîndisar pa kadala pušimata:

1. Save informacijakê tipur trobul o monitoro te dikkêl, maj anglal sar so ankêrel peski *fact-finding* misija?
2. Sar kam teljaresas pe investigacija po slućajo kaj sí síkado tele? Save metode šaj ankêresas ande

kaća situacija? Pe save trjabe lesas bi sama?

3. Kana boldesas pa pecimasko than, savi bući bi kêresas maj dur pe sama kata fact-finding?

Akana dikh kaća situacija:

Ande palune bêrš ċiri organizacija kêrel bući pe sama kata `l Řomengê ċaċimata ande ćo them. Ćiri NGO ankêrdja medijengo motoringo, obzervacija kata `l ċaċimatangê dukhavimata thaj monitoringo le Řomengi situacija pe sama kata `l manušĳkane ċaċimata ande diferentni komune. Paj ċiri bući ljan sama, kê jek but baro numero řavořengo, anda kadala komune, kaj řan ande řkole, von řan (sar vi maj anglal lengê dada thaj deja) ande “specialni řkole”, save ři pala bêjatur, kaj ařile mentalno palpale. Aj ċaċimasa, but pedagogur dikhên kadala “specialni řkole” sar řkole, save ři vorta pala `l Řom. Le Řomengê řavořê aven direktno prijavime vaj transferirime ande kasave řkole, (sar maj anglal lengê dada thaj deja) kana len te teljaren ande řkola. Butivar arêsen von kothe palaj opinija kata `k edukacijako psixologo, savo ankêrel testur, kaj ři pe gařengi kulturaki sama. Ande ekspertiza kam ramol, kê le řavořên ři “jek intelektualno defekto, anda kodja nařti len peski edukacija ande `l baziċni řkole, ċiti ande `l specialni elementarni řkole”.⁹ Kana des duma řomane dadenca thaj dejanca, von kam mothon tukê, kê von nas konsultirime ċiti ankêrde zor pe lende, te den pengi signatura pe `l formularur, te bi thonas peskê řavořên ande kodola “specialni řkole”. Ande `l “specialni řkole” o standardo la edukacijako naj sar ande `l regularni baziċni řkole, le řaimata pala studije maj dur ři pala kodola řavořê zurales limitirime thaj le řavořên naj len řansa te nakhên ande `l sekundarni řkole. Kana kêres visite ande vuni kata kadala institucije, athoska avel tukê anda jek jasno, kê le maj but bêjatur kata kadala řkole ři řomane řavořê.

O Sluċajo kataj Ostrava

E situacija sar kaj ři opre řĳkadi, řĳkavel le kondicije, kaj arakhlja len O ERRC pe peski manušĳkane ċaċimatangi dokumentacija thaj generalno investigacija ande Ćexoski Republika ando bêrš 1997. Bazirime pe preliminarne informacije, ERRC monitorur ankêrde khetane lokalnone bazakê organizacijenca jek specifiċno investigacija paj situacija le řomane řavořengi ande le Ćexosko edukacijako sistemo.

Jek buhli investigacija ankêrdili ando istoko le Ćexosko ando foro Ostrava. But intervjuur ankêrdile řĳċarĳtoronca, řkolakê direktoronca, studentonca thaj le řavořenge dadenca thaj dejanca. O ERRC kêrdja vi precizno investigacija, te bi řĳkavelas jek disparatno impakto: o numero le Řomengê řavořengo thaj le gařengê raklořengo ande sa le primarni řkole ande Ostravako řkolako distrikto sas ginado. O rezultao řĳkadja (aj but manuřa mothon, kaj ři ċaċimos, numa khonik ři akana řĳkadja kodja precizno) jek foro, kaj pe dramatiċno sama ankêrdol segregacija mařkar ethnijkê linije, o majoriteto le řomane řavořengo řal ande kasave řkole, kaj naj le řansa pala getimos la řkolako, te arakhên jekh bući pe buċako marketo, te njerin e poċin pala pesko trajo, vaj te trajin jekh malado trajo. Le investigacije, save ankêrdja o ERRC maj dur po intrego Ćexo řĳkade, kê kaća situacija ři similarno pe antrego Ćexosko them.

Testimonije ramosajle, thaj analize kêrdile pa `l Ćexoskê zakonur, thaj pa `l edukacijakê provizije,

specifično pa kodola “specialni škole”. Dukhvimaskê thaj ignorimaskê strukture paj rig kata edukacijakê raj síkadile ande sa la investigacijakê buća. O raporto pa kodja, kaj anklisto ando bêš 1999 síkadja, kê e dopašîn kata Řomengê školakê šavořê žan ande kodola “specialni škole”, thaj e dopašîn kata `l bêjatur ande kodola “specialni škole” sî le Řomengê šavořê. Pe baza kata statistikakê analize šaj síkavelas pe, kê svako Řomengo šavořo sas 27 data maj but placirime ande kodja “specialno škola” nego jek gažengo raklořo. But Řomane šavořê, kaj či žan ande `l škole, kaj sî pala bêjatur, save ašile mentalno palpale, sî koncentrišime ande vuni škole krujal e Ostrava. Ande maj but de 30 primarni škole, kata le antreži 70 primarni Ostravakê škole, žan numa raklořê – kodja bušel, či jek řomano šav naj ande lende.

Paša sa kodja, o ERRC dokumentirisardja uni specifični slućajur kataj zor taj ka `l šikane, uključime uni zorakê slućajur kata rasistični skinhedoskê têrnimata thaj vi uni slućajur kata fizično zor vaj šikane paj rig kata `l síćitorja thaj paj rig kata aver školakê raj.

Kaća informacija khetane avere statistikenca paj bimalade trjabe, anzardja e fondacija pala jek grupa kata `l Řomengê šavořê ande Ostarva, ažutimasa kata jek lokalno advokato thaj ažutimasa kata ERRC, sar legalno žalba ka `l Ćexoskê kriza anda lengi segregacija ande `l “specialni škole”

Rezime

Dokumentacija sî jek desja importantno komponenta ande manušikane čačimatangi akcija, anda kodja sî bari griža thaj laši sama importantno. Kana ankêrdon malade thaj laše principur, le manušikane čačimatangi dokumentacija šaj anel desja produktivni rezultatur, thaj po agor šaj formiril e baza pala manušikane čačimatangê strukture, šaj pařuvel praktike, šaj anel lašarimos kata lokalni situacije thaj šaj vi vazdel o generalno haćarimos.

Zumav, te ankêres jek potencialno monitoringo vaj jek *fact-finding* misija.¹⁰

a) Kêr jek Definicija kata jek **Precizno Fokuso**

<ul style="list-style-type: none"> • So sî o than kata ćiri investigacija? 	
---	--

b) To jek **JasnoKriterija**

<ul style="list-style-type: none"> • Save kriterije kam hasnis palaj determinacija, sode solidni sî çire informacije kaj çides? 	
--	--

c) Kêr identifikacija pa kodja, **Katar sî çire Informacije**

<ul style="list-style-type: none"> • Kon si o viktimo/le viktimur? 	
<ul style="list-style-type: none"> • Kon sî o violatoro/ le violatorja? 	
<ul style="list-style-type: none"> • Kon sî le atestorur? 	
<ul style="list-style-type: none"> – kadala kaj dikhle o bajo 	
<ul style="list-style-type: none"> • Kon šaj te ažutil, te identificirin pe adicionalni informacijakê xainga ? 	

d) Kêr identifikacija kata **Ramome thaj Dokumentarno Evidencija**

<ul style="list-style-type: none"> • Savi dokumentacijaki evidencija šaj arakhês, kaj ažutil tu pe çe Investigacije? 	
<ul style="list-style-type: none"> • Si e informacija paçamaski? 	

e) Teljar maj dur pe çiri **Inspekcija po Than.**

<ul style="list-style-type: none"> • So trobul sa te kêres, maj anglal so kêres visita po than le bajosko? 	
<ul style="list-style-type: none"> • So trobul sa te kêres, zi kaj san po than le bajosko? 	
<ul style="list-style-type: none"> • So trobul sa te kêres, palal kata çiri visita? 	
<ul style="list-style-type: none"> • Kon šaj ažutil tuke la investigacijasa? 	

f) Kêr determinacija pa **Levelo la Evidencijako** so trobul te avel

<ul style="list-style-type: none"> • Savo evidencijako levelo sî te avel pala fundirime malade konkluzije ? 	
<ul style="list-style-type: none"> • Save faktorur sî len impakto pe bare raj, pe sama kata evidencijako levelo? 	

g) Zurjarimos

<ul style="list-style-type: none"> • Sar kames te kêres čekingo le informacije kaj ćidjan? 	
---	--

h) Manušíkane ĆaĆimatangê Standardur

<ul style="list-style-type: none"> • Save manušíkane ĆaĆimata bi maladjonas pe sama kataj dokumentacijaki trjaba ? 	
---	--

Note pa teksto

- ¹ Adaptirime kata : United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. *Training Manual on Human Rights Monitoring, Professional Training Series No. 7* (2001) New York and Geneva: United Nations and Canadian Human Rights Foundation. *Human Rights Monitoring and Advocacy Workshop* (2002). Jakarta, 2002.
- ² Adaptirime kata: Centre on Housing and Evictions, European Roma Rights Center and Milan Šimečka Foundation. *Defending Roma Housing Rights in Slovakia*. Bratislava, 2004, p.77.
- ³ Adaptirime kata: Giffard, Camille. *The Torture Reporting Handbook*. Colchester, UK: University of Essex Human Rights Center, 2000, p.32.
- ⁴ Ibid., p.43.
- ⁵ “Profile of One Community: A Personal Document Survey among the Romani Population of Kumanovo, Macedonia”. In *Roma Rights 3/2003*. Budapest: European Roma Rights Center, 2003. Pala maj but detailur, dikh:: http://www.errc.org/rr_nr3_2003/noteb3.shtml.
- ⁶ Open Society Institute. *Minority Protection in Bulgaria*. Budapest, 2001. Arakhadol pe: http://www.eumap.org/reports/content/10/100/minority_bulgaria.pdf
- ⁷ Adaptirime kata: The Citizenship Foundation. *Understand the Law*. 1995, p.16. Dikh vi: The Human Rights Education Library, at: http://www.hrea.org/erc/Library/First_Steps/part4_eng.htm
- ⁸ Ekscerpto kata: Fitsum, Alemu. “Testing to Prove Racial Discrimination”. In *Roma Rights 3/2000*. Budapest: European Roma Rights Center, 2000. Arakhadol pe:: http://www.errc.org/rr_nr3_2000/legal_defence.shtml
- ⁹ European Roma Rights Center. *A Special Remedy: Roma and Schools for the Mentally Handicapped in the Czech Republic*.

Budapest, 1999, p.31.

- ¹⁰ Adaptirne kata: Centre on Housing and Evictions, European Roma Rights Center and Milan Šimečka Foundation. *Defending Roma Housing Rights in Slovakia*. Bratislava, 2004, p.84.

Sekcija B
Pe Bući pa `l Čačimata

Kapitlo 6.

Reportingo:
O Drom la Vorbako

Te Prinžanes Čire Čačimata thaj te Mares Tu pala Lende

6. REPORTINGO: O DROM LA VORBAKO

Introdukcija

Kako kapitlo diskutuil pa reportingo kata manušíkane čačimatangê dukhavimata. O kapitlo dikhêl pe sa le antreži aspektur thaj či anel sa le aspektur ando detailo. Kam kêras diskusija pa kodja, sode importantno sî o reportingo, save esencialni komponente trobun te aven ande `k raporto uključime thaj kêras diskusija pa `l moralni aspektur le reportingoskê. Numa već po teljarimos kamas te malavas, kaj generalno egzistrin duj diferentni raportongê tipur: le raportur kaj sî palaj publika thaj le raportur kaj sî pala `l avtoritetongê raj (po eksemplu, governur thaj maškar-themutne vaj regionalni governongê organizacije). O angluno tipo kam dominiril e diskusija ande kako kapitlo aj o dujto tipo kam avel diskutuime pe maj specifično sama ande aver kapitlo kaj sî pa manušíkane čačimatangê ažutimaskê trjabe.

E Importanca le Reportingoski

Le manušíkane čačimatango reportingo sî but importantno pala NGOs thaj pala `l aktivistur, te avel jek čačuno efekto. Amen kêras reportingo, te vazdas o hačarimos la publikako pa čačimatangê phagerimata thaj pa `l zorakê strukture thaj te anas rekomandacije, sar te ašavel pe o phagerimos kataj manušíkani dignita. Sar kaj phendjam ande paluno kapitlo, le manušíkane čačimatangi dokumentacija či ankêrdol, numa amen korkožo te barjaras amaro žanglimos, nego te anzaras maladi informacija paj situacija thaj struktura kata manušíkane čačimatango dukhavimos, te šaj ankêrdon akcije, save ašaven o dukhavimos kataj manušíkani dignita. Kodja sî jek akcija kêrdi pe sama la publikaki. Kana barjol o hačarimos pa `l manušíkane čačimatangê dukhavimata, ande jek komuna, ande `k them thaj/vaj maškar-themutnes, athoska malade akcije, šaj paŕuven e situacija. Pe kodja sama trobul te buhljardol e čidini thaj analizirime informacija kataj manušíkane čačimatangi investigacija thaj dokumentacija.

Amen kêras reportingo, te vazdas o hačarimos la publikako pa čačimatangê phagerimata thaj pa `l zorakê strukture thaj te anas rekomandacije, sar te ašavel pe o phagerimos kataj manušíkani dignita

Reportingo ažutil, te síkadon le dukhavimatangê strukture. Kana kata čiri dokumentacija le medije len aminti pe `k dukhavimos, kaj maj anglal e publika či lja les sama, thaj hasnil o reportingo sar jek mexanizmo, te lažakêrel jek governo vaj institucija pala čožo manušíkane čačimatango rekordingo, tu barjares le manušíkane čačimatango hačarimos ande publika. Mišto avla vi kodja, te šaj anzares kaj nacionalni vaj maškar-themutne governongê organur, jek lašardi aktualno dokumentacija, kata jek već dokumentirime trjaba. Jekh publicirime informacija kata reportingo šaj avel importantno pala viktimum kata manušíkane čačimatango dukhavimos, vaj pala manuša, save kêren žalbe andaj manušíkane

čaĆimatangi sama, pala nacionali organur, pala mařkar-governongê organizacije, pala `l themeskê manuša, pala civilno societeto thaj vi pala but aver trjabe.

O generalno ciljo kata jek efektívno raporto sî, te pařuves pe laři pozitivno sama jekh bilaři situacija. Kodja kêrel pe kodolasa, te vazdel pe o haĆarimos le manuřêngo, thaj vi kodolasa, te anzardon solucijakê propozicije thaj rekomandacije kata `l problemur kaj sî skicirime ando raporto. Sar ekspertur pe kodja sama, le manuřikane ĆaĆimatangê ekspertur thaj NGOs sî ande `k pozicija na numa te anzaren kritike pa `l manuřikane ĆaĆimatango dukhavimos, von řaj te khêlen vi jek konstruktívno rola pe sama kata governongê organur. Le governur, lařakêrde angla `l jakha kata peskê manuša thaj kataj ljuma, kam aven maj puterde pala politikakê rekomandacije.

Jek aver importantno rezultato kata reportingo (indirektno) sî e reputacija, savi anel jekh lařo raporto Ćirja organizacijakê. Te barjola e reputacija kata efektívno thaj haĆarimasko reportingo, kodja kam ařutil vi pe kodja, te njerin raportur ande futurno vrjama maj bari sama, thaj vi Ćire buĆa kam aven primome lařes. Efektívno reportingo, kam njeril thaj kam anel laře ko-operacijakê partnerja, thaj kam ařutil te barjol o ařundimos thaj paĆamos Ćirja organizacijako pala aver aktivitetur. Lařo reportingo anel jek lařo anav. Numa ĆaĆimos sî vi e aver rig. Jekh cořo, bimalado reportingo kam rimol sa o paĆamos ande tute thaj anel negativni efektur pe `l buĆa ande futurno vrjama.

Ideje pala `k Lařo Reportingo

- ✓ Teljar ři kaj sî o bajo aktualno! Teljar so maj řigo palaj decizija, te kêres dokumentacija;
- ✓ Pinřar Ćiri ciljoski grupa;
- ✓ Av objektivno;
- ✓ Kêr sa interesantno;
- ✓ Dikh, te vorbin le faktur anda peste – na av sensacionalno, emocionalno vaj ramatiĆno;
- ✓ Kêr komparacija avere raportonca;
- ✓ Zařtitisar Ćire informacijakê xajinga;
- ✓ Av precizno – na butjar!;
- ✓ Av specifiĆno- save ĆaĆimata sas dukhade? Tela save domestikakê/mařkar-themutne zakonur?;
- ✓ Formirisar strukture thaj rode rekomandacije; thaj
- ✓ Kêr Ćekingo, duplo Ćekingo, triplo Ćekingo! Te na san sigurno, mek!!

Efektivno Reportingo

Desar raportur šaj te anzardon karing diferento fjal manuša, save ginavena len, egzistirin vi diferentni droma te kêren pe raportur. La vrjamaso arêsljan le reportingosko stepeno, kaj već šaj des po gor, savo sî o maj produktivno thaj efektivno drom pala ċire ideje. Sî tu e intenzija te des ka jek institucija vaj ka `l governongê raj ċire rezultanca kata ċiri *fact-finding* misija?

Kam hasnil pe e informacija sar evidencija ande `k legalno procedura? Dikhês pala buhljardi nacionalno sama vaj pe maškar-themutni sama, te sîkaves jekh dukhavimos? Te planiris sa kadala aktivitetur te ankêres, djan tu gođi savja strategijasa kam teljares, thaj sode vrjama kam lena ċire aktivitetur? Djan po gor, te kêres jek themesko raporto, kaj gîndis vi po mandato ċirja organizacijako vaj kames te kêres jek raporto, savo si koncentririme pe jek specifiċno tematikaki sama.

Importantno sî, te na bistres pala kaste te avel ċo raporto, kana kêres o koncepto le raportosko. Pe kaċa sama šaj thos maj but relevantni informacije thaj vi e relevantno šib pe sama kodoleski, kon kam ginavel ċo raporto. Po eksempla, e *Helsinki Foundation* malavel, kana kêres jek raporto pe sama kata governongê raj, athoska “atraktivni formulacije, save političarja šaj ušoro haċaren, sar te avenas liċno lengê formulacije” šaj te aven jek importantno plus ande ċe reportingosko stilo.¹ Le političarja cenin jasne thaj precizni formulacije, save šaj te hasnin pala politikakê thaj rethorikakê ciljur. Te citirin pe individualni sluċajur thaj te sîkadol, save specifiċni nacionalni thaj/vaj maškar-themutne ċaċimata sas dukhade, kodja sî jek desja laši ideja pala sa le reportingur. Kana sî o raporto pe sama kata individualni političarja vaj pala governongê institucije, athoska kam avel importantno, kritike te na aven pe `l fraze ande `k emocionalno šib, kê ċo raporto ċi kam avel primome vaj ċi lena sama pe leste. Av kritiċno numa na av revolucionaro. O criticizmo sî lašo, kana anen pe pa kritika vi rekomandacije, sar šaj te lašardol e kritikuime situacija.

Raportur kata `l NGOs pa `l buhljarde vaj sistematiċni manušikane ċaċimatangê dukhavimata kontra jekh specifiċno manušengi grupa, butivar hasnisajle sar legalno evidencija. Raportur šaj te sîkaven individualni sluċajur thaj vi e struktura kata manušikane ċaċimatangê dukhavimata, kodolasa kam avel e argumentacija pala thema phari, kaj ċi žanen pa problemo, aj sa kodja ažutil vi pe `l krisakê procedure. Anda kodja musaj te avel e evidencija objektivno thaj precizno bi senzacijako thaj bi emocionalnona šibako. E importanca kata jek raporto zavisil kata lesko buhlimos, thaj kataj reputacija la NGO-kê, savi kêrdja les – esencialno sî, te ankêrdon objektivni thaj paċaimaskê principur.

Te kêrel pe o raporto pe sama kataj generalno publika vaj pala `l medije, o raporto kam avel desja diferentno, kata o raporto, kaj si pe sama le governongi vaj pe sama kata maškar-governongê organur. Kadala raportur butivar naj kadiċi formalni, sar kaj sî le raportur pala `l governongê organur vaj pala similarni institucije. Raportur pe sama kata `l medije šaj te sîkaven maj but le maj interesantni vaj individualni sluċajur, ankalade anda `l themeskê/thematikakê bêršeskê raportur vaj ankalade anda `l raportur kaj sî kêrde pala nacionalni vaj maškar-themutne governongê organur. Le medije sî maj but

interesuime ande `l “konkretni slučajur kata `l manuškane čačimatangê dukhavimata vaj pe `l slučajur save šokirin le manušen”.² Pale, importantno sî, te avel o raporto jasno thaj precizno thaj te hsanil pe jek šib bi frazeno. Kadala raportur sî maj ušoro thaj kêrdjon maj but sar aver raportur. Po than kata lunž dokumentur, kako raporto, kaj šaj te avel palaj štampan, ankêrel numa jek vaj duj riga. Sar ande sa le raportur, importantno sî vi katka, te siguril pe precizija thaj reliabiliteto. Kado thaj aver reportingoskê droma kam aven diskutuime telal.

importantno sî, te avel o raporto jasno thaj precizno

Diferentni Reportingoskê Tipur

Le vorbako drom kata ćiri trjaba šaj te sîkadol pe diferentno fjal. Jekh drom, savo alosares kam sîkavel le rezultatur, kaj kamljan te provociris ćire reportingosa. Ćiro raporto šaj te avel korkořo feri jek dokumento, šaj te avel jekh kotor kata jek futurosko akcijako plano vaj hasnime pala ciljo kataj manuškane čačimatangi edukacija. Kadala punktur, so kam sîkavas akana, sî sîkavimaskê linine kata le maj but hasnime reportingoskê methohe, prakticirime kata `l NGOs.

Štampakê raportur

Kodja sî e maj but prakticirime reportingoski methoda kata `l NGOs. Le medije šaj te aven jek zuralo thaj efektivno instrumento pe kodja sama. Uključime sî e štampa, o radio, e televizija thaj o interneto.

Te ankêrdjon laše relacije le medijengê reprezentantonca, uključime le žurnalistonca thaj le editoronca, šaj te avel jekh importantno investicija pala jekh efektivno reportingo. La štampakê raportur trobun te aven anda kodja jasno, precizno thaj lašes haćarimaskê pala `l štampakê membrur, save, šaj te avel, naj ekspertur ande ćiri reportingoski tematika. Anda kodja trobul te aves precizno thaj le faktur, sar anzares le lengê, trobun te haćardon pestar. Jek dramatično thaj jagali šib kam rimol o paćamos ande ćiri informacija thaj rimol vi lako objektiviteto. Na bister, te anzares o šaipe thaj e šansa pala kontaktur, pala intervjuur thaj pala informacije, save šaj te vazden pe, maj palal. Jek lašo eksemplu pala štampaki objava arakhês telal:

**La Evropako Romengo Čačimamatango Centro ankêrdja Kolektivno Žalba kontra e Italija
tela Revizirime Evropko Socialno Čartero:
Sistematični Phagerimata kata `l Fundamentalni Čačimata
le Řomengê pala Adekvatno Bêšimos**

21. juni 2004, Budapest, Ungro; Strasbourg, Francuzo. La Evropako Řomengo Čačimasko Centro andja adjes jek kolektivno žalba tela Revizirime Evropako Socialno Čartero kontra e Italija, anda persistentno thaj sistematično phagerimos kata `l fundamentalni čačimata le Řomengê pala adekvatno bêšimos.

O ERRC kolektivno ankêrdja žalba thaj malavel, kê e Italija phagerel o Artiklo 31 kata Revizirime Evropko Socialno Čartero (čačimos pala adekvatno bêšimos) khetane le Artiklosa E kata o Čartero, kaj zabranil diskriminacija. O phagerimos avel anda kodja, kaj e Italija ankêrel politično thaj praktično substandardni kampur pala `l Ğom kaj sî pala `l rase segregirime thaj ankêrel thaj forsiril evakuacije kata `l Ğom, daravel le Ğomen evakuacijasa zorasa. Rimol sistematično le Ğomengê proprijetur thaj peravel sistematično le Ğomengê bêšimaskê thana, bi te na lel sama, pe la Italijakê maškar-themutne obligacije.

La policijasa, la Italijakê raj ankêren rasaki segregacija. E opinja kata la Italijako governo sî, kaj le Ğom sî “nomadur” thaj e akcesija karing le Ğom thaj la publikako bêšimos baziril pe kaća sama. Le palune bêrs 1980 thaj le anglune bêrs 1990, deš kata biš Italijakê regionur adoptirisarde zakonur le ciljosa, te “zaštitin le nomadongi kultura” kodolasa, te kêren segregacijakê kampur. Či soski efektivno akcija či ankêrdili, či pe nacionalno levelo, čiti pe aver levelo, te ašavel pe o buhljarimos kata `l segregacijakê programur. Le Ğomengê bêšimaskê thana pe segregacija ande Italija sî jek invariablo sustandardo thaj pe uni thana sî kasave bimalade kondicije, kê o sastimos la publikako sî rizično.

E dokumentacija pa `l manuškane čačimata thaj o monitorinigo, kaj ankêrdja o ERRC ande Italija, independentno thaj vi avere partnerongê organizacijenca, sîkavel, kê le Ğom sî sadajek thaj sistematično objektur kataj evakuacija pe zor anda `l bêšimaskê thana, bi te na anzardon lengê alternativni akomodacije aj sa kodja phagerel o maškar-themutno zakono.

E kolektivno žalba kontra e Italija, kaj uključil la Evropako Komiteto pala Socialni Čačimata - o organo kaj dikhêl le trjabe kata Evropako Socialno Čartero thaj kata Revizime Čartero-malavel, kê la Italijakê raj či ankêren efektivni mere pe sama le Ğomengi “te cîknjaren thaj te ašaven lengi bi-bêšimaskê thanengî situacija, pe sama kata gradualno eliminacija”, sar sî kodja ramome ando Artiklo 31(2) kata Revizime Čartero. E kolektivno žalba kata o ERRC malavel, kê la Italijako governo ankêrdja inadekvatni mere, te bi kompenzirilas e disproportionalno ekskluzija le Ğomengi kata socialno bêšimos, čiti ankêrdja e Italija adekvatni mere, te bi dokumentirilas e buhljardi ekskluzija le Ğomengi kata socialno bêšimos.

Kaća žalba sî o rezultato kata štare bêršengi bući, savi sas pala kodja publicirime ando bêrs 2000 ando Themesko Raporto kata ERRC “Kampland: Rasaki Segregacija le Ğomengi ande Italija”.

O antrego teksto kata ERRC kolektivno žalba kontra e Italija arakhên po interneto, pe: http://www.errc.org/Advocacyletters_index.php

Maj but informacija pa ERRC kolektivno žalba kontra e Italija, anzarel tumengê e Tara Bedard, ERRC Researcher,; tara@errc.org vaj tel: (36 1) 41 32 200.

Peticije thaj Lila la Grižakê³

Jek aver reportingoski forma sî ramome peticije vaj lila karing le governongê organur, pe lokalno, ŝtatosko vaj nacionalno levelo. Relevantni raj, sar kaj sî kodja le Parlamentoskê Membrur vaj lokalni raj, ŝaj te anen le governoskê problemur pe sama vaj ŝaj te avel vi len e zor te xućilen specifićni akcije. Sî vi investigacijakê dokumentur, kaj sî pe sama kata `l raj, save anen le decizije, thaj kaj sî tu speranca, te aven von interesuime pe ćiri trjaba thaj te astaren vi akcije. Jek peticija ŝaj te rodel vi jek mitingo, le ciljosa, te diskutuil pe ćiri trjaba maj dur, pe sama kata jekh solucija.

Similarno sî vi akcijakê lila pe vras, ciljome pe `l raj, save anen le decizije, vaj ciljome pe `l manuša kaj sî le zor palaj trjaba. Akcijakê lila pe vras roden jek akcija pe sîdar, pe sama kata `l manušikane ćaćimatangê dukhavimaskê viktimur, kaj ašên pe bari rizikoski situacija.

Maj anglal so ramos ćiri peticija vaj ćo lil, kêr decizija, kaste te trades, savo avel o maj apropiatno ženo vaj ofiso. Rode kon sî responsiblo pala ćiri trjaba. Dikh, save pasur sî već thode. Po eksemplo, te sanas već ka `l lokalni raj ćirja bućasa bi rezultatosko, ža ka maj ućo levelo. Kana rodes akcija, trobul te žanes, te sî e akcija, kaj rodes, ande zor le manušêski kastar rodes la. Na rode bimalade vaj bi- realistićni buća, trobul te žanes so rodes vaj pala soste des rekomandacija.

Sî vrjame, sar kaj sî nacionalni vaj lokalni elekcije, kaj sî lila maj efektivni sar pe aver vrjama

Kana kames te ankêres jek lilengi kompanja, athoska sî but importantno le vrjamako faktor. Sî vrjame, sar kaj sî nacionalni vaj lokalni elekcije, kaj sî lila maj efektivni sar pe aver vrjama. Hasnisar kasave pecimata pala ćiri sama, kana kames te ankêres jekh lilengi kompanja vaj peticija.

Palaj introdukcija, kana mothodjan kon san tu, bolde tu vorta pe importantno punkto ande ćo lil vaj ande ćiri peticija. Buhle peticije vaj lila kaj butjaren paj tematika, ći anen lašo rezultato numa arêsen ando gunoj. Kêr specifićni referencije pe relevantni dokumentur vaj taktike. Hasnisar relevantni thaj solidni statistikê, te arakhês kasave, thaj ukljućisar referencije kata lengi řêdêćina. Kodolasa kam lel sama kodo, kaj ginavel ćiro lil, kê san lašes thaj seriozno informirime ande trjaba. Sadajek rode ramome atveto. Kodolasa žanes, kê ćiro lil vaj ćiri peticija line la sama thaj dela tut o ŝaipe maj palal ande `k adicionalno akcija te trobula, te rešiš jekh trjaba.

Kanagodi ŝaj, getosar ćo lil thaj hasnisar lilengê ŝablone, te bi njerisas vrjama thaj printosar ćo lil pe hřtija kaj sî pe lesko ŝêro ramome ćiri oranizacija. Hasnisar o emailo, te ŝaj bišales će lila ka sa `l interesuime thana, kadja, kê vi von ŝaj bišalen. Ŝaj bišales petitacije vi pe elektronikako drom, te bi ćidesas so maj but signature, sodegod ŝaj, maj anglal so trades ćo lil pe ciljome adresa.

Informacijakê Lila thaj Žurnalur

Informacijakê lila thaj žurnalur šaj te aven jek but efektivno faktoro, te vazden pe o haçarimos thaj e komunikacija ċire organizacijakê ažutorjonca thaj la komunasa. Kaća reportingoski methoda sî desja laši, te anzares informacije, karing jekh maj buhli ciljome publika, te vazdes haçarimos thaj diskucija. Paša informacijakê lila, kodja forma permitil vi artiklur thaj aver anzarimos.

Vi te sî la informacijakê lila thaj žurnalur jekh malado instrumento, pale kado reportingosko tipo sî limitirime. La preparacijaki vrjama le žurnalongi sî bari thaj e produkcija sî kuč. Jek maj lezno alternativa sî le elektronični informacijakê lila. Jekh lašo eksempla pa kodja sî le kurkêsko raporto kata Ungriko *Roma Press Center (RSK)*⁴ Te hasnil pe jek elektonično formato, kodja permitil, te ašêl e produkcija desja lezno thaj e distribucija sî ušoro, numa sî limitirime pala kodola manuša, kaj sî len akceso karing o emailo thaj karing o interneto.

Themeskê/Thematikakê Publikacije

Te nakhadja ċiri organizacija but vrjama pe jekh specifično tematika thaj ċidja vi but zor pe kodja sama, šaj te avel kaj kames, te thos kaća informacija kethane pe `k komprehenzivno publikacija. Jekh themeski vaj tematikaki publikacija šaj te avel jekh laši baza, te sîkaves ċirja organizacijaki bući, te hasnil pe, pe sama kataj manuškane ċaċimatangi edukacija vaj te bišalel pe sar ažutimaski dokumentacija pala žalbe thaj raportur karing le governongê raj, kana kêrdjon akcijskê planur.

Uni maj ċikne publikacije šaj vi te služin sar xaing pala lobingo vaj pala importantni pecimata thaj konferencije. E aver sekcija kam sîkavel le karakteristike kaj arakhadjon kaj kasave publikacije.

Ušalinakê Raportur

“Ušalinakê raportur” anzarde ka `l maškar-themutne governongê organur kam diskutuis ando kapitlo kaj kam avel palal. Kasave raportur anzardon pe vrjama, kana ankêrdjol jekh evaluacijako proceso, kata mexanizme, save bazirin pe `l kontraktur, pala `l thema, save ratificirisarde o kontrakto, kaj sî po pušimos. Jek them kam avel generalno svako štarto bêš evaluirime dali ankêrel le obligacije kata jek ratificirime kontrakto. Pe vrjama kata kado proceso, le thema anzaren jek raporto, vareso similarno sar jekh evaluacija korkoŕo pestar, pala relevantno komiteto, te sîkavel kaj ankêrel o kontrakto. NGOs sî butivar akharde, te anen ušalinakê raportur ka o komiteto thaj te prezentirin pengê komentur thaj kritike pa kodja, sar ankêrel o them o kontrakto. But NGOs ankêren ušalinakê raportur korkoŕo pe peski inicijativa aj kodja bi invitacijako. Kadala raportur šaj ankêrdon o formato, sar kaj sî le governosko raporto vaj šaj te avel numa jek prezentacija pe sama kataj organizacija, relevantno palaj trjaba, savi sî pe sama kata maškar-themutno zakono. Kadala dokumentur, sî len jekh importantno funkcija, pe evaluacija, sar ankêrdol jek maškar-themutno kontrakto. Maj dur kam diskutuis pa kodja pe sekcija kaj sî pa `l ažutimaskê trjabe.

Kodja naj, čisar jek limitirime lista pa `l diferentni reportongê tipur, čiti sî kadala methode ekskluzivni. Numa so sîkadjol katka sî le reportingosko buhlimos. Importantno sî, te ankêren ande gođi, kaj efektivno reportingo uključil butivar jek kombinacija kata `l reportingoskê methode, po eksemplu, te ramol pe jek lil anda jekh trjaba ka `l governongê raj thaj anda jek te ankêrdjol jekh šampako raporto, te cîrdel pe e sama pe trjaba, savi sî po pušimos.

Kana teljares ćo reportingosko proceso, kam avel mišto, te dikhês maj anglal pe `l raportur, save anzarde aver organizacije, sar kaj sî NGOs, raportur kata ombudsman thaj raportur kata `l maškar-governongê organizacije. Kadala dokumentur sî generalno publicirime thaj šaj arakhadjon pe la organizacijako *webside* vaj šaj te rodes len direktno kata `l organizacije. Jekh lista kata `l NGOs, savengê raportur šaj aven hasnakê pala `l Ğomengê čačimatangê aktivistur, arakhên po apendikso kata kako manualo. Eksemplur kata ERRC themeskê thaj tematikakê raportur šaj arakhên, pe: http://www.errc.org/Countryrep_index.php.

Pe Bući pa `l Čačimata: E Identifikacija kata Lašo Reportingo

Ande `l aktivitetur so kam aven akana, kam hasnis le principur kata lašo reportingo, pa save diskutuisardjam opre thaj kam kêras jek evaluacija kata duj raportur. Telal arakhês duj fiktionalni lila. Ginav li duj lila thaj de tu anglal pe `l pušimata, te šaj ankêres jek komparacija thaj te dikhes o kontrasto kata `l duj raportur.

Lil 1:

Regional Foundation for Romani Rights
1357 Budapest 28, P.O. Box 562/45, Hungary
office@rfr.org

Horváth Zoltan
General Proesecutor
Hungarian General Prosecurtos`s Office
Budapest, Hungary

June 23, 2003

Kuč raja Horváth,

Kako lil ramov tuke pe sama kataj Regionalno Fondacija pala Ğomengê Čačimata (RFRR). E RFRR sî jek regionalno organizacija, kaj zaštitil le Ğomengê čačimata ande centralno thaj istočno Evropa. Kamav te anav pe ćiri sama importantni pecimata thaj ruđiv tu pala `k akcija

pe síðar kataj rig círe ofisoski. O slučajo uključil o phanglimos kata duj policajcur ando foro Gyöngyös andaj lovengi ucena kata `l Řom thaj andaj tortura pe `l Řom. Po 5. marto 2003, le Ungrosko Budapestako đeseko žurnalo *Népszabadság* ramol, kaj štar policijakê raj, ando rango kata `l senjorokê kapetanur sas astarde thaj phandade ando foro Gyöngyös anda suspekto la ucenako, anda grupengo čorimos thaj anda bimaladi zoraki trjaba. O žurnalo ramol, kê pala phanglimos ankêrdilo ando februaro 2003 jek ataka, kaj barem šov policijakê raj angêrde jekha řomaja familja (sas řom, řomni thaj lengî šejoři) zorasa ando vêš thaj marde le Řomes thaj la Řomnja angla `l jakha kata lengi dêšê bêršengi šejoři, kodja pecisajlo paša kata Aszód. Ramol pe, kê la policijakê raj marde vi la šejoča. O žurnalo ramol maj dur, kê pe vrjama kataj fizično ataka, le raj čorde kataj familja sumnakaj thaj rode 125 milionur Ungroskê forintur (kodja kêrel karing 500.000 Evro). Po agor ašade le raj te maren le Řomes thaj la Řomnja, numa musaj sas te den pengi vorba, te počinen 7 milionur Ungroskê forintur (kodja sî karing 28.000 Evro). Pe kodja vrjama angêrdja jek policijako raj la Řomnja te primol le love, le aver policajcur line maj dur sama po Řom thaj pe šejoři. Kana mekle la familja pe sloboda o Řom thaj e Řomni anzarde jek žalba ka o lokalno policijako investigatoro kontra la policijakê raj, save sas hamime ande kača trjaba. Uni són nakhle pala kodja thaj athoska palaj investigacija ka lengo bêšimasako than thaj ka lengê ofisur pe deteharin po 4. marto 2004, le štar policijakê raj sas phandade, pe sa kodo đes. Pala o *Népszabadság* dja o lokalno investigatoro e rekomandacija karing e lokalno kris, te pařugljon duj policijakê raj ande sama kata `l duj opre spomenime kriminalni trjaba.

Raja Horváth, e RFRR ankêrel ando Ungero kata o bêrš 2000 investigacije, save síkaven jekh baro levelo kata anti-ciganizmo ando them thaj síkaven le interakcije maškar le Řom thaj le gaže. Jekh buhljardo rasizmo kontra le Řom egzistiril ando Ungro thaj butivar sî le žene, kaj phageren le zokonur, raj la policijakê. E RFRR řuđil čiro ofiso, te siguril, te sa la policijakê raj, kaj sas hamime pe lovengi ucena kata `l Řom thaj po dukhavimos la řomaja familjako, angêrdon so maj sígo anglaj kris. Anda kodja rodas, te ankêrdol jekh investigacija kontra le aver duj policijakê raj, save sas, palaj reportaža, hamime ando dukhavimos le Řomengo thaj te buhljardol e investigacija kontra le duj policijakê raj, save sî phandade kata 4. marto, pe sama la rasaki dušmanija thaj pe sama kataj tortura.

E RFRR řuđil, te avel informirime pa sa le akcije, save kam ankêrel čiro ofiso, kaj sî pe kača sama. Kam avel amengê vi drago, te avel amen e šansa, te šaj te diskutuis tusa pa kodja trjaba maj dur.

Paćivasa

Farkas Istvan

Egzekutivno Direktoro

Lil 2:

Regional Foundation for Romani Rights
 1357 Budapest 28, P.O. Box 562/45, Hungary
 office@rfr.org
 June 20, 2004

Pe sama le rangi, kaj ankêren kodja trjaba:

Ramov tumengê kako lil, te sîkavav maj eg data e briga muřa organizacijaki pa tretirimos kata duj Ŗoma, save mangenas, thaj save sas zurales bilařes tretirime kata `l oficialni raj kaj sî pala sigurimos ande kado distrikto. Ande paluni vrjama le Ŗom sî viktimur kata brutaliteto thaj kata maj but rasistiĉni atake.

Po eksempla, jek Rumunijako Ŗom sas xuĉildo kata duj policijakê raj, save astarde les vastendar thaj spide les bi vorbako, zorasa ande pengo vurdon thaj angêrde les ande `k pusto regiono opre pe `k plaj. Le policajcur akuřle les thaj řude les anda vurdon. Jek policajco phařadja leskê kalk kana zumadja te ĉirdel len lestar tele, o aver policajco numa dikhlja kodja thaj asaja. Kothe mekle les thaj o Ŗom musaj sas te phirel lungo drom phirindos khêre. Sî les 4 řalořê.

O Ion Smardoj mothodja amengê, kê vi leska Ŗomnja sas uni đes maj anglal bajo do policijakê ranca, save astarde la po mangîmos ande forosko centro, thaj ĉirde la ande pengo vurdon. Le policajcur angêrde la avri anda foro, pe kontrarno rig dur le kampostar, thaj mekle le pe rig la vulicaki. Le Ŗomeski geri Ŗomni sî khamni thaj trajil ando baro ĉořîmos. Sas la vi bare dukha, kê naj la sastimaski grîřa, sar kaj trobul khamnja řuvljakê. Jek gugli , paĉivali têrnjori Rumunijaki řomaji řejořî, savi nařtisardja te řal ande řkola anda laki řomaji ethnija, astarde le duj policajcur po mangîmos. Le policajcur angêrde la uni kilometre dur pe kontrarno rig le kamposki, ka jek pusto regiono thaj kothe hulade latar lakê papuĉe thaj line len latar. Le policajcur mekle la palal te řaltar khêre pinangi!!

Kasave bilaře trjabe pecin pe akana permanentno. Ande but sluĉajur e policija ĉorel le Ŗomendar bi te na lařan, vi love, so ĉide le Ŗom mangîmastar.

Amen kêras protesto kontra kasave akcije kataj rasistiĉno policija. Kasave akcije sî jasno brutalno, bimanuřîkanes thaj jek degradingoski řtrafa thaj sî phare phagerimata kata but mařkar-themutne manuřîkane ĉaĉimatangê zakonur. Tumen trobun te aven řokirime thaj lařavkêrde, kê kasave akcije pecin pe ande tumaro regiono thaj tala tumari supervizija. Amen rodas tumendar, te kêren pe řiđar jekh investigacija pa `l řikane thaj pa zakonosko phagerimos paj rig kata policijakê raj, thaj savořê policajcur, save sî resposibli pala `l řikane thaj pala `l manuřîkane ĉaĉimatangê phagerimata, te aven angêrde anglaj kris. Amen rodas buhle pařuglimata karing o sistemo thaj rodas jek zuralo řtrafo kata `l policijakê raj, save phageren o zakono. Amen ařukêras te avas informirime kata sja le akcije, save ankêrel tumaro ofiso ande kodja sama.

Kana dikhês kadala duj lila, sêmnosar ande `l boksar telal, savo lil maladjol pala pušimos:

- Sîkadja specifično informacija pa `l pecimata, pa `l manuša thaj pa `l thana
- E tendencija sas karing le čude thaj nas direktno
- Kêrdja specifični rekomandacije pala akcije, save trobun te ankêrdon
- Na kêrdja jek introducija kataj organizacija vaj kata `l relevantni žene
- Sas adresirime pe maladi adresa
- Kêrdja senzacionalni thaj dramatični divanur
- Sas gramatični thaj ramomaskê bimaladimata
- Sas bazirine pe precizno investigacija thaj informacija
- Manglja te ašêl informirime kata sa le akcije
- Sas respektosa pe struktura thaj po tono

- So gîndis, savo lil sas maj zuralo?

- Kamesas te kêres save adicije, ka o maj zuralo lil, te kêres les maj lašo ?

So trobul te avel ande jek Ekstenzivno Reporto

Naj jek specifiĉno drom pala ĉiri reportingoski informacija, savi kames te buhljares. Sar avesa síklo te produciris raportur, tu kam arakhês ĉiro stilo thaj ĉire raportingoskê šablone, bazirime pe ĉiri notice kata kodja, so sí o maj lašo pala ĉiri organizacija thaj ĉire trjabe. Jek publicirime avtonomno raporto pa

Kaj evaluacija pa kodja, so sí potrebno, te uključil pe ando raporto, trobul te gîndis pa ĉire ciljur thaj vi pa kodja, kon sí le raportoskê recipijentur

jekh tematika vaj pa jek specifiĉno them kam avel variablo vaj pe forma kata jekh štampako raporto vaj jekh lil la grižako. Vi kadala sí variabli, šaj aven kata jekh maj skurto raporto, producirime pala jekh specifiĉno pecimos vaj palaj konferencija. Kaj evaluacija pa kodja, so sí potrebno, te uključil pe ando raporto, trobul te gîndis pa ĉire ciljur thaj vi pa kodja, kon sí le raportoskê recipijentur.

Sar jekh síkavimasko drom, jekh kompletno publicirime raporto paj investigacija kata jek organizacija thaj pa `l dokumentacijakê aktivitetur pe jekh specifiĉno sekcija šaj anel varesar kadala komponente:

Tabela pa kodja so arakhadjol ando raporto: Ande jekh raporto, savo sí jasno thaj lašes organizirime, trobul te avel jek tabela, savi síkavel le raportoskê sekcije. Svako sekcija trobul te avel la jek titulo, te šaj kodo, kon ginavel o raporto ušoro te žanel, pa soste sí svako sekcija.

TABLE OF CONTENTS	
Acknowledgements	6
1. Introduction: Roma in the Czech Republic	8
2. Roma and Schooling in Bohemia, Moravia and Silesia	19
3. Roma in Remedial Special Schools in the Czech Republic	22
3.1. Description: The Structure and Name of Remedial Special Schools	30
3.2. The Content of Remedial Special School Education	35
3.3. Message Delivery: Additional Education Opportunities for Remedial Special School Graduates	39
4. Allocation to Remedial Special Schools	41
4.1. Abusing Parental Consent	41
4.2. High Rates of Recommendations for Reintegration by Psychologists	46
4.3. The Role of the Psychologist in the Allocation of Roma Children to Remedial Special Schools	49
4.3.1. Professional Abuse: Failure to Evaluate Adequately	49
4.3.2. Tests	50
4.3.3. Other Elements of Psychological Evaluation	57
4.3.4. The Road to Dismissal: "Bridging Cases" and "Dying-on-the-Spot"	59
4.4. Placement in Remedial Special Schools on Linguistic Grounds	62
4.5. Placement in Remedial Special Schools for Reasons Connected to Learning Ability	65
4.6. Travelling Roma in Remedial Special Schools	67
5. Abuse in Remedial Special Schools	70
6. Getting Out of Remedial Special Schools	72
6.1. Transfers to Mainstream Basic Schools	73
6.2. The Remedy for Remedial Special School Graduates: Repeating Classes	73
6.3. No Effective Remedy	76
7. Remedial Special Schools as Roma in Other Districts of Czech Moravia	78
8. Cases: Basic Schools: Sources of Damaged Roma Children	81
8.1. Abuse of Roma Children by Teachers and Other School Officials in Basic Schools	86
8.2. Attempts by Basic School Teachers to Place Roma Children in Remedial Special Schools: Transfer of Marks	89
8.3. Neglect and Abandonment in the Classroom	90
8.4. Abuse of Roma Children by Non-Roma Pupils in Basic Schools: Failure of School Officials to Intervene Effectively on Behalf of Roma Children	94
8.5. Trauma	100
8.6. Inadequate Support for Roma Parents	101
8.7. Stigmatizing Stigmatized Children	102
9. Further Limits on the Right to Education: Pre-1992 Acquired Czech Citizenship and the Education of Roma Children	104
10. Minority Education	108
11. Violations of the Right to Education as the Key to Other Roma Rights Issues in the Czech Republic	111
12. Conclusion: Planning the Roma's Future	114
13. A Just Settlement: Recommendations of the European Roma Rights Centre to the Government of the Czech Republic	118
4. Bibliography	120
15. Appendices	126
16. Summary in Romani	139

Kaĉa sí jek eksemposki tabla kata ERRC themesko raporto paj Ĉexoski Republika.

Naisarimos. Jek raporto sî generalno e buçi, na numa kata jekh ženo. Kata ramomos le raportosko, ži kaj avel lo gata, anen but manuša signifikantni kontribucije: La organizacijakê žene, le konsultantnur, le investigatorja thaj le editorur. Kadale ženengê trobul te naisarel pe individualno pala lengi griža.

Egzekutivno rezime. O egzekutivno rezime kata jekh raporto sî butivar opcionalno uključime. O rezime šaj uključil jekh investigacijako revjuo thaj e buçi, savi ankêrdja e organizacija, uključime strukture, save arakhadile kata monitoringo. Univar e organizacija šaj te thol pe kodo than, peskê rekomandacije pala lašarimos la situacijako, thaj na po agor le raportosko. O presedniko kata direktorongo bordo, o egzekutivno direktoro, vaj jek aver paćivalo phuro kataj organizacija ramol kako rezime.

Introdukcija. E introdukcija kata ćiro raporto thol le dokumentosko tono, anda kodja trobul te avel interesantno thaj trobul te uključil diferentni elementur. Uključime ande kodja sekcija trobul te avel jek xarni introdukcija pa ćiri organizacija. Kon san tu? So sî ćo mandato? Sî ćiri organizacija jek nacionalno vaj regionalno na-governongi organizacija? Sostar kêrdjan kaća investigacija, savi sî pe kaća sama?

Ande introdukcija trobul te thol pe vi o konteksto la situacijako, pa soste sî ćiro raporto. Trobul te gîndis, kê kodo manuš, kon ginavel ćiro raporto, či žanel but pa ćiri trjaba vaj pa o them, pa savo sî o raporto fokusirime. Anda kodja sî importantno, te anzares jek indrodukcija paj situacija thaj pa o konteksto.

Ande introdukcija trobul te dikhêl pe, pa soste žal o sasto raporto. Zumav, te anes skurtones sa le šêrutne raportoskê trjabe po punkto aj kodja precizno sodegod šaj. Kon ginavel ći introdukacija, kodo trobul te haćarel le raportoski investigacija, ćira organizacijaki intenzija thaj trobul te žanel, ži ka save konkluzije aviljan ande ćiri investigacija.

Šêrutno teksto. O šêrutno teksto sî e substanca ćire raportoski. O raporto sî te avel lašes konceptirime thaj ande `k logično sekvenca. Kana sî po pušimos jek manušikane čaćimatango phagerimos, trobul te sîkaves egzaktno, savo čaćimos sas phagerdo thaj tela savo themesko vaj maškar-themutno zakono perel kado phagerimos. Maj mišto sî, te citiris o zakono vaj e regulacija thaj na te sîkaves pe sekcija vaj po artiklo kaj sî po pušimos. Kodja kam avel maj lašes pala manuš, savo ginavel o raporto, thaj šaj kam naj les prinžando o zakono pe savo numa sîkaves.

Uključisar citatur kata `l manuša, savendar kêrdjan intervjuo pe vrjama kata monitoringo thaj pe vrjama kataj investigacija. Dikh, te aven le objave egzaktne, thaj te ašen le informantur anonimno, te avela kodja potrebno. Thaj dikh, te avel ćiro stilo, sar citiris precizno thaj konsistentno pe antrego dokumento. Inkonsistencija thaj informacijako manko kam anel jekh čori refleksija pe ćiri organizacija.

Sa le diagramur, grafike thaj tabele sî te aven haćarimaskê, anavesa thaj lašes ilustririme. Kodja važil vi pala hasnime statistike, kaj ćidjan tu, ćiri organizacija vaj aver varekon. Responsiblo san tu, te aven sa le informacije ande ćo raporto precizni.

Solucije thaj Rekomandacije. Solucije thaj rekomandacije sî jek esencijalno komponenta ande ċiro reportingo. Raportur trobun te aven vi konstruktivno, na numa kritiċno. Te sîkaves le probelmur thaj phagerimata, kodja sî importantno, numa paša kodja trobul te anzares vi rekomandacije, save bazirin pe ċire obzervacije. Katar trobul o governo te teljarel, te lašarel le buća vaj le phagerimata? Trobun neve zakonur te kêrdjon vaj numa le zakonur te pařugljon? Trobul jek fondingo pala projektur, save bazirin pe komuna? Save propozicije šaj anzares le governoskê rangê, pe sama kata jek akcijako plano?

Bibliografija. Ande raportoski bibliografija sî te arakhadon informacije pa kodja, so sî citirime ande šêrutno teksto thaj hasnime ande investigacije. Rode konsultacija pek `k apropiatno than pa `l citingoskê detailur.

Apendikso. O apendikso sî generalno e paluji sekcija le raportoski. Le apendiksar šaj ukljuċin informacije, sar kaj sî nacionalni vaj maškar-themutne dokumentur, zakonur, legislacije vaj korespondencije, save sî citirime ando šêrutno than le tekstosko. Butivar ukljuċime ande `l apendiksar sî tabele kata `l date, hasnime pala `l statistike ando teksto le raportosko. Te sî sa kodja ukljuċime, kam barjol e transparentija thaj o avtenticiteto le raportosko thaj o akceso karing o raporto kam avel maj ušoro kodoleskê, kon ginavel les.

Pe Bući pa `l Čaċimata: E Definicija kata Ćiro Mandato

Pe nangê linije telal, ramosar jek skurto deskripcija kata ċiri organizacija, sar šaj avelas ande introdukcija ċire raportoski. Trobul vi te ramos, kon san tu, so kêres thaj sar san fokusirime, regionalno, nacionalno vaj internacionalno.

Le Raportoski Distribucija

Vi e distribucija le raportoski sî te avel jek importantno pecimos pala çiri organizacija. Te sî o rezultato çirja buçako jekh ušalinako raporto, jekh raporto ciljome pe `l poličarja vaj ciljome pe nacionalno vaj maškar-themutno receptorja, sar te sî, trobul te kêres jek distribucako plano pala çiro raporto. Kaskê bišaldjola o raporto? Pe savo datumo kam anklel o raporto? Sî li aver pecimata, savenca te phandel pe e prezentacija le raportoski, te bi avelas o efekto vadžaj maj baro?

E Maladi Vrijama sî Sa

Po septemberi 2001 publicirisardja o ERRC jekh raporto pa `l manuškane čačimatango phagerimos pe sama le Ŗomengi ande Rumunija, anavesa *Them bi Glabako*. Pala but šona investigacijasa, ramomasa thaj editingosa e publikacija anklisti po 11. septembro 2001.

Naj potrebno te mothol pe, ke e publikacija kata ERRC paj Rumunija nas o maj importantno nevimos le đeseko. Le raportur pa `l teroristongê atake ando New York thaj Washington sas dominantni pe sa e ljuma. La Rumunijako raporto nas prja but lino sama, sar le aver themengê raportur, kaj dja o ERRC avri maj anglal, aj kodja sas anda `l atake pe *World Trade Center*, save pecisajle sa kodo đes. Jasno sî, kodja nas te ašadol, numa kodja lašes sîkavel, kaçi importantno sî e maladi vrijeme, kana anklel jek raporto.

Te sî çiro raporto ciljome karing jek specifično recipijento, pale sî jek laši ideja, te bišales çiro raporto vi pe uni aver thana. Po eksemplu, te publicirisardjan jek raporto paj edukacijaki ekskluzija kata `l Ŗomengê šavořê, thaj o raporto sî ciljome karing le responsibli governoskê organur, sar kaj sî kodo o Ministerijumo palaj Edukacija, mišto kam avel, te bišales o raporto vi ka `l aver responsibli governoskê raj (po eksemplu ka `l membrur kata parlamentosko komiteto, adresirime pe edukacijaki sama, vaj ka `l governoskê institutur, save sî pe sama la edukacijaki thaj kadja maj dur), oposicijakê partije, partikularni medijakê sekcije, interesuime akademijakê thana thaj aver organizacije, save sî phangle çirja trjabasa. Šaj trades vi jek skurto rezime kata čo raporto, kaj sî fokusirime le šêrutne punktur thaj ciljur, varesar sar jek maj skurto informacija

Desar sî o fondingo limitirime pala le maj but NGOs, kam avel esencialno, te avel e distribucija çire raportoski so maj xaraji. Maj but kam len sama čo raporto kodola, save sî interesuime ande leste, aj ivja, te trošis sja će fondur pala kodola, kaj čí len sama pe leste. Maj but detailur paj raportoski distribucija kam arakhês pe sekcija paj ažutimaski trjaba, savi avel pala kodja.

Le Reportongi Ethika

Sar maladžam maj anglal pe sekciya pa monitoringo, but sî esencialno, te ankêres ċiro avtentiteto sar jek ženo thaj/vaj sar organizacija, kana kêres reportingo. Anda sa kodja sî e verifikacija la informacijaki

Ankêr jek laši evaluacija: Kana sî pušimos pa avtentiteto kata jek informacija, maj feder mek la rigate

jek esencialno komponenta, kana kêres ćo raporto. Ankêr jek laši evaluacija: Kana sî pušimos pa avtentiteto kata jek informacija, maj feder mek la rigate. Tut sî jek moralno obligacija, te siguris, kê e informacija, savi anzares sî ċaċuji. Av precizno thaj egzaktno thaj ankêr laše rekordingur ande ċiri investigacija. Mišto sî, kana getis ćo raporto, te dikhên les, te editirin les thaj te evaluin les maj

but membrur kata ċiri organizacija, seriozni žene vaj konsultantur, te sigurin, te na ašile pušimata bi atvetosko vaj te na ašile informacijakê grape vaj bimaladimata. Na bister: Ande `l but sluċajur o maj lašo argumento sî primerno le faktur, prezentirime jasno thaj precizno bi butjarimasko.

Jekh aver imortantno moralno pušimos ando reportingo sî e protekcija kata `l informacijakê xajinga. Musaj sî, te respektuis e želja kata jek informanto, te ašêl anonimno ande publikacija ċire raportoski. Te sî šaipe, te les numa jek bukva vaj betevo le anavesko, kodja šaj avel jek laši solucija, numa univar šaj vi kodja te anel jek riziko pala informanto. Maj anglal so publiciris le informacije, rode e dozvola pa kodja, kata ċire intervjuoskê informantur. Motho lengê puterdes thaj paćivales, so sî ċire intenzije thaj ciljur, pe sama ċire raportoski.

Pe Bući pa `l Čaċimata: Reportingo pa `l Manušíkane Čaċimata

Hasnisar e informacija, savi ljan ande kako kapitlo thaj dikh kaća situacija:

Ande ćo them, kêrel ċiri organizacija bêršenca bući paj dokumentacija kata `l Řomengê ċaċimatangê trjabe. Aj kodja kêrel medijakê obzervacijasa, visitenca kata `l komune kaj sî phagerde lengê manušíkane ċaċimata thaj regularnone kontaktosa avere non-governongê organizacijenca thaj maškar-governongê organizacijenca.

Ande paluji vrjama, têrne ekstremistur ċiden pe, thaj kêren atake kontra `l Řom thaj kontra neve imigrantur aj kaća tendencija sja maj barjol. Le atake valur kontra `l Řom, kêrde kata `l ekstremistongê grupe, sa maj barjon, haj le raj ċi ankêren mere, te bi ašavenas kodola pecimata vaj te kaznin le došalen. Ande `k žurnalosko intervjuo, jek ženo, kata `l šêrutne têrne ekstremistur maladža, kê e intenzija kata kaća grupa sî, te “užaren o them tela `k bêš”.

Pe paluno vikend, eŧta maskirime manuŧa krujisarde le khêra kata duj řomane familije thaj kêrde atake pe `l membrur kata li duj familije, kaŧtenca kaj hasnin pe pala *baseball* thaj avere bi-definirime objektonca. Pala medicinakê reportur, le Řomane viktimur sî dukhade thaj phage sî lengê vas thaj sî len *concussions* thaj *abrasions*. Le maskirime manuŧ rimosarde le familjengê buća, ŧorde vareso sar benzino pe bute thanende ande li duj khêra thaj dine len jag. Le khêra, sa le khêreskê buća, uključime vi le Řomengê personalni dokumentur, phabile sa.

Ande ćo them egzistiril jek Glabako Zakonosko Kodekso, numa naj ande leste specifićni provizije pala duŧmanijako kriminaliteto.

Pe linije telal (thaj pe jek separatno patrin te trobula) ramosar ćiro reportingosko plano. Uni buća, pe save trobul te les sama sî:

- Save prominentni trjabe kames te anes angle? Save kriterije kam hasnis te ankêres ćire decizije?
- Kon sî o recipijento ćire ćiljosko? Kaskê kames te biŧales ćiro raporto?
- Sar kam anonciris o raporto thaj sar kêres e distribucija kata ćiro raporto?
- So kam kêres rekomandacija? Kaskê?
- Desar pe politikakê pařugle vrjame generalno producirin pe raportur pa but buća, save konsideracije kam kêrel o raporto?

Note pa teksto

¹ Helsinki Foundation for Human Rights. *Human Rights Monitoring*. Warsaw, Poland, 2002, p.182.

² Ibid., p.182.

³ Adoptirime kata: Centre on Housing and Evictions, European Roma Rights Center and the Milan Šimečka Foundation, *Defending Roma Housing Rights in Slovakia*. Bratislava, 2004.

⁴ Dikh: www.romapage.hu.

Sekcija B
Pe Bući pa `l Čačimata

Kapitlo 7.

Advokacija

Te Prinžanes Ćire Čačimata thaj te Mares Tu pala Lende

7. ADVOKACIJA

Introdukcija

Ando kako kapitlo arakhês bazični síkavimaskê droma paj advokacija, pe sama kata `l Řomengê čáčimata. Sar aktivisto, kames fajma te žanes, so sí e maj laší trjaba pala čiri organizacija, ande savi kêres bući. Ande čiro lokalno konteksto, trobul te hasnis len numa kadići, sode sí von kompatibli čire ciljonca thaj la situacijasa. Kaća sekcija sí fokusirime pe `l šanse kata `l advokacijakê akcije, save sí pe sama kata `l manušíkane čáčimatangê trjabe, pe nacionalno thaj pe maškar-themutno levelo. Te šaj lašes te haćares le trjabe ande kako kapitlo, trobul te prinžanes le mexanizme, save sí skicirime ande `l kapitlur 3 thaj 4. Mišto kam avel, maj anglal, sar so kêres čiri bući paj advokacija, te ginaves maj jeg data le kapitlur pa `l Čidine Nacije thaj pa `l regionalni Evropakê manušíkane čáčimatangê instrumentur.

Kana ginaves kako kapitlo, na bister, kê le čáčimatangi protekcija sí te teljarel ande čiro them. Ande čiro them kam arêses o maj direktno efekto kata čiri trjaba. Le Čidine Nacije thaj diferentni aver regionalni organur, šaj te thon lažavo pe `k them thaj šaj došaren les, numa e zor kata lengê rekomandacije sí stringentno limitirime. Te alosares, te les o drom karing le maškar-themutne advokacijakê mexanizmur, kam avel importantno, te kêres presija pe čiro governo pala pařuglimos ande čo them, kodolasa, te hasnis le rekomandacije thaj komentur kaj thode le maškar-themutne organur pe `l advokacijakê instrumentur.

Po gor, te sí čiri organizacija, relativno nevi, mišto kam avel, te rodel saveto kata `l lokalni NGOs thaj kata aver aktivistur, saven sí žanglimos ande `l ažutimaskê strategije. But organizacije sí baxtale, te hulaven pesko žanglimos averenca thaj te aven len kombatantur.

So sí Manušíkane Čáčimatangi Advokacija?

Le manušíkane čáčimatangi advokacija sí jek kurso pa `l strategijakê akcije thaj mobilizacija, le ciljosa te anel pe jekh pařuglimos ande kulturaki atituda, thaj ande `l relacije thaj taktike pe sama kata `l socialni institucije, bazirime pe investigacija thaj dokumentacija pa kodja trjaba. Le manušíkane čáčimatangi advokacija identificiril trjabe thaj anel len pe publikako politikako žanglimos, le ciljosa pala socialno pařuglimos. Sar le manušíkane čáčimatangi dokumentacija, sí vi le manušíkane čáčimatangi advokacija jekh akcija ando intereso la publikako. E potreba palaj advokacija ankllel anda amaro čáčimos pala egalitetno akceso karing amare univerzalni manušíkane čáčimata.

Advokacija sí jekh *politikaki akcija* thaj realizuil pe frekventno po sektoro kataj informalno politika. Avrjal kata `l politikakê partije, avrjal kata `l governur thaj legislature, le advokatur dikhên, te avel len

influenca pe `l politikakê komune, pe privatno sektoro, pe civilno societeta, pe `l individualni žene thaj pe `l organizacije. Jekh socialno paŕuglimos ĉi realizuil pe ande `k đes, anda kodja sî o ciljo kataj advokacija, te influenciril numa jekh sektoro la societako, la politikaki evolucija, vaj le governoski reforma vaj edukacija. Butivar zumavel la advokacijaki strategija, te angažiril uni kata kadala ciljur anda jekh. Po eksemplo, kana kamel jekh advokacijaki akcija ke influenciril le governoski politika, le advokatur kam kêren bući vi pe kodja, te stimulirin la publikako haćarimos krujal kata jek partikularno

Bute manušen naj o adekvatno žanglimos, so anel o akceso karing le manuškane ĉaćimata. O zurjarimos le manušen go pe sama kataj edukacija, kodja sî jekh importantno funkcija kataj advokacija

trjaba. Te kêrel edukacija thaj te kêrel vi presija pe publika krujal e trjaba. Bute manušen naj o adekvatno žanglimos, so anel o akceso karing le manuškane ĉaćimata. O zurjarimos le manušen go pe sama kataj edukacija, kodja sî jekh importantno funkcija kataj advokacija. Anda kodja, trobul te avel le manušes palaj advokacija jek partikularno esencialno politikako žanglimos, palaj mobilizacija, organizacija, komunikacija, disputacija, po lobingo thaj pe strategijengo planingo. Advokacijakê akcije šaj direktno te influencirin la politikakê decizije po lokalno, nacionalno thaj maškar-themutno levelo. Kako kapitlo kam sîkavel strategije pala

`l kampanje thaj vi akcije, save šaj ankêrkon pe li duj levelur.

So sî e Bući kata jekh Advokato?

La advokacijaki bući naj jek simplo solitarno akcija, anda kodja kaj uključil jek socialno paŕuglimos, le advokatur sî angažirime ande diferentni aktivitetur. Jek singularno advokato našti participiril pe *svako* aktivitetu, kaj so si pe lista maj tele, ali vov šaj te fokusiril jek aktivitetu, te avel so maj efektivno.

Jek kata `l maj šerutne advokatoskê funkcije sî *e investigacija, e analiza thaj la godako stormingo* pa `l trjabe. Le advokatur sî te aven pe maj aktualno levelo pe sama kata `l nevimata, taktike thaj legislacije (pe loklano, nacionalno thaj maškar-themutno levelo) ande sa so sî importantno pala lengi bući. Po eksemplo, sîkadjon ande ĉiri komuna sêmnur, te barjol o dušmaniĉko kriminalitetu? Diskriminirin lokalni raj le Ŗomen pe sama kataj sastimaski griža ande `l partikularni regionur ĉire themeskê? Sar membrosko them, adoptirisardja ćo governo la Rasaki Direktiva kataj EU ande pesko nacionalno zakono? Sa kadala trjabe sî phangle le Ŗomengê ĉaćimatanca thaj sî importantni palaj Ŗomengê ĉaćimatangi advokacija. Le advokatur phanden relacije maškar le lokalni buća, le nacionali marimata thaj le maškar-themutne grupengê miškimate. Kana dikhês ĉiri manuškane ĉaćimatangi dokumentacija thaj le averengê raportur kam avel tu žanglimos pa aktualno trendo kata manuškane ĉaćimatangê phagerimata thaj lašarimos pe politika thaj legislacija. Kodola manuša, save sî interesirime pe politikaki influenza, šaj zumaven, te skicirin jek legislacija, save von bi kamenas te avel, vaj te kêren jek analiza thaj komentur pa efektivitetu/inefektivitetu kata `l aktualni zakonur. Maj but šanse puterdjon, te sî tu laši thaj precizno informacija.

Jek Advokato sí...

• školuiime	• profesionalno	• persuativno	• organizirime
• getome	• reflektivno	• kreativno	• obzervantno

Advkatongi *strategija thaj networko*. Te bi formirilas pe jek advokacijengi strategija, kodja uključil, te alosardol pe jekh kampanja, savi sí bazirime pe čirja organizacijako mandato, pe `l informacijakê xajinga thaj po akcijengo planingo. Te rodes lunži thaj vi xarne vřjamake ciljur, kodja šaj ažutil tukê, te kêres fokuso pala jekh kompanja. Le advokatur sí te anen decizija, save vudara kamen te putren thaj save akcije kam aven maj laše. Pušimata pe kodja sama šaj uključin:

- *So kamel e kampanja te arêsel?*
- *So sí o ciljo kata o apelo?*
- *Sí o ciljo e reforma vaj kreacija kata jek nevi politika?*
- *Kam aven aver organizacije ažutimaskê, te šaj arêses o ciljo la akcijako?*
- *Si vi aver žene vaj aver grupe, savenca šaj kêres kooperacija?*
- *So sas le rezultatur kata similarni akcije maj anglal?*
- *Savi politikaki situacije sí vorta akana?*
- *Savi akcijengi kombinacija kam avel maj efektivno?*

Čidimata governonca thaj Maškar-governongê Organizacijenca, konferencije pe lokalni trjabe, čidimata diferentnone medijenca, sí le advokatongi bući, von sí smatrome sar “ekspertur” pe pengê buća thaj pe pengo than. Kodja anel pesa o responsibiliteto, te aven von sadajek lašes informirime thaj konfidentni ande pengi bući.

Persuadingo thaj lobingo kodja sí generalno trjabe, save sí phangle advokacijasa. Po eksemplo, advokatur šaj te khêlen jek importantno rola ande publikako intereso, te diskutuin le ranca, save kêren le zakonur, pa legislativjako skicirimos. Peskê žanglimasa, peskê politikakê haćarimasa, thaj peskê prinžanimasa, sar sí o sistemo, le advokatur šaj ažutin ande formacija kata `l efektivni zakonur. Persuasvni argumentur thaj kompanje naj numa e bući kata `l politćarja thaj governongê raj. Vi le advokatur kêren bući pe kodja sama, te stimulirin o socialno pařuglimos.

Po agor, jekh importantno kotor kataj bući pala socialno pařuglimos sí e *edukacija*. Advokatur anzaren aktualni thaj importantni informacije le medijengê, le ženengê, save kêren politika thaj le komunengê, te vazden la publikako žanglimos thaj haćarimos. Kodja šaj kêrel pe jekha publikaka, edukacijaka kompanjasa, te řêspil pe o mitoso krujal jek trjaba, šaj maj dur te kêrel pe la čaćimatanga edukacijasa paj nacionalo legislativja thaj pa maškar-themutno zakono vaj šaj kêrel pe vi kodolasa, te anel pe o kriticizmo

thaj le rekomandacije, save kêrdja jekh nacionalno organo ande sama kata jekh themesko narodo. Le advokatur zurjaren le manušen edukacijasa thaj den len zor te participirin pe publikako trajo.

E Formacija kata jekh Advokacijaka Akcijaki Strategija

Naj jek advokacijaki šablona palaj formacija kata jek laši akcijaki strategija. But bući pe kodja sama sî, te zumadol so sî lašo thaj so sî bilašo, so sî malado thaj so sî bimalado, te kêren pe planur thaj konsideracije pe lokalno konteksto. Anglal, kaj so teljares, avla lašes, te kêres jekh konsultacija organizacijenca, kaj sî lengê idije konformni ćirencia, te participiris anda lengo advokacijako žanglimos. So kam sîkavas akana, sî jek konsideracijako sîkavimasko drom pala advokacijakê strategije.

Kêr jekh Determinacija kata `l Ciljur

Šaj teljares ćire planosa kadja, te anes maj anglal decizija, te egzistiril jek partikularno bajo, pe savo kames te fokusiris jekh antrego kampanja vaj kames, te ankêres diferentni advokacijakê akcije pe sama kata `l Ğromengê čačimata. Formulirisar le ciljur kata ćiri kompanja, uključime le ciljur, kaj sî pe skurto vrjamako termo thaj vi kodola, kaj sî pe lungu vrjamako termo. Kodja trobul te avel specifično, realistično thaj arêsimaskê. Sî li jek akcija, savi kames te ankêres la specifično pe le Ğromengi čačimatangi sama? Te sî ćirja advokacijako ciljo kodja, te lašares le Ğromengi bêšimaski situacija thaj lengo akceso karing le bêšimaskê thana, jekh ciljo šaj bi avelas, te kêres bući le regionalnone governosa, te skiciril pe jek nevi legislacija, kaj sî pe sama le akcesoski karing la publikakê bêšimaskê thana, vaj te kêres presija po governo, te ankêrel peskê maškar-themutne kontraktoskê obligacije. Kames te paŕuglol jekh specifično politika vaj zakono, savo puterdes vaj indirektno diskriminiril le Ğromengi komuna vaj kaj anel aver negativni efektur pe `l Ğrom? Vi jekh ušalinako raporto karing jekh maškar-themutno organo šaj ažutil pe kodja sama.

Fiksirisar Ćire Ciljosko Recipijento

Te žanes ćire ciljosko recipijento, kodja kam ažutila tu, te formuliris ćo mesažo kadja, te ćirdel so maj but sama pe peste. Ćo ciljo šaj te avel karing:¹

	Eksemposkê ciljur
Governur	Lokalni raj, publikakê aktorur, političarja, publikakê institucije thaj maškar-themutne organizacije.
Civilno Societeta	NGOs, komunakê bazirime organizacije vaj kak manuš savo participiril ande publikako diskurso.
O Privatno Sektoro	Ekonomistur, multinacionali korporacije thaj profesionalni asocijacje.
Individulani Žene	Komune, e generalno publika, medijakê thana, edukatorur.

Kadala sî le šêrutne influencijakê sekcije pala `k realno paŕuglimos. Korkoŕo jek organizacija našti influencil anda jekh sa le sektorur, anda kodja šaj skurtone termoski advokacijakê ciljonca, te teljarel pe, pe jek sektoro vaj pe `l duj sektorur, thaj maj palal te buhljarel pe e bući pe `l aver sektorur. Po eksemplo, te teljarel pe la reformasa kataj lokalno politika pe školako sektoro thaj pala kodja, te zumavel pe o paŕuglimos kata komunijaki pozicija karing jekh integracijako školuimos pala `l Ŕomengê thaj le gažengê bêjatur. Kêr investigacija, kon sî sja le khêlatorja pe kodja trjaba. Kana sî ċiro ciljo la politikaki reforma, sostar sî kaća trjaba importantno pala `l legislatorur? Sar sî kodja pe publikako intereso? Sostar trobun le medije te len sama pe ċiro marimos? Save koalicijakê partnerja avenas tu ande alianca? Importantno sî, vi te žanes, kon ċi avela ċo recipjento: Trobul te žanes, kon kam avel ċiro maj baro kontrahento. Sa kodja kam ažutil tukê, te sċos le zurale punktur thaj vi le kovle punktur kata ċiri pozicija thaj kodolasa kam aves getome pe `l opozicijakê argumentur.

Getosar ċiro Mesažo thaj Će Godakê-stormongoskê Strategije palaj Akcija

Getosar ċiro mesažo. ċiro mesažo trobul te avel jasno, simplo thaj pe lašo fundamento. Trobul te avel tuke jasno, so sî ċo ciljo thaj sostar sî lo importantno. Getosar punktur, save zurjaren ċire argumentur, thaj ankêr ande ċi godi, kon sî ċe ciljosko recipjento. Te kritikuisa jek zakono vaj e politika, mišto kam avel, te anzares rekomandacije pala lašarimos vaj paŕuglimos.

Godako-stormingo sî o maj lašo drom, te avel ċo mesažo efektivno thaj prosperozno. Getosar so maj but laše ideje, sode god šaj, ali alosar ande lende numa le “maj laše” ideje. Alosar le maj laše strategije, bazirime pe ċiri zor, pe lokalno konteksto, pe `l šaimata thaj pe `l oportunitate, save sî tu. Na bister, kê e maladi vrjama kata ċiri kompanja šaj te avel jek importantmo komponenta, partikularno pe vrjama kata `l elekcije, pe politikakê formulacije, pe `l maškar-themutne pecimata thaj aniversarije. Gċndisar vi pe `l rizikur thaj pe `l potencialni barijere, save kam arakhês thaj sar kam ašaves len vaj peraves len.

E Implementacija kata ċiro Akcijako Plano

Ža direktno ka ministerongo departmano vaj kaj lokalno institucija kaj sî pe ċirja trjabaki sama. Malađuv poliċarjonca thaj/vaj birokratonca. Malađuv lenca thaj phande koalicije avere organizacijenca, saven sî similarno vaj simpatetiċno mandato. Skicirisar jek kopija kataj legislacija, savjatar kames te nakhêl ando zakono. Teljar jek lilengi kompanja. Implementirisar ċo plano konfidencijasa thaj persistencijasa. Sî te aves getome, kê kam aven grape pe ċo drom, te žanes, so kam kêres, kana vazden pe bajur. Na laža, te rodes saveto kata aver NGOs, akademijakê manušendar, ekspertondar thaj kadja maj dur. Butivar šaj opinije avrjal, te putren perspektive, bazirime pe eksperijencija vaj kam phanden pe kontaktur kaj respektiril jek avres.

Kêr Evaluacija Kata ċire Rezultatur thaj kata ċire Akcije

Pala kodja, skicirisar, te diċhol o efekto ċirja kampanjako vaj akcijako thaj kêr-ta jek analiza kata `l rezultatur kata alosarimos so kêrdjan. Kodja sî jek importantno, numa butivar bisterdo, elemento la kampanjako, savo sî esencialno pala lašo rezultato pe `l futurni akcije. So sî e ċaċuji strategija? Sanas

efektivno pe kodja, te kêres influencija karing Ćire ciljosko recipijento? Arêsljan Ćiljur, save kamljan te arêses? Save aspektur nas laše thaj sar sas von tretirime pe vrjama la kompanjako vaj akcijako? Kêr evaluacija kata Ćire rezultatur thaj kata `l methode, save alosardjan, te bi arêsesas len. Na bister, te les sama po materialo kaj hasnisardjan ande relacija pe Ćire akcije. Uni importantni pušimata te thosa, šaj aven:

- Sas jek progresu pe sekcija kaj sas amaro ciljo?
- Sas le manuša, save kêren le decizije, responsibli pala kodja?
- Šaj angažisirasas e publika, šaj stimulisirasas diskusija thaj participacija?
- Sas le *resources* efektivno hasnime?

Networkingo thaj Koalicijaki Formacija

Sar maj anglal spomenime, te prinžanes le manušen, save khêlen jekh šêrutni rola ande Ćiri trjaba, kodo sî jek importantno paso. Importantno numa sî vi kodja, te phandes profesionalno relacije aktoronca, kaj sî le influencija. **Networkingo** uključil, te phandes ko-operacije diferentnone thanenca, maškar aver, te aven NGOs, bazični grupe, politikakê simpatisantur, liderur, ekspertur thaj akademijakê manuša, kodja kam zurjarel Ćiri bući. Gostije, te aves pe `l konferencije, pe `l panelur thaj bućake grupe, kodja anzarel kasave šanse thaj v` e šansa palaj edukacija thaj palaj strategija paj relevantni trjaba.

Koalicije šaj ažutin, te sîkaves, kê pala čo dumo sî tu zurali konstituencija. Te sîkaves Ćiri politikaki zor thaj o ažutimos pala Ćiri trjaba, kodja šaj ažutil tukê, te njeris adicionalno ažutimos kata `l politikakê aktorja. Fajma ãnkê maj importantno sî kodja, kê le koalicije ažutin, te siguris, kê le manuškane ĆaĆimatangê mesažur sî harmonizirime thaj Ći anen konfliktur. Sar te sî, pe sama kata `l koalicije, sî duj riga, vi benefito thaj vi hendikepo. Pe jek rig sî tu o benefito kata `l ekspertize thaj informacijakê xainga, kaj šaj ažutil, te buhljares Ćiri akcija thaj Ćiri influencija. Pe aver rig, koalicije šaj vi pharjaren o proceso kataj decizijengi formacija thaj šaj kêren les ineficientno thaj šaj kovljaren o mesažo, savo kames te anes. Koalicije šaj vi te rimon e independencija kata `k organizacija. Maj anglal, so phandes jekh partikularno koalicija, trobul sadajek te meris, o pro thaj o kontra pala kodja. O teksto so avel akana, anel le benefitur thaj le hendikepur kata `l koalicije angla Ćire jakha.

Pe Bući pa `l ĆaĆimata: E Formacija kata `l Koalicije

Gîndisar pe kaća situacija:

Ande Ćiro them sî le trajosko ažukêrimos kata majoriteto thaj kata `l maj Ćikne minoritetur but uĉo thaj le biandimaski rata but Ćikni. Maškar `l Ŕom (karing 5% kata totalno populacija) boldel pe le trajosko

ažukêrimos sa maj but tele, numa le biandimaski rata sî but uči. Maškar-themutne organizacije sîkade ande paluji vrjama e uči rata kata `l cîkne šavořê, save meren ande ćo them.

Le Řom ande ćiro regiono trajin ande `l izolirime mahale, vorta kothe kaj praktiĉno naj infrastruktura thaj e kvota kata `l Řom, save sî bi bućako sî uči. Maškar-themutne organizacije sîkaven ande peskê raportur, kê le raj kaj sî pe sastimaski sama, ĉi kamen te anzaren le Řomengê sastimaski griža thaj vi dokumentirin situacije, kaj le Řomen kata `l segregirime mahale naj len šaipe pala transporto thaj naj šaipe, te maren telefono, kana peren ande bilaše situacije. Adicionalno, le Řomengê familije mothon, kê le raj thon le Řomnjan, save sî pacijentur ande `l špite, rigate kata `l gaže, kana źan von ande špita te bianen.

Ćiri organizacija lja decizija, te ankêrel jek ambiciozno advokacijako projekto ando regiono, te avel le Řomengê akceso karing ekonomijakê thaj socialni ĉaĉimata ande ćo them. Kado projekto kam ukljuĉil, paša aver, advokacija palaj implementacija kata maškar-themutne standardur, kaj sî pe sama kataj non-diskriminacija, thaj pala akceso karing o bêšĉimos, pala akceso karing e sastimaski griža thaj o akceso karing e edukacija.

- Savo organizacijako tipo avela malado, te phandes jekh koalicija pala kodo projekto ?
- So kam avel o benefito ande kodo projekto, te phandesa jekh koalicija ?
- So kam avel o hendikepo?

<ul style="list-style-type: none"> • • • • • 	<ul style="list-style-type: none"> • • • • •
---	---

Advokacijakê Akcije thaj Kampanjakê Texnike

O Drom le mesažosko žal pe maj but fjal, te bi arêselas ċiro ciljo. Sadajek alosar kasave akcije, save maladjon maj lašes pe ċiri sama thaj pe lokalno konteksto. Kompanje thaj advokacijakê strategije hasnin but fjal akcije, kadja trobul te gîndis pe `l maj but droma. So kam sîkavas akana sî uni eksemplur kata advokacijakê akcije.

Sîdarimaskê akcijakê lila: Kêrdjam diskusija pala lende ando kapitlo maj anglal, kaj sî von jekh importantno instrumento pala reportingo, numa sîdarimaskê akcijakê lila šaj te aven vi jek efektivno advokacijaki akcija. Von šaj te aven jekh edukacijako drom pa `l zorake, violacijakê trjabe, save sîkaven jekh bilašimos ande politika vaj ande legislacija thaj šaj kêren jek presija pala paŕuglimos. Te sî jek trjaba vaj manušikane čačimatango phagerimos, savo rodel jekh akcija pe sîgate kataj rangi rig, te bišalel pe jek sîdarimasko lil ka `l raj vaj ka lengê šêrute, le medije šaj sigurin jek presija thaj o bajo dićol. Te ukljuċin pe le medije, kodja sî jek gernalno strategijaki decizija, kê šaj te avel, kê po teljarimos kana zumaves, te phandes laše relacije le ranca, naj lašes, te ukljuċis le medije.

Puterde lila: Kado lilesko tipo butivar ramol jekh organizacija vaj koalicija thaj šaj te šampuil pe ande `k žurnalo vaj ande `k đeseko žurnalo, butivar po than opinija/edicijaki sekcija. Similarno sar jekh sîdarimasko akcijako lil, e intenzija kata `k puterdo lil sî maj but sar jekh specifiċno informacijaki/ edukacijaki deviza palaj publika. Pe sama kata sîdarimasko akcijako lil, le medije šaj spomenin kotora anda leste vaj te hasnin les sar xajing la informacijaki pala jekh artiklo haj le puterde lila sî publicirime po antrego. Kaća akcija sî laši, te sîkadol jekh buhli thaj politikaki sensitivno trjaba thaj te njeril pe konfidencija.

E kompanja ramome lilenca: Te sî mišto planirime thaj implementirime, e kompanja ramome lilenca šaj te avel jekh zuralo instrumento la advokacijako. Desar o buhljarimos, pe adicija karing o kvaliteto, sî jekh importantno faktoro, kaća texnika sî maj but efektivno, te sî tu jekh zurali ažutimaski baza vaj koalicija, savi kêrel bući kodolesa. Lila šaj te bišalen pe ka `l lokalni raj, ka `l governongê raj, ka `l neve editorja, ka `l ambasade vaj maškar-themutne organizacije. Šaj pušes individulani žene, von te formulirin korkoŕo pengê lila, save sî pe sama, kata ċiri trjaba thaj kata ċire akcije vaj šaj te kêres e propozicija, te hasnin jekh standardno šablona. Pe kado akcijako tipo arakhas vi laše punktur thaj vi maj kovloŕê punktur. Jek benefitosko eksemplu sî, kê e kompanja ramome lilenca sî jekh laši demonstracija, savi sîkavel haćarimos thaj konsenzo pala ċiri trjaba. Pe aver rig, o ciljo će lilesko šaj te kovlardjol, kana kêrdjol lo jekh standardno atvetosko lil. O maj lašo eksemplu, kata jek organizacija kaj kêrdja peskê lašo anav ramome lilenga kompanjasa, sî Amnesty International. O Amnesty International hasnisardja konsistentno kaća texnika, sar jek kotor kataj advokacijaki kompanja, thaj sî les bêrsenca laše rezultatur kodolasa.

Jekh Kampanja kata Amnesty International – Indonsia: Le bućarjengi ćaćimamatangi aktivistkinja e Indah Sari skćepisajli

E Dita Indah Sari, e řrutni kata Indonesiako Centro pala Marimos andaj Bući, phandadili ando juli 1996, kana sas voj 22 bćřengi. Voj phandadili kaj partcipisirisardja pe `k paćaki demonstracija, savi sas pe kaća sama, te vazdel pe o nacionalno minimumo la poćinako. Pala jek bimalado krisako proceso, sas voj tretirime nasvali thaj krisime pe panź bćř řobija. Po 5. juli 1999, duj bćř maj anglal, mekle la andaj řobija. But membrur kata Amnesty bićalde pořtasa karte thaj lila anda laki sama, sar jek kotor kata jek maj bari mařkar-themutni kompanja pala lako skćepimos, sa kodja khćldas jekh maj bari rola, te mekćn la.

Dikh: http://www.amnesty.ca/about/good_news_stories.

Uni Laće Ideje sar te Ramon pe Efektivni Lila

- ✓ Na bister ćiri kurtezija. Ćiro ciljo sć o benefito kata ćiri advokacijaki kompanja thaj na ćire haćarimata. Le governur naj vojakć te den atveto pe akuřimaskć, xoljame, bimalade lila (ali zaslućime).
- ✓ Motho, kon san tu thaj so kćres. Kodja sćkavel, kć o lil sć ćaćuno, thaj te san tu kotor kata jekh koalacija, kodja sćkavel, kaj egzistirin źene kata diferentni grupe, save len sama pe `l pecimata kaj sć pe řomengi ćaćimatangi sama.
- ✓ Ramosar će lila pe kasavi baza, te ařćl o governo puterdo pala `l razlogur taj palaj diskusija.
- ✓ řaj te avel miřto, kothe kaj řaj, te malaves, kć jekhe themeski reputacija ařćl pe pravda moderatno politika, te respektuil peski konstitucija thaj peskć judikakć procedure thaj te sćkavel jekh haćarimos pala `l aktualni pharimata. Kodja kam del maj but than te sćkadjon droma, pe savende le manuřikane ćaćimatangi situacija řaj lařardol.
- ✓ Na hasnisar politikako řargono. Jekh ćoři taktika sć vi kodja, te des e impresija, kć tu ramos anda kodja, kaj san pe ideologijaki vaj politikaki sama kontra o governo, pe kodja sama. But maj miřto sć, te malaves, kć ćiri sama pala manuřikane ćaćimata naj politikanes bazirime, nego sć pe sama, te ankćrdon le bazićni principur kata mařkar-themutno zakono.

- ✓ **NA BUTJAR.** Jek simplo lilořo sî adekvatno. Sîkav ćiri trjaba thaj sîkav, kaj sî e ředěćina kata o bajo, te źanglol pe, spomenisar uřoro specifićni punktur, te saj, thaj sîkav, save akcije rodes, vaj sîkav ćire rekomandacije.

Adaptirime kata : <http://www.amnesty.org/campaign/letter-guide.html>.

Peticije aźutimaskê: Te kêres jek peticija, kodja sî jek uřoro lezno drom, te sîkaves aźutimos pala ćiro slućajo, pe isto vrjama kana informiris e publika pa `l manuřikane ćaćimatangê trjabe thaj ramos le signature, te aves sigurno, kaj sî tu jekh kompanjako lil ando vas. O lil trobul te avel precizno adresirime, po řero le lilesko e adresa kata ćiri organizacija, te sî sa le signature getome, o lil te biřaldol. Miřto sî, te arakhadon tute proźure, raportur thaj pamfletur, te řaj te fulaves len kodolengê, save kamen, te avel len maj but informacija paj trjaba.

Lobingo: Kanagodi řaj, maladjuv řerutne manuřenca thaj politikakê źenenca, save řaj len influencija pe ćiri trjaba. Ka `l guvernur sî e zor, te anen o maj baro pařuglimos pe politika thaj legislacija. Te nařti te malađos direktno le relevantnone politićarjonca, malađuv řerutne membronca anda lengi ekipa. Zumav, te sîćos, sar źal o sistemo la bućako, pe li duj fjal, formalno thaj pe sama kata mařkar-themutni politika thaj vi pe sama “so sî palal e scena”. Te phandes kontaktur kodole źenenca, kodja kam anel ćirja organizacijakê thaj ćirja trjabakê paćamos.

Maj anglal, sar so ankêres jek lobingosko ćidimos, trobul te kêres ćire khêreski bući. Trobul te źanes so maj but pa źeno/źeji, kasa kames te kontaktiris. So sî leski/laki pozicija ande ćiri trjaba? Sî les/la jekh historija, savi kêrel les/la haćarimasko/haćarimsaki pe ćiri trjaba? Sî li hasnakê, te sîkaves, sostar sî ćiri trjaba importantno pala governo.

Trobus te aves getome thaj koncentririme, te puřes pa kodja, so kames (propozime legislacija, publikako aźutimos thaj kadja maj dur), motho ćire ekspektacije putardes thaj anzar informacija le manuřeskê, te angêrel la pesa. Kanagodi řaj, identificirisar specifićni pasur, save řaj thol o governo, te anel jekh pozitivno pařuglimos pe sama kata jekh specifićno politika. Hasnisar informacije (solidni faktur thaj statistike), save ćidjan pe ćiri investigacija thaj pe ćiri bući pa `l manuřikane ćaćimatangi dokumentacija, thaj hasnisar vi zurale personalni pecimata thaj raportur. Dikh ćire trjabe, ande relacija kata `l mařkar-themutne manuřikane ćaćimatangê standardur. Av profesionalno, organizirime, persuativno thaj anzar rekomandacije. Sadajek biřal maj palal, jek naisarimasko lil thaj spomenisar le kontraktur vaj obligacije, save sas řnade vaj kêrde po ćidimos.

Edukacijakê forumur thaj bućakê seminarur: Kadala trjabe řaj te ankêrdon ande but diferento fjal, ali savoře anzaren jekh than palaj edukacija, informacija, diskusija thaj networkingo. O maj importantno

faktora sî le ciljoski grupa. Edukacijakê forumur šaj zumaven, te arêsen jek generalno publika, aver pale aktivistur, politiçarja, policajcur, advokatur, krisatorja vaj aver profesionalni žene. Bućakê seminarur šaj anzaren e šansa, naj numa pe `k kreativno haćarimos, nego šaj sîćaren le ženem ande manušíkane čaćimatango treningono thaj vazden o haćarimos pala Řomengê čaćimatangê trjabe.

E Bući le Medijenca

E bući le medijenca (stampa, radio, televizija, vaj internetu) šaj te avel jekh baro instrumento vaj jek škoda pala manušíkane čaćimatangi advokacija. Sar vi aver akcije, save sîkadjam opre, sî vi kathe duj riga: Šaj avel benefito thaj šaj avel hendikepo. Anda kodja sadajek trobul te les sama pe kodo fakto, thaj sî te avel jek kotor ande će advokacijakê strategije. Maj tele skicirime dikhês o pro thaj o kontra, pe sama kata `l medije.

Benefitur kata e bući le medijenc	Hendikepur kata e bući le medijenc
<ul style="list-style-type: none"> Kêren jek maj bari kontribucija, te formirin pe la publikaki opinija thaj atitude. 	<ul style="list-style-type: none"> Šaj anel politikakê bimaladimata thaj ideologijakê bajur.
<ul style="list-style-type: none"> Buhlo impakto vazdel o haćarimos te ankêrdon akcije. 	<ul style="list-style-type: none"> Šaj te simplifisiril prja but le trjabe vaj perpetuil stereotipur.
<ul style="list-style-type: none"> Lašo instrumento, te sîkadon buhle manušíkane čaćimatangê phagerimata thaj te anel pe lažavo le governur. 	<ul style="list-style-type: none"> Butivar interesuime pe `l bićinimaskê buć
<ul style="list-style-type: none"> Saj kêrel influencia pe publikaki politika. 	<ul style="list-style-type: none"> Šaj avel senzacionalistično.

Kêr bući le medijenca so maj efektivno, prinžan ćire ciljoskê recipijenton thaj hasnisar o maj adekvatno medijako fjal. Kana kêres ćo plano trobul te ukljućis o alosarimos la medijako, la cirkulacijako thaj o apropiatno medijako fjal. Av sensitivno po taimingo kana trobul te anklel ći bući. Kasave trjabe sar elekcije, aniverzarije vaj legislacijakê diskusije šaj kêren ćiri trjaba “maj interesanto palaj publika ” ande `l jakha le editorongê.

Kêr bući le medijenca so maj efektivno, prinžan ćire ciljoskê recipijenton thaj hasnisar o maj adekvatno medijako fjal

Jekh laši ideja sî, te des ka jekh specifično ženo anda ćiri organizacija o responsabilieto pala `l medijakê pušimata thaj kontaktur. Kodo ženo trobul te avel solidno, školuime, trobul te žanel te anzarel informacije, save roden pe, thaj trobul te avel konfidentno, kana kêrel komentur paj organizacija. Te kêrel pe jek lista pa `l medijengê kontaktur, te ankêrdon laše kontaktur le editoronca thaj žurnalistonca, sa kodja ažutil, te formiril pe jekh maladi reputacija, kaj e organizacija sî analitično thaj seriozno.

Po agor, jekh štampaki konferencija šaj te avel jek lašo drom, te teljarel jekh kompanja vaj jekh maj bari akcija, po eksempla, jek desja baro njerimos pe la krisaki sama. Kodja sî jekh malado drom, te ankêrdon laše relacije le medijenca, ali trobun numa te ankêren pe, te mon le trjabe ĆaĆimasa kadići, kana aven prezentirime ande `l medije. Te na, jek skurto štampaki objava kam arêsel. Sar vi ande `l aver medijakê trjabe, av profesionalno, kreativno thaj analitiĉno thaj precizno. Getosar vi *background* informacija thaj av sadajek ande pozicija, te des atveto pe `l pušimata pala jek skurto prezentacija kata Ćiri trjaba vaj publikacija.

Le Ampêratoski Šej

Po agor le septemberosko 2003, le maškar-themutne medije ande buhle raportur pa manušikane ĆaĆimatango phagerimos ande `k Rumunijaki Ŗomengi komuna. O bajo, pe savo lja pe zurales sama, sas kodo, kê jek Ŗomaji šejoŕi ĩnkê naj 16 bêršengi, našli andaj khangêri, kana lako dad, savo thodja pe korkoŕo sar Ŗomano ampêrato, ankêrelas o abjav, te bi mêritilas la jekhe 15 bêršengê žamutresa. E daradi šejoŕi amboldisajli ka `l ceremonije, kana dja divano lasa laki familija, thaj o abjav getosajlo. Kado abjav sîgo avilo jekh maškar-themutni medijaki senzacija. O CNN, e BBC thaj uni aver bare medije ande kaća epizoda pe publika. Jek rezultato, kaj line zurales pe kodo sama le maškar-themutne medije, sas, kê la Rumunijakê raj kêrde intervencija thaj hulade le têrnen, jekh fakto palo savo ašardja o ERRC thaj but aver manušikane ĆaĆimatangê organizacije la Rumunijako governo.

Pala `l đesa, save nakhle pala kodja, sas bare debate pa `l manušikane ĆaĆimata thaj paj kultura ande publika. O minimumo pala `k legalno mêritimos/ĩnsurimos ande Rumunija sî, te avel o têrno/e têrni 16 bêršengo/bêršengi. Numa e praksa ande uni Ŗomengê komune sî, kê le têrnimata ĩnkê naj kodole bêršenge kana von len pe.

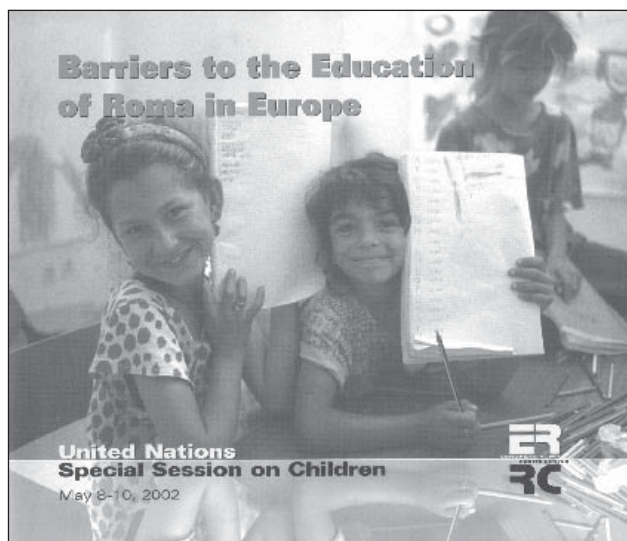
Uni Ŗomengê ĆaĆimatangê aktivistur, kaj vi von kamen o lašimos le šavoŕengo, sî skeptiĉni pa `l maškar-themutne medijengê ambicije, save kêren reportažo pa jekh senzacionalno epizoda anda manušikane ĆaĆimatango phagerimos, thaj ignorišĩn le maj but phare manušikane ĆaĆimatangê phagerimata, save pecin pe kontra `l Ŗom svako đes, sar kaj sî evakuacije pe zor thaj policijako brutaliteto kontra `l Ŗom. E debata, paj medijaki rola thaj e balansa maškar malado reportingo pa `l manušikane ĆaĆimatangê phagerimata (thaj ažitimos) thaj selektivno reportingo pa `l manušikane ĆaĆimatangê phagerimata, maškar aver, žal maj dur.

Formacija kata jek Advokacijako Instrumentongo Bokso

Laši sî e ideja, te aven tut sadajek ando vas materialur, save hasnin pala advokacijakê ciljur. Kadala materialur šaj te hulaven pe ka `l advokacijakê akcije, kadja le manuša šaj angêren vareso penca, sar referencija vi palal te dikhên thaj te gîndin pa kodja. Adicionalno paša `l relevantni advokacijakê informacije, trobun kadala materialur te uključin čirja organizacijako anav jekh kontaktoski informacija, jek xarni deskripcija pa čiro mandato thaj o datumo la publikacijako.

Faktongê Patrja: Te kêres faktongê patrja vaj pamfletur kodja šaj te avel jekh loko drom, te sîkaves jasno čiro argumento, thaj šaj hulavel pe pe advokacijaki sama. Kana sî tut jekh kompletno mesažo solidnone ažutimaskê argumentonca thaj rekomandacijenca pala paŕuglimos, jekh faktoski patrin sî o perfektno than pala čire maj zurale thaj maj persuasivni punktur. Kodola, save primon len, sî len jek dokumento ando vas palaj refleksija maj palal thaj sî le referencija.

Reportur: Kadala informacijakê xajinga kataj investigacija thaj kata `l reportingoskê funkcije šaj te hasnin pe sar advokacijakê instrumentur vi pala futurosê buća. Uključime sî ušalinakê raportur, pa save kam referis maj palal ande kako kapitlo thaj vi diferentni reportingoskê mexansimur, save sî skicirime po Kapitlo 6.

Patjra kata FAQ: Jekh aver drom edukacijako thaj vi te anzares čiro mesažo sî, te kêres jek informacijaki patrin kata Butivar Pušle Pušimata (*Frequently Asked Question* "FAQ"). Kado sî jekh baro drom te prezentiris čire maj bare trjabe. Kêr jek lista le pušimatanca, save butivar pušljon ando lobingo vaj pe edukacija, kadala kaj naj prja but prinžande čirja trjabasa. Kodola šaj aven pušimata, save den informacija, thaj sîkaven vi čire šêrutne argumentur kata čiro ciljo. Pala kodja anzar precizni atvetur direktno tela svako pušimos. Jek similarno thaj butivar hasnime informacijako patrin sî e forma "Mitur thaj Faktur". Kodja hasnil pe, te bi peravenas pe generalni xoxamne opinije pa čiri trjaba. Jekh similarno patrin sar kaj sî le FAQ patrja, sî generalno "mito" thaj pala kodja jek jasno anzardo "fakto" paj trjaba, savi sî po pušimos.

Štampakê raportur: Sar kaj mothodjam po Kapitlo 6, jekh desja laši ideja sî, te kêrel pe jek bazično šablona pala `l štampake raportur, te sî vasteste, kana trobula. Uni bazični informacije kam arakhadon ande le maj but objave, kasave, sar jekh introdukcija kata ćiri organizacija thaj kontaktoskê informacije pala ćiro medijako reprezentativo. But detailur kam zavisîn kata raportosko subjekto. Zumav te hasnis „sound bites” vaj „quotes“ te kêres komento o pecimos vaj e trjaba kaj sî po pušimos. Thaj ušoro šaj thos len ande `k artiklo.

Webside: Te avela pe ćiri sama, te formiris jek “webside”, kodo šaj te avel jekh baro advokacijako instrumento. Vo sî jek hasnako referencijako punkto pala ćiri investigacija thaj ćiro mesažo, kê šaj participin but žene thaj recipijentur. Savořê advokacijakê instrumentur, kaj sîkadjam opral, šaj aven uključime pe ćo “webside” thaj sar transkripto kata `l intervjuur le medijenca vaj avere đelenca kaj primosardjan pala ćire trjabe.

Pe Bući pa `l Čačimata: Advokacija Khêre

1. Save sî le aktualni Řomengê čačimatangê trjabe ande ćiro regiono, kaj šaj avenas pe sama kataj advokacija?

2. So sî uni kata `l advokacijakê aktivitetur ande ćo them?

3. Save pařuglimaskê tipur kamesas te dikhês pe nacionalno levelo?

4. Sar šaj advokacija te kêrel jekh diferencija pe Řomengê čačimatangê trjabe kata `l komune ande ćiro them?

Advokacija pe Nacionalno Levelo

La advokacijaki sama sî, influencijasa thaj stimulasiya, te kêrel pe jekh paŕuglimos ando sistemo thaj ande societeta sar antrego, anda kodja sî importantno, te hačardon desja le governoskê funkcije thaj legislacije ande čo them – po lokalno, themesko/provincialno thaj nacionalno levelo. Kodja bušel, trobul te žanes le oficialnone rangê buča thaj aktivitetur thaj vi le maj subtilni nuanse thaj politikakê praktike. Pe sa kodja trobul investigacija pa `l institucije, networkingo birokratonca thaj političarjonca. Trobul te žanes, te egzistirin ande čo them lobingoskê adetur vaj regulacije. Trobul vi te žanes: Sar kêrdjon zakonur? Egzistiril jekh publikako konsultacijako proceso? Sar šaj te khêlêl čiri organizacija vaj koaliciya jekh konsultacijaki vaj influencijaki rola? Save institutur vaj ministerijumur kêren influencija pe `l trjabe vaj legislacije, kaj peren pe čiri bučaki sama? Save političarja sî maj hačarimaskê pala čiri trjaba? Te prinžanesa o sistemo thaj leskê influencijakê aktorur, kam avel tukê maj loko, te formiris čiri strategija.

La advokacijaki sama sî, influencijasa thaj stimulasiya, te kêrel pe jekh paŕuglimos ando sistemo thaj ande societeta sar antrego, anda kodja sî importantno, te hačardon desja le governoskê funkcije thaj legislacije ande čo them

Pe Maškar-themutno Levelo

Maj jeg data: Importantno sî, te avel tut jek solidno hačarimos pa `l institucije, save sî skicirime ando Kapitlo 3 thaj 4, te šaj ankêres maškar-themutne advokacijakê funkcije, save sîkavas ande kaki sekcija.

Ankêr ande čiri gođi, te alosardjan, te kêres buči pe maškar-themutno levelo, sigurisar, te anes le rezultatur khêre. Importantno sî, komentur, kritike thaj rekomandacije kata `l komitetur thaj kata `l aver organur, te anen pe khêre ando them, te lel e publika le themeski sama pe lende. Hasnisar kača informacija pala čo nacionalno lobingo thaj pala čii medijaki kampanja thaj sîkav će themeskê phagerimata kata `l maškar-themutne kontraktur ande `l maškar-themutne medije. Kritike thaj komentur kata `l maškar-themutne organur šaj barjaren o profilo čirja bučako. Kana sî po pušimos e maškar-themutni reputacija le thema sîkaven reakcija.

te kêres buči pe maškar-themutno levelo, sigurisar, te anes le rezultatur khêre

Kêr jek definicija, save sî čire themeskê interesur. Sî o maškar-themutno prestižo importantno pala čo them? Sî la ekonomijakê taj ažitimaskê faktorur importantni? Sode signifikantno sî o faktoro kataj publikaki presija andral thaj avrjal kata o them? Vi o taimingo sî jek importantno faktoro pe kodja sama. Po eksempla, le thema, save roden te aven membrur kataj EU, sî te len sama kata `l manuškane čačimata pe sama le Ŗomengi.

Kana teljares te kēres bući pe maškar-themutni advokacija, sī te les sama pe uni buća: Kēr decizija, savo organo kam avel pe sama kata ċiri trjaba? Puš, kokořo tut: So sī amare advokacijakē ciljur? So sī le organoski historija pe sama kata `l Ŗomengē ċaċimata? Ankērel ćo them o revjuo kata partikularno kontraktosko organo? So sīkavas akana sī jek generalno revjuo pal `l advokacijakē šaimata ande `l UN thaj ande regionalno Evropa.

Le Ćidine Nacije

E struktura kata `l UN sī komplicirime, thaj putrel but droma palaj akcija, anda kodja sī importantno, te alosares o maj lašo, kaj maladjol pala ċiri organizacija. Le akcijengē šanse pala NGOs hulaven pe pe `l reportingoskē procedur thaj pe `l žalbakē procedure. Ande kaća sekcija kam avel o fokus o pe reportingoskē funkcije ando kapitlo maj palal kam avel o fokus o pe `l krisakē trjabe thaj pe `l žalbakē procedure.

Mexanizmur bazirime pe `l Kontraktur

Sar kaj sīkadjam ando Kapitlo 3, le kontraktoskē organur sī komitetur kata `l independentni ekspertur, save obzervirin le kontraktongi implementacija pe sama kata manušikane ċaċimata. Le organur dikhēn thaj komentirin le raportur, save regularno anzaren le thema, obzervirin e interpretacija kata `l artiklur thaj ankēren vi eksaminacija kata individualni žalbe, te sī kodja fiksirime ando kontrakto. Šaj kēres jek revjuo kata rig kata rezime pa `l maškar-themutne kontraktoskē mexanizmur thaj lengē funkcije.

-----CHECK AS WE GO TO PRESS

Le kontraktoskē organur kēren raportur pa `l thema, save ratificisarde o kontrakto. Arakh save kontraktur ratificirisardja ċiro them. Kana ćo them naj kontraktosko partnero, o komiteto naj les zor thaj jurisdikcija pa ćo them thaj ċi kam ankērel revjuo. Šaj dikhēs, save kontraktur ratificirisardja ćo them pe UN webside: <http://www.unhchr.ch/html/menu2/convmech.htm>.

O ciljo kata themesko reportingo sī, te kērel pe jekh evaluacija pa kodja, sode o them ankērel jekh kontrakto thaj kodja pe sama kata maškar-themutno zakono. Generalno ankērdol sako 4 vaj 5 bēř revizija o them pe sama kata kontraktosko mexanizmo. Šaj dikkēs, te sī ċiro them po revjuo kata komiteto, pe: : <http://www.unhchr.ch/hrostr.htm>.

Pe vrjama kata revjuo, o them sī responsiblo te produciril o raportur, sar jek evaluacija korkořo pa peste, te bi sīkavelas ži kaj ankērel o kontrakto. O komiteto obzerviril, thol pušimata karing le governoskē reprezentantur thaj anzarel komentur bazirime pe `l arakhle rezultatur, kaj sī pe kodja sama, sar ankērel o them peskē obligacije. NGOs šaj anzaren **ušalinakē raportur** pe sama kata komiteto, save anen specifiċni detailur paj trjaba vaj save sīkaven strukture kata `l manušikane ċaċimatangē phagerimata, save ċi maladjon le kontraktoskē provizijenca. O anzarimos kata ušalinakē raportur ažutil le organoskē, te kērel precizni konkluzije, te thol pušimata, te anzarel rekomandacije thaj kadja maj dur.

Tipur palaj Formacija kata jekh Ušalinako Raporto

Jekh ušalinako raporto šaj avel jek buhlo raporto vaj jek maj xarnožo lil, numa trobul te avel:

- Adresirime pe relevantno komiteto;
- Te šaj, te avel anzardo pe komitetoski bućaki šib;
- Kêr introdukcija e organizacija, savi anzarel o raporto, taj anzar kontaktoskê detailur;
- Anzar jek skurto skica pa politikako/socialno/ekonomijako konteksto le themesko;
- Ramosar xarnes paj situacija kata Ŗomengo minoriteto;
- Sîkav la zorakê strukture;
- Sîkav specifični detailirime eksemplur pa manuškane čačimatangê phagerimata;
- Anzar, te arakhadol, ažutimaski dokumentacija, sar statistike, te šaj, uključime e methoda la kolekcijaki;
- Uključisar pušimata, save trobul o komiteto te pušel kata governoskê reprezentanttur;
- Anzar rekomandacije pala lašarimos le kondicijengo vaj pa ašadimos kata manuškane čačimatangê phagerimata; thaj
- Hasnisar komentur, save dja o komiteto pe nakhli vrjama, sar mêsîra kata governosko trudo, te ankêrel peskê maškar-themutne obligacije.

Importantno sî, sar ande sa le raportur, te aves objektivno, kana anzares la ušalinako raporto ka `l organur kata `l UN. Dikh, te na avel ćiri šib sensacionalno vaj emocionalno. Dikh, te avel ćo raporto pa `l kontraktoskê provizije. Te šaj, zumav te kêres komentur specifično pa governosko raporto, savo sî generalo getome 4 –6 kurkê angla revjuo.

Advokacijakê Akcije Krujal Ušalimaskê Raportur

- **Ankêr**, kana sî jekh governosko raporto ande sama – hasnisar o interneto vaj kêr kontakto le sekretarosa kata relevantno organo;;
- **Bišal** jek precizno thaj detailirime informacija ka o organo;
- **Anoncirisar** le governosko raporto khetane ćire ušalinakê raportosa;
- **Anzar** sugestije pala `l pušimata, save te pušel o komiteto ćir governostar;
- **Publicirisar** le konkluzije thaj rekomandacije, save dja o komiteto; thaj
- **Hasnisar** le komitetoskê rekomandacije, te kêres presija khêre ande ćir them;

Ekstra-konvencionalni Mexanizmur

Po Kapitlo 3 kerdjam svato pa `l funkcije kataj Komisija Pala Manušikane Čačimata, savi sî o centro kata `l UN ekstra-konvencionalni manušíkane čačimatangê mexanizmur.

Kataj Komisija nominirime sî le **Specialni Raportorur**, save sî independentni ekspertur pe sama kata `l manušíkane čačimata. Von anzaren la Komisijakê bêršestar pengê raportur. Le Specialni Raportorur komunicirin le governonca thaj kana šaj, ankêren monitoringo (te dela o relevantno them peski permisija). Monitoringo ankêren pa `k tematika vaj pa `k them, kothe kaj síkadjon manušíkane čačimatangê phagerimata. NGOs šaj anen peskê trjabe direktno ka raportoro, te anranžiril le Uče Komisarosko Ofiso ande Geneva jek čidimos. Kata raportoro šaj rodel pe, te komuniciril le governosa paj informacija vaj manušíkane čačimatango phagerimos.

Uni Importantni Specialni Raportorur paj Tematika

- Specialno Raportoro pa `l kontemporarni rasizmoskê forme, rasaki diskriminacija, ksenofobija thaj intolerancija;
- Specialno Raportoro pala manušíkane čačimata kata `l migrantur;
- Specialno Raportoro pala čačimos pe edukacija;
- Specialno Raportoro pala čačimos pe adekvatno bêšimos, sar jek komponenta kata čačimos pe `k adekvatno standardo le trajosko;
- Specialno Raportoro palaj Independencija kata `l Krisakê Raj;
- Specialno Raportoro paj Tortura;
- Specialno Raportoro paj Zor kontra le Žuvlja; thaj
- Specialno Raportoro pala čačimos svakone manušesko, te hasnil o maj baro standardo kata fizično thaj mentalno sastimos, sodegod šaj kodja te arêsel pe.

Bučakê Grupe sî komitetur, save dikhên specifični trjabe thaj den sígo atveto lilenca karing o governo pa `l pušimata, save sî pe sama kata `l žalbe anda `l manušíkane čačimatango phagerimos. Kadala grupe či ankêren korško peski investigacija, butivar len le informacije kata `l NGOs vaj kata aver grupe.

Relevantni Bućakê Grupe

- Bućaki Grupa pala manuša, save naj tale (xasajle vaj zorasa vaj bi konsenzosko lengo);
- Bućaki Grupa pala manuša, save arbitrano thodine len ando phanglimos; thaj
- Bućaki Grupa, savi obzerviril e efektivno implementacija kata Durban Deklaracija thaj o Akcijako Programo.

Te anel ćiri organizacija e decizija te kontaktiril jeke mexanizmosa kata kadala mexanizmur, ukljućisar sa e informacija, savi sî tu, pa ćiri trjaba. Partikularno na bister:

- Ćiro anav thaj ćiri adresa;
- Specifićni detailur paj phagerimaski trjaba;
- Detailur pa viktimo/viktimur;
- Detailur (te źanesa) pa dořalo/dořale;
- Detailur paj akcija le Statoski (te sas jek); thaj
- Rekomandirime atveto vaj akcija kataj bućaki grupa vaj kata raportoro;

Jek aver bi-kontraktosko mexanizmo ka `l UN sî e **Procedura 1503**, savi permitil manuřengê, te ramon direktno peticije karing e Komisija palaj investigacija, pe sama kata manuřikane ćaćimatangê phagerimata. Numa e Komisija primol sako bêřš miji de miji peticije pa diferentni manuřikane ćaćimatangê phagerimata thaj numa pe `k ćikno numero kodolendar lel pe aminti.

Po agor, NGOs kaj sî len “kosultativno statuso” řaj te anzaren pengi testimonija ka UN Komisija pa `l Manuřikane Ćaćimata ka bêřřesko ćidimos. Kon kamel, te źanel maj but pa konsultativno statuso vaj pa NGOs, savende sî kako statuso, te dikhêl pe:

www.un.org/esa/coordination/ngo.

Evropakê Mexanizmur

Sar kaj sî skicirime pe Kapitulo 5, ande Evropa sî trin řerutne governongê organur, save sî pe sama kata `l manuřikane ćaćimata. Kadala sî la Evropaki Unija, e Organizacija pala Sigurimos thaj Ko-operacija ande Evropa thaj la Evropako Saveto.

La Evropaki Unija

De katar o bërš 1999, kana kêrdili jek suplementacija pe la Evropaka Unijako baziĉno etablirime kontrakto, la Evropaka Unijakê governongê organur, “šaj ankêren jek apropriatno akcija, te peraven e diskriminacija, savi sî bazirime po sekso, pe rasaki vaj ethnijaki sama, pe sama kataj religija vaj po paćamos, pe sama kata `k hendikepo, pe sama kata `l manušêškê bërš vaj pe sama kata seksualno orijentacija”. Kodja bušel, kê e EU šaj ankêrel akcije kontra diskriminacijakê zakonur thaj kontra diskriminacijakê taktike ande le membrongê thema. Ande palune bërš, e EU astardja diferentni mere kontra la rasaki diskriminacija vi andral ande EU thaj vi avrjal kataj EU.

Pala `l aktivistur thaj pala `l NGOs egzistirin diferentni droma palaj advokacija ande la Evropaki Unija. Le primerni institucije kataj EU sî la Evropako Konzilo, la Evropaki Komisija thaj la Evropako Parlamento. Sa le trin anzaren šanse pala advokatur. Po eksempla, komentur kata Evropako Parlamento vaj komentur kata `l Evropakê Parlamentoskê membrur, šaj den dumo la advokacijaki trjaba ande ĉiro them, te si lo membro ande EU. Uni membrur kata Evropako Parlamento šaj vi diskutuin pa `l manušikane ĉaĉimatangê buća ande `l membrongê thema thaj pa kodja, pe savi sama šaj e EU te reaguil. Kodola žene, kaj kamen te astaren kado šaipe, trobun te astaren le lobingosko drom, sar bi kêrelas kodo vi ande pesko them – te sîćol le oficalni thaj na-oficalni sistemur la organizacijakê thaj vi kadale manušen, save sî maj but interesuime pe `l Ŗomengê vaj pe `l minoritetongê trjabe. Ande kodola thema, save aźukêren, te aven membrur la Evropaka Unijakê, sar kaj sî kodja e Hrvatska, e Rumunija, e Bulgarija thaj e Turska, lobingoski zor sî partikularno importantno, ži kaj sî kaća šansaki feljastra puterdi. Thema, save aźukêren, te den ande EU, sî partikularno sensitivno pala kriticizmo pe sama kata manušikane ĉaĉimatango phagerimos, vorta pe kodja vrjama, kana ankêren reforme le ciljosa, te sîkaven, kê von kêrde sa, te šaj den ande la Evropaki politikaki thaj ekonomijaki Unija. Sar kaj sîkadjam ando Kapitlo 4, sa le thema, save den ande EU, sî len e obligacije, te nakhaven la EU Rasaki Direktiva, maj anglal, so aven membrur la Evropaka Unijakê. Kodja ukljuĉil, te sigurin le domestikakê zakonoski procedura, thaj ukljuĉil o šaipe, te astardon sankcije andaj diskriminacija thaj kompenzacija pala `l viktimur. Le Ŗomengê ĉaĉimatangê aktivistur ande kodola thema, arakhên angla peste jek puterdi šansaki feljastra, te šaj ankêren kompanje thaj governongo lobingo pala progresivni, anti-diskriminacijakê procedure.

Butivar ašundol, kaj la Evropaki Unija naj transparentno thaj phares te haćardon lakê strukture, numa pe but droma o ĉaĉimos sî opositno, desar e EU thol but kotora kata peski baziĉno dokumentacija pe internet website. Mišto kam avel, te les tukê xancí vrjama, te dikhês pe EU website, te bi sîćosas maj but pa lakê strukture, lakê zakonur thaj lako programingo. <http://europa.eu.int>.

E Organizacija pala Sigurimos thaj Ko-operacija ande Evropa (OSCE)

Sar kaj sîkadjam ando Kapitlo 4, le maj signifikantni organur pala Ŗomenge ĉaĉimatangi advokacija ande OSCE sî o Ofiso pala Demokracijakê Institucije thaj Manušikane Ćaĉimata, savo ukljuĉil o Kontaktosko Than pala `l Ŗomengê thaj Sintongê Trjabe, thaj o Uĉo Komisararo pala Nacionalni Minoritetur. Vi te sî, ande relacija avere organizacijenca, la advokacijakê opcije limitirime, pale šaj

kadala organur ankêren akcije pe baza la informacijaki, savi tu bišales, te kêren investigacije pe `l thana. Investigacije pe `l thana sî o atveto pa specifični pecimata thaj situacije, e informacija pala kodola anzaren diferentni informacijaê xajinga:

Paša kodo, ankêrel e OSCE bêršêstar ćidimata anavesa “Manušikaji Dimenzija”, kaj sî fokusirime pe `l manuškane čaćimatangê trjabe ande partikularni regionur. Kadala ćidimata anzaren jekh laši šansa pala NGOs te ankêren networko thaj te anen pengê trjabe angle, kê katka sî len šaimata te prezentirin pengê trjabe. Paša o šaipe, te prezentirin le trjabe pe šêrutno etažo le ćidimasko, le NGOs šaj hasnin vi pašutne pecimata, sar jek strategija, te phanden koalicije thaj te anen o diskurso pa `l manuškane čaćimatangê trjabe maj angle. Ve e OSCE ankêrel “ad hoc” ćidimata pa `l trjabe, save roden solucija pe sîđar. Kodola “ad hoc” ćidimata sî anonsirime pe OSCE webside, thaj šaj aven jek importantno forumo palaj advokacija, te anel peski trjaba ka `l governur maj angle. O kalendaro, kaj arakhên le pecimata kataj OSCE sî pe: <http://www.osce.org>.

OSCE Ćidimasko Akcijako Plano te Peravel pe e Diskriminacija Kontra le Řom thaj Kontra le Sinti

O Ministerialno Konzilo kata e Organizacija pala Sigurimos thaj Kooperacija ande Evropa (OSCE) afirmirisardja po 2 decembro 2002 ando Maastricht pala `k oficialno izjava, jek akcijako plano, le ciljosa, te peravel pe e diskriminacija kontra le Řomengê thaj Sintongê minoritetur.

O plano, le anavesa “Pala `l Řom, le Řomenca”, sîkavel diferentni droma kontra e diskriminacija thaj kontra o rasizmo kata kadala grupongê membrur. Le planoskê trjabe sî pe sama kata tretirimos le Řomengo thaj Sintongo kataj rig la policijaki thaj kataj rig le medijengi, pe sama kata bêšimos thaj kata trajoskê kondicije, pe sama kataj bibučaki situacija, sastimaski griža, thaj o akceso karing e edukacija. O Ofiso kataj OSCE pala Demokracijakê Institucije thaj pala Manušikane Čaćimata (ODHIR) sî te lel pe peste neve responsibilitetur, kodola kam aven pe kodja sama, te ažutil le membrongê kataj OSCE, te anel pe funkcija jek anti-diskriminacijaki legislacija thaj te thol antidiskriminacijakê organur, te ćidel dokumentacija thaj te formiril strategije, save sî pe sama le Řomengi aj sa kodja kooperacijasa avere institucijenca thaj avere struktura kataj OSCE. M

Referencia kimaradt a fordításból!

La Evropako Saveto

Ande la Evropako Saveto sî 45 Membrongê Thema thaj uni obzerverongê thema. Sa le Membrongê Thema sî te den pengi signatura thaj sî te ratificirin la Evropaki Konvencija palaj Protekcija kata le Manušikane

ĆaĆimata thaj le Fundamentalni Slobode. La Evropaki Konvencija sĭ zakono ande sa le Membrongĕ Thema kata Evropako Saveto. Sar rezultato, kaj sĭ la Evropaki Konvencija po centro kata Evropakĕ Savetosko sistemo, le manuġikane ĆaĆimata sĭ ande Evropako Saveto jekh priyoritetoski, šerutni trjaba.

E bari manuġikane ĆaĆimatangĕ maxanizmongi zor kataj Evropako Saveto sĭ kaj Evropaki Kris pala Manuġikane ĆaĆimata, jek zuralo mexanizmo kataj Evropaki Konvencija. E Evropaki Kris pala Manuġikane ĆaĆimata thaj laki relacija pe `l Ŗomengĕ ĆaĆimata kam diskutuisaras ando kapitlo pala kodo. Pašaj Kris, but šaimata palaj advokacija egzistirin ande kaća regionalno institucija. Aktivistur trobun sar minimum, te šanen lašes kadala institucije ande Evropako Saveto:

- (Revizime) Evropako Socialno Ćartero;
- Evropaki Komisija kontra Rasizmo thaj Intolerancija;
- Komiteto palaj Prevensija kataj Tortura;
- Ramoski Konvencija palaj Protekcija kata `l Nacionalni Minoritetur; thaj
- Parlamentosko Ćidimos.

La Evropako Socialno Ćartero: Le socialni ĆaĆimata, save siguril kako Ćartero, sĭ obzervirime, kodolasa, kĕ le Ćarteroskĕ partnerja anzaren regularno pengĕ raportur. La Evropako Komiteto pala Socialni ĆaĆimata kĕrel o revjuo kata kadala raportur. NGOs, saven sĭ konsultativno statuso, šaj khĕlen jekh rola, pe procedura kata `l “kolektivni šalbe”, kaća procedura akceptuil raportur paj phagerimos o Ćartero kata e rig le governoski. NGOs bi specialno statutosko šaj anzaren vi von materialo karing o Komiteto, te den dumo pe regularno revjuo le themengo, pa ankĕrimos le Ćarterosko.

La Evropakĭ Komisija kontra Rasizmo thaj kontra Intolerancija (ECRI): šaj kaj des tu godĭ o Kapitlo 4, e ECRI naj jek kontraktosko organo, ali sĭ angaširime ando monitoringo la Evropakĕ Savetoskĕ Membrongĕ Thema . E ECRI obzerviril le thema sako 5. ši ka 6. bĕrš akcesosa “them-themestar”. E ECRI kĕrel vi Generalni Politikakĕ Rekomandacije, Ćidel thaj hulavel eksemplur kata “laše praktike” thaj promotil e anti-diskriminacija. Le duj maj relevantni Generalni Politikakĕ Rekomandacije pala Ŗomengĕ caĆimatango advokacija sĭ e Generalno Rekomandacija numero 3 pa *Peravimos o Rasizmo thaj e Intolerancija kontra Roma/Gypsies* thaj e Generalno Rekomandacija numero 7 pa *Nacionalno Legislacija, te peravel pe o Rasizmo thaj la Rasaki Diskriminacija*.

Pe le reportongi preparacijaki vrjama, e Komisija organizuisarel informacijakĕ Ćidimata NGOs-enca, kaj šaj anzares Ćire informacije, te sĭkaves e dokumentacija, kaj kĕrdjan pa `l komune, save sĭ pe sama kataj diskriminacija thaj pe sama kata rasizmo.

O Komiteto palaj Prevensija kataj Tortura (CPT): O CPT kĕrel monitoringo thaj *fact-finding* ande la Evropakĕ Savetoskĕ Membrongĕ Thema. Po angluno than ašel e investigacija pa `l kondicije ande `l phanglimata. O Komiteto anzarel rekomandacije thaj pala kodja anzarel kodole themengĕ, save sĭ po

pušimos, konfidencialni raportur. Kodola raportur troman te aven publicirime numa, vaj o them del pesko konsenzo vaj o them či kamel te ko-operišil le rekomandacijenca. Te či kamela o them te ko-operišil, athoska trobun 2/3 kata o Komiteto, te den pesko konsenzo palaj publikacija.²

O Komiteto ankêrel vi regularni thaj vi *ad hoc*³ vizite. Le NGOs šaj bišalen informacijakê raportur karing o Komiteto vaj pa singlularno slučajo vaj pa `l torturakê strukture. O Komiteto kam afirimiril kaj lja e informacija, numa či sîkavel peski opinija pa late anda konfidencijaki natura kata reportingosko mexanizmo. Pala Komitetoski buči sî esencialno informacija, anda kodja sî importantno, te bišaldjon raportur palaj prevencija pe maj lungo vrjama.

E Ramoski Konvencija palaj Protekcija kata `l Nacionalni Minoritetur: E supervizija kataj Konvencija ankêrel le Monisterongo Komiteto kata Evropako Saveto. Kodja kêrel pe periodičnone raportonca, save anzaren le partnerskê thema la Konvencijakê (kodja sî kodola thema, save ratificirisarde e Konvencija). NGOs šaj anzaren informacije pe `l regularni themeskê revjuur, thaj kodja vaj pe `l čidimata, membronca kata Savetosko Komiteto kata Ramoski Konvencija palaj Protekcija kata `l Nacionalni Minoritetur pe vrjama kataj themeski visitacija vaj te traden materialo ka sekretariato.

Evropako Savetosko Komisararo pala Manušikane Čaćimta: Pe skurto bućaki vrjama kata angluno Komisararo, o Komisararo sîkadja pes, sar jek importantno advokato pe Řomengê čaćimatangi sama, thaj pe maj but slučajur vov zurjardja le manušíkane čaćimata pe sama le Řomengi. Individulani žalbe šaj bišaldon le Komisaroskê, thaj vov šaj publiciril komentur pa `l manušíkane čaćimatangê phagerimata. O Komisararo ankêrdja ži ađes uni raportur pe sama le themengi thaj/vaj pe sama kata `l tematike.

Le Parlamentosko Čidimos: Po agor, aktivistur thaj NGOs šaj kêren lobingo ka `l membrur kata Evropakê Savetosko Parlamentosko Čidimos. Rekomandacije paj rig le Parlamentoski sî laše instrumentur pe sama la nacionalnona advokacijaki. Pe uni bajur, sar po eksempla, kana dine le Řomen drom anda Njamco thaj bišalde len palpale ande Srbija thaj Crna Gora, le Parlamentosko Čidimos ankêrdja angažirime akcije pe maladi vrjama, kana či jek aver oficialno organo či kamlja te kêrel kodja.

Vi tela auspicije kata Parlamentosko Čidimos sî le Monitoringoskê Komitetur. Von sî avtorisirime, te obzervirin le neve thema, te von ankêren la Evropaki Konvencija palaj Protekcija kata Manušikane Čaćimata thaj le Fundamentalni Slobode. Monitoringo kêrel:

- O Komiteto pa Legalni Trjabe thaj Manušikane Čaćimata;
- O Komiteto pa Politikakê trjabe; thaj
- Le Monitoringosko Komiteto.

Šaj arakhês jekh lista kata `l thema save sî po monitoringo, pe: http://stars.coe.fr/Synopsis_works.htm
Informacija pa `l manušíkane čaćimatangê phagerimata vaj pušimata pala akcije pa zakono vaj praktike ande aver membrongê thema šaj vi bišaldon ka o Komiteto pa `l legalni trjabe vaj Politikakê trabe.

Maj but informacija pa sa kodja thaj pa aver organur kata Evropako Saveto, arakhên po website kata Evropako Saveto, pe: www.coe.int.

Pe Bući pa Ći ĆaĆimata; Strategije pala Mařkar-themutni thaj Regionalno Advokacija

De tu ĝindo pe kaća situacija

Ćo them kam avel po řindo tela řov řon pala revjuo, kata UN Komiteto paj Eliminacija kataj Rasaki Diskriminacija.

1. Save pasur kam thos nacionalno, te siguris, kê vi le Řomengê ĆaĆimatangi trjaba avel jek punkto ando konteksto kata kodo pecimos ?
2. Save akcije kam thos internacionalno?
3. So sî Će advokacijakê ciljur pala kaća situacija?
4. Save instrumentur sî pe Ćiri dispozicija?

Akana, ĝindisar pe kadala puřimata opre pala jek aver situacija. Ćiro them kamel te del ande Evropaki Unija ando futuro so maj řigo. E situacije le Řomengi ande Ćiro them sî phari, buhljardo rasizmo thaj diskriminacija řikadon puterdes ande but publikakê institucije. Pe kaća vrjama, naj jekh buhli anti-diskriminacijaki politika ande Ćo them.

Note pa teksto

- ¹ Adaptirme kata: Just Associates. *A New Weave of Power, People & Politics: The Action Guide for Advocacy and Citizen Participation*. Dikh pe: <http://www.justassociates.org/ActionGuide.htm>.
- ² Steiner, H. and P. Alston. *International Human Rights in Context*. New York: Oxford University Press, 2000, p.796
- ³ "Ad hoc" visite ři visite, save ři o atveto palaj seriozno řalba andaj tortura

Sekcija B
Pe Bući pa `l Čáčimata

Kapitlo 8.

Manušîkane Čáčimatangi
Litigacija

Te Prinžanes Ćire Čáčimata thaj te Mares Tu pala Lende

8. MANUŠÏKANE ČAČIMATANGI LITIGACIJA

Introdukcija

Ande `l kapitulur maj anglal, dikhljam pe `l akcije kaj sî pe la publikako interesu thaj sar te anas socialno paŕuglimos, pe sama kata o inherento bihuladimasko čačimos kata `l univerzalni manušikane čačimata. Pe kako kapitlo kam sîkavas e litigacija, sar jek forma kataj manušikane čačimatangi akcija.

Numa cîra manuša roden o kontakto krisakê profesinonalconca, te naj len baro razlogo anda soste te roden. But manuša, sî len negativni asocijacje fiškarušenca. Čore manuša, butivar našti poćinen jek bazično, zakonosko saveto. Kana sî e decizija vaj te poćinel pe jek zakonosko saveto vaj serviso vaj te ćinel pe vareso xamaskê, numa xancî žene kam alosaren o legalno serviso. But manuša roden o ažutimos kata `k fiškaruši, numa kana sî von ande bare bajoste - po eksemplo, te sî von vaj varekon andaj familja ande řobija andaj kriminalno trjaba.

Paša kadala faktur mišto sî, te gîndis pa kodola trjabe:

- Ande `l demokracije, šaj te avel e maj laši methoda, te anel pe jek socialno paŕuglimos, bi te na phagel pe o zakono, kodja, te hasnil pe la judikako sistemo.
- Sar kaj sîkadjam ande `l kapitulur maj anglal, o maškar-themutno zakono garantuil le fundamentalni manušikane čačimata. Kana le fundamentalni čačimata phagerdjon, le manušes sî les o čačimos pala pravo;
- Čačimasa, but kata `l bare socialni pokretur ande `l palune duj šela bërš pecisajle ande kris vaj formirisajle legalnone akcijenca thaj krisakê decizijenca.

Po eksemplo, dikh le civilnone čačimatangê pokretur ande `l US . Kata `l anglune bërš le 20. šelutne bëršendar, le civilnone čačimatangê aktivistur marde pe ande `l US kontra le rasistićni zakonur, politike thaj praktike thaj ande len anglaj kris, te deklarilišil kodola trjabe sar ilegalno. Pe vrjama, maj anglal so formirisajlo le maškar-themutno manušikanê čačimatango zakono, le civilnone čačimatangê aktivistur ande `l US butivar gele kaj kris, te bi sîkavenas, kê diferentni lokalni zakonur thaj praktikê phageren e Konstitucija kata `l US. Von gele o drom kata ašundo *Brown v. Board of Education* direktiva kataj Maj Opruni Kris ande US kata bërš 1954, savi maladja, kê la rasaki edukacija naj legalno. Le US civilnonone čačimatangê aktivistur ande sadajek le direktive ande sama pala marimos pe egalitetoski edukacija pala savořê žene ande `l US.

La litigijaki importanca sar manušikane čačimatangi akcija haćardol pe diferentni levelur. Ande uni manušikane čačimatangê situacije, jekh fiškaruši šaj avel potrebno numa anda kodja, te siguril o pravo. Po eksemplo, te sî jekh manuš xoxamne gîndosa krisime anda kriminalitetoski trjaba, numa anda kodja,

kaj naj lo le prosekutoroskê drago, vaj anda kodja, kê o manuš sî jekh aktivisto thaj anel o governo pe bilaši situacija, athoska šaj kam avel potrebno, te kêrel pe jekh legalno akcija palaj protekcija kodole manušêski. E litigacija šaj te avel jekh efektivno metoda, te rodel pe o pravo pala žene, thaj te zumavel pe, te lašardol jekh čačimatango phagerimos, vaj te rodel pe kompenzacija pala viktimur. Paša sa kodja šaj te ažutil le manušikane čačimatangi litigacija, te kêrel jek kontribucija pala socialno paŕuglimos. E strategija la litigacijaki sî skicirime maj tele.

E Strategija la Litigacijaki

Pala o dujto ljumako marimos barili e zor kata maškar-themutno manušikane čačimatango zakono thaj kodolasa vi e importanca pala legalni akcije, te bi delas pe dumo le socialni pokretur. Kodolasa biandilo vi jekh nevo termo: Litigacijaki strategija.

La litigacijaki strategija sî jek legalno akcija ando serviso kata socialno paŕuglimos. La litigacijaki strategija zumavel, te paŕuvel o socialno trajo krisaka trjabasa. Ande jekh litigacijako strategijako proceso, o litigatorio či anel žalba numa kokoŕo pe peski sama, čiti zaštitil numa o pravo jekhe individulanone ženesko, nego vov zumavel, te ašavel jekh bimanušikani praktika pe jekh manušêngi grupa, thaj te

La strategijaki litigacija naj feri jek korektivo kata individualni bičačimata, la litigacijakê ambicije thaj rezultatur sî maj buhle

ankêrel presija pe `k governo, te adoptiril praktike, save bazirin pe manušikane čačimatangi sama vaj te paŕuvel le themeski situacija pe maj socialno thaj legalno modo. La strategijaki litigacija peravel sistematično bičačimos. La strategijaki litigacija naj feri jek korektivo kata individualni bičačimata, la litigacijakê ambicije thaj rezultatur sî maj buhle.

Pe kako sektoro kamas te sîkavas le litigacijaki strategija ande specifično sama kata maškar-themutni legalno akcija. Anda praktični razlogur či diskutuis katka le specifični nacionalni procedure. Ali pala

La litigacijakê procedure len but vrjama thaj butivar šaj nakhên but bêš, ži kaj anen jek rezultato – specifično kana sî maškar-themutne zakonur po pušimos

svako, savo kamel, te angažuil pe ande `l nacionalni thaj maškar-themutne litigacijakê procedure pe manušikane čačimatangi sama, kam avel importantno, te žanel savi rola khêlen le domestikakê krisa thaj te prinžanel vi lengê texnikakê procedure. La litigacijakê procedure len but vrjama thaj butivar šaj nakhên but bêš, ži kaj anen jek rezultato – specifično kana sî maškar-themutne zakonur po pušimos. Palaj konsultacija trobul te rodes jekhe fiškarušes, jek ašundi NGO vaj o ERRC pala adicionalno saveto vaj ažutimos.

Strategijaki Litigacija pe Sama le Řomengi: o Slučajo kataj Ostrava

Ka o 15. juni 1999, ande ande Ostrava 12 řomane šavoŕê pengê dadenca thaj dejanca jekh žalba kaj Konstitucionalno Kris kata Čexoski Republika, thaj rode zakonosko ažutimos andaj sistematično

rasaki segregacija thaj diskriminacija kaj sî ande `l Čexoskê škole. E žalba ande ažutimasa kata uni Řomengê šêrutne, manušĭkane čačimatangê organizacije thaj o ko-ordirime ERRRC. E andi žalba kaj Konstitucionalno Kris sas kontra 5 Ostravakê direktorja kata specialni škole, kontra Ostravako Školako Birovo thaj kontra la Edukacijako Ministerijumo.

E žalba maladja, kê e generalno praktika thaj aplikacija kata `l regulacije ande specialno školako sistemo sî jekh rezultato kata **de facto**¹ thaj **de jure**² rasaki segregacija thaj diskriminacija kata `l 12 Řomengê aplikantur.³

O problemo, kaj sî le Řomengê šavořê ande `l specialni škole ande Čexoski Republika prja but reprezentirime, sas la školakê rangê de demĭlt prinžando, koda priznaisarde von vi ande `l intervjuur. Numa čisoski reforma či ankêrde, te bi pařuvenas kaća situacija. Već angla bêř 1989, le Čexoskê školakê raj žanenas pa kodja thaj bišalenas le Řomengê šavořên disproportcionalno and `l specialni škole. Palpale ži ka bêř 1984 žalas pala oficialni governongê statistike, e dopašin kata `l řomanê školakê šavořê ande `l specialni škole. O governo ankêrdja thaj tradja kodja trjaba bêřšenca maj dur thaj barjardja jekh masivno diskriminatorno efekto, kaj toleriřil kaća bimaladi školaki situacija le řomane šavořengi, haj kodja generacijenca. Le 12 Řomengê šavořê ande Ostrava thaj lengê dada thaj deja, save ande kaća žalba, či kamle maj dur vi von te poćinen pala kodo bimaladimos. E legalno žalba maladja, kaj le aplikantur thaj vi but aver Řomengê šavořê sas segretirime pe specialni škole, kaj sî pala bêřatur, save ařile mentalno palpale, aj kodja numa anda kodo, kaj sî len řomaji řêdêćina. I maj dur malavel pe, kê le aplikantur sas thode pe segregacija thaj diskriminacija kodolasa, kaj thode len ande `l specialni škole. O rezultato kata kasavi segregacija sî e negacija kata egalitetoskê edukacijakê šanse pala le maj but Řomengê šavořê. Paša aver zakonoskê xajinga, e žalba baziril vi pe jurisprudencija⁴ kataj Evropaki Kris pala Manušĭkane Čačimata. Sĭkadilo, kê la rasaki segregacija thaj diskriminacija ande edukacija phagerel e Konstitucija kataj Čexoski Republika, phagerel le Čexosko Čartero pala Fundamentalni Čačimata thaj Slobode, phagerel le provizije kata Čexosko domestikako zakono thaj vi but aver obligacije kata mařkar-themutne kontraktur, ukljućime la Evropaki Konvencija palaj Protekcija kata `l Manušĭkane Čačimata thaj Fundamentalni Slobode.

Le aplikantur zumade ande pengĭ žalba te hasnin thaj te ankêren kumulativno kadala zakonoskê ažutimaskê trjabe:

- Jek judicijako verdikto, kaj von sas viktimir kataj rasaki diskriminacija thaj segregacija, savi phagel vi le Čexosko thaj vi le mařkar-themutno zakono;
- Te kêrel pe jekh institucija pala jekh kompenzacijako edukacijako fondo, savo kam poćinel jek ekstra edukacija thaj treningo, te kompensiril pe e škoda thaj e paguba kataj segregacija ande specialni škole, savi lja le šavendar e šansa, te nakhên pe sekundarno edukacijako levelo; thaj
- Je direktiva, te ašaven la Ostravako školako bordo thaj la Edukacijako Ministerijumo la rasaki segregacija ande `l Ostravakê škole tela trine bêřšênde thaj te razvijin jek edukacijako reformako plano palaj rasaki balansa ande Ostravakê škole ži kaj kodja vrjama.

Paša sa kodja le apelantur rode, kê o dad taj e dej sî te aven infomirime thaj sî den pesko konsenzo, kana thon pe le šavořê ande `l specialni škole thaj trobul te del pe jek xram, kê o dad thaj e dej sî adekvatno informirime pa pengê čačimata thaj pa `l konsekvence, save šaj te aven, kana den von kasavo konsenzo.

O ERRC kêrdja 8 šon bući pe legalno trjaba ande Ostrava. Pe `l anglune šon kata bêřš 1999, sas 8 specialni škole ando distrikto Ostrava, save sas, -pala informacija kata Ostravako Školako Birovo-, responsibli palaj “edukacija kata mentalni hendikepime studentur”. Pala “normalni studentur” egzistirinas 70 primerni škole. O ERRC čidja statistike kata svako škola ando foro Ostrava. Svako specialno škola thaj svako bazično škola sêmnosardja thaj dja peski signatura pe jek dokumento pa egzaktno numero kata `l Řomengê šavořê thaj kata `l gažengê raklořê ande lengi škola. Sar sîkadjam maj opre, le rezultatur kata `l čidine date sas jek šoko. Le date sîkade, kê numa 1.80% kata `l gažikane studentur ande Ostrava žanas ande `l specialni škole thaj kata `l Řomengê šavořê žanas 50.3% ande `l specialni škole. Kodja bušel, kê e proporcija kata `l Ostravaki řomani školaki populacija ande `l specialni škole sî ande relacija pe Ostravaki gažengi školaki populacija ande specialni škole 27 pe 1. Vaj avera vorbasa, le Řomengê šavořê ande Ostrava kam arêsen 27 var maj but ande `l specialni škole sar le gažengê raklořê.

Le statistike, save čidja o ERRC sîkade maj dur, kê ande sa la Ostravakê primarni škole sî o numero le řomane šavořêngo maj cîřa sar 5% kata sa le bêjatur kaj sî ande `l bêřš, te šaj žan ande škola, numa maj but de 50% sî von ande `l specialni škole. E Ostrava sî dur kata jekh izolirime eksemplu. Kokořo le Čexosko governo maladja, kê cirka 75% kata `l Řomengê šavořê žan ande `l specialni škole, thaj maj but sar e dopařin kata sa le bêjatur, kaj žan ande `l specialni škole, sî řomane šavořê.

Le date paj rasaki segregacija, save sîkaven le statitikê maj opre, sas kêrde ande `l škole, aj kodja ande 8 specialni škole ande Ostrava. Ande 5 škole sas maj but sar e dopařin řomane šavořê, ande 4 škole kêrenas le řomane šavořê maj but de 75%, ande trin škole sas le maj but de 80% thaj ande 2 škole kêrenas maj but de 90%. Ande či jek Ostravaki specialno škola sas le Řomengê šavořêngi kvota tela 16% - po antrego sas le Řomengi kvota kata sa le studentur tri var maj bari.

Pe aver rig, kata le Ostravakê bazični škole, nas ande 32 škole či jekh řomano studento. Ande aver 21 bazični škole, kaj čidja o ERRC date, sas řomane studentur, numa lengo numero kêrelas maj xancî de 2% kata `l studentur. Kata sa le 53 Ostravakê bazični škole – von kêren 75% kata `l bazični škole ando distrikto- le řomane šavořê kêrenas maj xancî de 2% kata `l studentur, numa le Řomengê šavořê, kaj sî ande `l primarni školakê bêřš, kêren po antrego 4% pe sasti Ostrava. Le bazični thaj specialni škole ande Ostrava sî efektivno segregirime pe baza la rasaki. Avere vorbenca, ande Ostrava egzistirin duj separadni školakê sistemur pala `l membrur kata `l diferentni rasakê grupe – specialni škole pala `l Řom; bazični škole pala `l gaže.

Po řuđimos kata ERRC, kêrdja o Prof. Daniel Reschly, *Chair of the Department of Special Education at Vanderbilt University* jek čekingo kata `l Ostravake školakê date. O Prof. Reschly sî jek kata `l

maj ašunde ekspertur pe antrego ljuma, paj prja bari reprezentacija le minoritetongi ande specialno edukacija. Vov maladja, kê e prja bari reprezentacija le řomane studentongi ande Ostravakê specialni škole sî jek skandalo thaj jek puterdi evidencija kata rasaki segregacija thaj diskriminacija.

O raporto kata Prof. Reschly sîkavel, kê e dimenzija kata prja bari Řomenge šavořëngi reprezentacija ande `l specialni škole ande Čexoski Republika, sî kvalitativno maj bari – čačes, aj kodja sî jekh diferentno dimenzija – sar analogni mere kata prja bari rasakê minoritetongi reprezentacija pe aver konteksto. Po eksempla, jek na-demultuji studija kata US governo, paj prja bari reprezentacija kata rasakê minoritetur ande specialni edukacijakê klase ande New York City sîkavel peski griža pa termo “buhle diskrepance” pe specialni edukacijakê praktike, save sîkadon, kaj sî le bazirime pe rasa thaj ethnija kaj “le kale studentur sî maj but sar duplo, nego le parne studentur pe sama kata specialno edukacija”. Ande Ostrava, le procentur kata `l Řom ande uni specialni škole, sî uni šela procentur maj bare sar le Řomengi proporcija, pe sama kataj antrego školakê bëršengi populacija. Uni zakonur thaj krisakê slučajur ande `l US sîkaven o fakto, kê diskriminacija bazirine pe defektni IQ testur vaj o bimalado ankêrimos le testongo, sîkadili ande US *public schools*, numa či jeg data kadja buhljardes, sar kaj sîkaven kodja le statistikê kataj Ostrava.

E legalno žalba maladja kê, -sar but aver Řomengê šavořë ande Ostrava thaj krujal-, le Řomengê šavořë sî zuales dukhade pe edukacijaki, psixično thaj emocionalno sama, kaj uključil:

- Von sî tala jek edukacijako plano, savo sî but maj tele sar kodo kata bazični škole;
- Lendar lja pe sadajek e šansa, te bolden karing e bazično škola;
- Zakonostar thaj praktikatar sî von isključime kata `l biprofesionalni sekundarni edukacijakê institucije, kodolasa xancon lengê šanse, te šaj te sigurin peskê jek adekvatno bući;
- Pe lende ašël e stigma sar “dile”, kodolasa sî von markirime antrego trajo, uključime sî, kê kodolasa korkofo pes či cenin pe, von hačaren pe desja maj tele; thaj
- Von musaj sas te sîcon ande `l rasakê segregirime školakê klase, anda kodja či anzardilo lengê o benefito kata multikulturaki edukacijaki sfera de krujal.

Pa kasavo baro numero řomane šavořëngo ande `l specialni škole dja pe butivar e eksplikacija: O fakto, kê von či nakhën o IQ testo, administririme ande `Edukacionalni Psixologični Centrur (“PPP centres”). Ali but indikacije egzistirin, kê la evaluacijako mexanizmo, savo hasnil pe, te šaj afirmiril pe “inteligencija” naj seriozno thaj naj malado sar testingoski metoda. But kata `l IQ testur, save evaluin e “inteligencija” sîkaven rasakê disproportionalni efektur thaj či jek kata `l testingoskê mexanizmur sas validno palaj evaluacija le řomane šavořëngi ande Čexoski Republika. Le testur pe Řomengê šavořë, či line dosta sama pe `l lingustikake, kulturakê thaj/vaj aver faktur, save butivar negativno influencirin la “inteligencijaki” evaluacija. Thaj čačimasa maj but psixologur informisarde o ERRC, kaj či egzistirin standardni procedure pala o IQ testingo thaj svako psixologo šaj alosarel ušoro e metoda, pa savi ģindil vov, kaj sî apropiatno. Pe kasavi evaluacijaki praksa ašël la evaluacijako proceso puterdo, la rasaka

prejudicijakê, la kulturakê bihaćarimaskê thaj avere irrelevantnone faktorongê. Po gor, ćira Ŗom, te sas von, sas konsultirime paj selekcija le testongi.

Le aplikantur, pa save opre skicirisardjam, anen pe lengi žalba e argumentacija, kê von sas thode ande `l specialni škole, kodja sas jekh kotor kata “generalno praktika kata governoski provizija, kaj sî lako rezultato e faktično segregacija thaj diskriminacija”. E argumentacija sas: Kodolasa, kaj thode le šavořên ande `l separadni edukacijakê thana, andaj sama kata lengi rasa, von sas de facto ciljo kata rasaki segregacija. O rezultato kata kasavi segregacija sî, kê la interferencijasa pe lengo edukacijako ćaćimos, sî le diskriminirime, anda kodja, kaj ĉi dja pe lengê e šansa pala adekvatno edukacija, aj kodja numa anda lengi rasaki řêdêćina.

Te hasnin pe le Nacionalni Zakonoskê Ažutimata

Ka o 20. novembro 1999 andja la Konstitucijaki Kris peski negativno decizija pa `l 12 slućajur. La Konstitucijaki Kris maladja, maškar aver trjabe, kaj e žalba paj rasaki segregacija thaj diskriminacija naj la substanca. E Kris maladja, kê le “persuativni argumentur kata `l Aplikantur sî te priznajin pe“, thaj maladja maj dur, kaj late sî numa o avoriteto, te lel sama pe partikularno situacija kata `l individualni Aplikantur, thaj naj voj kompetentno palaj evidencija, kaj sîkavel e struktura thaj/vaj praktika kataj rasaki diskriminacija ande Ostrava vaj ande Ćexoski republika. E Kris maladja maj dur, kê “le litigatorongi baza ašêl pe (buhle) statistikakê date thaj ekspertongê opinije, numa ĉi lel sama pe kodo, kaj e kompetencija la Konstitucijaka Krisaki sî numa, te anel decizije –ande relacija pe Konstitucijakê slućajur- feri pe individualni aktur, thaj phangli sî, te kêrel evaluacija numa pa `l partikularni situacije kata individualni slućajur” [thaj naj la zor pa komentur vaj regulacije, save sî pe sama kataj kulturaki diskriminacija, sar generalno trjaba]. E Kris maladja, kê le Aplikantur ĉi ande e evidencija kataj diskriminacija pe jek individualno baza.

E Kris maladja, kê le Aplikantur ĉi kêrde apelacija paj angluji decizija, kaj thodja le šavořên ande `l specialni škole thaj le dada thaj deja kata `l Aplikantur –ekcepćijasa kata jek Aplikanto- sas von ando konsenzo, kê von ramosarde peskê šavořên ande `l specialni škole. Aj e Kris maladja, kê anda kasave procedurakê doša, kaj kêrde le Aplikantur, sî von iskljućime kata sa `l zakonoskê ažutimata, kê lengi rasaki diskriminacija ande edukacija sas priznajime. Kana le Aplikantur malade, kê le dada thaj deja nas informirime, so sî le konsekvence, te avena lengê šavořê ande `l specialni škole, e Kris maladja, kê e doš sî le dadengi thaj dejangi, save sas te roden maj but informacija, numa ĉi rode. Kodolasa e Kris spidja rigate, te ankêrel le legalni standardur kata Evropaki Kris pala Manušikane Ćaćimata, kaj sî pe sama kata rasaki diskriminacijaki trjaba, pe Konvencijako Artiklo 14 thaj vi po Artiklo 10 kata Ćexosko Ćartero pala Fundamentalni Ćaćimata thaj Slobode ramol, kê jekh maškar-themutno zakono sî po angluno than, kata domestikako zakono, te avel jekh konflikto maškar le duj. E Kris implicitno priznajil e zor kata `l Aplikatongê žalbe, thaj “paćal, kê le relevantni raj kata Ćexoski Republika len intenzivno thaj efektivno ande peske vas le litigatorongê propozicije“.

Pe pesko atveto karing le Aplikantur, e Kris malavel, kaj le specialni škole vadžaj naj dosta obzervirime, thaj von, le Aplikantur ĉi ande e žalba paj segregacija thaj diskriminacija pe individulano baza; ĉiti

zumade te kêren kodja. E Kris malavel maj dur, kê „von (le Aplikantur), referišin numa pa `l statistikakê date thaj pa `l kulturakê aspektur ande kodja sama“ thaj kodja „našti te khêlel jekh decizivno rola kê ande `l individualni slučajur naj pe jurisdikcijaki relevanca. Po agor e Kris malavel, kê, o řuđimos le Aplikantongo pala `k edukacijako reformosko plano va pala buhli restrikcija kata rasaki diskiminacija thaj pala jek kompenzacijaki edukacija, naj les jurisdikcijaki relevanca.

Te angažiril pe la Evropaki Kris

E opinja kata O ERRC sas kaća, kê e decizija kata Konstitucijaki Kris sí desja na čačuji. Kana sas sja le **themeskê zakonoskê ažutimata bi jekhe malade rezultatosko** – kodja bušel, či maj egzistiril jekh aver kris vaj jekh aver avtoriteto ando Čexo, savo bi ažutilas – po 18. aprilo 2000 le řomanê šavořê peskê dadenca thaj peskê dejanca thaj le ažutimasa kata ERRC bolde pe kaj Evropaki Kris pala Manušĳkane Čačimata ando Strasburgo. Ande aplikacija karing la Evropaki Kris sí o punkto kata „bimanušĳkano tretirimos“ pe sama kata `l specialni škole, aj kado phagerel o Artiklo 3 kataj Evropaki Konvencija pala Manušĳkane Čačimatangi thaj Fundamentalnone Slobodengi Protekcija. Aj kodo sas vi phanglo jekha maj demĳtuja decizijasa kataj Strasburgoski Kris, savi maladja, kê jek specialno sama trobul te lel pe, pe diskriminacija kaj sí bazirime pe rasaki sama “. Ande aplikacija ramol maj dur, kê le Aplikanton či dja pe lengo čačimos palaj edukacija haj kodja phagerel o Artiklo 2 le Protokolosko 1 la Konvencijako; la rasaki diskriminacija, kaj phagerdilo lengo čačimos pe edukacija, arakhadol po Artiklo 14; thaj e procedura, kaj sas lako rezultato o drom ande specialno škola, nas ankêrdi potrebnona grĳžasa, sar rodel kodja o Artiklo 6(1). E Aplikacija pušel kataj Evropaki Kris pala Manušĳkane Čačimata, te arakhêl le phagerimata kata opre skicirime Konvencijakê provizije, kodolasa, te anel o čačimos pe thaneste. Pe žalba akana sas ukljućime le dada thaj deja kata 18 šavořê, pala kodja, kana síkadile neve žalbakê žene.

Maj anglal kata proceso kontra e edukacija pe sama la rasakê segrigacijaki le Řomengi ande Čexoski Republika, but manuša ande Čexoski Republika – fajma le maj but manuša ande Čexoski Republika – haćarde, kê le maj but Řomengê šavořê žan ande `l škole pala mentalno hendikepime bêjatur. Le Čexosko governo sigurno prizandja o problemo, kaj sí le Řomengê šavořê prja but reprezentirime ande `l specialni škole”. Thaj le Řomengê dada thaj deja žanenas, kaj lengê šavořê primon jek desja bimaladi edukacija. Numa khonik ande Čexoski Republika lja kodja sama sar jekh zakonoski trjaba, sar jekh trjaba kata `l fundamentalni manušĳkane čačimata, save trobun te roden pe zakonosa kata `l krisa.

Pe vrjama, ži kaj kêrdjam kaća dokumentacija thaj ži ka proceso ande Čexoski Republika, but generalno simpaticni manuša mothode le ženengê kata ERRC, kê jek proceso kam avel ”prja radikalno” thaj aver mere trobunas te arakhadon, te bi rešilas pe la segregacijako problemo, pe sama la rasaki ande Čexoski Republika. Numa o ERRC thaj le řomane dada thaj deja dine decizija pala proceso, jekh, maškar aver razlogur sas kodo, kê bi la presijakê krisakê regulacijasa, le Čexosko governo či bi síkavelas dosta politikaki volja, te del šêreste le problemosa kataj segregirime edukacija pe rasaki sama.

Pe vrjama la preparacijaki kata kako manušĳkane čačimatango manualo – pe anglune šon kata bêřš 2004- la Evropaki Kris vadžaj či andja decizija pe žalba. Kodo sí jek fakto – krisakê procesur šaj len but

vrjama. Ćaĉimasa but řavořê, savendar ři o puřimos pe kaća trjaba, ři akana řkoluime kadići bêřř ande `l substandarni řkole, kê o puřimos ařel puterdo, vi te avela la krisaki decizija pozitivno, sode kam anel kodja, le řavořêngê maj jek pozitivno pařuglimos ande lengo trajo.

O fakto kata jek vadřaj puterdo krisako proceso kontra le Ćexosko governo kêrel jekh presija po governo, te řikavel, kaj zumavel te pařuvel e situacija thaj kaj ři les strategije, te ĉiknjarel e segregacija ande řkolako sistemo

Numa o fakto kata krisako proceso lja te pařuvel o socialno trajo ande Ćexoski republika. O fakto kata jek vadřaj puterdo krisako proceso kontra le Ćexosko governo kêrel jekh presija po governo, te řikavel, kaj zumavel te pařuvel e situacija thaj kaj ři les strategije, te ĉiknjarel e segregacija ande řkolako sistemo. O fakto kata krisako proceso buhljardja o haćarimos paj rasaki segregacija ande edukacija kataj Ćexoski Republika. Kodja barjardja vi e presija pe Ćexosko governo, te anel jekh realno pařuglimos.

La krisako proceso ři importantno pala `l Ćexoskê Řom kaj vazdel lengo haćarimos pa kodja, kaj ři len fundamentalni ĉaĉimata, thaj kaj řaj maren pe pala lende, ande `l kriza vaj kajgodi, kana lel varekon te phagerel len. La krisakê procesur sas vi modelo pala Řomengê aktivistur ande `l aver thema. De katar Ostravako krisako proceso vi le Řom ande Bulgarija, thaj ande Hrvatska ande krisakê řalbe anda rasaki segretirime edukacija.

Pe Bući pa `l Ćaĉimata: Ĝindur paj Ostrava

Paša kodja, kaj řikavel e importanca la strategijaki litigacijaki pala manuřikane ĉaĉimatangi bući, ři o sluĉajo kataj Ostrava vi jekh demonstracijako proceso palaj litigacija pe `l domestikakê thaj mařkarthemutne kriza.

Pe sama kata Ostravako eksempla, de anglal pe kadala puřimata:

1. Save domestikakê zakonoskê ařutimata rode le Aplikantur?
2. Save pasur thodja la Evopaki Kris ?
3. Save evidencijakê forme hasnisajle pala Aplikantongo ařutimos?
4. Savi rola khêlde le 'ekspertur' ande kodo sluĉajo?
5. Paša kodja, kaj ři le manuřikane ĉaĉimatangi akcija jekh importantno strategija ando intereso la publikako, pe savi sama ři e litigacija ande Ostrava jekh benefitoski akcija pala `l individualni aplikantur?
6. Sostar alosajlo kado sluĉajo sar jekh strategijaki akcija?
7. Te avel e paluji decizija kataj Evropaki Kris negativno, ři o sluĉajo pale lařo sar jekh strategijaki akcija?

Domestikakê Zakonoskê Ažutimata pe Sama kata `l Manušikane Čačimatangê Phagerimata

Le Řom kata uni thema –uključime e Belgija, e Bulgarija, e Hrvatska, le Čexoski Republika, o Njamco, o Ungro, e Italija, e Makedonija, e Srbija thaj Montenegro, e Slovakija thaj e Engleska- rode čačimos, kana phagerdile lengê fundamentalni manušíkane čačimata, thaj butivar vi dobisarde les. Le trjabe, save ande le Řom angla `l maškar-themutne manušíkane čačimatangê kriza, sî pašaj rasakî segregirime edukacija, kadala trjabe:

- Rasaki diskriminacija po akceso karing diferentni materialur thaj servisur, sar kaj sî e bući, socialni servisur, bēšimaskê trjabe, publikaki akomodacija, sastimaski griža, thaj kadja maj dur;
- Bilašo policijako tretirimos, uključime mundarimos kataj policijakê rangi rig;
- Ilegalno kolektivno vaj individualno progono anda them;
- Ilegalno evakuacija zorasa kata bēšimos;
- Le raj phandaven o drom karing o zakono, kana pecin pe zorake atake rasističnona motivacijasa vaj či anzaren serviso andaj rasaki diskriminacija; thaj
- Sterilizacija pe `l Řomnja, zorasa ;

.....thaj vi ande relacija pe aver fundamentalni manušíkane čačimatangê trjabe.

Maj anglal so anes ćiri trjaba anglaj maškar-themutni kris vaj tribunalalo, sî te rodes o pravo pe lokalno kris. Le maškar-themutne manušíkane čačimatangê kriza, či primon žalbe, kana či zumadjan maj anglal, te hasnis sa le legalni zakonoskê ažutimata ande ćo them. O rezultato kata `k žalba pe nacionalno levelo anel pe but maj sîgo, sar la žalbako rezultato, po maškar-themutno levelo.

O legalno sistemo ande svako them sî diferentno, anda kodja našti anzaras katka sa le detailur pa `l egzaktne procedure kata themeskê zakonongê ažutimata (kodja či bi arēselas ande kako manualo). Amen kam zumavas, te anzaras tuke jekh skurto skica pa `l akcije, save kam arakhēs pe nacionalno levelo. Le maj but šaimata sî:⁵

- Kriminalni krisakê procedure;
- Civilni krisakê procedure; thaj
- Administracijakê krisakê procedure .

Kriminalni krisakê procedure: Kodo, kon sas žungales tretirime kata `l publikakê raj (te avel kodo jek policajco vaj te avel kodo aver jekh themesko reprezentanto) vaj kon sas kriminalitetosko viktimo kata

Maj anglal so anes ćiri trjaba anglaj maškar-themutni kris vaj tribunalalo, sî te rodes o pravo pe lokalno kris. Le maškar-themutne manušíkane čačimatangê kriza, či primon žalbe, kana či zumadjan maj anglal, te hasnis sa le legalni zakonoskê ažutimata ande ćo them

`l privatni aktorur (uključime kriminaliteto andaj rasaki sama) šaj te anel jekh žalba vaj kaj policija, vaj ka publikako prosekutoro. Ketanako personalo šaj te avel krisime pe `l krisakê procedure, numa kodja ankêrel la ketanaki kris. Ande uni thema e decizija ašel kaj publikako prosekutoro, te ankêrel pe jekh prosekucija vaj na. Kaća diskrecijaki, decizijaki zor sî ande uni thema jekh problemo pala `l Řom, save aven dukhade kata jek adicionalno diskriminacija ando sistemo, kata prosekutoro, savo či kamel te primol e prosekucija kata jek doš, savi sî bazirime po rasizmo.

Le kriminalni krisakê procedure sî ciljome pe kodja, te kaznin kodoles, kon kêrdja e kriminalno trjaba. Ande le maj but slućajur naj kompenzacija pala viktimo. Le zakonoskê ažitimata šaj uključin lovengi glaba, jekhe policajcos te den les drom andaj bući, te sî vov došalo, kazna pe probacija vaj phanglimos.

Civilni krisakê procedure: Kadala procedure sî bazirime pe `l themesko civilno kodekso, generalno zakono thaj/vaj zakonoskê provizije pa `l obligacije. Ande `l civilni krisakê procedure jek ženo šaj dobil finansijsko kompenzacija, počindi kataj responsiblo rig thaj diferentni forme kata *injunctive relief*. E diferencija maškar kriminalni krisakê procedure thaj civilni krisakê procedure sî, kê la publiko interesu pe kriminalni krisakê procedure sî generalno maj baro, sar kaj sî o interesu ande civilni krisakê procedure. Po eksemplo, ande kriminalni krisakê procedure kontra jekh manuš, savo sî optužime anda mundarimos, o štato anel anglaj kris jekhe ženes anda but seriozno delikto, kê xasardja jekhe manušesko trajo (o potencialno rezultato kam avel, kaj o došalo kam xasarel peski sloboda, ande uni thema vi pesko trajo). Ande kriminalno slućajo kata mundarimos, e familja kata viktimo či dobil kak kompenzacija aver sar numa kodja, te dikhêl le došales ande řobija. Ande `k civilno krisaki procedura pe relacija karing e kriminalno krisaki procedura, e familja kata viktimo kam žal kaj kris thaj kam zumavel, te počinel o došalo, savo kêrdja o mundarimos, kompenzacija (generalno pe lovende) palaj dukh thaj palaj bibax, savi andja le mundarimasa. Jekh eksemplo pa kasavo slućajo arakhên ando bokso maj tele.

Ka o 21. juli 1995, o řomano šav o Mario Goral mundardilo kata jek fatalno ataka, savi kêrdja jekh skinhedongi grupa ande centralno Slovakijako foro Žiar nad Hronom. Karing 30 skinhedur phirenas ćipindos, huhulindos le forosa, pe sa kodo đes thaj kêrde atake pe uni têrne Řom šurjanca, thaj sastrenca. Le dêšoxto bêršengê Marios Goral, astarenas les maj anglal, numa vov šaj našêlas lendar ande pesko khêr haj kothe marenas les bimanušikanes. Duj skinhedur sôrde pe leste jekh mikstura kata gazolino thaj polystyrene, so getisardesas maj anglal, thaj dine les jag. O rezultato kata kaća ataka sas, ke le šavesko trupo phabardo sas po dujto thaj trito stepeno, karing 60 haj 10 đes maj palal, po 31. juli 1995, vo mulo ande špita. E kris pa `l kriminalni trjabe krisisardja do skinhedon. O jekh skinhedo sas osudime anda mundarimos thaj anda paćako rimomos, o dujto anda paćako rimomos thaj andaj zor rasaka motivasa. Le duj sas krisime řobijakê 7.5 bêrs thaj 8 šon. Ando civilno proceso, savo ankêrdilo palal, e kris priznaisardja le viktimoska familjakê kompenzacija, na numa anda finacijsko paguba, nego vi andaj mentalno dar, sar rezultato kata merimos jekhe šavesko.

Pala maj but informacija pe kodja sama, dikh ERRC Country Report – *Time of the Skinheads: Denial and Exclusion of Roma in Slovakia*, šaj arakhês pe:
http://www.errc.org/Countryrep_index.php.

Administracijakê krisakê procedure: Administracijakê krisakê procedure naj kasave phare trjabe sar kaj sî kodja mundarimata. Administracijakê krisakê procedure generalno sî žalbe kontra kadala štatoskê organur, kaj sî len kata o zakono o avtoriteto, te len administrativni takse pe sama kata `l municipije, lokalni konzilur, štatoskê kompanije thaj kadja maj dur. Kasave procedure butivar či ankêrdjon angla krisari thaj butivar sî kodja jekh drom, te šaj ankêrdjon procedure, save bi avenas pe sama kata `l formalni procesur biproporcionalno. Jek eksemplo kata administracijakê krisakê procedure šaj avel jek žalbako ofiso, kaj šaj boldes tu leste, te gîndisa, kaj dine tut jek parkingosko tiketo, kaj nas te den tut. Numa administrakê mere šaj aven vi maj seriozni trjabe. Butivar sî la administracijaki krisaki procedura o angluno paso karing jekh justicijako proceso. Kana jek manuș našti lel pesko čačimos kata administracijaki instanca, vo šaj te zumavel, te lel les kataj krisaki instanca. Jek eksemplo, pa jek slučajo kata jek řomani familja pe sama kata administracijaki krisaki procedura arakhadol ando bokso telal.

Ande jek s3lučajo ande Italija, či kamle le themeskê raj, te den la řomaja familjakê Skender Bislimi thaj Mehreme Bislimi peskê šavenca, savořê andaj Bosna Hercegovina, bêšimaski permisija, andaj humanitarno sama, thaj rode lendar te mekên o them. E originalno bêšimaski permisija sas len sar emigrantur haj ando bêrs 1999 lundardile le permisije telaj kondicija, te sigurin von peskê bući. Bući nas len, thaj lengê bêšimaskê permisije khoslile ando bêrs 2000.

O lokalno fiškaruši andja jek apelacija kontra o dekreto kata “Questura” (Lokalno Policijako Avtoriteto) ka o Regionalno Administrativno Tribunalo pala Tuscany (T.A.R.). Paša kodja tradja vi jek peticija ka Civilno Tribunalo kata Florence, kontra le progonosko ordero kata o Prefekto le Florencosko. O rezultato kata kadala legalni akcije sas, kê o Prefekto kata Florence khoslja pesko progonosko dekreto kontra le Řom. Maj palal dja len o Regionalno Administrativno Tribunalo bêšimaski permisija andaj humanitarno sama.

Po agor, trobul te prinžanes čire themeski konstitucija thaj svako anti-diskriminacijaki legislacija thaj taktike, save sî. Kêr jek revjuo, maj anglal, kaj so dikhês kadala trjabe, pa `l zakonur thaj taktike, save sî pe sama kata `l manușikane čačimatangê phagerimata, sar kaj sî bêšimaskê čačimata thaj regulacije, kê kadala trjabe arakhês butivar ka `l Řom.

Te anes jek žalba ka la Evropaki Kris pala Manušíkane ĆaĆimata⁶

La Evropaki Kris pala Manušíkane ĆaĆimata ando Strasburgo/ Francuzo sí jek, kata maj but maškar-themutne krisa vaj tribunalur, save ankêren hiringo pa `l manušíkane ĆaĆimata. Numa ande Evropa, voj sí maškar le maj zurale thaj relevantni maškar-themutne krisa pe sama kata `l manušíkane ĆaĆimatangê trjabe. Anda kodja, kaj sí voj vi e kris, kaj le Řomengê familije ande peski žalba andaj Ostravaki trjaba, amen kam thas o fokuso cîra pe late.

But žalbe karing la Evropaki Kris pala Manušíkane ĆaĆimata sí kêrde bi ažutimasko kata jek fiškaruši. Kodja sí jekh bari zor ando sistemo; la Evropaki Konvencija pa `l Manušíkane ĆaĆimata naj jek kompleksno zakonosko organo; bazirime sí pe jek baziĉno, universalno haĉarimasko koncepto paj paciv thaj respekto karing le aver manuša. Ći trobul te aves jek advokato, te vorbis pa biĉaĉimos thaj bi-pravdaki trjaba, te artikuliris sar haĉardos, kana san pe presija. Paša le aktualni viktimur, žalbe šaj anen vi “reprezentantur”, saven naj jek specifiĉno kvalifikacija, numa te avel len le viktimosko konsenzo, te kêrel e žalba. Svako jek manuš šaj te avel jek reprezentanto – po eksemplu jekh amal, jekh komunako buĉako manuš, jekh rašaj thaj kadja maj dur.

Numa, maj anglal kata svako žalba sí importantno o ažutimos kata jek fiškaruši, savo prinžanel la Evropaka Konvencijako zakono, kê but žalbe, save lel e Kris, sí pe sama la texnikaki defektno, anda kako vaj kuko razlogo. Pe štar barijere sí te lel pe sama:

- ✓ E žalba sí te avel pe sama kata jekh ĆaĆimatango phagerimos, savo uključil e Konvencija; vaj jek kata lakê protokolur;
- ✓ Kon anel e žalba, sí te zumavel maj anglal ande pesko them, te rodel sa le potencialni zakonoskê ažutimata;
- ✓ Kon anel e žalba, sas te zumavel ande `l palune 6 són ande pesko them, te rešil o bajo ; thaj
- ✓ Kon kêrel e žalba, sí te avel o viktimo kata bi-pravda, savi anel anglaj kris.

Le maj but žalbe boldel e Kris palpale anda kodja, kê nas “hasnime“ sa le potencialni legalni zakonoskê ažutimata ando them. Kodja bušel, kon andja e žalba, ĉi zumadja sja le zakonoskê vudara te putrel ande pesko them, maj anglal, sar kaj boldel pe karing la Evropaki Kris. But žalbe sí bolde palpale, kê o biĉaĉimos, e bi-pravdaki trjaba naj pe sama la Konvencijaki. Po eksemplu, e Konvencija ĉi garantuil jekhê manušeskê o ĉaĉimos pala socialno grižako ažutimos, te sí lo ĉořo, vaj o ĉaĉimos pala jek khêr, kana naj les. E sama la Konvencijaki pe kadala eksemplur sí numa (tela Artiklo 8) te zaštitil le manušesko ĉaĉimos, “te respektuil lesko privatno thaj lesko familjako trajo, lesko khêr thaj leski korespondencija“.

O Angluno Lil karing e Kris

Jek žalba anglaj Evropakî Kris pala Manušĳkane Čačimata sĳ te anel pe tela 6 ōon desar pecisaljo o bajo vaj tela 6 ōon kaj e domestikaki kris boldja e žalba palpale. Le ōove ōonengi perioda sĳ getome, kana primol e Kris la žalbako lil (vaj fakso). O angluno lil trobul te sĳkavel le baziĳni detailur la žalbakê thaj te ōaj, te na avel maj lungo de 2 vaj trin patrja. Ando lil trobul te ramol o datumo thaj o anav, e adresa thaj o than kaj biandilo o ųeno, savo ųalil pe. E esencija la žalbako trobul te formiril pe skurto, sode ōaj, thaj te sĳkavel la Konvencijakê artiklur, save phagerdile. Te ōaj, ando lil trobul te puųel pe katar e Kris, te egzistiril maj jekh aver punkto la Konvencijako, savo phagerdilo, thaj pe savo bisterdilo, te sĳkavel pe ande žalbako lil. O lil trobul te getil pe le puųimasa, te ōaj e Kris te biųalel jekh formalno aplikacijako formularo.

The Registrar
European Court of Human Rights
Council of Europe

10 marto 2004

Drago Registaro,

ųalba – Artiklo 14 Evropaki Konvencija pala protekcija kata `l Manušĳkane Čačimata thaj kata `l Fundamentalni Slobode.

Me ruđiv, te dikhêl e Kris kaĳa žalba, pa savi gĳndiv, kaj sĳkavel jekh phagerimos kata Evropaki Konvencija pala protekcija kata `l Manušĳkane Čačimata thaj kata `l Fundamentalni Slobode, paj rig la Engleskaki.

Muųo anav sĳ Fiona Smith. Me sĳm jek fiųkaruųi thaj o legalno reprezentativo kata muųo klijento, o Michel MacDonald, o viktimo. Maj tele anzarav le baziĳni faktur la žalbakê.

Aplikanto	Reprezentativo		
Sasto anav	Michael MacDonald	Sasto anav	Fiona Smith
Nacionaliteto	Englesko		
Profesija	ųpenglero	Profesija	Fiųkaruųi
Biandimasko đes	15.2.1953		
Permanento adresa	Convention Cottage Legalton, Herefordshire Engleska	Adresa	26 Aubrey Street HerefordHR4 OBU Engleska

Telefona	Naj telefona	Telefona	01432 272401
Pres. Adresa	Sar opre ramome	Fakso	01432 356080

E žalba sî kontra le Engleskako Governo.

Me skiciriv skurtones le faktur la žalbakê thaj kodja, so gîndiv kaj sî o akceptablo šêrutno punkto.

Faktur

O aplikanto thaj leski familija sî Ŗom, save trajin jek tradicionalno phirimasko trajo. Von malaven, kê lengê kêrdon šikane thaj sî von dine drom sa maj but thaj sar jekh rezultato kana von line te bêšên pe `k lokalno *Gypsy site* karing Legalton ando Herefordshire (Engleska), kaj trajisarde permanentno karing 10 bêrš. Ando februaro 1999 von trade maj dur, thaj žalinde pe, kê maškar aver trjabe, zorakê trjabe thaj ĉipimata ĉi mekle len, te soven i rjate thaj le šavořê našti khêlenas sigurimasa đese. Von line jekh khêr kirjasa thaj muĉisarde pe kothe numa ĉi sîĉile kothe, te trajin thaj te adaptirin pe.

Po oktobro 2000 o aplikanto thaj leski Ŗomni bolde pe palpale ando Legalton thaj sas permitime, te bêšen po than pe kaća phuv, von, lengi familja thaj le gostur ĉi kêrde ĉi sosko “ĉipimos vaj bimaldi trjaba” karing le komšije thaj manuša kaj trajisarde krujal. Ka o 29 marto 2000 e maj bari šej le aplikantoski, e Kerry McDonald lja e permisija, te bêšel peskê pašê pe `k than, kaj voj trajisardja le Patrick Connerosa. Le bare aplikantokê šave, ĉi trajisarde peskê dadesa, numa avile butivar leste pe visita.

Po 31 majo 2001 e familja lja e informacija, kaj sî te mekên thaj te ĉučaren li duj thana, kê o Patrick Conner thaj le aplikantokê šavořê - uključime leskê bare šave- kêrde bare ĉipimata thaj bimalade trjabe. O aplikanto ĉi dja kodoleske ĉaĉimos. Po 20. juli 2001 o lokalno saveto dja e decizija, te len lestar li duj thana.

Pe kodo than trajisardja o aplikanto peska Ŗomnjasa thaj peskê štare šavořênca kaj sas 14, 13, 10 bêrsenge thaj o jekh štare šonengo. Jekh šavořo sîĉolas ande baziĉno škola, na dur kothar, po antrego đes, le avera line školako ažutimos, uključime o školako ažutimos khêre.

Po 4 septembro 2001 andaj rjat, le lokalni raj kêrde evakuacija e familja jekha operacijasa, kaj žalas 5 ĉasur. La familjako karavano ĉi amboldisajlo, o aplikanto manglja les ži kaj nakhli palamizmeri. Po 6. septembro le lokalni raj ambolde lengê buća, save šorde po drom dur kata le aplikantosko karavano.

O aplikanto malavel, kê e familja ĉi lja ažutimos vaj saveto karing te žan, ekseptno jek akomodacija anzardili lengê ando Anytown, numa kodja ĉi avilo ando pušimos, anda familjako phanglimos, kê 10 bêrš von trajisarde po regiono kata Legalton thaj ando regionao kata Herefordshire karing 25 bêrš. O aplikanto malavel, kê, de katar leski evakuacija, leski

familja sī te tradel butivar than-thanestar thaj kodo stresu thaj bi-sigurimos anel zuralo čino thaj bibax ando trajo leska familjako.

Le Viktimosko Statuso

Le aplikantos či dja pe e šansa, te anel peski žalba pe kaća alegacija kontra leste thaj kontra leski familja anglaj kris. E evakuacija sas bimaladi thaj disproporcionalno, te den les thaj leska familja drom anda razlogur kaj sī phangle avere ženenca. Nas les čisosko šaipe thaj čioskê šanse, te del kontra pe kodja, so thode le raj doš pe leste thaj te ašavel o khoslimos la licencako vaj te ašavel e evakuacija. Čisoski šansa či anzardili leskê, bi te sīkavelas peskê evidencije, te bi ankêrdolas jek hiringo vaj te bi ašunenas so mothol o atestoro pe kodja sama. Nas čisoski čači evaluacija, te sī kadala mere malade vaj te sī pravda thaj legitimacija pala kasave akcije. Ando Herefordshire naj evidencija, te šaj *Gypsies* te činen thaj te len peskê privatni thana. *Gypsies* ande kado regiono, save kamen sigurirme thana našti nakhen pe `l privatni thana, kê naj. Vorta kontrarno sī, but eksemplur kata zorakê akcije kontra Řoma egzistirin, kaj okupirisajle lengê thana. Pa sa kodja, o aplikanto thaj leski familja von ašile bi bēšimaskê thana, xasarde o efektivno akceso palaj edukacija thaj palaj sastimaski griža.

Vrjamako Limito/Sa le Zakonoskê Ažutimata Zumadile

Muřo kliјento rodja legalno ažutimos kontra la evakuacijaki decizija pe baza, kaj sas bimaladi, bi-zakonosko thaj musaj sas te avel les šansa, te mothol peski opinja kontra sa le doša, save mothodja o saveto pa leste. La krisako revjuo sas negativno thaj e apelacija nas akceptuime (li duj kata krisari thaj kataj Kris palaj Apelacija). La krisako revjuo sī kata 3. decembro 2003 (anglal 4 ½ šon) thaj la Apelacijaki Kris či akceptirisardja e apelacija po 1. marto 2004 (9 đes maj anglal).

La Konvencijakê Phagerimata

1. Artiklo 8
E akcija sas jek bizakonosko hamimos ande muře kliјentosko čačimos pala respekto pe sama kata lesko privatno trajo thaj pe sama kata lesko familjako trajo thaj bēšimasko.
2. Artiklo 1 kata Protokolo Nr.1
Pe vrjama la evakuacijaki, le Savetoskê raj thode vas pe muře kliјentoskê personalni buća, line esencijalni buća pe thanestar thaj ašade peskê uni buća. Či bolde le buća promptno, thaj kana bolde len, mekle le sa po drom.
3. Artiklo 6
Muře kliјentos či dja pe e šansa te sīkavel peskê evidencije kontra e doš savi phende pe leste, čiti sas les šansa te akharel atestoron. Vo sas ande `l substancialno bilaši situacija,

dino sas les o khoslimos la licencajko, kadja nas lo ande pozicija disputacijaki. Nas egaliteto kata `l mere thaj nas les šansa te thol pasur karing e kris, kontra o seriozno hamimos ande lesko bêšimos thaj ande leski familja.

Řuđiv tumen, te akceptuin kado lil sar jek formalno řalbaki indrodukcija ađes. Řuđiv tumen maj dur, te potvrđin e recepcija le lileski thaj te řaj:

1. Te bišalen mangê jek apropiatno aplikacijako formularo; thaj
2. Te savetuin ma, te sî kak aspekto ande kaća řalbe, kaj trobul maj klarifikacija (vaj relevantni Krisakê vaj Komisijakê decizije, pe save sî te lav sama)

Devlesa

E Kris kam del pe kodo angal thaj kam bišalel jekh aplikacijako formularo. Šaj vi te sîkavel, kê kak aspekto la řalbako kêrel problemur (thaj fajma kam uključil jek kopija kata jek slućajo pe savi trjaba trobul te lel pe sama). E kris řaj vi te sîkavel, kê sî la pe kaća vrjama vi jek similarno řalba.

La řalbako formularo trobul pala kodja te pherel pe thaj te bišavel pe kaj Kris. O aplikanto trobul te siguril, kana pherel o formularo, kaj lja sama pe sa la Konvencijakê artiklur. Butivar sî e bi-pravda evidentno, numa naj o aktualno argumento pe sama la Konvencijaki. Maj mišto sî, te dikhêl pe o bajo kata diferentni riga.

Eksempla

Kon sî dependentno kataj bi-pravdaki natura, kodo řaj gîndil, kê e bi-pravda efektuil le viktimosko personalno trajo thaj o trajo leska familjako; te sas kodo kadja, řaj jekh simplu independentno procedura kata `l lokalni krisa, te ažutil pe kodja sama? O atveto pe kodo pušimos řaj te avel jek řalba anda phagerimos kata Ariklor 8 (ćaćimos pe familjako trajo) thaj 13 (o ćaćimos pala jek adekvatno zakonosko ažutimos). Te sî o Artiklo 13 po pušimos, athoska sî generalno apropiatno, te argumentiril pe, ande alternativa, po Artiklo 6 (o ćaćimos pala jekh ćaćikano, paćivalo proceso), thaj *vice versa*. O Artiklo 6 sî relevantno, kê te malavena le governoskê raj, kaj egzistiril jekh domestikako legalno ažutimos, athoska sî tu e argumentacija, kê kado ažutimos či ankêrel o Artiklo 6, savo sî pe sama kata kasave zakonongê ažutimata, save sî paćivale, independentni thaj relativni sîgo. Te sî o phagerimos kata Artiklo 8 seriozno, athoska kam avel apropiatno, te ukljućis o argumento kata Artiklo 3 (bipaćivalo tretirimos). Te uključil o phagerimos kata Artiklo 8 le bi-respektoski atituda pala jekhê manušesko bêšimos, atunći řaj te avel mišto, te uključil pe e submisija kata Artiklo 1 kata Angluno Protokolo (o ćaćimos pe pesko proprieteto). Ande `l maj but Řomengê slućajur, kam avel generalno propriatno, te anes o phagerimos

kata jekh partikularo artiklo, independentno kata Artiklo 14 (anti-diskriminacijako artiklo); numa palal uključisar (ande alternativa) submisija po Artiklo 14 ando phanglimos le partikularnone artiklosa.⁷

Sîgo Referencija

Artiklo 3

“Khonik te na avel tretirime bimanušikanes, bipačivales vaj torturas”.

Artiklo 6

” [...] svakones sî čačimos pala čačuno thaj publikako hiringo tela `k maladi vrjama, kata jek independentno thaj neutralno tribunalno etablirime zakonosa [...]”.

Artiklo 8 (1)

”Svakones sî o čačimos, te respektuil pe lesko trajo thaj leska familjako trajo, lesko bēšimasko than thaj leski korespodencija ”.

Artiklo 13

”Svakones, kaskê čačimata thaj slobode sî phagerime, sar kaj sîkavel kača Konvencija, sî te aven les efektivni zakonoskê ažutimata angla `l nacionalni raj [...]”.

Artiklo 14

”E hasna kata `l čačimata thaj slobode, sar kaj sîkavel kača Konvencija, sî te avel sigurime bi diskriminacijako andaj sama kata sekso, rasa, farba, šib, religija politikaki opinija vaj aver opinija, andaj nacionalno vaj socialn řêdêčina, vaj andaj asociacija nacionalnone minoritetonca, anda proprijeteto andaj biamaski trjaba vaj anda aver statuso”.

Protokolo 1, Artiklo 1

“ Svako naturalno vaj legalno ženo, sî les pravo pe pača thaj po proprijeteto[...].

Butivar, žalbe kam aven razlogo pala but aver artiklur, aj či pozicija trobul te avel, te uključis len. E Kris či kamel te avel pharjardi irelevantnone argumentonca, numa frekventno akceptuil, kê uni Konvencijakê artiklur sî relevantni pala `k partikularno bi-pravda, kê le konsekvence kata jek bi-pravda šaj ankêren but forme.

Butivar, žalbe kam aven razlogo pala but aver artiklur, aj či pozicija trobul te avel, te uključis len

Komunikacija le Žalbengi karing le Governur

Numa karing 10% kata `l žalbe arēsen le respondentni governur pala lengi ”obzervacija”. Le aver 90% sî spide rigate, sîgo jek po jek anda `l razlogur kaj mothodjam maj anglal. Numa kana sî o governo pušlo pala peskê komentur, jekh limitirme financijsko legalno ažutimos anzarel la Evropako Saveto le aplikantoskê.

Kana lja e Kris e informacija kata governo, athoska k rel decizija, vaj te akceptuil e  alba vaj na. Maj anglal kaj so ank rel kodja, kam ank rel jek hiringo, pe savo kam aven akharde le kontrahentur. Te lja o aplikanto legalno a utimos, athoska ušaravel kodo le dromesk  tro kur thaj e akomodacija ando Strasburgo.

Te maladja e Kris, k  akceptuil e  alba, athoska kam del le kontrahenton zor, te arakh n pe amalikanes. Trobul te g ndil pe pa kodja seriozno, te s  jekh kopromiso malado vaj na (vi te na kamela jekh partije anda `l duj,  i kodja avela kritikuime). O benefito kata kasavo kompromiso s , ke o aplikanto butivar lel maj bari hasna pe kompromisoski baza, sar kaj avelas paj krisaki decizijaki rig thaj  aj vi avel, k  la krisaski decizija avel negativno.

Te sas o amalikano mala imos bi rezultatosko, e Kris anel e decizija le slu ajoski ( aj te avel pala o ank rimos jekhe hiringosko).

Jekh than pe Krisako proceso s  vi pala `k trito partija (po eksempla NGOs) te k rel intervencija thaj te del objektivno informacija pa `l  albak  faktur. Po eksempla,  aj del detailni informacije pa `l  romeng  problemur pa `k partikularno them vaj pa `k partikularno regiono.  aj te avel la es, te s kaves, k  e bi-pravda pa savi s  o pu imos, naj izolirime.

S darimask , Urgentni Bajur

Te s  e  alba jekh seriozno phagerimos thaj jek s darimaski, urgentno akcija kataj Krisaki rig s  potrebno, jek specifi no molba pala a utimos  aj anzarel pe tela “Rule 36”. Te s  pe sama la  albaki trajosko riziko,  aj te rušil pe e Kris, te rodel interimno kata governo, te thol pasur, pala aplikantosko sigurimos, kaj s  pe sama la  albaki. Kasave molbe s  generalno pe sama, kana egzistiril o riziko la deportacijako vaj o riziko, te den jekhe manu es perdal.

Kana e Kris naj preparirime, te k rel jekh molba pala interimni mere pe sama le governoski,  aj te s  preparirime, te s gjarel la  albaki procedura thaj te informiri il o them pa kodja. Kodo paso  aj avel jek hasnako mexanizmo, te anel pe le themeski sama pe `k partikularno problemo thaj te  anel pe, k  e Kris ank rel obzervacija; butivar a util kodja, te kovljarel pe jekh pharo problemo.

Aver Ma kar-themutne Manu ikane  a imatang  Krisa vaj Tribunalur

Si vi maj but aver manu ikane  a imatang  krisa thaj tribunalur. Relevantno pala `l  rom, s  maj but kontraktosk  organur ande `l UN, saven s  individualni  albak  procedure. Le UN Manu ikane  a imatango Komiteto (HRC), o UN Komiteto kontra e Tortura (CAT), o UN Komiteto palaj Eliminacija kataj Rasaki Diskriminacija (CERD) thaj o UN Komiteto palaj Eleminacija kataj  uvljangi

Diskriminacija (CEDAW), savořêngê sî len mexanizme pala hiringo kata individualni žalbe, save sî pe sama kata manušĳkane čačimatango phagerimos. Či ratificirisarde sa le thema le “opcionalni protokolor”, save permitin, te anen pe žalbe angla `l UN Komitetur. Numa uni, kata kadala mexanizmur sas desja eficientni pala `l Řom. Po eksemplo, pala jek regulacija kata UN Komiteto Kontra Tortura, ando bêš 2003, ande `k progonosko slučajo kontra jekh Řomengi komuna ando bêš 1995, o governo kata Montenegro počindja karing 900.000 € le viktimongê. Maj but informacija pa UN žalbengê procedure – thaj vi paj kodja, te ratificirisardja čo them o relevantno opcionalo protokolo, savo permitil individualni žalbe- arakhên po interneto webside, kata United Nations High Commissioner for Human Rights (www.unhchr.ch) vaj te kontaktirin le ofisur kata ERRC.

Pe Bući pa `l Čačimata: Strategijakê Gîndur paj Ligitacija

Dikh le fotografije telal:

Foto A

Kado manuš meklilo kata policijaki stacija.

Foto B

Kako khêr sî ande `k Řomengi komuna pe periferija kata baro Evropako foro.

1. Save čačimata phagerdile?
2. So sî, te sî, čire ligitacijakê šaimata pe domestikako levelo?
3. Te ankêrel pe kako slučajo pe maškar-themutno levelo, save sî le malade žalbakê procedure?

Ramosar ande kaća tabela uni pro thaj kontra pa spomenime rodimos, le legalni, zakonoskê ažitimata.

Pro	Contra
•	•
•	•
•	•
•	•
•	•
•	•

Note pa teksto

- ¹ Kata latiniski šib: „po čačimos“ „čačimasa“ . Butivar hasnime sar “aktualno” te sİKavel pe, kę e kris kam kęrel bući sar jek fakto, te sİKavel peski zor, jek akto avtoritetosa. Vi te na ankerdile mere. Ando konteksto pe sama la školaka segregacija, “de fakto” bušel, kę e segregacija sas jek fakto, numa nas kęrdi kata governoski akcija.
- ² Kata latiniski šib: zakonosa butivar hasnime po than legitimacijasa konstitucijasa. Hasnime sİK pe sama “tela zakono. Ande kado konteksto bušel, kę egzistiril jek struktura vaj jek zakono palaj rasaki segregacija ande`l škole.
- ³ Maj buhli informacija paj segregacija ande`l škole generalno ande centralno thaj istočno Evropa arakhadol pe duj reportur kata ERRC: *A Special Remedy: Roma and Schools for the Mentally Handicapped in the Czech Republic (1999)*, and *Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe (2004)*. Li duj publikacije arakheņ po website kata ERRC: www.errc.org.
- ⁴ Jurisprudencija sİK jek legalno termo pe sama kata ĩntrego zakonosko subjekto, e studija kata zakono thaj kataj legalno filosofija. Ande kado konteksto julisprudencija sİK pe sama kata zakono vaj pe sama kataj osuda. Ande Evropaki Kris pala Manušikane Ćačimata. Osude ukljuĉin opinije kata majoritet thaj vi aver opinije.
- ⁵ O materialo kata kaća sekcija sİK adaptirime: Giffard, Camille. *The Torture Reporting Handbook*. Colchester: University of Essex, Human Rights Centre, 2000.
- ⁶ Akaja pasaža sİK kata: Clements Luke. “Litigating cases on behalf of Roma before the Court and Commission in Strasbourg”. Ande *Roma Rights*. Ivend 1998. Budapest: European Roma Rights Center, 1998. Šaj lel pe: dikh bibliografija pala site.
- ⁷ O sasto teksto kataj Evropaki Konvencija sİK po agor kadale manualosko. Aver informacija paj Konvencija arakheņ pe <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/cadreprincipal.htm>.

Sekcija B
Pe Bući pa `l Čáčimata

Kapitlo 9.

Direktno Akcija

Te Prinžanes Čire Čáčimata thaj te Mares Tu pala Lende

9. DIREKTNO AKCIJA

Introdukcija

Kako manualo phandavel pe uni noticenca paj direktno akcija. Jekh direktno akcija pe sama kata `l manuškane čačimatangê trjabe uključil publikaki thaj aver kolektivno akcija kata individualni žene thaj kata grupe, kontra le manuškane čačimatangê phagerimata. Kodja anel socialno pařuglimos thaj respekto pala `l manuškane čačimata.

Publikakê Demonstracije

Publikakê demonstracije šaj te aven zurale forme la advokacijakê. Manuša, save len peskê vrjama (thaj univar len vi personalni rizikur pe peste) thaj aven kaj publikaki sfera, te sîkaven peski opinija pa jekh trjaba, kodja šaj te avel, po malado konteksto, jekh zuralo mesažo karing e politika thaj karing kodola manuša, save kêren le zakonur, thaj sîkavel akcijaki potreba pala jek paritikularno trjaba.

Publikaki demonstracija si jekh akto dino dumo kata manuškano čačimatango zakono. O Maškar-themutno Kontrakto pa Civilni thaj Politikakê Čačimata garantuil e sloboda la vorbaki (Artiklo 19) thaj o čačimos pala pačako čidimos (Artiklo 21). La Evropaki Konvencija pala Manušikane Čačimata uključil similarni garancije po Artiklo 10 thaj 11. Aver čačimata, sar kaj sî o čačimos pala kolektivno komerco, šaj uključin pe pe publikacijaki demonstracijaki sama.

Publikaki demonstracija si jekh akto dino dumo kata manuškano čačimatango zakono

Ande `l demokracije, publikakê demonstracije sî jekh regularno kotor kata publikako diskurso. Grupe butivar malađon pe publikaki sama, te mothon, so gîndin thaj te sîkaven, kê lengi trjaba sî butengi trjaba thaj sî diji dumo kata publikakê membrur. Ande societete, kaj naj sloboda - kaj sî diktature vaj aver forme kata bimaladi avtoritetarno zor – publikakê demonstracije šaj aven maj but rizično, numa sî potecialno but efektivno, kana sî von jek provokacija pala jek avtoritetarno režimo. Ande uni slučajur, o kolapso kataj diktatura sas andó, kata publikacijaki demonstracija.

Pe uni punktur, šaj aven publikakê demonstracije jek signifikantno boldimasko punkto, ando publikako trajo la societetako. Masivni demonstracije ande Evropa ando bêrš 1980 – partikularno ande Engleska thaj ando Zapadno Njamco – sîkadje la publikaki nevolja pe sama kata nuklearno materialo. Similarno, le miji de miji parne thaj kale Amerikancur, save čidinisajle po “*March on Washington for Jobs and Freedom*” ando bêrš 1963, sas jekh visiblo publikaki afirmacija pala angažmano karing US civilno čačimatango miškimos thaj o agor kataj segregacijaki politika ande `l US.

Publikakê demonstracije šaj kêrdjon jek historijako referencijako punkto pala resistantni miškimate. Po eksemplu, ande Južno Afrika, ašade le raj la publikakê demonstracije ande Sharpeville ando bêrš 1960 zorasla thaj ando Soweto kêrdile le demonstracije ando bêrš 1976 ćidimaskê centre palaj restistanca kontra la rasistično Apartheid režimo.

Bi-Zorako Civilno Bikandinimos

Ande but slučajur sî la publikakê demonstracije legalni. Sar kaj sîkadjam opral, von sî garantuime kata maškar-themutno manuškane čaćimatango zakono. Numa sî vi slučajur kaj naj kadja. Aj jekh ġindongî škola pa `l manuškane čaćmatangi akcija – proponentur kata civilno bikandinimos – sî pala kodja, te phagel pe o zakono (bi zorako) te realizuil peskê postulacije.

Ande dujto dopašin kata 20. šelutno bêrš fajma o maj ašundo proponento kata bi-zorako civilno bikandinimos, sar jekh modo, te anel o socialno pařuglimos, sas o Mohandas Karamchand Gandhi.

Uni dekade bêrš von kêrdja bući pe sama kata Indijako minoriteto ande Južno Afrika thaj pala kodja, kana lja e Indija te šudel pa peste la Britanijako kolonialno režimo, vov formirisardja e ideja kata “Satyagraha,¹ o bi-zorako marimasko instrumento, thaj o koncepto kata non-kooperacija”. Ande leskê lila thaj ande leskê akcije, sî o koncepto kata “civilno bikandinimos” thaj o koncepto kata “non-kooperacija” phangle: “Non-kooperacija thaj civilno bikandinimos sî diferentni numa (sî) krjenzi jekhe kopaćeskê, anavesa Satyagraha (ćaćimos-zor). [...]

“Civilno bikandinimos kam avel jek sumnal obligacija, kana jek Štato kêrdjol bizakonosko vaj – kodja sî jek isto bući – koruptno”.

] E non-kooperacija le nasulesa sî, sar vi e kooperacija le lašesa jekh obligacija”. O Gandhi sîkadja o civilno bikandinimos sar “jek afirmacija kata jekh ćaćimos, savo trobul o zakono te del, numa ĉi del” thaj vo malavel, “Civilno bikandinimos kam avel jek sumnal obligacija, kana jek Štato kêrdjol bizakonosko vaj – kodja sî jek isto bući – koruptno”.

Fajma o maj klaro eksemplu kata le Gandhijosko civilno bikandinimos sas o “Salt Satagraha” kata o bêrš 1930.² La Britanijako monopolu ande Indija po lon sas kasavo, kê e produkcija vaj o bićinimos le lonesko, sas, te na kêrdja kodja la Britanijako governo, zabranime thaj jek kriminalno akto, savo sas te kaznil pe zakonosla. O lon arakhadilo pe plažakê Indijakê regionur, numa le manuša musaj sas te ćinen les lovenca, haj šaj ušoro ćidenas les peskê ivja. O Gandhi bišaldja maj anglunes po 2. marto 1930 jekh lil ka o Lord Irwin, kaj sas pe kuća vřjama Vice-ampêrato la Indijako. Ando lil maladja: “Te na kovljarel muřo lil ćiro ilo, de kata dešujekhto đes kadale šonesko, muře manušenca anda Ashram, ĉi maj ankêrav le provizije kata `l Loneskê Zakonur. Me malavav, kê kaća taksa sî e maj bimaladi, bilaši bući savořê bućenca pala jekh ĉořo manuš. Sar kaj la Independencijako miškimos sî importantno pala sja le maj cořê manuša ando them, o starto kam avel kodole bilašimasa”. O Gandhi phanglja kodolasa o bimaldo taksako zakono thaj e kontrola kataj kolonialno režimo paj Indijakê phuvjakê mandina haj pe kodja sas leski argumentacija suvereno thaj independentno. Jekh aver signifikantno punkto kata Satyagraha sas, kê o materialo –lon- hasnisajlo pe antrego Indija, independentno kataj kasta, independentno kataj klasa, ethnija thaj religija, haj svako Indijako manuš šaj haćarelas kodja.

O sekretaro kata Vice-ampêrato dja anglal pe kado lil, thaj maladja, kê o Gandhi “te ankêrela kodo akcijako plano, kodo uključil le zakonosko phagerimos thaj kodolasa rizikuil la publikaki pača.” Pe lesko atveto, o Gandhi lja e decizija te teljarel peskê miškimasa. Po 12. marto 1930 andaj rjat teljardja o Gandhi kata Sabarmati Ashram 78 ženenca.³ Vov thaj leskê manuša phirde pirindos karing 200 mailur, kêrenas stopingo paša `l forur thaj paša `l gava thaj mothode le manușêngê te uključin pe. Von arêslê ando Dandi pe 5. aprilo. Kana arêslê, o Gandhi cidja jek cîno kotor naturalno lon thaj dja o signalo le mijengê ženengê te kêren similarno thaj kodolasa te maren pe kontra o zakono. Pe kodja ũude le Gandhijos ando phanglimos thaj lesa miji de miji manuša. Numa o Lord Irwin priznajisardja palaj diskusija le Gandhijosa thaj pe kodja la Britanijako kolonialno režimo akceptirisardja kodja, te ankêrel jek Kruglone Mesaljaki Konferencija ando Londono, te diskutuul le posibli termur palaj Indijaki independencija. O Gandhi teljarda ando Londono ando bêrš 1931 thaj maladjilo kothe uni manușênca kaj les zurales ceninas, numa o maladjimos či andja kak rezultato. Kana arêslô palpale ande Indija, pale ũude les ando phanglimos, kodja sîkavel, savi zor sas pala lonesko zakono.

Le Gandhijoski bući dja inspiracija thaj baro impetuso karing aver manușîkane čačimatangê miškimata po agor kata 20. šêlutno bêrš. Po eksempro, ande lesko, ađes već legendarno “Lil kata jek Birminghamosko phanglimos” kata o bêrš 1963, del o Martin Luther King Jr. atveto manușên, save kritikuisarde leskê taktikê, sar ekstremni (vo organizuisardja le kale manușên ande `l UN, te kêren bi zoraki resistencija kontra rististički zakonur, civilnone bikandinimasa karing le eksplicitni rasistički zakonur):

Sar kaj pe nakhli vrjama, amare esperance rimosajle, thaj e ušalin kata jekh bari depresija lja amen. Nas amen aver jek alternativa, sar te getis amen pala direktni akcije, te prezentiris numa amare trupur, sar jekh đela, te anas amaro slučajo ando žanglimos thaj ando hačarimos kata `l lokalni thaj nacionalni komune. Phangle le pharimatanca, amen djam decizija, te ankêras o proceso kata amari purifikacija. Amen ljam te kêras jek serija *workshops* pa bi zorako atveto, aj pušljam korkořo amen: “Šaj řêvdis, te xas dab bi revanšako?” “Šaj řêvdis e tortura le phanglimaski?” [...]

Čačes, šaj pušen, “Sostar jek direktno akcija? Sostar bêšîmaskê štrajkur, sostar te marširis thaj kadja maj dur? Naj negociacija maj lašo drom?” Sî tumen čačimos, te mangel negociacija. Čačimasa, kodja sî o ciljo kata direktno akcija. E bazoraki direktno akcija kamel te kêrel kasavi kriza thaj barjarel kasave tensije, kê jekh komuna, kaj permanentno ašavel negociacija, sî te avel konfrontirime la trjabasa. E bazoraki direktno akcija zumavel te zurjarel e trjaba, kadja te našti maj but te avel ignorišime. [...]

O čiljo kata direktno-akcijako programo sî, te anel jek krizaki situacija, savi kam putrel o vudar la negociacijakê. Anda kodja sîm tumenca ando konsenzo, te roden negociacija. Prja but vrjama sî amaro kuč Soutland ašado thaj zorasa ankêrdo ando monologo aj na ando dialogo. [...]

E bazoraki direktno akcija kamel te kêrel kasavi kriza thaj barjarel kasave tensije, kê jekh komuna, kaj permanentno ašavel negociacija, sî te avel konfrontirime la trjabasa

Amari eksperiencia sĳkadja amen dukhasa, kĳ jek opresoro Ńoha ĉi del e sloboda voluntarno. E sloboda sĳ te rodel pe kata `l žene kaj sĳ pe presija. Sĳ te ankĳrav jek direktno-akcijaki kompanja, kaj sĳ ande `l jakha kodolengĳ, save naj dukhade kata segregacijako nasvalimos, pe “LaŃo taimingo”. BĳrŃenca aŃundem e vorba “Ažukĳr!” Kodja aŃundjol ande `l kan kata svako Negro familiarno. Kaća vorba „Ažukĳr“ buŃelas, pe svako vrjama “Ńoha.” Amen sĳ te avas, te dikhas jekhe amare juristosa, kĳ „e pravda prja lungo vrjama na diji, sĳ pravda aŃadi.” [...]

Tumen sĳkaven dar pa amari dispozicija te phageras zakonur. Kodja sĳ sigurno jek legitimno griža. Desar rodas le manuŃendar permanentno, te kanden la Maj Uĉa Krisaki decizija kata bĳrŃ 1954, savi zabranil segregacija ande `l publikakĳ Ńkole, athoska diĉol dosta paradokсно pala ame, namerno te phagas zakonur. Varekon Ńaj puŃel: “Sar Ńaj tu te des dumo, te phagerdjon uni zakonur thaj aver ankĳrdjon?” O atveto pe kodo puŃimos sĳ o fakto, kaj egzistirin duj zokonoskĳ tipur: ĉaĉune thaj biĉaĉune. Me kam avav o angluno, kon ankĳrel ĉaĉune zakonur. Le manuŃŃs naj numa legalno responsibiliteto, nego sĳ les vi o moralno responsibiliteto te ankĳrel le zakonur. Vaj boldines, le manuŃŃs sĳ moralno responsibiliteto te na ankĳrel biĉaĉune zakonur. Me sĳm le svuntone Avgustinosa ando konsenzo, “jekh biĉaĉuno zakono naj zakono.”

O civilno bikandinimos hasnisajlo ande paluni vrjama maj butivar kata `l aktivistur, kaj grižin pala amari ljumaki natura de krujal. Po eksempla, e grupa Greenpeace – akana jek kata `l maj aŃunde thaj maj efektivni grupe, kaj kĳren buĉi pe sama la ljumaki de krujal, teljardja, te ankĳrel kampanje kontra degradacija la ljumaki de krujal ando bĳrŃ 1971. Athoska trade voluntarni žene thaj žurnalistor, ekha ĉina ladžijasa karing Amĉitka, ando severno regiono kataj Alaska, kothe ankĳrelas o governo kata `l US nuklearni testur telaj phuv, thaj lengi trjaba sas, te ankĳren evidencija pa kodja. Ži aĉes, sĳ jek komponenta kataj *Greenpeace*-aki strategija “baro profilo, bi zorako konflikto, te vazdel o levelo thaj o kvaliteto kataj publikaki debata”.

Direktno Akcija kata `l Ŕom

Uni Ŕomengĳ aktivistor teljarde, te hasnin e methoda kata direktno akcija. Le palune bĳrs kata `l 1980 thaj le anglune bĳrŃ kata `l 1990. e NGO *Roma National Congress* kata Hamburgo, organizisardja jekh baziĉno miŃkimos kata uni miji Ŕom, primerno ando zapadno Njamco, te protestirin kontra lengo progono, maj anglal, ande Jugoslavija, thaj palal, kana nas maj but e Jugoslavija, ande `l thema, kataj demultuji Jugoslavija. Pe jek perioda ankĳrde le aktivistor kata *Roma National Congress* jek buhli baziĉno akcija, le Ŕom, darade kata ekspulsija, thaj lenge simpatisantur, phirde ando zapadno Njamco jek Ńon kata jek regionalo Ńĳrutno foro ži ka aver Ńĳrutno regionalno foro, kadja phirde foro-forostar le apelosa “ĉaĉimos bĳŃimasko”: O ĉaĉimos, te aŃĳn ando Njamco thaj te na aven zorasa dine drom. Kako protesto sas jek kata maj bare momentur ande Ŕomengo miŃkimos ži aĉes, kaj o *Roma National Congress* ĉidja Ŕomen, te bi marenas pe pala pengĳ ĉaĉimata kontra e presija kata `l njamcicka raj, save ankĳrenas ekspulsijakĳ procedure. Akava miŃkimos sĳ jek kata maj malade thaj koherentni akcije kontra le ekstremno anti-Ńrĳjinengĳ praktike thaj zakonur, save ankĳrdon akana ande zapadno Evropa thaj save len te adoptirin len vi ande centralno thaj istoĉno Evropa. Ando novembro 1990 zumade membrur

kata *Roma National Congress* thaj uni šêla Ŗom kataj demultuji Jugoslavija, te nakhên vurdonenca e bar kata Njamco ži ande Švajcarska, aj kodja kata njamcicko regiono Baden –Wŭrtemberg. Le Ŗom ande `l vurdonca, sas maj but žene kataj demultuji Jugoslavija, thaj rodesas azilo ando Njamco, numa le Njamcoskê raj či dine len o azilo. E grupa kamlja te teljarel direktno ando ofiso kata UN Učo Komisaro pala Migrantur (UNHCR) ande Ŗzeneva, te bi rodelas kothe azilo. Numa, le maj buten anda lende nas dino azilo ando Njamco, e Švajcarska či meklja len te nakhên. O Rudko Kawczynski, o šêrutno kata *Roma National Congress* thaj uni kata leskê kolegur, kaj sas len permisija palaj Švajcarska, gele korkoŖo ka ofiso kata UNHCR thaj mekle le vurdonca thaj karing 300 Ŗom anglaj bar. Kothe le Ŗom le vurdonenca blokirisarde la granicako drom. E policija kata foro Lŭrrach dja le Rudkos glaba (averes khanikas či dine) anda “coercion” (*Nŭtigung*) varesar avel kodja avri sar kaj “e pača rimosardja” – anda kodja kaj parcialno phandadja la granicako nakhlimos (vaj anda kodja kaj sŭ lo responsiblo palaj grupa, savi parcialno phandadja o drom la granicako). Kaj arakhle le raj le Rudkos Kawczynski došalo, o slucajo gelo maj butivar pe apelacija aj po agor arêslu ando bêrš 1994 anglaj Njamcoski Konstitucijaki Kris thaj ašêl ži ađes kothe. O Rudko Kawczynski sas krisime pe 50 đesengo phanglimos, numa kêrdja apelacija kontra kaća decizija.

Direktno Akcija ande jek Globalisirime Ljuma

Le maškar-themutne konekcije ande ljuma barjon, thaj kodolasa puterdjon vi neve šaimata thaj strategije palaj akcija. O maj evidentno, nevo faktoro sŭ fajma o Interneto, savo andja le manušên thaj le komune kata sja e ljuma khetane thaj cŭnjardja la komunikacijakê barijere pe sja e ljuma. Le Ŗomane aktivistur hasnin sa aktivno o Interneto thaj but trjabe kata Ŗromengo čačimatango miškimos arakhên pengŭ than ando *cyberspace*. But kata `l palune protestoskê akcije kata `l Ŗromengê aktivistur sas maj anglal akcije, bazirime po Interneto.

Le maškar-themutne konekcije ande ljuma barjon, thaj kodolasa puterdjon vi neve šaimata thaj strategije palaj akcija

Numa o Interneto naj korkoŖko o nevo elemento, savo andja la manušŭkane čačimatangi akcija pe globalizacija. Le kontaktur, kaj barjon vi ande ljumaki ekonomija, anen o šaipe, kê kontra e bi-pravda šaj ankêrdon ekonomijakê sankcije. Po eksemplo, but manuša pačan, kê o kolapso kata rasistično Apartheid režimo ande Južno Afrika sŭ o impakto kata “*divestment*” miškimos kata `l 1980 bêrš, kana ankêrde aktivistur efektivno presija pe `l maškar-themutne organizacije thaj pe `l guvernur pe sa e ljuma, te na investirin ande Južno Afrika thaj te cŭrden palpale sa so investirisarde kothe. O zuralo efekto pe la Južno Afrikaki ekonomija sas jek šêrutno faktoro, savo po agor andja la Južno Afrikaki decizija, te teljarel negocijasa thaj te nakhêl pačasa kata rasizmosko režimo pe demokracija.

Pravda

Direktno akcija – sar svako akcija – sî pe buteste zurali thaj sî kadja, te ćidel pe jekh buhlo thaj permanentno ažitimos, te sî phanglo, thaj te dićol, kaj sî phanglo pe pravda. Ande Evropa trajin milionur Ŗom. Kodja sî potencialno jek zurali baza palaj akcija. Numa, le Ŗomengo ćaćimatango miškimos ĉi avel uspešno, te na baziril pe zurales pe pravda. Zurale razlogur egzistirin, sostar sî bute manušen jek bari simpatija le Ŗomengê ćaćimatangê miškimasa: Opresija sî jek žungali trjaba; but manuša teljaren te ažitin avrengê, te šaj trajin dignitasa, partikularno kothe, kaj e degradacija andja pe lungu vrjama bi-pravda. E situacija le Ŗomengi aćes, sî o rezultato kataj opresija pe lungu vrjama kata `l rasistićni razlogur ande Evropa. Kodo fakto kćerel e Ŗomengi ćaćimatangi bući –jekh pravdaki bući – te avel jekh trjaba pala sa la Evropakê manuša. Le Ŗom šaj thaj trobun, te phanden le Ŗomengo ćaćimatango miškimos, pe la pravdaki ředěćina thaj vi pe sama averengê, save sî pe presija, te ažitin: Le murš pe sama le žuvlajngê, le heteroseksualni manuša pe sama kata homoseksualni manuša, le žene lilenca, te ažitin le ženengê bi themeskê lilengo. Kodo sî o maj angluno principio, opral thaj telal kata svako pragmatićno thaj realno politikaki konsideracija; kodo sî jek moralno imperativo. Numa laši politika sî. Ŗomengê ćaćimatangê aktivistur teljaren kata jek pozicija kaj sî la zor numa kana barjol pe bući khetane, manušikane solidaritetosa.

Note pa teksto

- ¹ O Mahatma Gandhi formirisardja o termo “satyagraha”, te sîkavel e teorija thaj e praksa kata bi-zoraki restistanca. O Gandhi rodelas thaj sîkavelas paćiv karing “satya” (ćaćimos) kaj arćesel pe paj “ahimsa” (bi zorako) thaj paj “brahmacharya” (celibatosa karing o Del). O Gandhi sîkadja Satyagraha (ćaćimos – zor) sar: “Jek Zakono kata univerzalno aplikacija”; “jek permanentno rodimos pala ćaćimos thaj e determinacija te rodel pe o ćaćimos”; “jek proceso palaj publikaki opinijaki edukacija, kadja te ušaravel sa le societakę elementur, te ćirdel sakones sar jek magneto”; thaj “jek efektivno substituto palaj zor”.
- ² Kaća sekcija sî adaptirime kata: The Salt March To Dandi. Arakhadol pe: www.english.emory.edu/Bahri/Dandi.html
- ³ Jekh maj buhli informacija pa lon Satyagraha arakhęn pe: http://www.mkgandhi.org/Civil%20Disobedience/salt_tax.htm.

**Te Prinžanes Ćire Ćaĉimata
thaj te Mares Tu pala Lende**

Prikljuĉime Tekstur

Jekh Sîkavimasko drom pala Ŗomane Aktivistur

Priključime Tekstur

**Univerzalno Deklaracija
kata ` I Manušîkane Čăčimata**

Te Prinžanes Ćire Čăčimata thaj te Mares Tu pala Lende

UNIVERZALNO DEKLARACIJA BAŠO ČAČIPA E MANUŠESKERE¹

Preambula

Soske o mothovipe e bijande dignitetesko thaj jekhipasko si bithemale čačipa e sa dženengere ke manušengiri familija si fundamenti e tromalipasko, čačipaskoro thaj e sansareskoro ko sumnal.

Soske o bipačape thaj o bidikhipe e čačipaskoro e manušesko legari sine ko varvarsko džaiaba so ladžarela sine i gnd e manušipeskoro, thaj sose o kheripe e sumnalesko kaj so e manušeskiri struktura ka dživdini tromalipe ko vakeribe thaj religija thaj ka oven tromane kotar o daripa thaj o čororipa si proklamirimo sar emučo ideali sakone manušeske.

Soske si barikano o čačipe e manušesko te oven preventirime kotar o čačipnalo sistemi te na bi ovela o manuš phaldino t ebuninipe kontra i tiranija thaj i exploatacija.

Soske si trubutno te inicirinipe o progresi e dostengoro relacijengoro maškaro nacije.

Soske o nacije e Unijakere nacijengoro ko Dokumenti palem zorzakeri plo učipe ko fundamentalno čačipe e manušesko, ko digniteti thaj molipe e manušeskere personakoro thaj jekhipe maškaro rom thaj romni thaj soske dingje lafi te inicirin o amalikano progresi thaj te šušjakeren o šartija bašo dživdipa ko pobaro tromalipe.

Soske e raštrakere džene dena lafi kaj ka kheren kolaboracija e Unijakere nacijenar te bi rezervirinen o fundamentalno mothovipe thaj praktika e manušikane čačipaske thaj fundamentalno tromalipe.

Soske o fundamentalno aljovipe akale čačipaskoro thaj tromalipasko si embaro barikanipe bašo pherdo realiziripe akale obligacijakoro.

Akana, odoleske, O Generalno parlamenti, Proklamirini akaja Univerzalno Deklaracija bašo čačipa e manušeskoro sar jekhanutno amalikano standardi so valjani te resaren sa o manuša thaj sa o nacije koleja so sakona korkorutno thaj sakova orgni e amalipaskoro dikhindoj akaja Deklaracija, ka mangel sikljoibaja thaj edukacijaja te anel bašo mothoviba akale čačipaskoro thaj tromalipe thaj kerindoj e nacionalno thaj maškarenacionalnengo mere te ovel sigurno lengoro fundamentalno thaj pačavutno mothovipe thaj šunipe sar maškaro nacije ko korkorune raštrake džene, adžaar thaj maškaro nacije ko okola teritorije so si teli lengiri direkcija.

Dženo 1

Sa e manuškane strukture bijandžona tromane thaj jekhutne ko digniteti thaj čapipa. Von si baxtarde em barvale gndaja thaj godžaja thaj trubun jekh avereja te kherjakeren ko vodži pralipaja.

Dženo 2

O sa čaćipa thaj tromalipa programirime ko akava Dokumenti preperena sakone dženeske bizo razlika ko dhikhiba ki rasa, farba e mortikako, o pol i čhib, i religija, thaj o politikano ja aver gndalipe, o nacionalno ja amalikano iklipe, i situacija e barvalipaski, o bijandipe ja bilo savo šarti. Poodori, nane te kherelpe nisavi razlika ki baza e politikakiri, e čak ipaskiri ja o maškarenacioalno satatusi e phuvjako ja e teritorijako kote so pherela nesavo manuš, bilo te ovel biatxinalo, telo phuriba, e biavtonomijako ja palem te arakipe ko bilo savo graničipe ko suvereniteti.

Dženo 3

Sakone isile čaćipa ko dživdipe thaj arakibasko ple personakoro.

Dženo 4

Khonik na smiini te ovel ikerdo ko phanlipe ja teli eksploatacija, phanlipe ja ko kinipe-bikinipe e phanlimacar ko sa o forme si phanle.

Dženo 5

Khonik ni smiil te ovel teljardo ko pharipe ja ko dilini, thaj bimanuškano ja džungalo keripe ja penali.

Dženo 6

Sakone isi čaćipe kaj mangela te avel prindžardo sar čakikano subjekti.

Dženo 7

Sarine si jekhutne anglal o krisi thaj isiolen čaćipe, bizo savi bilo diskriminacija, jekhutne preventive ko krisi.

Dženo 8

Sarinen isi čaćipe ko nacionalno krisija efikasno te preventinen o phagiba o fundame čaćipa so si mothode e statueja ja e kriseja.

Dženo 9

Khonik ni smiil te ovel proizvodno astaro, phanlo, pa ni phaldimo.

Dženo 10

Sakone isi pherdo jekhutno čačipe ko čačikano thaj pravdo krisalipe angle biatxinale thaj bišukar krisi so ka definirini bašo leskere čačipa thaj obligacije thaj bašo fundalipa ko sakova bango vakeribe kontra leste.

Dženo 11

1. Sakova iftirimo bašo bango vakeripe isiole čačipe te gndini kaj nane odova čače sa džikote upri baza e kriseki, o bangovakeripe na dokadžini ko čačikano rodipa kase so denape leske sa o garancije trubutne baši leskoro arakipe.
2. Khonik na smiini te ovel krisimo bašo buća ja mekhipa so nane bange buća palo nacionalno ja maškarenacikengoro čačipa ko vakti kana si kerde. Isto adžaar na smiini te vakeripe poparo penalipe kotar okoja so šaj te kerelpe ko vakti kana si realizirimi i bangi buti.

Dženo 12

Khonik na smiini te ovel ikaldo ko proizvodno emipe ko privatno ž ivdipe, familija, ko ćer ja akti, ni te kerel atako upralo o šukaripa thaj baripa. Sakone isiole čačipa bašo arakiba kotar o krisi prekal asavko emipe thaj atako.

Dženo 13

1. Sakone isiole čačipa ko tromalipa phiribasko thaj alosariba ko arakiba ko granice ki nesavi raštra.
2. Sakone isiole čačipa te mekel savi bilo phuv, čhivindoj em pli da, thaj palem te irinipe ki pi phuv.

Dženo 14

1. Sako phaldimo manuš isiole čačipa te rodol thaj te dživdini azili ko avera phuvka.
2. Ko akava čačipa khonik našti te vikini ki situacija o paldipa te ovol fundamo upri bangi buti kotar i bipolitikano karakteri ja keriba kontra e funde thaj e čikata e Unijakere nacije.

Dženo 15

1. Sakone isiole čačipa ko jekh raštralipe.
2. Khonik ni smiil korkoruno te ovel xasardo kotar plo raštralipe ni kotar čačipe te lol aver raštralipe.

Dženo 16

1. E pherdeberšengere murša thaj džuvlja bizo save graničiba ko dikhibe e rasakoro, raštralipha ja i religija, isiolen čačipa te kheren ničaji thaj teovelolen familija. Von si jekhautne ko phandiba ničaji, ko vakti ko leskoro traiba taj ko leskoro mukhiba.

2. O ničaji šaj te klidirinipe ki tromanikani thaj sasto kaulibe e personengoro so khuvena ko ničaji.
3. I familija thaj o devlikanliphe si fundamentalno kletka e amalikanipasko thaj isiolen čačipe baši preventiva kotar o amalipe thaj i raštra.

Dženo 17

1. Sakone isi čačipe te ovele barvaliphe, korkoro, a em ko amalipe averencar.
2. Khonik ni smiil te ovel korkoruno našavdo kotar plo barvalipe.

Dženo 18

Sakone isirole čačipe ko tromanipe e gndako, godžako thaj e religijako; akava čačipe phandena o emibiba e religijakoro ja e gndalibaskoro thaj e manuškakoro tromaniasko korkore ja ko amalipe averencar, javno ja privatno te manifestirin pli religija ja gndalipeko drumo e ikloibaja, religijakere keribaja thaj kheribe e ritualengoro.

Dženo 19

Sakone isi čačipe ko tromanipe e gndakoro thaj vakeribaskoro, so asterela thaj o čačipe te na ovel bisansarimo ki oli religija, sar thaj kako čačipe te rodol, te lel thaj te buvljakeri o informacije thaj o ideja bilo save bućencar thaj bizo dikhipe e granicengoro.

Dženo 20

1. Sakone isi čačipe ko tromanipe bašo sansarimo khedipe thaj amalipe.
2. Khonik našti te ovel phaldimo te pherel ko disavo khedinipe.

Dženo 21

1. Sakone isi čačipe te participirini ko direktoribe e javno bućencar ki pi phuv, butpaše ja prekal tromane alosarime delegatija.
2. Sakone isi čačipe ki jekhutni baza te khuvel ki javno funkcija ki pli phuv.
3. I volja e nacijakiri si baza e raštrakere tagaripaske: akaja volja trubul te mujarelppe ko palovakteske ja tromane alosariba so ka ćerenpe e fundamentalno thaj jekhutne čačipaja e xangoso e, garavdune xangibaja ja e jekhutne keribaja koja so garantirini tromanipe e xangibasko.

Dženo 22

Sako, sar dženo e amalikanipasko, isile čačipe ko sosijalno siguripe thaj čačipe te realizirinen ekonomikane, amalikane thaj kulturakere čač ipa trubutne bašo plo digniteti thaj bašo tromanutno progresi ple personakoro, pomožindoj e raštraja thaj i maškarenacionalna kolaboracija, a ko kauli e organizacija thaj e buća e sakona raštrakere.

Dženo 23

1. Sakone isi čačipe baši buti, bašo tromano alosaribe ko rodipa buti ko čačikane thaj šukar šartija baši buti thaj baši preventiva kotar bizobučaripe.
2. Sakova, bizo razlika, isirole čačipe baši jekhutno počinipe baši jekhutni buti.
3. Sako ko kerola buti isirole čačipa baši čačikanutno thaj šukarutno počinipa koja so leske thaj leskere familijake sigurini egzistencija koja so i šukar e manušikane dingitetske so, dž ikote valjane, ka ovel dopherdi avere bućencar kotar i socijalno preventiva.
4. Sako isile čačipa te formirani thaj the khovel ko sindikati bašo arakhiba ple interesija.

Dženo 24

Sakone isi čačipa ki ferije thaj rekreacija, čhivindoj odote e gndakoro graničiipe bašo bućakoro vakti thaj palovakteskere počime ferije.

Dženo 25

1. Sakone isi čačipe bašo dživdipasko standardi so sigurinelastipa thaj šukaripa, lekse thaj leskere familijake, čhivindoj ote o xabe, o urjavipe, o čer, doktoreskoro arakibe taj o trubupe kotar o socijalno funkcionerja sar em o čačipe e siguripako ki situacija ko bizobuti, nasvalipa, bizoralipe, phivlipa, phuripa ja avera situacije ko našaviba e bućengoro bašo ikeripe e trujalipaskoro biatxinalipe kotar leskiri volja.
2. O daja thaj o čave isiolen čačipa baši ulavno arakibe thaj pomoštaripe. Sa o čhave, bijande ko ničai ja avri olestar, dž ivdinena jekhutno socijalno arakiba.

Dženo 26

1. Sako isirole čačipa ko sikljobe. O sikljoibe trubul te ovel bipočimo barem ko fundamentalno thaj xarne škole. I fundamni škola si moralno. I texničko thaj i profesionalno škola trubul te ovel asavki te avel sarinenge jekutni upri baza ko lengoro takati.
2. O sikljoibe valjani te avol ki linija ko baro progeresi e manušikane personakoro thaj zoralipa e kandibasko e manušikane čačipasko thaj e fundamentalno tromanipa. Odova valjani te pomožini o xačariba, sabrluko thaj o dostluko maškaro sa o nacije, rasno thaj religiozno grupacija, sar em i buti e Unijakere nacijengoro bašo ikeripe o sansari.
3. O dat thaj i daj isiolen avgo čačipa te alosaren ki savi sikljovni ka džan olengere čhave.

Dženo 27

1. Sakone isi čačipe tromano te participirini ko kulturakoro dživdipe ko amalipe, te dživdini ko arti thaj te participirini ko sikljovno progeresi tgaj ko lačiipe so odotar ikljola.

2. Sakone isiole čaćipa baši preventiva e moralne thaj e materijalne interesija so ikljovena kotar sakona sikljovno, lilarno thaj artikani aktivnost kasko kerdo si vov.

Dženo 28

Sakone isi čaćipe ko amalikano thaj maškarenacionalno sistemi kaj so o čaćipe thaj o tromalipe sikavde ki akaja deklaracija šaj te oven realizirme za sar si.

Dženo 29

1. Sakone isi obligacije prekal o amalikanipe kova so dela šanse tromane thaj sa te bajrakeri pli persona.
2. Ko kheribe ple čaćipa thaj tromanipe sakova manuš šaj te ovel teljardo numa ko okola graničipa so si gndinde e kriseja nameraja te kerelpe phindžardipša thaj šunipa e čaćipaskoro thaj e tromanipasko e averengo em nameraja te kerel po čefi, o čaćikane rodipaja e moralesko, e javno sistemsko thaj i fundamentalno gudlošukariba ko demokratikano amalipe.
3. Akala čaćipa thaj tromanipa ki nasavi situacija našti the kherempe kontra o fundija thaj o čikata e Unijakere nacijenge.

Dženo 30

Ni jekh rezolucija kotar akaja Deklaracija našti te interpretirinenpe sar čaćipe bilo save raštrake, grupake ja dženeske so kerola bilo savi buti ja te kerel bilo savi buti ki linija po pheravipe e čaćipasko thaj e tromanipasko so ikerdžona ki akaja Deklaracija.

Priključime Tekstur

¹ Adoptirimi thaj proklamirini kotar o Generalno parlamenti e Unijakere nacije e rezolucijaja 217 A(III), ko 10 decemvri 1948 berš, ano Generalno parlamenti

Priključime Tekstur

**Maškar-themutni Konvencija
paj Eliminacija kata sa la
Rasakê Diskriminacijkê forme**

Te Prinžanes Ćire Čăimata thaj te Mares Tu pala Lende

TE PRINZANES ĆIRE ĆAĆIMATA THAJ TE MARES TU PALA LENDE MAŠKARTHEMUTNI KONVENCIA KONTRA E RASNO DISKRIMINACIA *

E tema save die piri signatura /somnatura telal kadi konvencia,

ersonalno e aktivitetura an ko-operacia Jekhethaneske naciengo, te khetane arešen šerutno gindo e Jekhethaneske naciengo te zuraren thaj te ispiden te respektuilpe e manuŝengo ĉaĉipen thaj e baziĉno sloboda bi diferenciacio pala e rasa, dal si o masnuŝ murŝ vol dŝuvlji, savi ĉhib o manuŝ vakarel thaj savi religia kamel,

Gindosa kaj e univerzaln deklarcia pala e manuŝenge ĉaĉimata vazdel opre e ideja kaj sa e manuŝa bianenpe sar slobodne thaj egalne (jekh sar aver) thaj kaj svako ŝaj lel vol kerel protekcia pala pire ĉaĉimata thaj e slobode save si romosardine kate bi diferenciacio pe rasa, po kolori vol pe nacia,

Gindosa kaj si savore egalne (jekh sar aver) anglal o krisi thaj kaj si savoren ĉaĉipen pe egalno protekcia katar svako diskriminacia, kaj e Jekhethaneske nacie ĉi kamen o kolonojalizmo, segregacia thaj diskriminacia pe svako than an sasti luma thaj kaj e deklarcia kontra o kolonializmo (kaj si dindi e sloboda e themenge save ses kolonie) 14. Decembreo 1960. Berŝ (rezolucia 1514 /XV/general kongresoski) die konfirmacia kaj trubul so maj sigo te phagavelpe kava bilaĉipen,

Gindosa kaj e deklarcia Jekhethaneske naciengo pala o maripen kontra e rasno diskriminacia, 20. Novembri 1963. Berŝ (rezolucia 1904/XVIII/general kongresoski) del konfirmacia kaj trubul so majsigo te phagavelpe svako rasno diskriminacia an sasti luma thaj kaj trubul so majbaro respekto pala o manuŝ, bul te avel tradino po krisi thaj kaj si svako diskriminacia bilaĉi,

Gindosa (vadŝi/inke jekh drom) kaj e diskriminacia maŝkar e manuŝa an relacia pala e rasa, o kolori nacia si jekh baro bilaĉipen po drom te kerelpe ŝukar amalipen maŝkar e manuŝa,

Gindosa kaj e rasne problemura naj an relacia pala e idealura an jekh manuŝi-kano amalipen, Griŝasa kaj e rasno diskriminaciainke/vadŝi trail an varesave thema, an varesave themeske governura, o phagaven rasno diskriminacia thaj kaj ka keren e protekcia te na barol e nacional-doktrina thaj te kade aŝutinen hatjaripen maŝkar e rase thaj te keren maŝkar-themutno amalipen ande savo ĉi avel rasno segregacia thaj diskriminacia,

Gindosa kaj si kerdini e konvencia kontra e diskriminacia kana o manuŝ kamel te butjarel so e maŝkarthemutni organizacia akceptuisarda an 1958. Berŝ thaj vi e konvencia kontra e diskriminacia ande edukacia so lia e organizacia Jekhethaneske naciengi pala e edukacia, thaj kultura an 1960. berŝ,

Mangipasa te realizuil e principura save si ramosardine an deklaracia Jekhethaneske naciengi kontra svako diskriminacia thaj te kerenpe so majbare aktivitetura te godo realizuilpe.

JEKTO ŠERUTNO KOTOR

Kotor 1

1. An kadi konvencia kana phenelpe “rasno diskriminacia” godo si an relacia pala svako diferencia savo kerelpe maškar e manuša thaj savo si bazirime pe rasa, kolori/farba, pe nacia thaj sar rezultato si te phagarenpe politikake, ekonomikake, socialne thaj kulturne ćaćimata so trubul te avel svakone manuše.
2. Kadi konvencia naj ande relacia pala e diferencie thaj limitura save keren e membrura kadale konveciake maškar e manuša saven si godole themesko pasporti thaj e manuša save aven andar aver them.
3. Ni jekh paragrafo an kadi konvencia našti hatjarelpe sar phagaripe pala e themenge zakonura save die piri signatura/somnatura telal e šerutni konvencia vaš e Jekhethaneske nacie an relacia pala e minoritetura, pala e themengo pasporti thaj kadi direkcia trubul te respektuilpe svakone naciasa.
4. Specialne aktivitetura save si kerdine te vazden opre varesave nacie vol etnikane grupura (lengo anglunipen) vol te arakhen/ protektuin varesave manušen an direkcia te realizuin pire ćaćimata či ka lenpe sar rasno diskriminacia, numaj trubul te lelpe sama te na kerelpe sar rezultato kaj jekh etnikani vol rasno grupa dikhelpe averčhande deso aver. Kadale aktivitetura či trubun te aven pe zor an momento kana e reslipena realizuinpe.

Kotor 2

1. E thema save di piri signatura/somnatura telal kadi konvencia oficielno phende kaj chi kamen e diskriminacia thaj lie pe peste responsabiliteto te keren e aktivitetuura thaj e politika savi džal an direkcia te phagarel svako rasno diskriminacia thaj savi ka ažutil te vazdelpe opre hatjaripen maškar e nacie te kerelpe godo so si kate ramosardino/skrinisardo:
 - a) E thema save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia lie pe peste obligacia te na keren rasno diskriminacia vol te na keren diskriminacia kontra varesavo manuš, kontra varesavi grupa vol institucia thaj trubul te sa e aktivitetura e šerutne themeske institucie keren godo so lie pe peste sar obligacia;
 - b) Svakone theme savo dia piri signatura/somnato telal kadi konvencia si obligacia te na vazdel opre vol kerel protekcia pala e rasno diskriminacia savo kerel varesavo manuš vol organizacia;
 - c) Svako them savo dia piri signatura/somnato telal kadi konvencia trubul te kerel sa e aktivitetura thaj te kerel analiza pala e politika thaj e zakonura save vazden opre e rasno diskriminacia;

- d) Svako them savo die piri signatura/somnato telal kadi konvencia trubul te kerel e aktivitetura te kerel prohibicia pala e rasno diskriminacia savo kerel varesavo manuŝ grupa vol organizcia thaj vi te phagavel godo;
 - e) Svako them savo die piri signatura/somnato telal kadi konvencia trubul te aŝutil e amalipa save marenpe kontra e rasno diskriminacia thaj e thema trubun te marenpe vi kontra sa so kamel te vazdel opre e rasno diskriminacia.
2. Ethema save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia ka keren specialne aktivitetura an sociologia, ekonomika, kultura te bararenpe varesave rasne grupe vol te bararen gindipen e manuŝengo save si ande kadale grupe an direkcia te avelen garancia thaj egaliteto te keren pire manuŝikane čačimata. Kadale aktivitetura či trubun te keren sar rezultato te varesave rasne grupe aven an majlači vol majbilači pozicia averendar kana realizuinpe e reslipena sostar si vi kerdine majanglal kadala aktivitetura?

Kotor 3

E thema save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia krisaren svako segregacia vi aparthejd thaj len pe peste sama te pe piri phuv/teritoria keren prohibicia (najšaipen) pala svako rasno diskriminacia.

Kotor 4

E thema save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia zurale krisaren svako propaganda savi si bazirime pe teoria savi phenel kaj si varesavi rasa majbari averatar. E them lie pe peste obligacia te keren e aktivitetura save si an direkcia te phagaven svako diskriminacia thaj sa so e thema keren ka avel an relacia pala e univerzalno deklaracia vaš e manuŝenge čačimata thaj pala e čačimata save si ramosardine an kotor 5. kadale konvenciako kaj užes phenelpe:

- a) Te lelpe sar doŝalipen svako ideja savi si an relacia pala o rasno bihatjaripen, svako tradipe pe rasno bihatjaripen sar vi svako hoji kontra svako rasa vol varesavi grupa saves si aver kolori-farba vol savi si aver nacia. Te lelpe sar doŝalipen svako aŝutipen, vi e lovengo aŝutipen, pala e rasne aktivitetura;
- b) E thema save di piri signatura/somnatura telal kadi konvencia trubun te den oficielno informacia kaj si kadale informacie kontra o čačipen thaj te keren prohibicia pala o butjaripen e organizaciengo save vazden opre o rasizmo vol save aŝutinen o rasizmo thaj pe aver rig e thema oficielno trubun te phenen kaj si aktivitetura kadale organizaciengo kontra o čačipen;
- c) E thema save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia či troman te muken e ofielne institucie te vazden opre e rasno diskriminacia vol te aŝutinen godo.

Kotor 5

An relacia pala o kotor 2. kadale konvenciako e themen save die piri signatura/somnato telal kadi konvencia si obligacia te keren prohibicia vol te mudaren svako rasno diskriminacia thaj te den čačipen

svakone manuše te avel egalno, jekh sar aver, anglal o ćaćipen bi diferenciaciako pe rasa, kolori/farba vol nacia. Kava specialno trubul te respektuilpe an relacia pala o:

- a) ćaćipen po egalno proceso anglal o krisi vol svako aver krisi;
- b) ćaćipen po slobodno dživdipen e manuško bi darako, ćaćipen pe themeski protekcia/arakhipen katar svako violencia thaj dukhavipen vi katar e manuša save keren butji an oficielne institucie vi katar aver manuša, katar e grupa vol varesavi institucia;
- c) politikake ćaćimata specialno e ćaćimata pe politikake alosaripa, ćaćipen pe politikako glasno pe politikaki kandidatura, ćaćipen svakones manušes te lel than ando themesko governo, te lel than pe svako ofielno funkcija;
- d) aver civilne ćaćimata specialno :
 - i) ćaćipen svakone manuše te slobodno phirel thaj te alosarel o them kaj ka trail;
 - ii) ćaćipen svakone manuše te džal andar varesavo them vi te džal andar piro them thaj vi te irilpe/avel palpale;
 - iii) te phenel ko si-savi nacia;
 - iv) ćaćipen svakone manuše te prandilpe kasa kamel;
 - v) svakone si ćaćipen pe phuv, kher vol aver barvalipen; adesko barvalipen;
 - vi) svakones si ćaćipen pe pala-dadesko barvalipen;
 - vii) svakones si ćaćipen po slobodno gindipen thaj religia;
 - viii) svakones si ćaćipen po slobodno gindipen thaj te phenel slobodno godno so gindil;
 - ix) svakones si ćaćipen te kerel varesavo kidipe (savo si laćho, bi-maripasko) thaj svakones si ćaćipe te khetanilpe averenca;
- e) svakones si ćaćipen pe ekonomikake, socialne thaj kulturake ćaćimata specialno:
 - i) ćaćipen po butjaripe, po slobodno alosaripe pala godno sarsavi butji o manuš kamel te kerel, pe egalutne butjake kondicie, pe manuško protekcia kana naj les butjako than, pala egalno pokinipe sar vi avere manuše kana liduj keren egalno butji;
 - ii) svakones si ćaćipen te kerel sindikato thaj te lel than gothe;
 - iii) svakones si ćaćipen po kher;
 - iv) svakones si ćaćipen po sastipen, pe medicinako ažutipen, pe socialno protekcia thaj socialno ažutipen;
 - v) svakones si ćaćipen pe normalno vi specialno edukacia;
 - vi) svakones si ćaćipen te egalno lel than an varesave kulturake aktivitetura;
- f) svanones si ćaćipen te džal pe varesave oficielne thana sar: hotelura, restorantura, festivalura, parkura.

Kotor 6

E thema save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia ka den svakone manuše (save si telal lengi jurisdikcia) protekcia thaj čačipen te keren rovipasko lil savo šaj te bičhalen po nacionalno krisi vol pe varesavi aver themeski institucia kontra svako rasno diskriminacia savi šaj dukhavel leske personalne čačimata thaj leski sloboda. E dukhade manuše si vi čačipen te rodel katar o krisi love te vareko kerel diskriminacia kontra leste.

Kotor 7

E thema save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia lie pe peste obligacia te keren aktivitetura specialno pala e edukacia, kultura, pala e informacie an direkcia te so majbut phagaven e rasno diskriminacia thaj pe aver rig te vazden opre hatjaripen maškar e manuša , tolerancia, amalipen maškar e thema, maškar e rasne thaj etnikane grupe thaj majpalal te vazden opre e Deklaracia pala e Jekhethaneske nacie kontra e rasno diskriminacia vi te vazden opre kadi konvencia.

Dujto šerutno kotor

Kotor 8

1. Kerdino si o komiteto savo kamel te phagavel e rasno diskriminacia (Majdur an akava teksto komiteto) an savo lie than dešohto manuša save si but-džangle sar manuša saven si bare moralne kvalitetura. E komitetoske mebruren maškar peste alosaren e thema save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia. E komitetoske membrura keren kidipa ande piro anav. Važno/importanto si te phenelpe kaj kana alosarenpe e manuša ande kava komiteto dikhelpe vi katar aven thaj vi lelpe sama pala e šerutne jurisdikane sistemura.
2. E komitetoske membrura alosarenpe po garudino alosaripe an relacia pala e kandidatura save e thema kamen te šuven/thon an komiteto. Svako them savo die piri signatura telal kadi konvencia šaj ispidel pire kandidato saves majanglal alosarda maškar pire manuša.
3. Majangluno alosaripe ka kerelpe šov čhon katar o djes kana oficielno avel tradini kade konvencia avri. Trin čhon majanglal o alosaripen o general membrura pala kadi organizacia thaj akharel len te den sugestia pala e kandidatura save kamen te šuven/thon an komiteto thaj pala kava si len duj-čhonengo periodo. O general sekretari kerel jekh lil an savo skrinil/lekharel e kandidatorenge anava thaj telal skrinil/ramol andar savo them aven thaj ko die sugestia pala lende.
4. Alosaripen pala e komitetoske membrura kerelpe po kidipe savo kerel o general sekretari pala e Jelhethaneske nacie po than kaj kadi organizacia bešel. Pe kava kidipe trubul te avel minimum duj-trito kotor katar e thema save si membrura pala e Jekhethaneske nacie (kvorum). An komiteto den e kandidatura saven si majbut glasura thaj saven si apsolutno butipen katar e themenge delegatura save lie than po kidipe thaj save den piro glaslo.

5. a) E komitetoske membrura alosarenpe pe ŝtar berŝengo periodo. O mandato pala inja membrura save si alosardine po majangluno alosaripen agorilpe pala duj berŝ. Majpalal o angluno alosaripen o komitetosko perzidento alosarel kadalen inja membruren.
- b) O them savo die piri signatura/somnato telal kadi konvencia alosarel (del avere kandidato) neve manuŝe savo del an komiteto te o komiteto del oficielno ŝaipen.
6. E thema save die piri signatura /somnatura telal kadi konvencia den love pala e membrura save butjaren ando komiteto.

Kotor 9

1. E thema save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia ka den e general-sekretareske vaŝ e Jekhethaneske nacie reportura pala e aktivitetura (ando krisi, ande administracia) save si an relacia pala kadi konvencia:
 - a) maximum an jekh-berŝesko periodo katar o djes kana si kadi konvencia oficielno tradini avri;
 - b) pala godo e reportura ka denpe svako dujto berŝ thaj kana o komiteto godo rodel. Thaj majpalal o komiteto ŝaj rodel katar e thema vi special informacie save naj ramome/skrinisarde ande raportura.
2. O komiteto del svako berŝ e general kongresoske Jekhethaneske naciengo, perdal o general sekretari, raporto pala piro butjaripen thaj vov ŝaj del vi varesave sugestie an relacia pala e reportura sae biĉhalde leske e thema save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia. O komiteto phenel pire sugestie e general-kongresoske vol phenel e sugestie saven si e themen save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia.

Kotor 10

1. O komiteto korkore kerel pire ĉaĉimata
2. O komiteto alosarel pire sekretariato an dujbeŝengo periodo
3. O general sekretari Jekhethaneske naciengo si vi e komitetosko sekretari
4. O komiteto kerel sajekh pire kidipa po than kaj beŝen e Jekhethaneske nacie.

Kotor 11

1. Te jekh them savo si membro e Jekhethaneske naciengo gindil kaj varesavo aver them ĉi respektuil e paragrafura save si ramome/skrinisarde ande kadi konvencia godo ŝaj vi te phenelpe e komitetoske. Pala godo o komiteto del piro raporto. An trin-ĉhonengo periodo o them saves si intereso del e komitetoske lil an savo si dindi e explanacia thaj phenel save aktivitetura trubun te kerenpe an relacia te phagavelpe o problemo.

2. Te an šov-čhonengo periodo katar o djes kana si bičhaldo o lil o komiteto či phagavel o problemo kade sar e duj thema kamle e themen si čačipen te palem/inke jekhvar bičhalen e komitetoske lil.
3. O komiteto šaj te avel responsabilno te phagavel o problemo an relacia pala o paragrafo 2. kadale kotoresko feri an situacia kana dikhel kaj si sa kerdino te o problemo phagavelpe an relacia pala o maškarthemutno čačipen.
4. Pala svako pučipen o komiteto šaj rodel vadži/inke varesave informacie katar e thema save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia.
5. Kana o komiteto kerel analiza pala varesavo pučipen an relacia pala kava kotor e thema save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia thaj saven si interes, si čačipen te bičhalen pire reprezentanto/delegato savo ka lel than an komiteto kana kerelpe diskusia pala kadi tema.

Kotor 12

1. a) Kana o komiteto akceptuil thaj kerel analiza pala e informacie save gindil kaj trubul te džanel, o prezidento kerel jekh ad hoc komisija savi trubul te kerel palem/inke jekhvar phralipen maškar e them saven sas problemo. An godi komisija si pandž manuša saven kamen vi jekh vi aver rig (vi jekh vi aver them);
 - b) Te an trin-čhonengo periodo e thema saven si problemo jekh averesa čhin keren o komiteto e komisiake membrura, saven, e thema save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia či alosarde ka alosarenpe po garudino alosaripen maškar e komitetoske membrura. Te o alosaripen kerelpe pe kado alosaripen trubul te den piro glaso duj-trito kotor katar e komtetoske mambrura.
2. E komitetoske membrura keren kidipe an piro anav. Von šaj vi te na aven andar e thema save krisinpe thaj šaj vi te aven andar e thema save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia.
3. E komisija alosarel pire delegato thaj kerel pire čačimata save respektuinpe maškar e komisija.
4. E komisija kerel pire kidipa an Jekhethaneske naciengo bešipasko than vol pe varesavo aver than kaj godo e komisija kamel.
5. O sekretariato an relacia pala o kotor 3. thaj 10. Kadale konvenciako ažutinel e komisiake kana e duj themen save si membrura an Jekhethaneske nacie krisinpe maškar peste. Von specialno ažutin kana trubun te alosarenpe e komisiake membrura.
6. E love pala e komisiake membrura den e thema save krisinpe pal e sugestia del o general sekretari pala e Jekhethaneske nacie.
7. Te godo trubul o general sekretari pokinel e komisiake thaj majpalal e thema save krisinpe irin e general skretareske e love.
8. E informacijue save akceptuil o komiteto denpe e komisiake pal e komisija šaj rodel e informacie vi katar e thema save krisinpe.

Kotor 13

1. Kana e komisija kerel analiza pala o problemo voj del e komitetoske prezidentose o raporto ande savo si ramome sa e faktura an relacia pala o problemo mařkar e duj thema thaj del vi sugestie sar o problemo řaj te phagarelpe.
2. E komitetosko prezidento del e komisiako raporto e themenge save krisinpe. Kadala thema den informacia e komitetoske prezidento an trin-ĉhonengo periodo kamen vol kamen vol na te len e sugestie save si ramome an komisiako raporto.brura kadale konvenciako.

Kotor 14

1. Svako them savo die piri signatura/somnato telal kadi konvencia řaj phenel kana godo kamel kaj e komiteto si zor te lel thaj te kerel analiza pe lila save biĉhalda o manuř vol varesavi grupa thaj save phenen kaj si o dukhavipe kontra lende kerdino an them savo si membro kadake konvenciako. O komiteto ĉi akceptuil ni jekh generalno raporto savo interesuil e theme te ni die gasavi informacia.
2. Svako them savo die piri signatura/somnato telal kadi konvencia thaj savo ofielno phenel godo so si an relacia pala o paragrafo 1. řaj kerel jekh komiteto an relacia pala pire jurisdikane ĉaĉimata savo řaj lel thaj kerel e analiza pala e rovipaske lila save kamen te krisinpe godolese kaj vareko kerda tortura/violencia pe lende.
3. O them savo die piri signatura/somnato telal kadi konvencia te si les intereso del jekh ofielno informacia an relacia pala o paragrafo 1. Thaj del vi o anav e komitetosko savo vov kerda an relacia pala o kotor 2. E general sekretareske pala e Jekhthaneske nacie. O general sekretari jekh kopia pala kava lil biĉhalel avere themenge save si membrura an Jekhethaneske nacie. E ofielno informacia řaj vi cirdelpe perdal jekh ofielno phenipen savo biĉhalelpe general sekretareske Jekhethaneske naciengo. Kadala cirdipa nařti aven an relacia pala e puĉipa save si an Jekhethaneske naciengo komitetoski procedura.
4. O komiteto savo kerda o them pe piri teritoria an relacia pala o kotor 2. trubul te kerel evidencia pala e sa mangipaske lila thaj e kopie biĉalenpe e general sekretareske Jekhethaneske naciengo. Godo so si ramosardino an kadala rovipaske lila nařti khonik ofielno tradel avri.
5. Te o manuř savo biĉhalda o rovipasko lil e komitetoske savo si an lesko them (katar si vi vov), an relacia pala o paragrafo 2. kadale kotoresko, ĉi akceptuil varesavo ofielno lil katar kava komiteto an řov-ĉhonengo periodo atunĉi o manuř řaj piro rovipasko lil te biĉhalel e Jekhethaneske naciengo komitetoske.
6. a) Jekhethaneske naciengo komiteto majanglal informiřil e theme katar avilo o rovipasko lil sar si (te si godo ĉaĉipen) dukhadino varesavo kotor kadale konvenciako. E manuřesko identiteto (savo biĉhalda o rovipasko lil) o komiteto ĉi tromal te phenel te o manuř savo ramosarda o rovipasko lil godo ĉi kamel. O komiteto ĉi akceptuil anonimne lila/bi signaturako.

- b) Pala trin-čhonengo periodo o them, katar si bičhaldo e manušesko rovipasko lil, bičhalel o lil an savo del e explanacia an relacia pala o problemo thaj e šaipena sar te phagarelpe o problemo.
- 7. a) O komiteto kerel analiza pala e oficielne raportura vi an relacia pala e informacie save bičhalde lese e thema saven si interesu vi o manuš savo bičhalda o rovipasko lil. O komiteto či kerel analiza pala o rovipasko lil savo bičhalda o dukhado manuš džikaj či dikhel dal vov bičhalda o rovipasko lil majanglal an themeske institucie kaj si kerdino o dukhavipen.
- b) O komiteto bičhavel pire sugestie thaj gindipa e themese saves si interesu thaj e manušese savo bičhalda o rovipasko lil.
- 8. O komiteto an piro jekhe beršesko raporto kerel cikni explanacia pala e sugestie thaj e gindipa save si an relacia pala o kotor 7. b)
- 9. E komiteto si ofielno šaipen te kerel e funkcie save si ramosardine an kava kotor numaj te minimum deš thema save si membrura pala kadi konvencia die ofielno raporto save si an relacia pala o paragrafo 1. kadale konvenciako.

Kotor 15

- 1. Ažukaripasa/aštjarimasa te realizuinpe e planura andar e Deklaracia save phenel kaj trubul te delpe biphanglipe (independant) e themenge save se kolonie, so si vi ramosardino an Rezolucia 1514 (XV) thaj so sas phanglino po general-kongreso Jekhethaneske uniake an 14. Decembro 1960. Berš, e kotora an kadi konvencia či keren limitu po čačipen te kadala thema keren rovipaske lila. Kava čačipen e themenge save si kolonie den aver maškathemutne instrumentura thaj vi Jekhethaneske nacie vol lenge departmanura.
- 2. a) O komiteto savo si kerdino ande relacia pala o pragrafo 1. Kotor 8. Kadale konveciako, akceptuil e kopia katar e rovipaske lila save aven katar e teritorie vol thema saven naj autonomia vol katar e teritoria pe savi kerelpe rezolucia 1514.(XV) katar o generalno kongreso an relacia pala e pučipa andar kadi konvencia thaj save si bičhalde e Jekhethaneske nacienge;
- b) komiteto akceptuil katar e departmanura Jekhthaneske nacienge e kopia pala o raporto katar e zakonengeri, administrativno, krisipaske vol aver aktivitetura save si an relacia pala e principura kadale konvenciaki thaj save si administrativno kerdine pe varesave teritorie an relacia pala o paragrafo 15/2/a thaj save den gindipa thaj rekomodacie kadale departmanurenge.
- 3. O komiteto an pire raportura Jekhethaneske nacienge thol/šuvél jekh cikni explanacia katar e rovipaske lila thaj e reportura save akceptuisarda katar e departmanura Jekhethaneske naciengo sar vi pire gindipa thaj rekomodacie an relacia pala kadale rovipaske lila thaj raportura.
- 4. O komiteto bičhavel jekh mangipasko lil general sekretareske Jekhethaneske nacienge te del lese sa e informacie save si an relacia pala e reslipa kadale konvenciake thaj save si an relacia pala e teritorialne problemura save si ramosarde an paragrafo 2/a kadale kotoresko an kadi konvencia.

Kotor 16

E paragrafura kadale konvenciako, an relacia pala e problemura sar te phagarelpe varesavo rovipasko lil, realizuinpe bi bilačhipasa pe aver krisipaske procesura thaj pala lengo phagaripen an relacia pala e diskriminacia thaj vi an relacia pala varesave bazične instrumentura Jekhethaneske nacienge.

TRITO ŠERUTNO KOTOR*Kotor 17*

1. Kadi konvencia putardi si svakone themese te šuvel piri signatura savo si membro Jekhethaneske naciengo vol svakonese kon si membro an varesavo specialno departmano Jekhethaneske naciengo. E konvencia si putardi pe signatura svakone themese savo si membro pala o maškathemutno čačipasko krisi thaj vi svakone themese kas o generalno kongresi jekhethaneske naciengo alosarel te avel an avutno vakti/vrama lesko membro.
2. Kadi konvencia del sugestia te kerelpe e ratifikacia pala e instrumentura thaj e ratifikacia deponuilpe ka general-sekretari Jekhethaneske naciengo.

Kotor 18

1. Membro kadale konvenciako šaj avel svako them savo si thodino an paragrafo 1. kotor 17. kadale konvenciako.
2. Te varesavo them kamel te avel mebro kadale konvenciako deponuinpe e instrumentura (te lelpe o than) ka general-sekretari Jekhethaneske naciengo.

Kotor 19

1. Kadi konvencia ofielno ka avel tradini avri tranda djes katar o djes kana si deponuisardi ka general seretari Jekhethaneske naciengo biš thaj eftato ratifikaciono instrumento vol o instrumento kaj varesavo them lel than an kadi konvencia.
2. Svakone themese savo ratifikuil kadi konvencia vol lel than pala o biš thaj eftato ratifikaciono kontrakto, kadale konvencia ka avel ofielno zor trandato djes katar o djes kana si deponuime katar o them savo del ratifikaciono instrumento vol instrumento kaj ka lel than.

Kotor 20

1. O general sekretari Jekhethaneske naciengo ka akceptuil o teksto e razervenca save ka kerenpe an momento kana kerelpe ratifikacia thaj ofielno godo ka phenelpe sa e themenge save si membrura kadale konvenciako vol godo ka aven. Svakones themes saves si sugestia pe rezerva ka phenel godo e general skretarese an biš-djesengo periodo kastar o djes kana si kerdino kava raporto, kaj či akceptuil e rezerva.

2. Či jekh rezerva savi naj an relacia e objektosa thaj e reslipasa kadale konvenciake naši mukelpe ande konvencia sar vi e rezerva savi avelas sar rezultato kaj del sugestia te varesavo depratmano bujarel. Gindilpe kaj e rezerva si an fremo e kategoriengo kaj si opre ramosardine te minimum duj-trito kotor themengo save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia den pire sugestie.
3. E rezerve šaj te cirdenpe an svako momento jekhe oficielno lilesa savo trubul te bičhalelpe general sekretareske. E liles avelas čači zor an momento kana akceptuil les o general sekretari.

Kotor 21

Svako them savo si membro šaj cirdelpe andar kadi konvencia jekhe oficielno lilesa saves trubul te bičhavel general sekretareske Jekhethaneske naciengo. O cirdipen ka avel oficielno kana nakhel jekhe-beršengo periodo katar o djes kana o general sekretari akceptuisarda kava lil.

Kotor 22

Svako problemo maškar duj vol majbut thema savo si an relacia sar te hatjarelpe kadi konvencia thaj te realizuinpe e kotora andar late, savo či phagavelpe vakarimasa vol an relacia pala o čačipen andar kadi konvencia, bičhavelpe majdur po maškar-themutno čačipasko krisi te vov phagavel o problemo vol si vi trito šaipen te e thema maškar peste phagaven o problemo.

Kotor 23

1. Svako them savo si membro e Jekhethaneske naciengoro šaj bičhavel ande piro mangipasko lil ande savo ka rodel te kerelpe revizia kadale konvenciako. Kava mangipen trubul te kerel perdal jekh oficielno ramosaripen savo trubul te bičhavel e sekretareske Jekhethaneske naciengo.
2. O general sekretari Jekhethaneske naciengo dikhel save aktivitetura trubul te kerel te phagavel kava problemo.

Kotor 24

O general-sekretari Jekhethaneske naciengo del informacie sa e themenge save die piri signatura/somnatura telal kadi konvencia save si an relacijua pala o kotor 17. Kadale konvenciako:

- a) Pala e signature/somnatura e themengi pe kadi konvencia thaj vi katar e ratifikacione instrumentura thaj pala e instrumentura savo them lel than thaj kana (sar membro) an kadi konvencia an relacia pala o kotor 17. Thaj 18;
- b) pala o datumo kana si kadi konvencia oficielno tradini avri an relacia pala o kotor 19;
- c) pala e oficielne informacie save si akceptuime an relacia pala e kotora 14, 20 thaj 23;
- d) kana varesavo them, kamel te cirdelpe katar kadi konvencia, godo šaj kerel kade sar si phendino ando kotor 21.

Kotor 25

1. Kadi konvencia savi si nakhadi pe anglikani, kinezikani, španjolicani, francikani thaj rusikani čhib si deponuime ande arhiva Jekhethaneske naciengi.
2. O general sekretari jekhethaneske naciengo jekh oficielno kopia bičhavel svakone themese save peren an kategoria an relacia pala o paragrafo 1. Kotor 17 kadalre konvenciako.

Priključime Tekstur

¹ Romani language version of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination New York, 7-to marto 1966-to berš.

* *ranslation for the ERRC by Dragan Ristić.*

Priključime Tekstur

La Evropaki Konvencija palaj Protekcija kata `l Manušîkane Čáčimata thaj kata `l Fundamentalni Slobode

Te Prinžanes Ćire Čáčimata thaj te Mares Tu pala Lende

KONVENCIA PALA E MANUŠIKANE ČAČIMATA, BAZIČNE SLOBODE THAJ LENGO ARAKHIPEN/PROTEKCIA¹

E thema save die signatura/somnato telal kadi konvencia, sar membrura pala e Europako khetanipen,

Ande relacia pala e univerzalno deklaracia vaš e manušenge čačimata savo o generalno kongreso jekhethaneske naciengo trada oficialno avri ando 10-to decembri 1948 berš;

Gindosa kaj kadale deklaracia si sar reslipen te garantuil e čačimata save si andre ramome;

Gindosa kaj si e Europake kongresosko reslipen/ciljo te kerelpe so majbaro khetanipen maškar leske membrura te buvljarelpe thaj arakhenpe e bazične čačimata thaj slobode sar jekh katar e droma pe savo trubul te džalpe;

E Europako kongreso vadži jekh drom/inke jekhvar phenda kaj si e manušeski sloboda baza pala e saste lumaki čačimata thaj paća ande sasti luma thaj kaj kava majlačhe šaj te realizuilpe maškar e politikaki demokratia, pe jekh rig, thaj pe dujto rig kava šaj te realizuilpe te sa e manušen si gindo kaj trubun te respektuinpe e manušenge čačimata;

Kamipasa te sar e Europake themeske governura saven si jekh gindipen thaj jekh politikaki tradicia, idealura, slobode thaj čačimata keren khatane jekh akcia te realizuin e čačimata save si ramome ande univerzalno deklaracia,

Khetane kerde kadale kotora:

Kotor 1

E thema save kerde kadi konvencija garantuin svakonese čačimata thaj slobode save si ramosarde/skrinisarde ando jekto kotor kadale konvencijako.

Section I kimaradt a forditásból

Kotor 2

1. Čačipen po trajo/dživdipen si svakone manušes thaj godo si protektuime zakonosa. Khonik khanikas či tromal te mudarel numaj o krisi šaj anel decizji pala e manušesko mudaripen te o manuš kerda baro došalipen.
2. Te o manuš arakhel pes thaj te maudarda avere manuše godolese/vaš odi kaj aver manuš kamla te mudarel les godo či lel pe kontra o čačipen/zakono.
 - a) Varesavo mudaripen či lelpe kontra o zakono te sas kerdino te arakhelpe/protektuilpe varesavo manuš katar o dukhavipen;

- b) Či lel pe' kontra o zakono/čačipen kana o šngalo/policiako manuš šuvel došale manuše ando phanglipen.
- c) Či lel pe kontra o zakono /čačipen te e policia/šngale keren aktivitetuta kontra e violencia

Kotor 3

Khonik khanikas či tromal te dukhavel.

Kotor 4

1. O manuš manuše či tromal te kinel thaj bikinel.
2. Khonik khanikas či tromal te tradel te kerel varesavi butji savi o manuš či kamel.
3. Tradipen po butjartipe naj:
 - a) e butji savi o manuš kerel kana si an phanglipe savi si an relacija pala o kotor 5. an kadi konvencija.
 - b) e butji kana o manuš džal an armija/katenija vol kana kerel varesavi aver butji ando than te či kamel te džal an armija/katenija.
 - c) e butji savi o manuš kerel kana si ando them varesavi bari kriza.
 - d) e butji savi si kotor katar e manušeski civilno obligacija

Kotor 5

1. Svakones si čačipen pe sloboda thaj te arakhel/protektuil piro manušipen. Khonik khanikastar či tromal te lel leski sloboda numaj te :
 - a) o krisi anel deciziji kaj si o manuš bango atunči/atoska o manuš šaj džal ando phanglipe.
 - b) te si o manuš phanglino godolese kaj či kerda vareso so sas leski obligacija an relacija pala e themesko čačipen
 - c) te si o manuš phanglino godolese kaj o krisi trubul te krisil kontra leste.
 - d) te šuvelpe an phanglipe varesavo manuš saves naj deš-ohto berš savo kerda varesavi doš thaj o krisi kamel te šuvel/thol les an varesavi specijalno institucija pala e terne manuša.
 - e) te si o manuš phanglino godolese kaj si nasvalo thaj godo nasvalipe šaj te džal vi pe aver manuša, te si o manuš dilo, te si alkoholiko, te o manuš phirel dromenca thaj te naj les kher.
 - f) te na delpe varesave manušese šaipen te del ando varesavo them, vol te e policia kerel varesave aktivitetura ande direkcija te kerel varesave manušeski deportacija vol extradicia.
2. Svako ko si šuvdino/thodino ando phanglipe ka avel informišime, ka phenelpe lese, pe čhib savi hatjarel sostar si šuvdino ando phanglipen.

3. Svako ko si šuvdino/thodino ando phanglipen ande relacija pala o kotor 1/c ka avel so majsigo bičhaldino ka krisari vol varesavo aver oficielno manuš saves si oficielno šaipen te krisarel. E došale manušeske ka krisilpe an na-lungo vrama/periodo thaj te na avel bango ka avel muklino pe sloboda. Kana o došalo manuš mukelpe pe sloboda trubul les garancija kaj ka avel/irilpe po krisipen.
4. Svakone manušes savo si tradino ando phanglipen si čačipen te oficielno džanel sostar si šuvdino ando phanglipen thaj te arakhelpe kaj naj bango, trubul te mukelpe andar o phanglipen.
5. Svakone manušes savo si šuvdino ano phanglipen bi-došalipasko/bi-bangipasko si čačipen te rodel katar o krisi kompenzacia.

Kotor 6

1. Svakones si šaipen kana anelpe decizja pala leske civilne čačipena thaj obligacije ,vol te vareko tradel les po krisi, te rodel oficielno krisipe. O krisipe šaj kerelpe oficielno vol šaj kerelpe prohibicija te na aven e žurnalistura te si godo an themesko interesu, te godu rumul o morali, te si godu an interesu pala e manuša savenge krisilpe saven naj deš-ohto berš, te si godu an interesu pala e manuša te keren pe protekcija pala lengo trajo.
2. Svako ko si tradino po krisi ka avel užo dzi kaj o krisi či arakhel leski doš.
3. Svakones ko si tradino po krisi si kadala čačipena:
 - a) te so maj sigo džanel sostar si tradino an phanglipe thaj godu trubul te phenel pe' lese pe čib savi hatjarel.
 - b) te si les vrama te kerel piri protekcija anglal o krisi
 - c) te kerel protekcija anglal o krisi vol korkore vol perdal piro reprezentanto vol te naj les love te o krisi arakhel lese varekas ko ka kerel leske protekcija
 - d) te pučel oficielno anglal o krisi e manušen save džanen so si lesko bangipe vol te kerel kade te vareko aver oficielno anglal o krisi pučel e manušen so si lesko bangipe. Pe aver rig o krisi trubul te pučel oficielno vi e manušen save džanen kaj o manuš saveske krisarelpe naj bango.
 - e) te o manuš saveske krisilpe či hatjarel e čhib pe savo kerelpe krisipen kontra leste o krisi trubul te arakhel lese e manuše savo ka kerel leske translacija pe čhib savi vov hatjarel.

Kotor 7

1. Khonik našti avel bango te kerda varesavo bangipe ande vrama kana godu oficielno naj sas bangipe ni po raštrako/themesko čačipen ni po maškarthemutno čačipen. Pe aver rig o krisi našti vazdel majbari doš e manušeske deso so godu o čačipen phenda ande vrama kana si o bangipe kerdino.
2. Kava so si skrinisardo an kotor 7/1 či trubul te lelpe nasul. Te o manuš kerda vaesavo nasulipe savo si kontra o manušipe vov ka avel tradino po krisi.

Kotor 8

1. Svakones si ĆaĆipen po familijako thaj privatno trajo, thaj khonik khan ikaske lila Ći tromal te ginavel.
2. E ņerutne institucije Ći troman te phagaven kadale ĆaĆimata, save si ramome ando paragrafo 1. kadale kotoresko. Kadale ĆaĆimata ņaj phagavenpe numaj te si goda ande themesko interesu.

Kotor 9

1. Svakones si ĆaĆipen te slobodo gindil, thaj te sikavel piri patjiv/religia. Kava ĆaĆipen del ņaipen vi te lel pe (pharuvel pe') aver patjiv. O manuņ ņaj vol korkore vol khetane averenca, oficijelno vol privatno ten kerel piri patjiv.
2. Svakones si sloboda te alosarel e religija savi kamel thaj e prohibicia pala e religija ņaj keren numaj e themeske ĆaĆipake institucie an relacia pala o zakono te protektuinpe e themeske interesura, o sastipen o morali vol te prtektuinpe e ĆaĆimata thaj e slobode averenge manuņenge.

Kotor 10

1. Svakones si ĆaĆipen po slobodno vakaripen. Svakones si ĆaĆipen pe piro gindipen. Svakones si ĆaĆipen pe piro gindipen .
2. Sar kadale slobode cirden pala peste vi varesave responsabilitetura e themeske institucie ka keren vi varesave limitura ande relacia pala o zakono thaj save si ando interesu pala e nacia, pala o teritorialno integriteto, save si kontra o kriminalo, pala e moralno thaj sastipaski protekcia, te protektuilpe e manuņengo respekto, te protektuinpe varesave intimne/garudine informacie , te protektuilpe o krisi thaj lesko respekto.

Kotor 11

1. Svakones manuņes si ĆaĆipen te khetanilpe avere manuņenca thaj vi te kerel o sindikato vol te avel e sindikatosko mambro thaj kade te protektuil pire interesura.
2. Pala kadala ĆaĆimata ka kerenpe cikne limitura save si ande zakonengero fremo thaj save si ando nacionalno interesu, save si kontra o kriminalo, te protektuilpe e manuņengo sastipen thaj o morali, te protektuinpe e ĆaĆimata thaj e slobode averenge manuņenge. Kadale kotoresa Ći kerelpe limitu te e manuņa save butjaren ande oficjelne institucie sar policia, armia/katona keren godu ando fremo pire butjako.

Kotor 12

E dņuvlja thaj murņa saven si berņ pala o prandipen ņaj prandipe thaj ņaj keren piri familija an ralacija pala e themeske zakonura thaj ĆaĆimata.

Kotor 13

Svakonese kaske si phagarde e čačimata thaj e slobode ande relacia pala kadi konvencia si šaipen po jurisdikano drabo anglal e nacionalne institucie bi diferenciuo ko phagarda e manušeske čačimata, dal si godu manuš kaj kerel ofielno themeski butji vol na.

Kotor 14

Čačipen pe slobode save si ramome ande kadi konvencia si svakones bi diferenciuo dal si o manuš muš vol džuvlji, bi diferenciuo pe rasa, po kolori/farba, pe čhib, pe religia, politikako vol aver gindipen, nacionalno vol socialno statuso, konekcia varesave nacional-minoriteta, si o manuš barvalo vol na, kaj si biandino vol aver statuso.

Kotor 15

1. Kana si varesavo maripen vol aver baro bilačhipen pala e nacia o them, leske ofielne institucie šaj keren vi aktivitetura save naj an relacija kadale konvenciasa. Kava phagaripen e konvenciuo kerelpe numaj kana si varesavi importantno situacia numaj vi atoska o phagaripen trubul te avel ande relacija e maškathemune čačimatenca.
2. O angluno paragrafo kadale konvenciuo či del šaipen te na respektuilpe kotor 2.kadale konvenciuo, numaj te varesavo manuš avel mudardino ando maripen vol te si kerdino vareso ande relacia pala o kotor 3,4(paragrafo 1.) thaj kotor 7.
3. Svako them savo dija piri signatura telal kadi konvencia šaj lel pire čačimata te cirdelpe pe rig numaj kadalestar trubul te informišil e general sekretare Europake kongresoske thaj te phenal save aktivitetura ka kerel thaj sostar. O them majpalal informišil e Europake kongreso kana ka ačhavel kadale aktivitetura thaj kana ka lenpe palal e konvenciuo kotora.

Kotor 16

Či jekh paragrafo andar e kotora 10, 11, 14 či tromal te hatjarelpe kade te e thema save dije piri signatura/somnatura telal kadi konvencia či den e duralutne manušenge, save naj andar godu them, te keren politikake aktivitetura ande godu them.

Kotor 17

Khanči ande kadi konvencia či tromal te hatjarelpe kade te varesave themen, gruponen vol manušen si čačipen te keren varesave aktivitetura save džan ande direktija te phagaren varesave slobode, vol te keren prohibicija pala varesave slobode majbut deso si godu ramosardino ande kadi konvencia.

Kotor 18

Limito pala varesave čačimata thaj slobode save si ramosardine ande kadi konvencia či ka hatjarenpe nasul/bilače thaj či troman te lenpe ande direktija savi naj ando fremo kadale konvenciuo.

Protokolo Nr. 1

E Implementacija kata partikularni ĆaĆimata thaj Slobode naj ukljuĆime ande Sekcija 1 kataj Konvencija

Le Governur kaj significirin, sĭ Membrur kata Evropako Saveto, von dine decizija te thon pasur, te sigurin e kolektivno implementacija kata partikularni ĆaĆimata thaj slobode, aver sar kodola, save sĭ veĉ ukljuĆime ande Sekcija 1 kataj Konvencija palaj Protekcija kata `l Manuŝikane ĆaĆimata thaj kata `l Fundamentalni Slobode significirime ande Roma po 4. novembro 1950 (katka referirime po anav `e Konvencija`),

Von akceptuisarde kadala punktur:

Artiklo 1

Svako naturalno vaj legalno ŝeno, sĭ les o ĆaĆimos, te hasnil paĉasa pesko proprijeteto. Khanikastar te na lel pe lesko proprijeteto, ekseptno te sĭ kodja ande publikako intereso thaj kondicijengo subjekto, pe sama kata zakono thaj pe sama kata generalni principur kata maŝkar-themutno zakono.

Numa kadala provizije naj te ĉiknjaren le Ŝtatosko pravo, te implementiril kasave zakonur, te sĭ potrebni, te kontroliŝil o hasnimos kata proprijeteto, te sĭ ando generalno intereso vaj te siguril pe o poĉinimos kata takse vaj aver kontribucije vaj glabe.

Artiklo 2

Svakones sĭ les o pravo la edukacijako. Pe sama kataj edukacija thaj kata o sĭĉarimos trobul o Ŝtato te respektuil o ĆaĆimos kata `l dada thaj deĝa, te sigurin kasavi edukacija thaj kasavo sĭkavimos, kaj sĭ konformno lenga religijasa thaj lenga filisofijaka opinjasa.

Artiklo 3

Le Uĉe Kontraktoskĕ Partije, ankĕren slobodni elekcije pe malade intervalur, tajnone votonca thaj pe `l kondicije, save sigurin e slobono vorba thaj opinja le manuŝengi, te alosaren peski legislatura.

Artiklo 4

Svako Uĉi Kontraktoski Partija ŝaj pe vrjama la signaturaki vaj ratifikacijaki vaj pe kak vrjama maj palal, te komuniciril karing o Generalno- Sekretaro kata Evorapko Saveto thaj te mothol jekha deklaracijasa, ŝi pe savo buhlimos kam ankĕrel le provizije kata kako protokolo, kaj trobun te vaŝin le provizije, pe sama kata `l maŝkar-themutne relacije, kaj te avel responsiblo.

Svako Uĉi Kontraktoski Partija, savi anardja jek deklaracije pe sama kata jek paragrafo, ŝaj komuniciril vrjama-vrjamatar avera deklaracijasa, pe savi kĕrel jek modifikacija, kata `l termur, kaj sĭ ande `l anglune deklaracije vaj te khesel le provizijakĕ aplikacije kata kako Protokolo, pe sama kata kak teritorijumo.

E deklaracija kaj kērdili pe akordanca kadale artiklosa, sī te avel vi pe akordanca le paragrafosa kata Konvencijako Artiklo 63.

Artiklo 5

Le Uče Kontraktoskē Partije trobun te dikhēn le Artiklur 1, 2, 3 thaj 4 kata kako Protoklo sar adicionalni artiklur kataj konvencija thaj sa le provizije kataj Konvencija trobul te ankērdon pe kaća sama.

Artiklo 6

Kako Protokolo sī puterdo palaj sēmnatura kata Evropakē Savetoskē Membrur, save kērde signatura pe Konvencija; o Protokolo trobul te ratificiril pe pe isto vrjama sar e Konvencija vaj palaj Konvencijaki ratifikacija. O Protoklo kam avel pe zor po datumo kana deponiril pe o instrumento la ratifikacijako. La ratifikacijakē instrumentur kam ašēn ka Generalno-Sekretaro kata Evropako Saveto, vov notiril sa le Membrongē anava, save kērde ratifikacija.

Paris 20. marto 1952, pe englezicko thaj francuzicko šib ramome, li duj tekstur sī autenticki. Jekh kopija kam ašēl ando arxivo kata Evropako Saveto. O Generalno-Sekretaro kam bišalel certifrime kopije ka svako Governo, savo dja peski signatura.

Protokolo Nr. 4

E protekcija kata vuni adicionalni čačimata

Le Governur kaj significirin, sī Membrur kata Evropako Saveto, von dine decizija, te thon pasur, te sigurin e kolektivno implementacija kata partikularni čačimata thaj slobode, aver sar kodola, save sī već uključime ande Sekcija 1 kataj Konvencija palaj Protekcija kata `l Manušĳkane Čačimata thaj kata `l Fundamentalni Slobode significirime ande Roma po 4. novembro 1950 (katka referirime po anav `e Konvencija´) thaj ande Artiklur 1 thaj 3 kata Angluno Protokolo la Konvencijako , signirime ando Pariso po 20. Marto 1952.

Von akceptuisarde kadala punktur:

Artiklo 1

Khanikastar te na lel pe leski sloboda, fēri te avel pe sama, kaj jeg ženo našti ankērel peskē kontraktoskē obligacije.

Artiklo 2

1. Svakones sī ando teritorijumo le Štatoskē zakonosa o čačimos, slobodno te phirel thaj slobodno te alosarel pesko bēšimasko than.

2. Svakone manušês e sî sloboda, te mekêl kak them, uključime pesko.
3. Pe kadala ćaćimata na te aven restrikcije, te na sî ando konsenzo le zakonosa thaj te sî le potrebni ande `l demokracijaki societeta, pe sama kata nacionalno thaj publikako sigurimos, te ankêrdol la `Republikako ordero`, andaj prevencija kata krimineliteto thaj andaj protekcija kata `l ćaćimata thaj slobode le avere manušêngê.
4. Le ćaćimata ando paragrafo 1 šaj te aven ande partikularni regionur pe restrikcija, pe sama kata zakono thaj pravdime pe publikako interesu pala jek demokracijaki societeta.

Artiklo 3

1. Ći jek ženo te na avel progonime, kata o them kaj sî lesko nacionaliteto. Ći kata individualni mere, Ćiti kata kolektivni mere.
2. Khanikastar te na lel pe o ćaćimos, te del ando them kaj sî lesko nacionaliteto.

Artiklo 4

E kolektivno ekspulsija kata strêjini manuša sî zabranime.

Artiklo 5

1. Svako Ući Kontraktoski Partija šaj pe vrjama kaj ankêrel e signatura vaj ratifikacija vaj pe kak vrjama maj palal, te komuniciril karing o Generalno-Sekretaro kata Evorapko Saveto thaj te mothol jekha deklaracijasa, ži pe savo buhlimos kam ankêrel le provizije kata kako protokolo, kaj trobun te vaŝin le provizije, pe sama kata `l maškar-themutne relacije, kaj te avel responsiblo.
2. Svako Ući Kontraktoski Partija, savi anzardja jek deklaracije pe sama kata jek paragrafo, šaj komuniciril vrjama-vrjamatar avera deklaracijasa, pe savi kêrel jek modifikacija, kata `l termur, kaj sî ande `l anglune deklaracije vaj te khosel la provizijakê aplikacije kata kako Protokolo pe sama kata kak teritorijumo.
3. E deklaracije kaj kêrdili pe akordanca kadale artiklosa, sî te avel vi pe akordanca le paragrafosa 1 kata Konvencijako Artiklo 63.
4. Svako Štatosko teritorijumo, pe savo kako Protokolo vaŝil pe sama kataj ratifikacija vaj le Štatoski akceptacija thaj svako teritorijumo kaj vaŝil kako Protokolo, kaj o Štato andja e deklaracija pe kako artiklo, avel tretirime sar jek separatno teritorijumo, pe sama kata `l Artiklur 2 thaj 3.

Artiklo 6

1. Le Uće Kontraktoskê Partije trobun te dikhên le Artiklur 1 ži kaj 5 kata kako Protokolo sar adicionalni artiklur kataj konvencija thaj sa le provizije kataj Konvencija trobul te ankêrdon pe kaća sama.

2. O čačimos kata individualno rekurso priznajime kataj deklaracija pe Artiklo 25 kataj Konvencija, vaj e akceptanca kataj legalno krisaki jurisdikcija deklaracijasa pe Artiklo 46 la Konvencijako, či trobul te avel efektivno ande relacija pe kako Protokolo, ži kaj na e Uči Kontraktoskî Partija priznajil kasavo čačimos vaj akceptuil kasavi jurisdikcija, pe sama kata sa le Artikulur vaj pe numa jek Artiklo kata `l Artikulur 1 – 4 kata kako Protokolo.

Artiklo 7

1. Kako Protokolo sî puterdo palaj sêmnatura kata Evropakê Savetoskê Membrur, save kêrde signatura pe Konvencija; o Protokolo trobul te ratificiril pe pe isto vrjama sar e Konvencija vaj palaj Konvencijaki ratifikacija. O Protokolo kam avel pe zor po datumo kana deponiril pe o instrumento la ratifikacijako.
2. La ratifikacijakê instrumentur kam ašên ka Generalno-Sekretaro kata Evropako Saveto, vov notiril sa le Membrongê anava, save kêrde ratifikacija.

Pe testimonijasa, dine peski signatura, autorisirime, pe kako Protokolo.

Strasburgo, 16. septembro 1963, pe englezicko thaj francuzicko šib ramome, li duj tekstur sî autenticki. Jekh kopija kam ašêl ando arxivo kata Evropako Saveto. O Generalno-Sekretaro kam bišalel certifikime kopije ka svako Governo, savo dja peski signatura.

Protokolo Nr. 6

E zabrana kataj kazna po merimos

Le Membrongê Thema kataj Evropako Saveto dine peski signatura pe kako Protokolo la Konvencijako pala Manušĳkane Čačimatangi taj Fundamentalnone Slobodengi Protekcija ande Roma po 4. novembro 1950 (Katka po anav “e Konvencija”)

Pe sama kataj evolucija, savi avili ande vuni Evropakê Savetoskê membrongê Thema, sĳkadol e generalno tendencija, te khosel pe e kazna pala merimos.

Kadala punktur akceptirisajle:

Artiklo 1

E kazna po merimos trobul te khoslol. Či jeg ženo ta na avel kaznime pe kaća sama vaj te avel eksekutirime.

Artiklo 2

Jekh Štato šaj anel e provizija ande pesko zakono pala kazna po merimos pe sama kata `l aktur, kêrde pe vrjama le marimaski vaj pe sama kata iminente marimasko daravimos. Kaća kazna tronul te ankêrdol

numa pe `l instance kaj sî ramome ando zakono thaj ando konsenzo pe provizijenca. O Štato trobul te kêrel komunikacija le Generalnone Sekretarosa kata Evropako Saveto pa relevantni zakonoskê provizije.

Artiklo 3

Ćisoski provizijaki derogacija kata kako Protokolo, te na kêrel pe kata Konvencijako Artiklo 15.

Artiklo 4

Ćisoski rezervacija te na kêrel pe kata Konvencijako Artiklo 57 pe sama kata kakale Protokoloski provizija.

Artiklo 5

1. Svako Štato, šaj pe vrjama la signaturaki vaj kana thol po deposito e ratifikacijaki, e akceptacija vaj aprobacija, te sîkavel o teritorijumo vaj le teritorijumur kaj trobul te vaŝil o Protokolo.
2. Svako Štato šaj maj palal pe svako vrjama, te tradel jek deklaracija karing o Generalno Sekretaro kata Evropako Saveto, te buhljarel e aplikacija kata kako Protokolo pe kak aver teritorijumo, specifirime ande deklaracija. Ando respekto kata kasavo teritorijumo, o Protokolo avel pe zor po angluno đes, kata o ŝon, savo avel pala o datumo kaj lja o Generalno Sekretaro kasavi deklaracija.
3. Svako deklaracija, kaj sî kêrdi tela le duj paragrafur maj anglal, šaj ando respekto kata specifiĉno teritorijumo, te ĉirdel pe palpale jekha notificacijasa adresirime karing o Generalno Sekretaro. Svako ĉirdimos palpale kam avel efektívno o angluno đes, kata o ŝon, savo avel pala o datumo kaj lja o Generalno Sekretaro kasavi notifikacia

Artiklo 6

Le Štatoskê aplikantur trobun te dikhên le Artiklur 1 ŝi kaj 5 kata kako Protokolo sar adicionalni artiklur kataj Konvencija thaj sa le provizije kataj Konvencija trobul te ankêrdon pe kaĉa sama.

Artiklo 7

Kako Protokolo sî puterdo palaj sêmnatura kata Evropakê Savetoskê Membrur, save kêrde signatura e Konvencija. Trobul te anzardol palaj ratifikacija, akceptacija thaj aprovacija. Jekh Membrosko Them kata Evropako Saveto, šaj kaj ĉi ratificiril vaj ĉi akceptuil vaj ĉi aprobiril kako Protokolo, kaj ratificirisardja maj anglal e Konvencija. Instrumentur kataj ratifikacija, akceptacija vaj aprobacija kam aŝên ando deposito kata Generalno Sekretaro kata Evropako Saveto.

Artiklo 8

1. Kako Protokolo kam avel pe zor po angluno đes ando ŝon, savo avel kana dine panŝ membrongê Thema kata Evropako Saveto dine pengo konsenzo, kaj o Protokolo si pala le obligatorno, pe sama kata `l provizije kata Artiklo 7

2. Pe sama kata svako membrongo Them, savo sĭkavel pesko konsenzo, te te ankĕrel o Protokolo, o Protokolo avel pe zor pe angluno đes kata o ŝon, savo avel pe deposito la ratifikacijako, akceptacijako vaj aprobacijako.

Artiklo 9

O Generalno Sekretaro kata Evropako Saveto notiril le Membrongĕ tema kata Saveto:

- a) svako signatura;
- b) o deposito kata svako instrumento la ratifikacijako, akceptacijako vaj aprobacijako;
- c) svako datumo kaj avel ande zor kako Protokolo sĭ ande akordanca le Artiklosa 5 taj 8;
- d) svako aver akto, notifikacija vaj komunikacija pe sama kata kako Protokolo.

Pe testimonijasa, dine peski signatura, autorisirime, pe kako Protokolo.

Strasburgo 28. aprilo 1983, pe englezicko thaj francuzicko ŝib ramome, li duj tekstur sĭ autentiĉni. Jekh kopija kam aŝĕl ando arxivo kata Evropako Saveto. O Generalno-Sekretaro kam biŝalel certifikime kopije ka svako membrosko Them kata Evropako Saveto.

Protokolo Nr. 7

Le Governur kaj significirin, sĭ Membrur kata Evropako Saveto, dine decizija te thon pasur te sigurin e kolektivno implementacija kata partikularni ĉaĉimata thaj slobode, aver sar kodola, save sĭ veĉ uključime ande Sekcija 1 kataj Konvencija palaj Protekcija kata `l Manuŝĭkane Ĉaĉimata thaj kata `l Fundamentalni Slobode significirime ande Roma po 4. novembro 1950 (katka referirime po anav `e Konvencija`)

Von akceptuisarde kadala punktur:

Sar novelirime kata Protokolo Nr. 11

Artiklo 1

1. Jek strĕjino manuŝ, savo bĕŝel zakonosa ande jek Ŝtatosko teritorijumo , te na avel dino drom kothar, ekseptno pe sama kata jek decizija , savi sĭ konformno le zakonosa, trobul te permituil leskĕ:
 - a) te anel peskĕ razlogur kontra lesko progono,
 - b) te avel lesko sluĉajo po revjuo; thaj

- c) te prezentiril lesko ciljo angla jek kompetentno avtoriteto vaj angla jek ženo vaj jek ženo, nominirime kata kado avtoriteto.
2. Jek strêjinino manuš šaj te avel dino drom, maj anglal kata kodja, tela paragrafo 1.a, b thaj c kata kodo Artiklo, kana sî lesko progono potrebno ando interesu la publikako, vaj pe sama kata nacionalno sigurimos.

Artiklo 2

1. Svako, kon sî krisime anda `k kriminalno delikto kata jek tribunalu, sî te avel les o ĆaĆimos, te kêrel jek maj uĉo tribunalu revjuo pe leski trjaba. O ankêrimos kata kado ĆaĆimos, ukljuĉime le razlogur pe save šaj ankêrdon, trobun te aven ankêrde zakonosa.
2. Pe kado ĆaĆimos šaj te avel jek eksepcija, te sî le deliktur ĉine, sar kaj sî ramome pe zakono, vaj o ženo sas osudime pe angluni instanca kata maj uĉo tribunalu, vaj o manuš sas osudime pala jek apelacija kontra *acquittal*.

Artiklo 3

Te sî jek manuš krisime pe paluji decizija anda kriminalno delikto thaj leski osuda sî khosli vaj pardonirime, anda razlogo, kaj neve faktur sîkadile, thaj diĉol kaj sas e osuda bangi kataj krisaki rig, o manuš kaj sas kaznime anda kasavi osuda, trobul te dobil kompenzacija pe sama kata zakono vaj anda praktika le Štatoski ži kaj naj sîkado, kê kodja, kaj ĉi arakhlja pe o biprinzando fakto pe vrjama sî desja vaj parcialno leski trjaba.

Artiklo 4

1. Khonik te na avel kaznime vaj osudime pale pe `k proceso pe jurisdikcija kata isto Štato pala jek delikto, kaj sas veĉ finalno vaj kaznime vaj arakhlo sas bidošalo pe sama le zakonosa thaj pe sama kata le Štatoska kaznaki procedura.
2. E provizija kata paragrafo maj anglal, ĉi tromal te ašavel kodja, pale te putrel pe o sluĉajo pe sama le zakonoski thaj pe sama la kaznaka proceduraki kata Štato, te sî neve faktongi evidencija vaj te sas fundamentalni defektur ando proceso, kaj khêlen jek bari rola.
3. Ćisoski provizijaki derogacija kata kako Protokolo, te na kêrel pe kata Konvencijako Artiklo 15.

Artiklo 5

Ande familja trobul le muršeskê thaj la žuvljakê te avel egaliteto pe `l ĆaĆimata thaj po responsibiliteto ando privatno zakono thaj pe relacija karing lengê bêjatur, pe ansurimos/mêritimos thaj pe sama la disolucija. Kado Artiklo ĉi trobul te ašavel le Štatos, te ankêrel potrebni mere, save sî pe sama le šavořengi.

Artiklo 6

1. Svako Štato, šaj pe vrjama la signaturaki vaj kana del po deposito e ratifikacija, e akceptacija vaj aprobacija, te specificiril o teritorijumo vaj le teritorijumur pe savo važil o Protokolo.
2. Svako Štato šaj maj palal pe svako vrjama tradel jek deklaracija karing o Generalno Sekretaro kata Evropako Saveto, te buhljarel e aplikacija kata kako Protokolo pe kak aver teritorijumo, specificirime ande deklaracija. Ando respekto kata kasavo teritorijumo, o Protokolo avel pe zor po angluno đes, kata o šon, savo avel pala jek do šonengi perioda, pala datumo kaj lja o Generalno Sekretaro kasavi deklaracija.
3. Svako deklaracija, kaj sî kêrdi tela le duj paragrafur maj anglal, šaj ando respekto kata specificno teritorijumo, te cîrdel pe palpale vaj šaj te avel modificirime jekha notifikacija adresirime karing o Generalno Sekretaro. O cîrdimos palpale vaj e modifikacija kam avel efektivno o angluno đes, kata o šon, savo avel pala jek do šonengi perioda, pala datumo, kaj lja o Generalno Sekretaro kasavi notifikacija.
4. E deklaracije kêrdili pe akordanca kadale artiklosa, sî te avel vi pe akordanca le paragrafosa 1 kata Konvencijako Artiklo 56
5. Svako Štatosko teritorijumo, pe savo kako Protokolo važil pe sama kataj ratifikacija, akceptacija vaj aprobacija kata Štato thaj svako teritorijumo kaj važil kako Protokolo, kaj o Štato andja e deklaracija pe kako artiklo, avel tretirime sar jek separatno teritorijumo, pe sama kata Artiklo 1.
6. Svako Štato, savo kêrdja jek deklaracija ande akordanca le Artikloskê paragrafosa 1 vaj 2 šaj pe svako vrjama maj palal, te kerel jek deklaracija pe sama kata jek teritorijumo vaj pe sama kata maj but teritorijumur, pe savi e deklaracija važil, kê vo akceptuil la krisaki kompetencija, voj te primol aplikacije kata individualani žene, kata NGOs vaj kata induvidualni grupe, sar kaj sî kodja ramome pe la Konvencijako Artiklo 34 pe sama kata `l Artiklur 1 ži 5 ande kako Protokolo.

Artiklo 7

Čarto le Deklaracijengo tela demultuno paragrafo 2 kata kako artiklo Maškar le Štatoskê partije le provizije kata `l Artiklur 1 ži ka 6 ande kako Protokolo, trobun te dikhên pes sar adicionalni Artiklur la Konvencijakê thaj sa le provizije sî te aven pe kaća sama.

Artiklo 8

Kako Protokolo sî puterdo palaj sêmnatura kata Evropakê Savetoskê Membrur, save kêrde signatura e Konvencija thaj trobul te anzardol palaj ratifikacija, akceptacija thaj aprobacija. Jekh Membrosko Them kata Evropako Saveto, šaj kaj či ratificiril vaj či akceptuil vaj či aprobiril o Protokolo, kaj ratificirisardja maj anglal e Konvencija. Instrumentur kataj ratifikacija, akceptacija vaj aprobacija kam ašên ando deposito kata Generalno Sekretaro kata Evropako Saveto.

Artiklo 9

1. Kako Protokolo kam avel pe zor po angluno đes ando šon, pala jek do šonengi peridoda, pala o datumo kaj efa membrongê Thema kata Evropako Saveto dine pesko konsenzo kodoleskê, te aven phangle po Protokolo, pe sama kata `l provizije ando Artiklo 8.
2. Pe sama kata svako membrosko Them, savo del pesko konsenzo te avel phanglo po Protokolo, o Protokolo avel pe zor po angluno đes le šonesko, savo avel pala jek do šonengi perioda, pala o datumo kaj dja pe po deposito instrumento la ratifikacijako, akceptacijako vaj aprobacijako.

Artiklo 10

O Generalno Sekretaro kata Evropako Saveto notiril le Membrongê tema kata Saveto:

- a) svako signatura;
- b) o deposito kata svako instrumento la ratifikacijako, akceptacijako vaj aprobacijako;
- c) svako datumo kaj avel ande zor kako Protokolo sî ande akordanca le Artiklosa 6 taj 9;
- d) svako aver akto, notifikacija vaj komunikacija pe sama kata kako Protokolo.

Pe testimonijasa, dine peski signatura, autorisirime, pe kako Protokolo.

Strasburgo 22. novemro 1984, pe englezicko thaj francuzicko šib ramome, li duj tekstur sî autentični. Jekh kopija kam ašêl ando arxivo kata Evropako Saveto. O Generalno-Sekretaro kam bišalel certifikirime kopije ka svako membrosko Them kata Evropako Saveto, savo dja peski signatura.

Protokolo Nr. 12

Le Evropakê Savetoske Membrongê thema significirin katka:

Von afirmirin o fundamentalno principo kaj sî sa le manša angla zakono isti thaj sî len o jek čačimos palaj isto jek protekcija kata zakono. Le Governur, dine decizija, te thon pasur te sigurin e kolektivno implementacija kata generalno diskriminacijaki zabrana pe sama kataj Konvencija palaj Protekcija kata `l Manušikane Čačimata thaj kata `l Fundamentalni Slobode, significirime ande Roma po 4. novembro 1950 (katka referirime po anav `e Konvencija`);

Maj jeg data afirmiril pe, kê o principo kata non-diskriminacija či ašavel le Štatoskê partije, te astaren efektivni mere te promotin o egaliteto, kê sî jek objektivno thaj maladi justifikacija pala kadala mere,

Kadala punktur akceptirisajle:

Artiklo 1

1. O hasnimos kata svako zakono, savo sî pe zor, sî te avel sigurime aj kodja bi diskriminacijako andaj sama kata sekso, rasa, farba, síb, religija, politikaki vaj aver opinja, nacionalno vaj socialno řêdêčina, asociacija jekhe nacionalnone minoritetosa, proprijeteto, biandimos vaj aver jek statuso.
2. Či jek ženo te na avel diskriminirime kata kak publikako avtoriteto andaj sama, savi sî spomenime ando paragrafo 1.

Artiklo 2

1. Svako Štato, šaj pe vrjama la signaturaki vaj kana thol po deposito e ratifikacija, e akceptacija vaj aprobacija , te sîkavel o teritorijumo vaj le teritorijumur kaj trobul te važil o Protokolo.
2. Svako Štato šaj maj palal pe svako vrjama, te tradel jek deklaracija ka o Generalno Sekretaro kata Evropako Saveto, te buhljarel e aplikacija kata kako Protokolo pe kak aver teritorijumo, specificirime ande deklaracija. Ando respekto kata kasavo teritorijumo, o Protokolo avel pe zor po angluno đes, kata o son, savo avel pala trine sonengi perioda, kata o datumo kaj lja o Generalno Sekretaro kasavi deklaracija.
3. Svako deklaracija, kaj sî kêrdi tela le duj paragrafur maj anglal, šaj ando respekto kata specificno teritorijumo, te cîrdel pe palpale vaj te avel modificirime jekha modfikacijasa adresirime karing o Generalno Sekretaro. Svako cîrdimos palpale vaj e modifikacija kam avel efektivno o angluno đes, kata o son, savo avel pala trine sonengi perioda, pala o datumo kaj lja o Generalno Sekretaro kasavi notifikacia.
4. E deklaracije kêrdili pe akordanca kadale artiklosa, sî te avel vi pe akordanca le paragrafosa 1 kata Konvencijako Artiklo 56.
5. Svako Štato, savo kêrdja jek deklaracija ande akordanca le Artikloskê paragrafosa 1 vaj 2 šaj pe svako vrjama maj palal, te kerel jek deklaracija pe sama kata jek teritorijumo vaj pe sama kata maj but teritorijumur, pe savi e deklaracija važil, kê vo akceptuil la krisaki kompetencija, voj te primol aplikacije kata individualani žene, kata NGOs vaj kata induvidualni grupe, sar kaj sî kodja ramome pe la Konvencijako Artiklo 34 pe sama kata Artiklo 1 ande kako Protokolo.

Artiklo 3

Le Štatoskê aplikantur trobun te dikhên le Artiklur 1 thaj 3 kata kako Protokolo sar adicionalni artiklur kataj Konvencija thaj sa le provizije kataj Konvencija trobul te ankêrdon pe kaća sama.

Artiklo 4

Kako Protokolo sî puterdo palaj sêmnatura kata Evropakê Savetoskê Membrur, save kêrde signatura e Konvencija. Trobul te anzardol palaj ratifikacija, akceptacija thaj aprobacija. Jekh Membrosko Them kata Evropako Saveto, šaj kaj či ratificiril vaj či akceptuil vaj či aprobiril o Protokolo, kaj ratificirisardja

maj anglal e Konvencija. Instrumentur kataj ratifikacija, akceptacija vaj aprobacija kam ašên ando deposito kata Generalno Sekretaro kata Evropako Saveto.

Artiklo 5

1. Kako Protokolo kam avel pe zor po angluno đes ando šon, pala trine šonengi perioda, kata o datumo kaj dine 10 membrongê Thema kata Evropako Saveto pengo konsenzo, kaj o Protoklo sî pala lende obligatorno, pe sama kata `l provizije kata Artiklo 4.
2. Pe sama kata svako membrongo Them, savo sîkavel pesko konsenzo, te ankêrel o Protokolo, o Protokolo avel pe zor pe angluno đes kata o šon, savo avel pala trine šonengi perioda, kata deposito la ratifikacijako, akceptacijako vaj aprobacijako.

Artiklo 6

O Generalno Sekretaro kata Evropako Saveto notiril le Membrongê tema kata Saveto:

- a) svako signatura;
- b) o deposito kata svako instrumento la ratifikacijako, akceptacijako vaj aprobacijako;
- c) svako datumo kaj avel ande zor kako Protokolo sî ande akordanca le Artiklosa 2 taj 5;
- d) svako aver akto, notifikacija vaj komunikacija pe sama kata kako Protokolo.

Pe testimonijasa, dine peski signatura, autorisirime, pe kako Protokolo.

Roma, 4. novembro 2000, pe englezicko thaj francuzicko šib ramome, li duj tekstur sî autentični. Jekh kopija kam ašêl ando arxivo kata Evropako Saveto. O Generalno-Sekretaro kam bišalel certifikime kopije ka svako membrosko Them kata Evropako Saveto.

Priključime Tekstur

¹ (kerdino ande foro Rome, 4-to novembri 1950.breš)

Appendices

???????

Priključime Tekstur

Alosardi Bibliografija

Te Prinžanes Ćire Čăimata thaj te Mares Tu pala Lende

ALOSARDI BIBLIOGRAFIJA

Amnesty International. *Campaigning Manual*. London, 2001. Available at: <http://web.amnesty.org/pages/campaigning-manual-eng>.

Amnesty International. *Using the International Human Rights System to Combat Racial Discrimination*. London: 2001.

Bander, Patricia, Ellie Keen and Marie-Laure Lemineur (eds). *Compass: A Manual on Human Rights Education*. Strasbourg: Council of Europe, 2003.

Canadian Human Rights Foundation. *24th Annual International Human Rights Training Programme: Building a Culture of Human Rights, Participant's Manual*. Montreal, June 2003.

Canadian Human Rights Foundation & European Roma Rights Center. *Capacity Building for Roma Rights Advocacy: European Roma Rights Center Summer School*. Budapest, July 2004.

Canadian Human Rights Foundation. *Human Rights Monitoring and Advocacy Workshop*. Jakarta, 2002.

Center for Reproductive Rights. *From Rights to Reality: How to Advocate for Women's Reproductive Freedom Worldwide*. New York, 2003. Available at: www.reproductiverights.org.

Clements, Luke. "Litigating cases on behalf of Roma before the Court and Commission in Strasbourg". In *Roma Rights*. Winter 1998. Budapest: European Roma Rights Center, 1998. Available at: http://lists.errc.org/rr_witn1998/legalde3.shtml.

Clements, L.J., Nuala Mole and Alan Simmons. *European Human Rights: Taking a Case under the Convention*. London: Sweet & Maxwell, 1999.

Council of Europe. *The Council of Europe and the Protection of Human Rights* (pamphlet). Strasbourg, June 2000.

European Roma Rights Center. *Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe*. Budapest, 2004.

Centre on Housing Rights and Eviction, European Roma Rights Center, and the Milan Šimečka Foundation. *Defending Roma Housing Rights in Slovakia*. Bratislava, 2004.

European Roma Rights Center, Interights and Migration Policy Group. *Strategic Litigation of Race Discrimination in Europe: From Principles to Practice*. Nottingham, England: Russell Press Limited, 2004.

European Roma Rights Center. *A Special Remedy: Roma and Schools for the Mentally Handicapped in the Czech Republic*. Budapest, 1999.

Fahey, Joseph and Richard Armstrong (eds). *Essential Readings on War, Justice, Non-violence and World Order*. Mahwah, New Jersey: Paulist Press, 1992.

Fitsum, Alemu. "Testing to Prove Racial Discrimination". In *Roma Rights* 3/2000. Budapest: European Roma Rights Center, 2000. Available at: http://lists.errc.org/rr_nr3_2000/legal-defence.shtml.

Flowers, Nancy (ed). *Human Rights Here and Now: Celebrating the Universal Declaration of Human Rights*. Available at: <http://www1.umn.edu/humanrts/edumat/hreduseries/hereandnow/Default.htm>.

Giffard, Camille. *The Torture Reporting Handbook*. Colchester: University of Essex, Human Rights Center, 2000.

Helsinki Foundation for Human Rights. *Human Rights Monitoring*. Warsaw, 2001.

Just Associates. *A New Weave of Power, People & Politics: The Action Guide for Advocacy and Citizen Participation*. Available at: <http://www.justassociates.org/ActionGuide.htm>.

Long, Scott. *Making the Mountain Move: An Activist's Guide to How International Human Rights Mechanisms Can Work for You*. International Gay and Lesbian Human Rights Commission, 2001. Available at: www.iglhrc.org.

Open Society Institute. *Minority Protection in Bulgaria*. Budapest, 2001. Available at: www.eumap.org/reports/content/10/100/minority_bulgaria.pdf.

Ringold, Dena, Mitchell A. Orenstein and Erika Wilkens. *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*. Washington, DC: The World Bank, 2003.

Steiner, Henry J. and Philip Alston (eds). *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals*. New York: Oxford University Press, 2000.

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. *ABC: Teaching Human Rights*. Geneva: United Nations Publication, 2003.

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. *Minorities, the United Nations and Regional Mechanisms*. Available at: www.unhchr.ch/html/menu6/2/minorities/pam1.doc.

United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights. *Training Manual on Human Rights Monitoring*. Geneva: United Nations Publication, 1997.

Priključime Tekstur

**Importantni thaj hasnakê
kontaktur**

Te Prinžanes Ćire Čăimata thaj te Mares Tu pala Lende

IMPORTANTNI THAJ HASNAKÊ KONTAKTUR

United Nations (UN)	www.un.org
Council of Europe (CoE)	www.coe.int
Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)	www.osce.org
Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR)	www.ohchr.org
OSCE Contact Point for Roma and Sinti Issues	www.osce.org/odihhr/cprsi
European Commission Against Racism	
European Monitoring Centre for Racism (EUMC)	www.eumc.eu.int/eumc

Nongovernmental Organisations

Amnesty International (AI)	www.amnesty.org
Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE)	www.cohre.org
European Centre for Minority Issues (ECMI)	www.ecmi.de
European Roma Rights Center (ERRC)	www.errc.org
Human Rights Internet (HRI)	www.hri.ca
Human Rights Watch (HRW)	www.hrw.org
Interights	www.interights.org
Minorities (NEKI)	www.neki.hu
Milan Šimečka Foundation (MSF)	www.nadaciamilanasimecku.sk
Minority Rights Group (MRG)	www.minorityrights.org
Open Society Institute (OSI)	www.soros.org
Open Society Justice Initiative (OSJI)	www.justiceinitiative.org

Roma Press Centre (RSK)

www.romapage.hu

Romani Criss

www.romanicriss.ro

Vi hasnakê....

Legislationline.org – a joint initiative of the European Union and OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) – is a free-of-charge online database containing national and international legislation related to the protection of human rights and the rule of law.
www.legislationline.org

Priključime Tekstur

Glosaro

Te Prinžanes Ćire Čačimata thaj te Mares Tu pala Lende

GLOSARO

Acronyms

CAT	Committee Against Torture
CEDAW	Committee on the Elimination of Racial Discrimination
CERD	Committee on the Elimination of Racial Discrimination
CESCR	Committee on Economic, Social, and Cultural Rights
CoE	Council of Europe
CRC	Convention on the Rights of the Child
ECHR	European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms
ERRC	European Roma Rights Center
EU	European Union
ICCPR	International Covenant on Civil and Political Rights
ICESCR	International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights
ICERD	International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination
IGO	Intergovernmental Organisation
NGO	Non-governmental Organisation
OSCE	Organization for Security and Cooperation in Europe
UDHR	Universal Declaration on Human Rights
UN	United Nations

1503 Procedura: Bi-kontraktosko mexanizmo ka `l UN, savo permitil manuŝengê, te ramon direktno peticije karing e Komisija palaj investigacija, pe sama kata manuŝikane čačimatangê phagerimata.

Administrakê procesur: Administracijakê krisakê procedure generalno sî žalbe kontra kadala ŝtoskê organur, kaj sî len kata o zakono o avtoriteto, te len administrativni takse pe sama kata `l municipje, lokalni konzilur, ŝtatoskê kompanije thaj kadja maj dur. Kasave procedur butivar či ankêrdjon angla krisari thaj butivar sî kodja jekh drom, te ŝaj ankêrdjon procedure, save bi avenas pe sama kata `l formalni procesur biproporcionalno.

Akcije la komisijakê sî athoska, kana jek akcija ankêrdol namerno paj rig le ŝtatoski kontra jek ženo vaj kontra jek manuŝengi grupa. Jek eksempro kata komisijaki akcija sî le ciljome manuŝengi evakuacija anda `l khêra zorasa.

Akcije la omisijakê sî athoska, kana o štato ĉi kêrel khanĉi, vaj zakonosa vaj intervencijasa, te na phagerdjon le manuškane ĉaĉimata kata jek manuš vaj kata manušêngê grupe. Jekh omisijako akto sî vi kodo, kana o governo ĉi brigil te anzarel karing diferentni komune infrastruktura pala baziĉni servizur: pala paj, palaj elektrika palaj kanalizacija.

Asimilacija: Kaĉa strategija kamel, te avel o minoriteto kadja, sar kaj sî o majoriteto thaj te primil o minoriteto le majoritetoski kultura. Kodja kêrel pe zoraka strategijasa, savi zumavel te “civiliziril” e minoritetoski grupa vaj te forsiril le membron kata minoriteto, te aven konformni jekha kulturakê definirime normasa. Kasave strategije sî butivar (numa na sadajek) opravdime la intenzijasa, te lašardol le minoritetoski situacija, numa kodja sî jek ethnocentriĉno thaj paternalistiĉno strategija, le ciljosa, te xancjarel le minoritetongi kultura. Pe sasti Evropa ankêrdile pe `l Ŗom asimilacijakê strategije, specifiĉno tela `l komunistongê reŖimur.

Buĉakê grupe: Buĉakê grupe sî komitetur ando ramo kata `l UN manuškane ĉaĉimata thaj sî pe sama kata specifiĉni trjabe. Sîgo den anglal pe `l pušimata lilenca karing o governo, kaj sî pe sama kata manuškane ĉaĉimatangê phagerimata.

Civilni krisakê procedure: Kadala procedure sî bazirime pe `l themesko civilno kodekso, generalno zakono thaj/vaj zakonokê provizije pa `l obligacije. Ande `l civilni krisakê procedure jek Ŗeno šaj dobil financijsko kompenzacija, poĉindi kataj responsiblo rig thaj diferentni forme kata *injunctive relief*.

Civilno bikandinimos: Kaĉa akcija zumavel, te paŖuvel jek politika vaj jek zakono, kodolasa te na kandel les. Akte kata civilno bikandinimos sî xarane puterde, bikandimaskê akcije, ĉi kandel pe jek zakono, kaj o zakono naj pe pravda. Civilno bikandinimos šaj praktikirin individualni Ŗene, grupe vaj but Ŗene, paĉasa pe phageren o zakono, te bi arêsenas pesko ciljo.

De Facto : Kata latinoski šib: „po ĉaĉimos“ „ĉaĉimasa“ . Butivar hasnime sar “aktualno” te sîkavel pe, kê e kris kam kêrel buĉi sar jek fakto, te sîkavel peski zor, jek akto avtoritetosa. Vi te na ankêrdile mere. Ando konteksto pe sama la školaka segregacija, “de fakto” bušel, kê e segregacija sas jek fakto, numa nas kêrdi kata governoski akcija.

De Jure: Kata latinoski šib: zakonosa butivar hasnime po than legitimacijasa vaj konstitucijasa. Hasnime sî pe sama “tela zakono”.

Deklaracija: Sî jek dokumento pa `l standardur, save sî dine decizije, numa naj la zakonoski obligacija. Le importantni obligacije sî maj but pe politikaki thaj moralno sama.

Direktno akcija: E direktno akcija pe sama kata `l manušíkane čáčimata uključil publikakê thej kolektivni akcije kata individualni žene thaj kata grupe kontra manušíkane čáčimatangê phagerimata, te anen socialno pařuglimos thaj respekto pala manušíkane čáčimata.

Direktno diskriminacija síkadol kothe, „kaj jek ženo tretiril pe maj bilašes sar jek aver, pe sama kataj rasaki vaj ethnijaki řédêčina“. Jek eksemplo šaj avel jek bućako ofiso, savo pala peski politika či akceptuil, te primil Řomen pe bući vaj jek ofiso palaj bēšmaski trjaba, savo anzarele intenzijasa le Řomengê numa sub-standardni bēšmaskê thana.

Diskriminacija: E Diskriminacija šaj definišil pe, sar jek separatno tretirimos kata jek manuš vaj kata jek grupa aj kodja pe superiorno vaj inferiorno sama thaj bazirime pe `l arbitrarni kriterije sar kaj sí rasa, farba, sekso, šib, religija, politikaki opinja nacionalo vaj socialno řédêčina.

Egzekutivno rezime: O egzekutivno rezime kata jekh raporto sí butivar opcionalno uključime. O rezime šaj uključil jekh investigacijako revjuo thaj e bući, savi ankêrdja e organizacija, uključime strukture, save arakhadile kata monitoringo.

Ekskluzija: Kaća strategija vaj praktika zumavel, te isključil vaj te spidel rigate minoritetur kataj ekonomija, kataj politika thaj kata socio-kulturako trajo vi pe fizikaki geografija. Ekskluzijakê strategije thaj praktike dikhên te „arakhên“ thaj te zaštitin o majoriteto kataj nasul “aver” grupa. O rezultato sí e socialno ekskluzija. Eksemplur kata ekskluzijakê strategije karing le Řom uključin la edukacijaki segregacija le řomane šavořengi, kana thon len ande škole pala mentalno hendikepime bejatur vaj ande aver substandarni škole. Kodja pecil pe ande vuni Evropakê thema.

Indirektno diskriminacija síkadol kothe “kaj jek neutralno, instrukcija, kriterija vaj praktika anel manušengê, andaj rasaki vaj ethnijaki sama, bilašimos thaj hendikepo, vaj maj xancí šanse, sar kaj sí len le avera. Pale aver sí, te sí e instrukcija, kriterija vaj praktika potrebno thaj sí anda soste, thaj o ciljo sí legitimirime palaj Savetoski Direktiva 2000/43/EC. Jekh eksemplo sí jek dućano thaj kothe malavel pe, kê manuša lungone coxenca či troman te den ando dućano vaj jek governosko ofiso, savo zabranil, te den manuša ušarade šêresa ando ofiso. Kadala regule, dićon kaj sí neutralni, numa faktično šaj anen bilašimos manušengê kata vuni minoritetongê grupe, kaj sí len e tendencija te phiraven lunž coxe vaj te phiren ušarade šêresa.

Informirime Konsenzo: Kodja uključil, te sí varekon ando konsenzo varesosa, sar te ankêrdol jek žalba karing jek oficialno organo, vov sí te avel informirime kata duj trjabe, kata potencialno lašimos thaj kata `l negativni konsekvence la akcijaki. Realni rizikur či troman te aven garade. O konsenzo či tromal numa te avel pe informacijaki sama, o konsenzo sí te avel dino laše vojasa. Le žene či troman te aven ícídine, te den pengó konsenzo

Integracija: Integracijakê strategije ankêrdon “te anen pe le žene ande societeta sar saste membrur”, thaj ande jek, te respektuin pe lengê individualni ĆaĆimata thaj ukljuĉime lengê kulturakê ĆaĆimata.

Investigacija: Pe investigacija Ćiden pe informacije pa `l pecimata (po eksemplu, elekcije vaj procesur) thaj bilašimata (po eksemplu, individualni sluĉajur kataj policijaki zor), visite pe `l thana, kaj pecisavon manuškane ĆaĆimatangê phagerimata (po eksemplu, kampur kata `l našade manuš, vaj phanglimata) vaj/thaj te obzervirin pe faktur thaj roden pe informacije kata `l governongê raj.

Koalicija: Koalicije zumaven, te ankêren jek unija kata diverzni grupe thaj individualni žene pe sama kata jekh isto grupengo ciljo. La koalicijakê ciljur šaj te aven pe sama kata individualno ženo, pe sama kataj grupa, institucija, komuna vaj pe sama kataj publikaki politika.

Kontraktoskê organur: Sî jek independentno ekspertongo komiteto, savo obzerviril e implementacija kata `l manuškane ĆaĆimatangê kontraktur thaj provizije. Le komitetongê membrur sî nominirime thaj alosarde kata `l thema, save ratifrisarde o kontrakto.

Konvencija: Sî jek obligatorno kontrakto maškar thema ; sinonimni vorbe palaj konvencija sî “Treaty” thaj “Covenant”. Le konvencije sî maj zurale sar le deklaracije, kê von sî pala `l governur, save dine pengi signatura, obligatorni zakonosa. Kana o UN Generalno Ćidimos adoptiril jek konvencija, athoska aven lakê maškar-themutne norme thaj standardur.

Konsultativno statuso: Butivar len organizacije pesko statuso kata aver IGOs vaj NGOs, kaj šaj sîkaven peski texnikaki ekspertiza thaj šaj te ankêren konsultacija le IGO-nca vaj NGO-nca. Kasavo statuso akhardol “konsultativno statuso”.

Kriminalni krisakê procedure: Kodo, kon sas žungales tretirime kata `l publikakê raj (te avel jek policajco vaj te avel aver jekh themesko reprezentanto) vaj kon sas kriminalitetosko viktimo kata `l privatni aktorur (ukljuĉime kriminaliteto andaj rasaki sama) šaj te anel jekh žalba vaj kaj policija, vaj ka publikako prosekutoro. O ciljo kata kriminalni krisakê procedure sî, te kaznil pe o ženo, savo kêrdja e kriminalno trjaba.

Ksenofobija: E ksenofobija sî e dar kata `l strêjini manuš thaj butivar sîkavel pe sar dušmanija vaj zor kontra varesave ciljoskê grupe. Kaća diskriminacijaki forma sî relevantno pala `l Řom, save dikhên pe butivar sar “strêjini manuš” ande lengê thema katar aven, sajek sode generacije sî von već žene kodole themeskê. Partikularno le progonime thaj migrantni Řom aven butivar dukhade kataj dušmanicko intolerancija thaj kataj rasaki diskriminacija, ande `l thema katar našle peskê. E ksenofobija sî univar o dinamito kata `l politikakê raj, save den dumo le rasiston thaj den dumo karing jekh diskriminacijaki politika, te bi “arakhênas” thaj zaštitinas pengo them kata “strêjini manuš”.

Litigacija: E litigacija sî jek akto vaj proceso pa ankêrimos jekh legalno disputo vaj proceso. Generalno pecil pe kodja pe jek legalno krisako proceso, pe sama, te zurjaren pe le legalni čaćimata.

Litigacijaki strategija: La litigacijaki strategija sî jek legalno akcija ando serviso kata socialno pařuglimos. La litigacijaki strategija zumavel, te pařuvel o socialno trajo krisaka zorasa. La litigacijaki strategija peravel sistematično o bičaćimos.

Lobingo: O lobingo sî jek advokacijaki strategija, hasnime kata `l aktivistur. O lobingo zumavel, te ankêrel influencija pe legislatcija, kodolasa, te influenciril e opinja kata `l legislatorja, vaj kata `l legislatoroskê žene thaj te influenciril vi le governongê administratorja, save sî involvirime pe legislatcijakê trjabe.

Manušikane čaćimata: Savořê manušen sî čaćimata biandimasa, simplo anda kodja, kaj sî von manuš. Le manušikane čaćimata sî univerzalni pala svako manuš, independentno kata leskê bêřš, independentno kata leski rasa, ethnija, sekso, seksualno orijentacija, palitikako pačamos, religija, nacionalno vaj socialno řêdêčina, šib, proprijeteto, biandimos vaj kata aver eksterni faktorur. Le manušikane čaćimata sî inherentni. Von naj činimaskê, naj njerimaskê nja posljedimaskê. Le manušikane čaćimata naj bićinimaskê, naj xućilimaskê, naj tranferimaskê, naj dimaskê. Le manušikane čaćimata sî interdependentni. O phagerimos kata jekh čaćimos sî phanglo le avere čaćimatanca. Le manušikane čaćimata sî phangle jekh – avresa, naj huljaimaskê thaj sa le čaćimata sî isto esencialni, te zaštitin e manušikani dignita.

Manušikane čaćimatangi advokacija: Manušikane čaćimatangi advokacija sî jekh kurso pa strategijakê akcije thaj mobilozacija le ciljosa, te pařuven pe tradicije, kulturakê pozicije, relacije, thaj strukture, thaj te influencirin pe socialni institucije, pala precizno investigacija thaj dokumentacija pa jek trjaba. Voj kêrel identifikacija kata jek bimaladi trjaba thaj anel la pe publika, pe sama, te anel kodja jek socialno pařuglimos. Kodja sî jek akcija ando interesu la publikako.

Manušikane Čaćimatangi dokumentacija sî jek buhlo termo, savo sîkavel o informacijako ćidimos pa manušikane čaćimatangê standardur, phagerimata, trjabe, tematike vaj aver fjal kaj sî pe sama kata `l manušikane čaćimata.

Minoritetongê Čaćimata: Strategije, save den dumo le minoritetongê čaćimata thaj anzaren le minoritetongi protekcija sar jek grupa. Kodja bušel, le minoritetongê grupengê membron sî len univerzalni garantuime individualni manušikane čaćimata thaj vi jek protekcija, savi avel kata lengo statuso, sar membrur kata jek minoritetongi grupa. Kadala “specialni čaćimata“ naj privilegije, nego adoptirime procedure, save dozvolin le minoritetongê grupengê, te arakhên pengo identiteto, pengê karakteristikê thaj pengê tradicije.

Negativni ĆaĆimata: sĭ kasave ĆaĆimata , kaj pala lengo ankĕrimos ĉi trobun akcije. O fakto sĭ kodo, le negativni ĆaĆimata ankĕrdon numa athoska, kana naj akcija. Eksemplur pala negativni ĆaĆimata sĭ o ĆaĆimos pala trajo, o ĆaĆimos pe trajo bi torturako, e sloboda la vorbaki. Jek Źeno sĭ slobodno, te hasnil kadala ĆaĆimata, Źi kaj na phagerel len varekon (vaj varesavi zor) .

Networkingo: ukljuĉil, te phandel pe ko-operacije diferentnone thanenca, mařkar aver, te aven NGOs , baziĉni grupe, politikakĕ simpatisantur, liderur, ekspertur thaj akademijakĕ manuřa, kodja kam zurjarel e buĉi.

Pozitivni ĆaĆimata: roden pala peste jek pozitivno akcija kata aver partija, te řaj te realizuil pe o ĆaĆimos. Vuni ĆaĆimata nařti te ankĕrdon bi le averengo aŹutimasko – kodo sĭ jek responsibiliteto kata `l guvernur. Le governongi obligacija sĭ, te astaren pozitivni akcije, te řaj bi ankĕrdonas vuni ĆaĆimata. Eksemplur kata pozitivni ĆaĆimata ukljuĉin, o ĆaĆimos palaj edukacija thaj o ĆaĆimos palaj sastimaski griŹa. Bi le governoskĕ intervencijako thaj bi te na anzarel o governo diferentni institucije (po eksemplu řkole thaj řpitalur) kadala ĆaĆimata nařti ankĕrdon.

Protokolo: Si jek kontrakto, savo kĕrel jek modifikacija pa jek aver kontrakto (po eksemplu, thol pařa kodo maj adicionalni procedure vaj substantivni provizije).

Publikakĕ demonstracije: E publikaki demonstracija sĭ jekh publikaki ĉidimaski akcija, le ciljosa, te anzardol jek informacija ande publika thaj te buřjol jek mesaŹo. O mesaŹo řaj te avel palaj pařuglimaski potreba thaj sicialno pravda vaj te del goĉi pe jek pecimos. O Mařkar-themutno Kontrakto pa Civilni thaj Politikakĕ ĆaĆimata garantuil e sloboda la vorbaki (Artiklo 19) thaj o ĆaĆimos pala paĉako ĉidimos (Artiklo 21). La Evropaki Konvencija pala Manuřikane ĆaĆimata ukljuĉil similarni garancije po Artiklo 10 thaj 11.

Rasizmo: La rasaki diskriminacija – specifiĉno e direktno rasaki diskriminacija - si bazirime pe stereotipur pa grupe thaj po paĉamos, kĕ e rasa sĭ o primerno faktoro le karakterosko thaj le řanglimasko determinacijako. Maj but sĭ kodja prinŹando po anav rasizmo. Kado paĉamos malavel, kĕ la genetikakĕ diferencije formirin svakona rasako superioriteto vaj inferioriteto opral pe aver manuř.

Rezervacija: Sĭ jek deklaracija, anzardi kata o them, kana ratificiril jek kontrakto, ande kaĉa deklaracija o them malavel, te na avel phanglo pe specifiĉni kontraktoskĕ punktur.

Sa le domenstikakĕ aŹutimata te hasnin pe: Potrebno sĭ te hasnin pe sa le procedure so řaj, te rodel pe protekcija kata manuřikane ĆaĆimatangĕ phagerimata thaj te anel pe anglaj kris. O akceso karing le mařkar-themutne mexanizmur sĭ o maj paluno drom, kana o řtato ĉi lařarel jek phagerimos thaj nařti te arakhĕl pe pravda. Lokalni aŹutimata řaj aven jek krisako proceso kaj anel pe e řalba paj lokalno policija.

Segregacija: Segregacija sî jek praksa, te hulaven pe le manuša kata diferentni rase, klase vaj ethnijakê grupe ande `l škole, pe bêšimaskê trjabe vaj pe publikakê vaj komercoskê griže.

Specialni raportorja: Sî independentni ekspertur pe sama kata `l manušikane čăčimata, save anzaren pengê raportur bърsetar kaj Komisija pala Manušikane Čăčimata.

“**Testingo**” (te dikhêl pe, te sî rasaki diskriminacija po pušimos): O testingo sî jek texnika, savi hasnil pe, te dokazîl pe e evidencija la diskriminacijaki. O testingo hasnin maj but le civilni manušikane čăčimatangê organizacije, te bi sîkavenas bipačivale metode la diskriminacijakê. Testingo hasnil pe, kana jek membro kata jek grupa sî tretirime disparatno pe sama kataj nacionalno ýêdêčina, pe sama kataj religija, sekso, vaj morčaki farba vaj kata aver karakteristike kaj sî pe sama kataj diskriminacijaki zabrana.

Travellerur: Le Travellerur sî jekh grupa manušêngi, kaj maj but lendar trajin ande Engleska thaj Irska. Von sî similarno diskriminirime sar le Řom ande Evropa, thaj butivar pe mařkar-themute ramoskê trjabe tretirime sar Řom.

Ušalinakê raportur: Kasave raportur anzardon pe vrjama, kana ankêrdjol jekh evaluacijako proceso, kata mexanizme, save bazirin pe `l kontraktur, pala `l thema, save ratificirisarde o kontrakto, kaj sî po pušimos. Relevantni NGOs sî butivar akharde, te anen ušalinakê raportur ka o komiteto thaj te prezentirin pengê komentur thaj kritike pa kodja, sar ankêrel o them o kontrakto. Le ušalinakê raportur, sî jek baro ažutimos le organoskê, pe evaluacija le raportongi thaj pala `l rekomandacije.